

Ez a kéziratban maradt munka 2006-ban magyarországi középiskolások diákoknak készült, de finanszírozás hiányában nem jelent meg.

László László

Erdély rövid története

Bevezetés

Erdély csak itt van, nem messze, Magyarországtól keletre a mai Romániában. Erdély a *történelmi Magyarországnak* volt a keleti tartománya, és az első világháború befejezésekor került Romániához.

Beszélhetünk *történelmi Erdélyről* (vagy másképpen Belső-Erdélyről), amely egy kisebb térség, melyet keletről és délről a Keleti-Kárpátok illetve a Déli-Kárpátok magas hegylánca határol, véd mint egy természetes várfal. Északnyugatról és délnyugatról a Szamos és a Maros folyók nyitotta kapukon léphetünk ki Erdélyből az Alföldre, a Tisza irányába. E kapuk közül, a Maros völgye közlekedésre sokkal alkalmasabb. Ha ránézünk a térképre láthatjuk, hogy Erdélyből a folyók mind kifelé indulnak, s az Olt és a Zsil kivételével mind nyugati irányba.

A történelmi Erdély mellett, használjuk *mai értelemben vett Erdély* megnevezést is, amely az előzőnél nagyobb, hisz magába foglalja az attól nyugatra és északra fekvő területeket: a román-magyar, illetve a román-ukrán határig. Vagyis azt a területet nevezzük manapság Erdélynek, amelyet Románia 1920-ban a *Trianoni békeszerződéssel* elnyert Magyarországtól.

Mint a mellékelt térképről is látható, úgy a történelmi Erdély, mint a szélesebb értelemben használt ilyen nevű történelmi tartomány, több kisebb tájegységből áll. Belső-Erdély főbb részei: *Székelyföld, Mezőség, Szászföld, Fogaraszföld, Hátszeg, Kalotaszeg*. Külső-Erdély nagyobb, a Maros folyótól északra eső részét még nevezték a XVI-XIX. századokban (s olykor még ma is) *Partiumnak*, azaz Részeknek, mely maga is több kisebb tájegységből áll: *Máramaros, Szilágyság, Szatmár, Bihar, Érmellék*. A Marostól délre van *Bánság* (megkülönböztetve Temesközt és Szörénységet).

Erdélyben olyan jelentős történelmi városok vannak, mint Kolozsvár, Marosvásárhely, Temesvár, Brassó, Nagyenyed, Arad, Nagyvárad, Déva, Székelyudvarhely, s mások. A magyar történelemnek számos olyan meghatározó eseménye zajlott Erdélyben, mint a Dózsa-féle felkelés leverése, a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcot lezáró szatmári béke, a világosi fegyverletétel és az aradi vértanú tábornokok kivégzése. Erdélyben olyan jelentős személyiségek születtek, mint Hunyadi János, Mátyás király, Dózsa György, Bethlen Gábor, Kölcsey Ferenc, Wesselényi Miklós, Ady Endre, Tamási Áron, Kós Károly, Sütő András, Kányádi Sándor és még sokáig folytathatnánk a felsorolást.

Erdély eddigi történelme során, (s még ma is) egy *több nyelvet beszélő és több vallású* népek lakta tájegység volt, és remélhetőleg ilyen marad a jövőben is. A jelenlegi, a Romániához tartozó Erdélyben élnek a többséget alkotó románok mellett magyarok (köztük székelyek vagy székely-magyarok), a német etnikumhoz tartozó svábok és szászok, romák (cigányok), ukránok, zsidók, szlovákok, szerbek, horvátok, örmények s még jó néhány más nemzetiség. Vallásilag a románok többsége görög-keleti (ortodox) felekezethez tartozó, de vannak közöttük görög katolikusok is, a magyarok egy része római katolikus, másik részük kálvinista (református), de vannak unitáriusok és

lutheránusok is. A német ajkúak vagy római katolikusok vagy lutheránusok. A többi kisebb népcsoport megoszlik különböző felekezetek között.

Erdély történelmét ebben a (tan)könyvben az alábbi nagy korszakokra témakörökre osztva fogjuk tárgyalni:

- Erdély a magyar honfoglalás előtt.
- Erdély a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig (895-1301).
- Erdély a XIV. századtól Mohácsig.
- Az Erdélyi Fejedelemség kora. (1541-1690).
- A Habsburg korszak első századai (1848-ig).
- A forradalomtól a kiegyezésig (1848-1867).
- Erdély a dualizmus korában (1867-1918).
- Erdély először Romániában (1920-1940).
- A Bécsi Döntéstől a II. világháború végéig. (1940-1945).
- Erdély ismét Romániában: a diktatúra évtizedei.
- Erdély napjainkban (1989 után).

Minden fejezet és lecke esetében számos képpel, lehetőleg színesekkel szeretném szemléltetni a leírtakat, ezenkívül több térkép vagy térképvázlat is ezt a célt szolgálná. Lehetőség szerint a leckék végén korabeli történelmi forrásokból, irodalmi művekből vagy történészek munkáiból vett részletekkel szeretném kiegészíteni a leírtakat.

Az *erdélyi magyarok* is éppen olyan részét alkotják a *magyar nemzetnek*, akárcsak a Magyarországon, a Szlovákiában, Ukrajnában, Ausztriában, Horvátországban, Jugoszláviában vagy a világon bárhol élő magyarok. Az erdélyi magyarság történelme része a magyarság történelmének és része az emberiség történetének, s ez nem szorul semmiféle bizonyításra.

A mai Erdély területe valamivel több mint 100 000 négyzetkilométer, s területén jelenleg közel 7,5 millió ember él, kik közül valamivel kevesebb mint 1,5 millió magyar nemzetiségű, magyarul beszélő, magát a magyar nemzet részének tartó személy él.

*Erdély neve az eredeti latin megnevezés szerint **Transsylvania**, ennek a magyar fordítása "Erdőn túli terület" vagy "Erdőelve", ami később leegyszerűsödött az "Erdély" formára. Az erdélyi szászok a **Siebenbürgen** elnevezést használják, ami utalás a hét erdélyi királyi várra (és vármegyére), amelyeket a szászok erdélyi megtelepedésükkor a XII. századi Erdélyben találtak. A román elnevezés kettős: egyrészt van a latin elnevezésből származó **Transilvania** és a magyarból átvett, Erdély névre emlékeztető, népies hangzású: **Ardeal**. Egyik román elnevezés sem utal arra, hogy Erdélynek valaha lett volna eredeti, csak a románok által használt, tehát korábbról - a magyar honfoglalás előtti időből ismert neve.*

I. Erdély a honfoglalás előtti időszakban

1. Erdély az őskorban és az ókorban

A kőkorszaktól az első név szerint ismert ókori népekig:

Erdély területe a legrégebb történelmi korszaktól, a *kőkorszaktól* kezdve lakott. A régészek számos erdélyi barlangban találták meg az kőkori emberek lakóhelyét, maradványait és eszközeit. Későbbi időszakokból már folyók menti lakott településeket és temetőket is feltártak, amelyek a használt eszközök alapján hasonlítanak a szomszédos országok területén feltárt régészeti kultúrákra és leletekre. Nem térek ki ezek részletes bemutatására, csak azt emelném ki, hogy az *újkőkorszaki*, Krisztus előtti IV. évezredből származó képirásos agyagtáblákat találtak, Hunyad megyében Tatárlakán, amelyek emlékeztetnek a korabeli mezopotámiai hasonló táblácskákra.

A bronzkorban *pásztorkodó törzsek* telepedtek meg a térségben, kiszorítva a korábbi helyi lakosságot. Majd a vaskorban, pontosabban a Kr. e. V. évszázad elejéről ismerjük név szerint az első itteni népet, amely *Hérodotosz* és más görög történétírók szerint a szkíták népcsoportjához tartozott és az *agatiürsz* nevet viselte. Általuk ismerte meg a helybéli és a szomszédos népesség a szkíták fejlett fémművességét: fegyvereket főleg kardokat vasból, és ékszereket aranyból meg ezüsből készítettek.

Több mint egy század múlva az agatiürszök eltűntek és nyomukban megjelentek a *kelták*, kik az ókorban Európa nagy részét benépesítették. A kelták mellett, illetve nyomukban feltűntek a trákok nemzetségéhez tartozó *dákok*, kik az ókorban a Kárpát-medence keleti felében az első államot is létrehozták.

A dák állam:

A dákok megnevezésére a görög források a *géta* nevet említik, míg a római források a *dák* megnevezést használják.

A Kr. e. I. század első harmadában jött létre a jelentős kiterjedésű *Dák Királyság*, *Burebista* vezetésével. Ez a meglehetősen nagyméretű, különböző népek lakta királyság csak az alapító uralkodó életében állott fenn, halála után szétesett. Az államszervezésre és a helyi vezető réteg kialakulására utal, egyrészt a *pénzhasználat* elterjedése, másrészt a magaslatokon létrehozott *erődített települések* kiépítése.

A Kr. u. I. század vége felé, az előzőnél valamivel kisebb területen létrejött a második dák állam, amelyet vezetőjéről, *Decebal* államának neveznek. Ekkorra a Dák Királyság, végig a Duna vonalán szomszédságba került a terjeszkedő Római Birodalommal. A dák-római szomszédok közötti viszony hol békés volt, máskor meg ellenséges. Volt amikor a befagyott Duna jegén a dákok törtek be a római tartományokba, feleletül a rómaiak meg visszavágtak.

A tehetséges és ambíciós római császár, *Traianus* (98-117) úgy döntött, hogy a birodalom tekintélyének jót tesz, ha megleckézteti a dákokat. Ezért 101-ben jelentős római sereg élén benyomult Dáciába, s kemény harcokban számos győzelmet aratott és elfoglalta a dák állam közel egyharmadát. A dákok békét kértek, amelyet csak igen súlyos feltételekkel kötöttek meg. Közben az ellenfelek készültek a mindent eldöntő végső háborúra: a rómaiak megépítették a Dunán az első állandó hidat (valamivel a

Vaskapu alatt). S a dákok is megpróbálták néhány új várat építeni a Szászvárosi-havasokban, a rómaiak által elfoglalt erősségek helyett.

105-ben a rómaiak már több irányból támadtak, s várat vár után foglaltak el. Decebál dák király, akárcsak számos más dák előkelő inkább az öngyilkosságot választotta, mintsem a rómaiak fogságába essen. A rómaiak leverték az utolsó dák ellenállókat is, s az elfoglalt országban megszervezték a római közigazgatást, létrehozva *Dácia római provinciát*.

Dácia a római korban:

A rómaiaknak már komoly gyakorlatuk volt az elfoglalt tartományok megszervezésében: Először a határokat biztosították, a *limes* közelében több katonai táborral állítva fel, s kiépítettek egy a hadsereg közlekedésére alkalmas úthálózatot. A tartomány belsejében több várost is alapítottak, s a háborús veszteségek pótlására nagy számú telepet hoztak szinte a birodalom minden jelentősebb tartományából, hogy azok kihasználják a tartomány főbb gazdasági kincsét: az aranyat és sót elsősorban.

A rómaiak által alapított legjelentősebb városok: *Sarmisegetusa*, (Az egykori hasonló nevű dák fővárostól nem messze, csak nem hegyes területen, mint ahol az eredetileg volt). *Napoca*, (a mai Kolozsvár helyén), *Apulum* (Gyulafehérvár) és *Potaissa* (Torda).

A meghódított tartományban a rómaiak kezdetben két légiót, és még számos kisebb segédszerepet állomásoztattak, de ennek ellenére alig telt el évtized, hogy ne érte volna a római Dáciát barbár betörés: hol a határon túli szabad dákok, máskor megkülönböztetve germán törzsek törtek be ide, sőt gyakran még a Dunától délre levő római tartományokba is.

Dácia volt az egyetlen a Dunától északra fekvő római tartomány, mélyen beékelődve a barbár világba. A római uralom kiterjedt gyakorlatilag arra a területre, amelyet ma Belső- vagy történelmi - Erdélynek nevezünk, csak a rómaiak a határokat nem a Kárpátok magas hegygerinceire helyezték, hanem inkább azokon belülre, esetleg egyes szakaszokon a folyók vonalát követve. A Kárpátokon kívül a határ az Olt vonala volt, egész a Dunáig.

Mivel Dáciában a római uralom fenntartása, s a határok védelme sokba került, főleg a III. században egyre gyakoribb barbár betörések miatt, ezért 271 körül *Aurelianus* császár döntött a római közigazgatás és a római hadsereg kivonásáról Dáciából. A Dáciából kivont római csapatokkal megerősítik a Duna védelmi vonalát, és a lakosságnak az a része, amely római volt, kötődött a rómaiakhoz, a Dunától délre vonult vissza. Itt még hosszabb ideig fennállott egy másik, szintén Dácia nevű római provincia.

A védtelenül hagyott Dáciába a rómaiak után különféle vándor népek nyomultak be: elsősorban *gótok*, meg a dákok népéhez tartozó *karpok* (Kárpátok neve rájuk emlékeztet). Az itteni római városok elnéptelenedtek, romba dőltek.

A dáciai római uralom kapcsán, a román történészeknek az a véleménye, hogy a római uralom idején a dákok romanizálódtak (elrómaiásodtak) és ők lennének a mai románok ősei. Egy másik dolog, amit a román történészek többsége fenntart, az a kontinuitás elmélete: E szerint csak a római hadsereg és hivatalnokok hagyták el Dáciát Aurelianus császár parancsára, az elrómaiásodott helyi lakosság többsége helyben maradt, túlélte a népvándorlás viharát. Szerintük, egyébként is ezek a vándor népek csak rövid ideig és felületesen birtokolták az egykori római tartományt. A komolyabb támadások elől, a latin nyelvű lakosság a hegyekbe, erdőségekbe húzódott vissza, majd a veszedelem elmúlásával visszatért lakhelyére és századokon át élte a maga életét.

Ezzel szemben, tekintélyes történészek állítják és régészeti leletekkel is bizonyítják, hogy a dákok többsége kipusztult, véres dák-római háborúk nyomán, s így a helyi lakosságot nem lehetett romanizálni, ezért kellett a rómaiak telepésekkel feltöltsék Dácia elfoglalt részét. Másrészt kevésbé valószínű, hogy a halálos ellenségek - dákok és rómaiak - kibékültek volna és hajlandóak lettek volna a keveredésre. Ezenkívül a római uralom 165 éves időszaka, nem elég egy nép beolvasztására, azokon a területeken, ahol más újlatin népek alakultak ki (mint például a franciák, spanyolok, stb.) ott a római uralom közel félezer esztendőig tartott.

Mezopotámia: a Tigris és az Eufrátesz közötti térség ókori neve.

Szkíták: Közép-Ázsiából származó, az iráni népekhez tartozó lovas nép, amely a Kr. e. VIII-II. századok között a Fekete-tengertől északra levő alföldet birtokolták. Híresek voltak ötvösművészetükről, amelyet más népek is próbáltak utánozni, és jellegzetes halomsírokba temetkeztek.

Burebista: az első dák király, aki kb. Kr. e. 82-44 között uralkodott. Államának kiterjedése hozzávetőleg a Dnyesztertől a Tiszáig, s a Balkán-hegységtől a Kárpátok legészakibb nyúlványáig.

Limes: a Római Birodalom megerősített határait nevezték így.

Légió: a római hadsereg legnagyobb csapategysége, amely 6000 fős volt és kizárólag római polgárokból állott.

2.A népvándorlás kora

(Dácia a római kivonulás után a magyar honfoglalásig)

A vizigótok Erdélyben:

A római hadsereg és közigazgatás Dunától délre való visszavonásának első haszonélvezői a gótok voltak. A korábbi lakóhelyükről a Kr. u. III. században a Kárpátoktól keletre s a Fekete-tengertől északra fekvő területeken állomásozó gótok egy jelentős része benyomult a Kárpát-medence belsejébe, birtokba véve a volt római Dáciát. Ezt írásos és régészeti források is jelzik. A gótoknak az ide betelepülő ágát nevezik vizigótoknak, ugyanők birtokolták a Kárpátokon kívüli térséget is.

A vizigótok egy évszázadig voltak jelen a térségben: főleg a nagyobb erdélyi folyók völgyében telepedtek meg. Ez alatt a magasabb, hegyvidéki területek lakatlanul maradtak, benővi őket az erdő. A vizigótokat nem véletlenül nevezik "erdei gótoknak", erdei embereknek.

A korabeli és még valamivel későbbi írott források is a Duna bal partját, beleértve Erdélyt is "Gótországnak" nevezik. A gótok északnyugati szomszédai a gepidák voltak, ők birtokolták a Tiszántúl északi részét.

A gótok ebben az időben már keresztények voltak, s ezzel magyarázható a régészeti ásatások során talált nagy számú keresztény emlék. A gótok egy jó darabig eredményesen védték új hazájukat, de a 376-os hun betörés kimozdította őket itteni lakóhelyükről. A hunok előbb a keleti- vagy osztrogótokat győzték le, kik a hun veszély elől a Dunától délre, római területen kerestek menedéket.

A vizigótok azt remélték, hogy a Dnyeszter folyó olyan akadály, amely megvédi őket a hunoktól, de tévedtek, mert a 376-ban hunok meglepetésszerűen átkeltek a folyón, s legyőzték a vizigótokat is. A vizigótok egy része a Római Birodalom balkáni területén kért menedéket, a többiek pedig Athanarik királyuk vezetésével a Kárpátok hegylánca

mögé, Erdély belsejébe vonult vissza. Néhány év múlva a vizigótok innen is kiszorultak, az ő maradékaik is a Dunától délre, római területen kértek menedéket egy időre.

Régészetileg a gótoknak ez az utolsó évtizede Erdély területén számos adattal szolgál: 380 után az addigi vizigót települések megszűntek, a temetőikbe nem temetkeztek többé. S ami szintén a gyors menekülésre utal: jó néhány elrejtett aranykincs és pénzgyűjtemény ebből az évtizedből, amelyet az Erdélyt és a Dunától északra fekvő területet elhagyó gótok rejtettek el.

Hunok és gepidák uralma:

A gótokat elűző hunok nem nyomultak be tömegesen Erdély belsejébe, mert annak erdős területe nem volt alkalmas a nagy számú állatot tartó hunok lakóhelyéül. Évtizedekig a Kárpátokon kívüli sík, folyóvizektől szabdalt területen éltek a hunok, innen vezetek hadjáratokat előbb délre, majd nyugatra. Erdély déli területein nyaranta a hun előkelők vadásztak, s a tartomány északi s északnyugati tájaira fokozatosan további germán elemek, főleg *gepidák* szivárogtak be. Ezért Erdély területének lakossága a IV. század végén és az V. század elején meglehetősen gyér volt, legföljebb a nagyobb folyók nyugati (alsó szakaszán) völgyeiben lehettek jelentősebb települések.

424-ben a hunok áthelyezik uralmuk súlypontját a Kárpát-medence belsejébe, bár még a későbbi Havasalföld területén is jelentős csoportjaik maradnak: A hun főkirály székhelye ekkor a Tisza mellett volt az alföldön, a másodfejedlem ekkoriban még a Duna és a Kárpátok között időzött.

Ennek a hun behatolásnak következménye, az elrejtett *szilágysomlyói gepida kincsek*. A gepidák volt az egyetlen germán nép, amely nem menekült el azonnal a hunok jöttére, sőt később a hunok támadó hadjárataiban igen fontos szerepet tölthettek be a gepidák. Ardarik gepida király tagja volt Attila hun király vezérkarának, s a gyalogos gepida harcosok tömegesen vettek részt a hunok hadjárataiban a rómaiak ellen. A hunok lovas nép lévén nem hadakoztak gyalogosan, viszont a városok ostromához inkább gyalogosokra volt szükségük.

Attila hun király halála után, a gepidák vezették az addigi germán szövetségesek lázadását a hun király utódai ellen, s Nedaonál legyőzték Attila fiait. Ugyancsak a gepidák lettek e győzelem legfőbb haszonélvezői: birtokba vették a hunok által addig uralt területeket - a Kárpát-medence nagyobb részét és a Duna menti római területeket. E területek közül leghosszabb ideig az egykori Dáciát (Erdélyt) birtokolták. Itt a hajdani Napoca római romjai körül alakult ki egy gepida fejedelmi központ, amelyet számos régészeti lelet, aranykincsből gazdag vezéri sír jelez, (Apahida, Szamosfalva, stb.)

A gepida uralom több mint egy évszázados idején Erdély jelentős részét benépesítik, s az erdőségek ismét visszaszorulnak az emberi lakóhelyek és megművelt területekkel szemben.

567-ig tartott a gepida uralom a Kárpát-medence keleti felében, ekkor az avar-langobard szövetség legyőzi a gepidákat és birtokba veszi a területet Pannóniától-Erdélyig.

Avaroktól a bolgárokig:

Erdélybe az avarok nyugati irányból, a Maros völgyén hatoltak be, legnagyobb sűrűségben a Maros középső folyása mentén és a Küküllők völgyében telepedtek meg.

Az avarok megérkezése után egy jó évszázaddal újabb keleti "avar" hullám érkezett a Kárpát-medencébe: ezekben az újabb csoportokban nemcsak avarok voltak,

hanem szintén török etnikumú onogur-bolgárok és feltehetőleg a magyarok első hulláma is ez időben érkezett későbbi hazájába (*Kettős honfoglalás*).

A VII. század végétől az avarok egyre inkább áttértek az állattenyésztő életmódról a földművelő, helyhez kötött gazdálkodást folytató életformára.

Az avar korban, Erdélyben megjelennek a szlávok is, akik inkább a tartomány peremvidékein a Déli- és a Keleti Kárpátok belső oldala menti völgyekben és medencékben, és északon a Szamos mindkét ága mentén telepedtek meg, sőt a Szamos völgyében Erdélyen kívül is.

A VIII. század végén s a következő század elején az avarok uralmát előbb a *frank támadás* gyengítette meg, amit belháború követett és Erdélyben e hanyatlásnak a haszonélvezői a bolgárok lettek, akik előbb 802-ben támadtak az avar birtokban levő területekre, majd 826-ig a bolgár állam kiterjesztette ellenőrzését a Maros vonaláig: Bánságra és Dél- meg Közép-Erdélyre. A Erdélyben a bolgár uralom idején az avarok maradékai egyre inkább háttérbe szorultak, s csupán töredékeik érték meg a IX. század végén a magyar honfoglalást. Az avar kor végétől származhat a *nagyszentmiklósi kincslelet*, amely az egyik avar fejedelmi családé lehetett, s amelynek súlya eléri a 10 kilogrammot.

Szilágysomlyói gepida kincsek: a gepida fejedelmeké lehetett az aranyékszerekből, jellegzetes csattokból, ruhadíszekből álló két kincslelet, amelyet két szomszédos telken találtak a XVIII. század végén, illetve szinte rá pontosan egy évszázaddal Szilágysomlyón.

A kettős honfoglalás:

A VII. század utolsó évtizedeiben érkező kései avar és bolgár-onogur betelepülőket, László Gyula nemrég elhunyt régész-történész, a Kárpát-medencébe érkező első magyaroknak tartja. Szerinte ezek a magyarok (mint egyébként az avarok egy része is) megérte a két évszázad múlva bekövetkező magyar honfoglalást, helyzetismeretükkel segítve az újonnan érkezetteket.

Nem kizárt, hogy az ekkori keleti hullámmal ne jöhettek volna magyarok a Kárpát-medencébe, ahol ekkortól jelenik meg a magyarok által is kedvelt "griffes-indás" jellegzetes díszítő motívum, s néhány rovásírásos felirat is (amilyent a honfoglaló magyarok is használtak). Ezek a tények a kettős honfoglalás elméletet támasztja alá.

II.Erdély a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig (895-1301)

1.Erdély a magyar honfoglalás és kalandozások korában

A honfoglalás és előzményei:

Az *Etelközben* tartózkodó magyarok, több hadjáratot vezettek már a Kárpát-medencébe. *Árpád és Kurszán* a magyarok két fejedelme 894-ben a bizánciakkal kötött szövetséget a bolgárok ellen. A szövetségnek megfelelően, Árpád fiának, *Leventének* a vezetésével erős magyar sereg támadt a bolgárokra, s a szorult helyzetben levő Simeon bolgár uralkodó a magyarok ellenségeit, a *besenyőket* kérte fel, hogy támadják hátba a magyarokat. Ezért kellett a magyaroknak új hazát keresni a Kárpát-medencében, amely jóval védettebb volt, mint Etelköz, amely kelet felől védtelen volt.

Árpád vezetésével a magyarok birtokba is vették előbb a Tisza vidékét, majd a Duna-Tisza közét, s ez alatt az Etelközben maradt magyarok a Keleti Kárpátok szorosain keresztül menekültek Erdélybe a besenyők elől. Ugyanide vonult Levente serege is Bulgáriából, csak ők az Olt völgyén keresztül - délről - jöttek, mert nem volt értelme, hogy az etelközi immár elhagyott magyar szállásokra vonuljanak vissza.

Az erdélyi sóbányák és az azokhoz vezető utak mentén levő kisebb bolgár helyőrségeket felmorzsolta a magyar haderő, ezen kívül számottevő ellenállással nem találkozott a magyarok sem Erdélyben, sem a Tiszántúlon.

Erdély területe a természeti adottságok miatt nem volt alkalmas, hogy ilyen nagy számú embert és állatot eltartson hosszabb ideig, ezért az ide menekült magyarok nagyobb része nyugat felé haladva elhagyta Erdélyt, csatlakoztak a magyar fősereghez, amely fokozatosan birtokba vette az alföldet. A Kárpátokon belülrre került magyarok átvonulásának maradtak fenn régészeti nyomai, mint ahogy annak is, hogy a nagyobb folyók völgyében, az alkalmasabb helyeken és a fontosabb sóbányák közelében a magyarok egy része tartósan meg is telepedett.

Az írott és a szóbeli hagyomány, tehát a középkori krónikások (főleg *Anonymus* avagy a *Névtelen Jegyző*) és a *mondák* is úgy tartják, hogy Erdélyben az egyik magyar törzsfőnök (Gyula) telepedett meg.

A Névtelen Jegyző azt is tudni véli, sőt le is írja a magyarok cselekedeteiről szóló írásában, hogy Árpád fejedelem Töhötöm vezért küldte az "erdőn túli ország" (azaz Erdély) elfoglalására, s Töhötöm csak nehéz harcok árán tudta legyőzni Gyula helyi "blak" vezért. A leírásban az is szerepel, hogy a honfoglaló magyarok nyugati irányból hatoltak be Erdélybe, bár valójában keletről. Hasonlóan, az is Anonymus tévedései közé tartozik, hogy a magyaroknak igen súlyos harcokat kellett vívniuk az egész Kárpát-medence elfoglalásáért, bár valójában számottevő ellenállás és harc nélkül került a magyarok birtokába az új haza.

Érthetőek a Névtelen Jegyző túlzásai, hisz ezzel Árpád és leszármazottainak az érdemeit akarta fokozni, hogy milyen áldozatok árán szereztek új hazát népüknek. Tévedései is érthetőek, hisz jó háromszáz évvel a honfoglalás után próbált beszámolni olyan eseményekről, amelyekről igen kevés ismerete lehetett, és kevés írott forrás állhatott rendelkezésére s ezért gyakran fantáziájával pótolta a hézagos adatokat.

A honfoglalástól az államalapításig:

A honfoglalás és a megtelepedés utáni évtizedekben jelentős különbség volt a magyarság népsűrűsége, a korabeli magyar települések és hozzájuk tartozó temetők nagyságának s gyakoriságának szemszögéből Külső-Erdély (vagyis Tiszántúl) és Belső-Erdély között. Az alföldi, külső térség mivel közel volt a magyarság szálláshelyeinek központjához, sűrű települési hálózattal rendelkezett, s itt a magyar népesség volt már ekkor túlsúlyban. Erdélyben viszont egyelőre még gyér a magyar népesség, s jelen vannak még szláv / szláv-avar csoportok, amelyek fokozatosan beolvadnak majd a

magyar elem térhódításával. Erre utalnak a fennmaradt helynevek és víznevek, amelyek a belső térségben magyar mellett olykor szláv eredetűek is. (Szláv eredetű például a Kraszna, Cserna, Polyán, stb.) A X. században Erdélyben a magyarság által sűrűbben lakott területek: a *Kis-Szamos* és *Aranyos*, valamint a *Maros* és *Küküllő* találkozási közelében, vagyis ott, ahol az előző századokban is a legtöbb ember élt.

A X. század közepétől az erdélyi térséget birtokló magyar vezetők *Bizánchoz* közeledtek. Erre a közeledésre Bizáncnak is szüksége volt, mert a magyar kalandozások során az ismétlődő magyar támadásokat, a bizánciak csak nagy anyagi és diplomáciai erőfeszítések révén sikerült részben háritani. Később az erdélyi magyar törzsfőknek is jól fogott a bizánci támogatás-szövetség, a magyar fejedelem erősödő központosító törekvéseivel szemben.

Több magyar törzsfőnök és előkelő is Konstantinápolyban járt 948 és 955 körül, akik megkeresztelkedtek a keleti szertartás szerint. Sőt a megkeresztelkedett *Gyula*, hazájába egy püspököt is vitt, aki folytatta a kereszténység terjesztését az erdélyi magyarok között. A megkeresztelkedett magyar vezetők jelentős ajándékokat kaptak a bizánci császártól, hogy többet ne támadjanak bizánci területre.

Később, amikor Géza fejedelem idejében megkezdődött a latin kereszténység felvétele, az erdélyi magyar törzsfők valamelyest háttérbe szorultak, bár feltehetőleg Géza fejedelem törzsi-diplomáciai okokból vette el feleségül az erdélyi Gyula leányát, Saroltot, a későbbi István anyját.

Gyula: *a magyar törzsek kettős fejedelemségének a második számú tagja, lényegében a fővezéri tisztséget töltötte be. A X. század közepétől az Erdélyben székelő magyar törzsfők legalább három generáción keresztül viselték ezt a címet. Mivel a hajdani római romváros Apulum helyén verték fel egy idő után az erdélyi gyulák a székhelyüket, ezért kapta a középkorban ez a település a "Gyulafehérvár" nevet. (Később a tisztségnek a megszűntével, a tisztségből személynév lesz és a későbbi krónikások összekavarják a címet és a nevet).*

Joannesz Szkülítész bizánci krónikás beszámol arról, hogy 948-ban Bulcsu és Tormás magyar előkelők Konstantinápolyi útjuk alkalmával megújították a korábbi bizánci-magyar békét. Bulcsut maga a császár kereszteli meg és "keresztfiát" ptericiusi rangra emeli és sok pénzzel, ajándékkal engedi haza. Valamivel később a Gyula is a császárvárosba látogatott, ahol megkeresztelkedett és hasonló ajándékokat és címeket kapott a császártól. Ő hazavitt egy "jamborságáról híres, Hierotheosz nevű szerzetest", akit a konstantinápolyi pátriárka püspökké szentelt. Ez a püspök a krónikásunk beszámolója szerint a turkok (magyarok) közül "a barbár tévelygésekből sokakat kivezetett a kereszténységbe. Gyula pedig megmaradt hitében, ő maga nem tört be többé a rómaiak (bizánciak) területére, és az elfogott keresztényekről sem feledkezett meg, kiváltotta őket, gondoskodott róluk és szabaddá tette őket."

2.Erdély és a Magyar Királyság megalapítása

Erdély István uralkodása idején:

Közismert, hogy Géza fejedelem idősebb korában (uralkodásának vége felé), a tényleges hatalmat a felesége, *Sarolt fejedelemasszony* gyakorolta. Ebben az időben az erdélyi gyula tisztét a fejedelemasszony testvére töltötte be, aki a helyi hagyományokhoz híven keleti keresztény volt és Bizánc támogatását élvezte.

997-ben, Géza halálakor, fia István fejedelem az elsőszülöttségi jog révén, megragadta a hatalmat és energikusan lépett fel a trónkövetelő Koppánnal szemben. Koppány felnégyelt testéből egy darabot Erdélybe küldött, hogy Gyulafehérvár kapujára kiszögezzék elrettentő példaként, hogy az ifjú fejedelem hogyan bánik azokkal, akik hatalmát kétségbe merik vonni. Ebből érthetett volna az akkori gyula, aki Prokuj nevet viselt és Istvánnak nagybátyja volt.

Egyelőre az új fejedelemnek csak a figyelmeztetésre futotta az idejéből és az erejéből, de megkoronázása és királyi hatalmának megszilárdítása után tettekkkel is bizonyította, hogy nem tűri meg országa területén a különállást, a helyi kiskirályokat.

Az erdélyi gyulával való 1003-ik évi lezárolásról tömören így számolt be egy német évkönyv: "*A magyar István király sereggel ment anyai nagybátyja, gyula király ellen, feleségével és két fiával elfogta, országát erővel kereszténységre hajtotta.*" A rokonait Esztergomban látta vendégül István király, ezzel is alátámasztva nagylelkűségét. Innen a gyula Lengyelországba szökött és annak királyától kért és kapott támogatást saját királya ellen. Ennek ellenére István király a szökevény után engedte annak feleségét, ezzel csak fokozva tévelygő rokonaival szembeni kegyességét. A gyula két fia viszont magyar földön maradt és sokáig szolgálták hűen királyukat.

Erdély a gyula eltávolításával a királyság része lett, s a hagyomány úgy tarja, hogy István király a gyula helyébe Zoltánt nevezte ki. Ami az idézett műben a gyula népének kereszténységre térítését illeti: egyrészt az erdélyiek egy része a kereszténység görög ágát követte, a többiek valóban nem lehettek keresztények. Ezért a térség lakóinak megkeresztelése, illetve a keleti kereszténység visszaszorítása-ellensúlyozása céljából, István király megalapította az erdélyi püspökséget, Gyulafehérvár központtal.

Még István király uralkodása idején megalakultak az első királyi vármegyék Erdély területén is. Az erdélyi vármegyék közül az első és a legnagyobb kiterjedésű Fehér megye volt, amely a Gyulafehérváron székelő királyi ispánnak volt alárendelve. Erdélynek a magyar államba való beillesztése nyomán megalakultak a többi vármegyék is. (Kolozs, Torda, Doboka, Hunyad, Küküllő és Szolnok).

Azért is fontos volt Erdély területének birtoklása és közigazgatási megszervezése, mert több jelentős működő sóbánya volt a területén (Dés, Torda, Marosújvár), amelyek termeléséből biztosították a királyi udvar és az alföldi magyarság sószükségletét. A királyi sót a Maroson szállították egyrészt, másrészt a Meszes-kapun szárazföldi útvonalon.

A vármegyék középpontjául szolgáló erősségek, Erdélyben is kiépültek ezek többnyire földvárak voltak, amelyeket gerendákkal erősítettek meg. Kivétel volt Gyulafehérvár vára, mely a hajdani római erősség építőanyagából épült, ezért igen erős volt.

Az erdélyi királyi (ispáni) várak és vármegyék nevüket vagy az alapító első ispánról vagy a közeli folyóról kapták. Az első csoportba olyanok tartoznak mint: Torda-, Doboka-, Csanád-, Kolozs-, s a másodikba: Küküllő-, Temes-, Kraszna-, vár illetve vármegye. Miközben a vármegyéket megszervezték, s védelmi rendszerüket kiépítették, azokon kívül is figyelőhelyeket létesítettek és határerősségeket hoztak létre, hogy a XI.

század második felétől egyre gyakoribbá váló keleti betöréseket jelezzék, illetve ha lehetséges megállítsák.

Külső-Erdély (Bánságtól -Biharig) István király idejében:

Ha István király nagylelkűen bánt rokonaival, az erdélyi gyula családjával, ez nem volt érvényes Ajtonyra, ki maga is törzsfőnöki nemzetségből származott és birtokán kiskirályként viselkedett.

Ajtony, Marosvár ura, éppen azzal vívta ki István király haragját, hogy megvámolta a Maroson szállított királyi sót, s ezért a király *Csanád* vezért küldte Ajtony leverésére. Ajtonyról még azt is tudni kell, hogy a Maros alsó folyása mentén (ma azt mondanánk a Bánságban) volt nagykiterjedésű birtoka és ő is keleti keresztény volt, aki bizánci támogatást élvezett és székvárában görög monostort alapított.

Csanád győzelmes hadjáratáról Ajtony ellen, a Szent Gellért legenda számol be, s arról is, hogy a győzelem miatt István király megjutalmazza Csanádot: *"...A királyi háznak és Ajtony házának vezérévé tette. Mert azt mondta a király: 'Mától fogva ezt a várost nem a Marosról, hanem Csanádról fogják nevezni. Mivel megölted az ellenségemet seregének közepén, ennek a tartománynak ispánja leszel, és azt nevedről fogod nevezni, Csanád lesz a neve nemzedékeken át.'"*

Csanád az általa vezetett királyi vármegyében megszilárdítja a királyi hatalmat és valamivel később, a latin kereszténység terjesztésére királyi támogatással létrehozza a *csanádi püspökséget*.

A *bihari püspökség* is, akárcsak a csanádi, István uralkodásának második felében keletkezett, amikor az egyházszerzői tevékenység elért ezekre a királyság központjától távolabbi területekre.

Bihar vármegye, Kelet-Magyarország legnagyobb vármegyéje, és már István király uralkodása idejéből a trónörökösi (hercegi) birtok központja. Ahogy a király fenntartja magának az ország területének nagy részét, és van külön királynői (királynéi) birtok, ehhez hasonlóan a trónörökös még trónra kerülése előtt kap egy hercegi birtokot, amelyet maga kormányoz.

A *hercegség* vagy ahogy még nevezték *dukátus*, keleti - bihari központú, ezért van kiemelt fontossága Biharvárnak és a bihari püspökségnek. Ezt a hercegi birtokot, kormányzóságot először István fia és kijelölt trónörököse, *Imre herceg* kapta meg. (A későbbiekben is ez a hercegség sokszor gyakorlóiskola az eljövendő királyok számára: nem ritkán a hercegek pénzverési joggal és jelentős haderővel bírtak, s fontos szerep hárult rájuk az országot keleti irányból érő támadások elhárításában. Sőt az is előfordult, hogy erejükkel a királyi rokonuk ellen fordultak a merészebb hercegek).

István királynak az 1038-ban bekövetkezett halálakor, a Magyar Királyság egy jól kiépült állami (vármegyei) és egyházi szervezettel rendelkezett, amely még Erdély és Külső-Erdély területén is elég erős volt, hogy kibírja a pogánylázadások és trónharcok okozta megpróbáltatásokat.

Királyi vármegyék Erdély belsejében és Erdély külső peremén:

Amint a mellékelt térképvázlaton is látható, amely lényegében a XI. század végi, XII. század eleji helyzetet rögzíti, amikor a vármegyék keleti határai még nem rögzültek a későbbi Székelyföld és Szászföld (Királyföld) irányában. A térképen szereplő várak és vármegyék egy része, csak a XII. század végi vagy XIII. századi forrásokban szerepel, de régészetiileg már István király korából vagy alig valamivel később kimutathatóak. A vázlaton érthető okokból nincsenek feltüntetve a székely és szász székek, amelyek későbbi alapításúak.

Erdélyi vármegyék: Fehér, Küküllő, Hunyad, Torda, Kolozs, Doboka, Szolnok.
Külső-erdélyi vármegyék: Krassó, Temes. Arad, Zaránd, Bihar, Szatmár.

3. A vajdaság intézménye Erdélyben

Erdély vajdaság kialakulása:

A XI. század második felében több keleti támadás - besenyő, úz és kun - érte Erdély területét, s mivel a dukátus (hercegség) központja Biharban volt, tehát elég távol a keleti végektől, ezért a magyar királyok a XII. század második felében Erdélyben létrehozta egy új intézményt, a *vajdaságot*, élén az *erdélyi vajdával*.

A *vajda* szó szláv eredetű kifejezés, innen került be a magyar nyelvbe is. A szlávok ezzel a szóval nevezték a katonai főnököt, a hadvezért. A román nyelvben is megtalálható a vajda megnevezés: egyrészt a későbbi, Kárpátokon kívüli fejedelemségek vezetőit nevezték így (románul - voievod), másrészt az erdélyi románok is ismerik és használják ezt a kifejezést, több román *kenészeget* irányító tisztségviselő megnevezésére.

Az erdélyi vajda a király által kinevezett főnemes volt, közigazgatási, katonai és bírói feladatokat látott el, a király nevében. Ő nevezte ki az erdélyi vármegyék ispánjait, s mivel Gyulafehérváron székel, egy időben betöltötte a gyulafehérvári (fehér megyei) ispán tiszteit is. Mint bíró a vajdai széken ítélt, ő volt a parancsnoka az erdélyi hadaknak, s ha a király seregében vett részt az erdélyi haddal, akkor ő vezette a jobbszárnyat. Ezenkívül ő elnökölt az erdélyi tartománygyűlésen, jogában állott legtöbb 32 telket adományozni.

A vajdákat a király magyarországi, hozzá hű előkelők közül nevezte ki, s főleg az első időszakban egy személy leggyakrabban egy-két évig töltötte be a tisztséget. A vajdai tisztség elég vonzó volt és elég jelentős jövedelemmel járt. Olykor (főleg később) az is előfordult, hogy a király egyszerre két vajdát nevezett ki, akik együtt kormányoztak. Ha a helyzet úgy kívánta, akkor a vajda egy-két alvajdát nevezett ki, saját megbízható emberei közül.

A király a hét erdélyi vármegyét bízta a vajdára, akinek a hatalma alá nem tartoznak a később meglepedett és királyi kiváltságokat élvező *szászok* és *katonáskodó székelyek*, valamint kizárólag a királynak adózó *szabad királyi városok*.

A Magyar Királyság területén még alakultak az idők folyamán ilyen, a királytól függő tartományi kormányzóságok, ezek mindenike a határ közelében volt és a vezető által viselt cím =bán= nyomán az ilyen egységeket bánóságoknak hívták. (horvát bán, temesi bán, szörényi bán, stb.)

A román történetírás az erdélyi vajdaság intézményét úgy magyarázza, hogy a vajdaságban a hajdani, Anonymus által említett román (román-szláv) vajdaságok továbbélését ismerik el a magyar királyok, tehát Erdélynek egy sajátos különálló helyzete lett volna már a korai magyar államban, s ez a különállás (autonómia) az idők folyamán csak fokozódott. Emellett azzal érvelnek, hogy Erdélynek mindenkor, tehát a vajdaság korában is román etnikai többsége volt.

Ezekkel szemben: valójában a vajdaság és maga a vajda a királynak alárendelt intézmény, illetve tisztségviselő, akit a király nevez ki és mozdít el tisztségéből. Tehát a vajda a király vazallusa. Ami a román népességet illeti, sem a régészeti, sem az írott források nem utalnak jelentős számú román lakosságra az Árpád-házi királyok idején. (De erről majd valamivel később a vajdaság lakosságát tárgyaló résznél lesz szó).

A határvédelem további megszervezése keleti irányba:

Az erdélyi vármegyékről készült térképvázlaton is látható, hogy a korai vármegyék keleti határai bizonytalanok, sőt olykor még a megyék közötti határ is kétséges. A vármegyei székhelyek, vagyis az ispáni várak az illető egység nyugati felében voltak, s a vármegyék hosszú csíkban elnyúltak nyugat-kelet irányban.

Mivel Erdélyt, s ezzel a magyar állam keleti határait a Kárpátokon túlról fenyegették betörések: keletről illetve délről, ezért ezeket a határokat kellett mind jobban megerősíteni. A magyarok próbálták *gyepűrendszert* fenntartani a vármegyék pereme és a hegyek belső íve között vagy *határőr telepeket* létrehozni, a hegyszorosok védelmére *erődöket* emelni, stb.

A XI. század végi betörések okozta pusztítások indokoltá tették a vármegyéken kívüli térség hatékonyabb megszervezését, nem csak egy lazább ellenőrzést a terület fölött. Ebből a célból Erdély déli és keleti végeire telepítették a *székelyeket* és a *szászokat*, illetve Barcaságba (Brassó környékére) rövidebb ideig a *teuton lovagokat*. Hasonló célokkal bízták meg az előbb Fogarasföldön, királyi birtokon megtelepedett *románokat* is. Gyakorlatilag a XIII. század első harmadára, közepére kialakult az közigazgatási és politikai szervezet Erdélyben, illetve egy olyan etnikai kép, amelyik a középkor során jellemezte ezt az országrészt.

Egyházi szervezet kiépülése Erdélyben:

Még Szent István király létrehozta az *erdélyi püspökséget*, amelynek központja Gyulafehérvár volt. Gyulafehérváron az első püspöki székesegyház még a XI. század első felében megépült, majd mivel kicsinek bizonyult, a XII. és XIII. századok fordulóján átépítették-megnagyobbították. A jelenlegi gyulafehérvári római katolikus székesegyház legrégebbi része ez a második templom. (Később még többször bővítették és átépítették a székesegyházat, amely így nyerte el mai arculatát).

Az ispáni várak megépítésének idején, a korai (XI. századi) erdélyi templomok még fából és kőből épültek, s többnyire hamar el is pusztultak, s helyükre újakat és nagyobbakat kellett építeni. Erdélyben is alkalmazták a szentistváni törvényt, hogy tíz falu összefogva építsen templomot.

Később, Szent László király kötelezte a püspököket, hogy újítsák fel a régebbi templomokat, amelyekből már elég sok volt az ő idejében. Könyves Kálmán (1095-1116) azt tette kötelezővé, hogy a templomok köré temessék a halottakat, s Erdélyben is ezt alkalmazták. Számos feltárt korabeli temető és templom (még faluhelyeken is) jelzi, hogy az egyház és állam szorosan kapcsolódott egymáshoz, illetve, hogy a magyarság már teljesen a keresztény és európai értékrend szerint élt már Magyarország keleti felében.

Erdélyben is kialakult a monostorok rendszere, főleg a bencések és a ciszterciák hoztak létre többet is. A püspökség alárendeltségében *esperességek* voltak, amelyek összefogták, irányították egy vidék (gyakran egy vármegyeyeni vagy nagyobb terület) *plébániáit*. Az írásbeliség elterjedésével, s azzal, hogy a király kötelezővé tette az írásbeliséget, megalakultak a *hiteles helye*. Ezek egyrészt levéltárakként működtek, másrészt jogukban állott hivatalos iratokról másolatokat kiállítani. Hiteles helyként működött a *kolozsmonostori* (bencés) *konvent*, a *gyulafehérvári*, s a *nagyváradi káptalan*.

Az Erdélyben megtelepedő szászok külön egyházi szervezettel rendelkeztek: *szebeni prépostság*, amelyet kivontak az erdélyi püspök irányítása alól és közvetlenül az esztergomi érsekségtől függött.

Az erdélyi románok görögkeleti keresztények voltak, ahogy az 1054-es nagy egyházszakadás után nevezték őket "szakadárok" (schismaticusok). Bár voltak próbálkozásuk a katolicizmusra való áttérítésükre, ezek jelentős eredményt nem értek el.

Az erdélyi püspökségnek alárendelt esperességek:

Fehérvári, kolozsi, dobokai, szolnoki, ózdi, tordai, küküllei, szolnoki, krasznai, szatmári, ugozsai, hunyadi, telegdi és kézdi főesperességek. (Az utolsó két esperességhez tartoztak a székelyek.)

* Erdély külső pereme, a bihari, csanádi és az egri püspökségek joghatósága alá tartozott egyházilag.

4-5. Erdély lakossága a XI-XIII. századokban

Az erdélyi betelepülés rendje:

A **magyarok:** A honfoglaló magyarok kezdetben csak szórványosan állapodtak meg Erdélyben, erre utaló jelek Kolozsvár környékén vannak, illetve a terület északi részén. (Kelet- és Dél-Erdélyben szórványosan). Akkor a Marostól délre fekvő térség bolgár ellenőrzés alatt volt, bizonyos számú *bolgár* és *szláv* lakossággal. A bolgár uralmat a X. század közepén számolták fel.

Szláv lakosság kisebb-nagyobb csoportjai máshol is éltek, miként *avarok* is. Az avarok hamarabb a szlávok valamivel később, de legkésőbb a XII. századra beolvadtak a magyar lakosságba. A szlávok nyomaira egyes régészeti leletek és helynevek utalnak inkább. A magyarok térhódítása Erdélyben főleg a X. század második felében és a XI. században történt, egyrészt az erdélyi gyulák révén, akik kiszorították a bolgárokat Dél-Erdélyből, másrészt a magyar állam megszervezésével a királyság korában, s a királyi fennhatóság fokozatos kiterjesztésével a Keleti- és Déli Kárpátokig.

Erdély déli részén, a XI. századtól voltak *besenyő* telepek is, akiket határvédelmi célokkal telepítettek a magyar királyok ide, erre utal néhány helynév (Talmács), de utóbb a határvédelem kiterjesztésével ez a terület lakossága is elmagyarosodott.

A **székelyek eredete és közigazgatása (önkormányzata):** A *székelyek eredete* és betelepülésük körülményei elég vitatottak: A krónikások többsége úgy tudja, s ez maradt meg a hagyományban is, hogy a székelyek hun eredetűek, Csaba királyfi (Attila fia) vitézeinek leszármazottai lennének. S a székelyek már a honfoglaláskor itt voltak Erdélyben. Ezzel szemben más vélemény az (és ez a valószínűbb), hogy a székelyek az Etelközben a magyar törzsekhez csatlakozott *kabarok* leszármazottai, kik a magyarokkal együtt jöttek a honfoglaláskor és elmagyarosodtak. Kabar (kazár) eredetre utal a székely rovásírás, amelyet a székelyek a késő középkorig használtak.

Erdélyben való megtelepedésük több szakaszban történt: először Erdély nyugati végein (Biharban) éltek Mezőtelegd környékén, s innen fokozatosan érkeztek Erdély belsejébe, előbb a Küküllők völgyébe, majd a századok XII. századi betelepülésével még keletebbre: a Maros és a Küküllők felső folyásának térségébe, az Olt - Feketeügy mentére, tehát a mai lakhelyükre. Utolsó csoportjuk a tatárjárás után került át Kézdi vidékéről az Aranyos mentére.

A székelyek igen hosszú időn keresztül (egész az újkorig) megőrizték hagyományos nemzetségi-törzsi szervezetüket. Eredetileg volt hat *nem* (nemzetség), s mindeniknek volt négy-öt *ága*. A vezető tisztségeket a nemek és ágak sorrendjében töltötték be.

A székelyek hagyományos foglalkozása az *állattenyésztés*, ezt jelzi, hogy a királynak szánt adójuk az "ökörsütési" adó volt. (Ezt rendszerint akkor kellett fizetniük, amikor a király megnősült vagy fia született.) Eredetileg az ököradó helyett mint lovas nép, lovat adtak, csak a megtelepedésük után váltotta fel a lovat az ökör.

Mint királyi kiváltságos népeknek, a székelyek feladata a katonáskodás volt: egyrészt a határvédelem, másrészt a királyi seregbe voltak kötelesek bevonulni szükség esetén. Miután bizonyos fokú társadalmi differenciálódás a székelyek között is végbemegy, lesznek közöttük: *lófők* és *gyalogok*. (Az elsők lovas, az utóbbiak gyalogos katonák).

A hagyományos székely jog szerint, a székelyek közösen mindannyian nemességet kaptak, ezért voltak katonakötelesek és nem lehetett Székelyföldön királyi adományokkal idegeneknek földet birtokolni, sem a székelyeket szolgaságba (jobbágyi sorba) dönteni. Ehhez a közös szabadsághoz a székelyek egész az újkorig ragaszkodtak.

Közigazgatásilag az erdélyi székelyek lakta területek, úgy az Erdélyi Vajdaság, mint a Magyar Királyság keretében elég jelentős önállósággal bírtak: az egész székely terület a székelyek ispánja vezetése alatt állott, s a székelységeken belül kisebb közigazgatási egységek a *székely székek* voltak. A székek élén választott székkapitányok álltak, akik mellett kinevezett *királybírák* is megjelentek, s utóbb ezek szerepe megnőtt. A széki rendszer végleges formája a tatárjárás után alakult ki: volt Udvarhely-, a központi vagy anyaszék, s Csík-, Maros-, Háromszék és Aranyosszék. Egész Székelyföld vezetője a székely ispán (vagy a székelyek grófja), ki rendszerint nem székely eredetű, kinevezett tisztségviselő volt.

A székelyek az erdélyi *három rendi nemzet* egyikét alkották a középkorban, sőt egész 1848-ig. A székelyek jelentős önállósággal bírtak belső ügyeik intézésében, és ehhez a jogi és önkormányzati különállásukhoz ragaszkodtak a vajdával vagy később még az erdélyi fejedelmekkel szemben is.

A szászok megtelepedése és a szász önkormányzat: A szászokat a XII. század közepén telepítették a magyar királyok (főleg II. Géza) Erdély déli részébe, amelyet akkor bizánci és a kun veszedelem fenyegetett. A szászok német nyelvterületről (a Rajna mentéről, de Flandriából is) érkeztek, és a királyoktól számos kiváltságot kaptak. Az első szász telepek *Szászváros* környékén keletkeztek, majd tovább *Nagyszében*, *Segesvár* és *Medgyes* illetve később *Beszterce* és *Brassó* térségében.

A szász elnevezés nem csak német etnikumot takar, hanem utalás a telepések által kapott *szász jogokra*. A telepítésben végrehajtásában szerepük volt a *gerébeknek*, akik megszervezték egy-egy csoport átköltözését nyugatról új hazájukba, Erdélybe, s ezért a királytól névre szóló tisztséget is nyertek. A gerébeknek katonáskodniuk kellett és a helyi bíráskodásban is volt szerepük, s igyekeztek hogy vagyonukat növeljék, s esetleg utódaikra örökül hagyják a tisztséget. Mivel a szász közösség tagjai egyenjogúak voltak, ezért a gerébekből nem lettek kiváltságos nemesek, nekik is adózniuk kellett, s a szászok lakta területeken (miként a székelyeknél sem) nem alakultak ki nagybirtokok.

Szászok lakta terület, *Szászföld* (később Királyföld) önkormányzattal rendelkezett, s II. Endre király számukra 1224-ben kiadta az *Andreanum* néven ismert

adománylevelét: E szerint a szászok lakta terület nem a vajdai, hanem a királyi főség alá tartozott, maguk választhatták *tisztviselőiket* és *papjaikat*, s csak a *királynak adóztak*: kezdetben évi 500 ezüst márkát, és 500 katonát állítottak a saját költségükön. (Mint az egyházzól szóló alfejezetben említettem, a erdélyi szászok egyházilag nem az erdélyi püspökségnek, hanem az esztergomi érsekségnek voltak alárendelve. Ez volt a szebeni prépostság és a brassói dékánátus).

A szász önkormányzat vezetője a szász gróf volt (akit szebeni székhelye miatt neveztek szebeni ispánnak is), kit a király nevezett ki. A szász területi önkormányzatok kisebb egységét a *szász székek* alkották (eredetileg csak ítélszékek voltak kinevezett királybírákkal), később kialakult a hét, majd kilenc szász szék és később még két kerület is hozzáadódott (Brassó és Beszterce). A szászok alkották a három erdélyi kiváltságos nemzet egyikét.

A szász önkormányzat és jogok rendszere például szolgált a székelyeknek, illetve a kettő között számos hasonlóság volt. A szászok nemcsak a határok védelméhez járultak hozzá, hanem Erdély polgárosodásához is, számos igen jelentős várost alapítottak, s mint kiváló gazdák hozzájárultak a térség gazdaságának felvirágzásához, úgy a mesterségek-kézművesség és kereskedelem terén, mint a mezőgazdaságban (pl. szőlőtermesztés terén). A jellegzetes szász építészet hatott a többi erdélyi nép építészetére is.

Szász (német) etnikumúak nem csak Szászföldön telepedtek meg, hanem máshol is Erdélyben, több város alapításában vagy újranépesítésében szerepük volt. Akik a kedvezményezett területeken kívül telepedtek meg, azok nem részesültek a szász kiváltságokból. Német telepesek kerültek a bányavárosokba is, ezek jelentős része később elmagyarosodott. A szászföldi szászok viszont ragaszkodtak anyanyelvükhöz, német származásukhoz és műveltségükhöz.

Fontos történelmi és etnikai vonatkozása van a *Német Lovagrend* (Teuton Lovagok) időleges erdélyi megtelepedésének: II. Endre 1211-ben Erdély délkeleti részébe, *Barcaságba* telepítette a német lovagokat, akik pápai támogatással önállósítani akarták uralmukat és saját államot létrehozni. Ezért a magyar király 1225-ben a lovagokat elűzte Erdélyből, de az általuk telepített német parasztok és az általuk alapított Brassó városa később a kiváltságos szászföldi (királyföldi) térség tagja lett. Sőt Nagyszeben mellett Brassó lett gazdaságilag és kulturálisan az erdélyi szászok második legjelentősebb városa.

A románok erdélyi megtelepedése: Az írott forrásokban a románok a XIII. század első éveiben jelekedtek meg Erdély déli részén, a fogarasi királyi birtokon és Hátszegben. Szerepük volt a határvédelemben s ugyanakkor gazdasági jelentőségük is volt a királynak fizetett juhötvened révén. A tatárjárás után nagyobb területen elterjednek és egyre gyakrabban telepítették őket magánbirtokokra is. 1293-ban III. András király még próbálkozik azzal, hogy érvényesítse a király kizárólagos telepítési jogát a románokat illetően, de próbálkozása eredménytelen maradt és ezért fokozatosan Erdély más részein is megjelentek a románok: előbb a Mezőségen, majd Biharban és Máramarosban.

A románok vezetésében és megszervezésében szerepet játszottak a soraikból kikerülő *kenézek* és *vajdák*. A kenézi tisztség egy vagy több román falu vezetését és a királyi adó beszedésének jogát, s a román közösség tagjai közötti vitákban-perekben való bíraskodás jogát jelentette. A kenéz tisztségét örökül hagyhatta. (Még a szászok helyi vezetői, a telepítés megszervezői a már említett gerébek rendelkeztek ilyen jogokkal). A

kenéz esetleg rendelkezhetett malom vagy kocsmatartás jogával, ami szintén jelentős jövedelmi forrás volt.

A vajdák, több kenézséget irányítottak, és végső soron a román vajdák szerepe megfelelt az ispánokénak. A vajdák utóbb a kialakult román önkormányzatok (kerületek) vezetői címét jelentették. Vallásilag a románok görögkeletiek voltak, s jogilag nem alkottak rendi nemzetet mint a vármegyei magyarok (nemesek), székelyek és szászok.

A románok később a középkor folyamán jelentős számban telepedtek meg Szászföldön és a vármegyében de többségük elveszítette egyéni vagy közös szabadságát (mint kiváltságos királyi népek). Számos román kenéz vagy vajda katolicizált és egyesek el is magyarosodtak, számos jelentős erdélyi, román származású család a későbbiekben jelentős szerepet játszott, mint a Jósika, Kende, Kendefi, Majlát, Hunyadi, Drágfi, stb. famíliák.

Rendi nemzetek (privilegizált natiok) Erdélyben: Ide tartoztak az erdélyi tartománygyűlésen, majd később a fejedelemség korában az országgyűlésen (diétán) résztvevő vármegyei magyarok (nemesség), székelyek és szászok.

Székely székek Erdélyben: Udvarhely (anyaszék), Csík (benne Csík-, Gyergyó-, Kászonszék), Maros, Háromszék (benne Sepsi-, Kézdi-, Orbaiszék) és Aranyosszék. (Eredetileg hét székely szék volt Udvarhely, Csík, Maros, Sepsi, Kézdi, Orbai, és Aranyosszék).

Szász székek: (eredetileg ebből is hét volt): *Szeben, Nagysink, Újegyház, Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Kőhalom.* (Ehhez jött később még két szék): *Segesvár és Medgyes* és két kerület *Brassó és Beszterce.*

6. A tatárjárás és következményei Erdélyben

A tatár betörés, majd az újjáépítés:

A tatár pusztítás Erdélyben: A mongolok vagy tatárok Közép-Ázsiából kiindulva minden útba eső népet és államot leigáztak, s így a Magyar Királyság területét sem kímélték. Erdélybe több tatár horda hatolt be: Az egyik sereg a Keleti-Kárpátok egyik északi átjáróján (a Borgói-hágón) tört be Erdélybe, s miután Radna és Beszterce megerősített városait feldúlták, Kolozsvárt is elpusztították, majd Nagyvárad érintésével csatlakoztak a Vereckei-szoroson behatolt tatár főszereghhez. Egy másik sereg az Ojtozi-szoroson hatolt be a Kárpát-medencébe, Barcaságban az erdélyi vajda, Pósa vezette sereggel megütközött, de a vajda is a csatában elesett. Ezután az Olt és Küküllők völgyét rabolták végig, elpusztítva Küküllővárt, Gyulafehérvárt, majd Aradot, aztán a Maros völgyén keresztül hagyták el Erdélyt, és mentek tovább Pest irányába.

Rogierius nagyváradai kanonok tatár fogságba esett, s onnan egy idő után megszökött és "Siralmas ének" című munkájában leírta a tatárok okozta pusztítást: "A néptelen és üres földön kezdtünk bolyongani. Csak az egyházak tornyai voltak vezető jelek. Az emberek mályvával és gyökerekkel éltek. Ha elfáradtunk, pihenésünk nem lehetett, nem lévén hajlék, mely alá fejünket lehajthattuk volna. Ahogy az erdőből kiértünk, Fehérvár (Gyulafehérvár) városához jutottunk, ahol semmi egyebet nem találtunk, mint a megöltek csontjait és fejait, az egyházak és paloták szétdúlt és ledöntött falait, amelyeket a sok kiontott keresztény vér bemocskolt..."

A harmadik tatár hadoszlop, miután elpusztította a Kárpátokon kívüli "Kunországot", a Vöröstoronyi-szoroson tört Erdély déli részére, elpusztította Nagyszebent, s majd ők is továbbvonultak nyugat felé. Nem elég, hogy a tatárok 1241 tavaszán óriási pusztítást okoztak emberéletekben és anyagiakban, számos település néptelenedett el, hanem, a következő évben a már visszavonulásban levő mongol horda újabb további pusztításokat végzett. S mivel Erdélyben kevés kővár volt, ezért csak kevés megerősített település tudott nekik ellenállni, mint a szászöldi Kőhalom vára.

A muhi pusztai csatában is részt vettek erdélyiek, ott esett el az erdélyi püspök és még jó néhány erdélyi nemes.

A tatárjárás az okozott emberveszteség mellett további gondokat okozott azzal is, hogy a tatárok egy jelentős része megtelepedett a Fekete-tengertől északra, s létrehozták az Arany Horda Kánságát, amely még sokáig ellenőrzése alatt tartotta a Kárpátokon kívüli területeket. A tatár veszély nem múlt el ezzel, az elkövetkező évtizedekben és évszázadokban a tatárok még sokszor betörték Erdélybe, további pusztításokat okozva, még ha ezek az ismétlődő betörések nem is voltak olyan hevesek, mint az első, a "nagy tatárjárás".

A pusztítások nyomainak felszámolása, a helyreállítás: Az újjáépítés Erdélyben is királyi bátorításra ment végbe, s egyre több várost kerítettek be erős falakkal, a falvak megmaradt lakói is újjáépítették elpusztult lakóházaikat, templomaikat, de még évtizedekbe telt, amíg a pusztítás nyomai láthatóak voltak, s volt település, amelynek helyén azóta is pusztaság van. Számos kővár is épült, olyan helyen, ahol addig csak fa meg földvár állott, vagy ahol addig nem volt semmiféle erősség. A kővárak bebizonyították, hogy alkalmasak arra, hogy ostrom idején több lakos védelmét biztosítsák, azokat nem lehetett sem felgyújtani, sem könnyen lerombolni.

A kővárakat mostantól magaslatokra, hegycsúcsokra építik, kihasználva a terep természetes adottságait, mert ez is fokozza az erődítmények biztonságát. A király egyre több várépítésre alkalmas birtokot, helyet adományoz az egyháznak vagy magánembereknek, ha azok biztosítják a környék védelmét szolgáló erősség felállítását. Ezzel csökken a királyi befolyás és a királyi jövedelmek nagysága is.

Etnikailag, az elpusztult szász, magyar és székely lakosok helyére, a földbirtokosok további román telepeseket hoztak, hívtak a Kárpátokon kívüli területekről.

A tatárjárás további következményei, a vajdai hatalom megerősödése:

A vajdaság újraszervezését a király nagytekintélyű és befolyásod embereire bízta, kik közül kiemelkedett: *Lőrinc 1242-1252, Ernye 1252-1260* vagy a *Kán* nemzetségéből való *László 1260-1267* és *Csák Máté 1267-1270* vajdák neve.

Az említett vajdák, kihasználva azt, hogy a király az ország központi részének újjáépítésével volt elfoglalva, Erdélyben, saját tartományukban igyekeztek megnövelni saját birtokukat és befolyásukat. Az addigi vajdaktól eltérően, bár magyarországiak voltak, Erdélyben is igyekeztek családi birtokot szerezni.

Az Árpád-házi királyok uralkodásának utolsó éveiben az erdélyi vajdák szerepe és hatalma tovább nőtt. Így a *Borsa* nemzetségből való *Lóránd 1282-1297* között kisebb megszakításokkal végig viselte a vajdai tisztséget, s közben még szolnoki ispán is volt. Az 1290-es években, egyike volt az ország kiskirályainak, aki Erdély mellett a Tiszántúlt is ellenőrizte. Utóda a vajdai tisztségben *Kán László* volt *1297-1315*, aki hűségesen szolgálta az utolsó Árpád-házi királyt, *III. Andrást*, aki 1301-ben halt meg. Utána viszont Erdélyt saját birtokának tekintette és hatalma felért bármelyik magyarországi korabeli

kiskirályéval, több mint 15 várat és száznál is több birtokot szerzett erőszakkal, sőt még a magyar trónra áhítozó trónkövetelőkkel szemben is fellépett, mondhatni: neki is voltak királyi ambíciói.

Kunország: A XIII. században a Kárpátokon kívüli térséget nevezték így. A Magyar Királyság megpróbálta a török eredetű kunokat pápai támogatással megkeresztelni, ezért a későbbi Moldva déli részén létrehozták a milkói püspökséget. A tatárjárás ezt a püspökséget és a kunok többségét elsodorta a térségből. A kunok egy részét Magyarországon alföldi területein telepítette meg IV. Béla. A Kárpátokon kívüli kunok meg beolvadtak az ottani románságba.

Radna német bányászvárost elpusztítják a tatárok: 1241 márciusában a Borgói-hágón átkelő tatárok elé vonultak Radna városának védői. A tatárok előőrse megütközött a radnaiakkal, de egy idő után a tatárok visszavonulást színeltek. A radnaiak hazatértek és megünnepelték a győzelmüket. A visszatérő tatárok, immár a főserg megátadta és elpusztította Radna városát. (A tatárok gyakran alkalmaztak, a keleti népekre jellemző számos cselet, az ellenség megtévesztésére).

1301-től az Árpád-ház férfiágának kihalásával a bekövetkező hatalmi űrt, uralkodóihiányt majd a trónkövetelők közötti harcot kihasználva a Magyar Királyság különböző részein kiskirályok létek fel, akik több vármegyényi területen megteremtették saját tartományuraságukat: Így tett Csák Máté és az Amadé család Felső-Magyarországon, nyugaton a Kőszegiek, s Erdélyben Kán László.

7. Művelődés és műveltség a XI-XIII. századokban

Általános áttekintés:

A IX. század végén a magyarok, egy keleti nép telepedett meg a Kárpát-medencében. Jó száz év múlva, a magyarok felvették a nyugati kereszténységet, ezzel a továbbiakra meghatározva helyüket (helyünket) a világban és Európában.

A középkori magyarság civilizációja két világ, két kultúrkör - a nyugati latin, központja Róma, és a keleti bizánci (görög meg szláv), központja Konstantinápoly, határan alakult ki, de a fő irány, a fő forrás és a legfőbb példa, a nyugati világ és a latin kereszténység volt. Ezek ellenére a magyarság megőrizte távolabbi, keleti gyökereit is, megmaradtak, még ha rejtetten is, a népköltészet és a népmesék csodás világában a keleti elemek: a táltosokról, égitestekről szóló mesékben, s egyéb mindannyiunk által jól ismert motívumokban, az ötvösművészetben, lovaskultúrában, s még a temetkezési szokásokban is.

Ami Erdélyt, az erdélyi magyarságot, a vele együtt élő népeket és ezek műveltségét illeti, van egy a magyarországitól is eltérő sajátosság: Erdély, a magyar állam keleti "vége" volt, s mint ilyen elmaradottabb a fejlettebb, nyugathoz közelebbi központi részeknél. Erősebb volt itt a keleti hatás (bizáncitól kezdve a kun, besenyő, tatár török befolyásig), illetve mivel ki volt téve a keleti pusztító erejű támadásoknak, több korai alkotás (építészeti, képzőművészeti és írásos egyaránt) elpusztult. Erdélyben később alakult ki az egyházi és államszervezet, az írásbeliség, iskolák, stb.

Egyház és művelődés:

A már említett egyházi szervezet (gyulafehérvári püspökség és esperességek) mellett létrejöttek az írásbeliség központjainak számító prépostságok, konventek és monostorok. A kolostorok alapításában fontos szerepük volt a szerzetesrendeknek, Erdélyben előbb a *bencések*, majd később a *domonkosok* és a *ferencesek* szerepe volt kiemelkedő. Igen sok apáca kolostor volt Erdély területén.

A gyulafehérvári püspöki tisztséget többnyire egyetemet végzett, Nyugat-Európából származó személyek töltötték be, később magyarországi, (ritkábban) erdélyi származású művelt emberek, akik előbb más egyházi vagy állami tisztségeket is elfoglaltak.

A római katolikus egyháznak vezető szerepe volt nemcsak az írásbeliség és műveltség terjesztésében, hanem az építészet, szobrászat és festészet terén is. A legjelentősebb építmények a királyi - ispáni várakon kívül templomok voltak: legelőször is a gyulafehérvári püspöki székesegyház, majd több családi monostor meg szerzetesrendek kolostorai, rendházai. A teljesség igénye nélkül megemlíteném a kolozsmonostori bencés apátság épületét, Gyerőmonostoron, Ákoson és Harinán épült családi (nemzetségi) monostorokat.

Később, a szászok megtelepedésével a *szász városokban* is templomok, ispotályok (kórházak), szerzetesi rendházak, később iskolák épültek, amelyek egy része számos átépítés nyomán máig fennmaradt.

Az első két évszázad építészeti stílusa a *romanika* volt. Francia és olasz építő- és kőfaragó mesterek készítették az első erdélyi román stílusú épületeket, később helyi mesterek is megtanulták a komoly szakértelmet igénylő foglalkozásokat. A szászok (németek) erdélyi megjelenésével, újabb szakemberek jöttek, kik magukkal hozták a német városépítészeti szokásaikat és szaktudásukat az építészet és kőfaragás területén. Ez meg is látszott a középkori Erdélyben, mert a szász városok (mint például Nagyszében, Beszterce, Segesvár, Brassó, Medgyes, Szászsebes, Szászváros, stb.) s a szász-magyar lakosságú települések, mint Kolozsvár, Dés, s mások építésze beilleszkedett a kor városépítészeti irányába, úgy a középületek (templomok, városháza, iskolák), mint a lakóházak vonatkozásában.

A városi épületek mellett falvakon is épültek plébániatemplomok, amelyek az Árpád-korban előbb a román stílust követték. Ezek többsége egyszerű, egyhajós, félköríves szentélyű kisebb templom volt. Egész Erdélyben, s így Székelyföldön is (többszöri átépítés nyomán) számos korabeli templomépület maradt fenn: Gogánváralján, Sajóudvarhelyen, Gelencén, Somlyóújlakon, stb.

A templomokat korabeli szokás szerint faragványokkal, szobrokkal-domborművekkel és falfestményekkel (freskókkal) díszítették. Ezek képein az alapító királyok vagy főurak mellett bibliai vagy mitológiai jeleneteket ábrázoltak. Különösen Székelyföldön, ahol igen jelentős volt a Szent László-kultusz, számos templom falán ábrázolták előszeretettel a nagy király harcait a kunok ellen, főleg azt a jelenetet, ahol megszabadítja a kun vitéz által elrabolt magyar leányt. De a többi magyar királyok, főleg Szent István, Imre herceg gyakori szereplői e jeleneteknek.

A tatárjárás után terjedt el Erdélyben az új építészeti stílus: a *gótika*. A XIII. század második felében fokozatosan váltja fel a csúcsíves stílus a régebbi félköríves irányzatot, bár még egy darabig az építészek kombinálják egymással a két stílus elemeit.

Aztán a XIV. századtól a gótika teljesen kiszorította a korábbi romanikát, s jó két évszázadra ez lett a térség meghatározó művészeti stílusa.

Oktatás és írásbeliség:

Amint említettük, írástudás szinte végig a korszakban az egyházi emberek kiváltsága volt. A szükséges írástudókat a káptalani, kolostori és később a városi plébániai iskolákban képezték. Ennél magasabb műveltséget a külföldi egyetemeken szerezhettek az erdélyi fiatalok. A XII. században inkább Párizsba jártak az erdélyiek egyetemre, később inkább a közelebbi olasz földre. Az egyetemre járó erdélyi fiatalok között voltak nemesi származásúak, de sokan városi-polgári családokból is. A hazatérő iskolázott fiatalok királyi vagy egyházi szolgálatba álltak.

Az írásbeliség terjedésében fontos szerepük volt a már említett hiteles helyeknek, később pedig a kialakuló vajdai kancelláriának. Erdély területéről viszonylag kis számú írott emlék (királyi adománylevél, okirat, stb.) maradt fenn. Ez érthető, ha tudjuk, hogy a tatárjárás, és nem csak az első, hanem a későbbiek is - például az 1285-ös, itt milyen pusztításokat okoztak vagy későbbi, még XVII. századi török-tatár dúlások és a polgárháborús rombolások-égetések a kuruc korban vagy 1848-ban is. Ennek ellenére, a magyar nyelvemlékek közé számító *gyulafehérvári sorok* a XIV. század elejéről fennmaradtak.

Összegzőképpen: az erdélyi műveltség-művelődés egyik jellegzetessége, hogy a nyugati hatás mellett érződött a **keleti** (bizánci) befolyás is, s a másik, hogy **több nép** hozta létre mindezt, mivel a középkori Erdélyben egyaránt éltek magyarok és székelyek, valamint szászok és románok.

Ami a románokat illeti, erdélyi megtelepedésük után, befolyással volt rájuk a nyugati hatás, így az első itteni templomaik a romanika jegyeit viselik, *Malomvíz, Guraszáda, Sztrigyszentgyörgy, Zeykfalva* ma is álló, (bár romos) templomépületei is ezt tanúsítják.

A kerci cisztercita kolostor és kőfaragó iskola: A XIII. század legelején alapította Imre király Kercen, Erdély második cisztercita kolostorát. Háromhajós temploma bazilika jellegű, torony nélküli építménynek készült. Minden bizonnyal francia kőfaragó mesterek készítették, kik előtte Párizsban és környékén dolgoztak. Az itt megépített templom- és kolostor-együttes a romanika és a gótika jeleit egyaránt viseli. Az itteni kőfaragó műhely azért is jelentős volt, mert az itt dolgozó vagy itt tanult mesterek később Erdély számos városában dolgoztak, megalkotva olyan remekműveket, amelyek megállnák helyüket bármelyik közép-, vagy nyugat-európai városban.

Részlet a **gyulafehérvári sorok** című magyar nyelvemlékünkől, eredeti olvasat szerint:

"Hábróságban valáknak kegyősségé.

Éléknek örökségé.

Kórságban valáknak egészségeé.

Szükségben valáknak bőségé.

Éhezőknek elégségé."

III. Erdély a XIV. századtól Mohácsig

1. Erdély ismét a Magyar Királyságban

Az erdélyi vajdák, mint kiskirályok:

Árpád-ház férfiágának kihalásával, de már az ezt megelőző évtizedekben, megnőtt Magyarországon a helyi tartományurak hatalma, akik dacoltak az erélytelen királyokkal. Erdélyben ilyen körülmények között a dunántúli nagybirtokos, *Kán László* töltötte be a vajdai tiszteket, emellett ő volt a székelyek és a szászok ispánja, s Belső Szolnok vármegye főispánja. Hatalmát még fokozta azzal, hogy erőszakkal is számos birtokot megkaparintott, s a királyi hatalom gyengeségét, vagy éppen hiányát kihasználva, őt gazdagították az erdélyi arany- és sóbányák bevételei.

Károly Róbert, új magyar király, hosszú ideig nem tudta elismertetni hatalmát Kán Lászlóval, aki inkább az ellenkirályt, *Ottót*, ismerte el törvényes uralkodónak. Ottó, éppen azzal akarta a saját bizonytalan helyzetét megszilárdítani a magyar trónon, hogy megpróbálta megnyerni a nagyhatalmú vajda támogatását, s megkérte a vajda lányát a maga számára feleségül. Kán László nem ment bele ebbe az egyezésbe, Ottót túl jelentéktelennek tartotta a királyi tisztségre. Sőt a vajda addig merészkedett, hogy elfogatta Ottó, s csak azután engedte szabadon, miután az átadta neki a magyar Szent Koronát, s a nála levő kincseit. Ezzel Ottó gyakorlatilag kiszorult, a trónért folytatott harcból, rövidesen elhagyta Magyarországot, bár a királyi címről nem mondott le.

Károly Róbertnek, jól jött, hogy megszabadult legfőbb riválisától, a magyar koronáért folytatott küzdelemben, de neki is jelentős nehézségei voltak Kán Lászlóval, aki csak a pápai küldött fenyegetései nyomán adta át a Szent Koronát, amivel Károly Róbertet immár harmadszorra is magyar királlyá koronázták. (Ugyanis csak azt a koronázást tekintették hivatalosnak, érvényesnek, amely a Szent Koronával történt).

Kán László erdélyi hatalmát valamelyest sikerült Károly Róbertnek korlátoznia, de tulajdonképpen csak annak halála után állt helyre a királyi fennhatóság egészen Erdélyben, miután a volt vajda fiait legyőzte.

Erdély az Anjou dinasztia idejében:

Károly Róbert uralma kezdetén, mivel nem birtokolta még az állam központi részét, az addigi királyi székvárat: Visegrádot vagy Budát, ezért *Temesváron* állította fel udvarát, s itt ezért számos fontos esemény, több országgyűlés is volt, illetve a király építkezett, hogy a vár elég erős és méltó legyen a királyi székhelynek.

Miután biztosította a maga számára, az Erdély fölötti ellenőrzést, Károly Róbert igyekezett támogatni a városokat, amelyekben szövetségesekre talált a kiskirályok elleni harcokban. Több város, (mint például Kolozsvár), majd még bányaváros is szabad királyi város címet kapott, s ezzel nem tartoztak a vajdai hatalom alá, hanem egyenesen a királytól függtek. Amikor a bányászati és pénzreformot bevezeti, ennek haszonélvezői az erdélyi bányavárosok is, amelyek egy része városi kiváltságokat kapott, illetve több királyi pénzverdét is létrehozott Erdélyben. A XIV. század folyamán alakultak meg az első céhek, főleg a német lakossággal rendelkező városokban. Egy-egy fejlettebb városban akár húsz körüli céh is létezett, s a céhek kiváltságait királyok is megerősítették.

Az Erdélyről való gondoskodás abban is megnyilvánult, hogy viszonylag sok adomány- és kiváltságlevelet adtak ki az Anjou királyok, amelynek hasznélvezői erdélyi közösségek, városok, céhek, testületek voltak.

Az erdélyi *szászok* legfőbb vezetője, a szász ispán mellett, megjelenik a király által kinevezett *királybíró*, aki az ő érdekeit képviseli. (Majd egy évszázad múlva a szász ispán és szebeni királybíró tisztségét egyazon személy töltheti majd be.) Székelyföldön is megjelenik és megnő a kinevezett királybírák szerepe, a korábbi választott székkapitányok mellett.

1330-ban Károly Róbert Havasalföldre vezetett hadjáratot, mert az ottani vajda, *Basarab*, megtagadta az engedelmességet a magyar királynak, sőt a fontos Szörényi Bánságot is elfoglalta. A király a hadjárat során előbb Szörénységet foglalta vissza, majd Havasalföld nagy részén végig kereste a lázadó vajdát, hogy leszámoljon vele. Basarab seregével a hegyek védelmébe húzódott vissza, ahol egy szűk hegyszorosban a magyar sereget a havasalföldiek csapdába csalták és legyőzték. Ezzel Havasalföld egy időre elnyerte függetlenségét, de Basarab utóda jónak látja a megbékélést a magyar királlyal.

Károly uralkodásának utolsó évtizedében készült az a pápai dézsmára vonatkozó összeírás, amely az akkori erdélyi katolikus lakosságú településeket írta össze, s ebben számos település és hozzá tartozó leányegyház (fiókegyház) neve először szerepel írott forrásban. A fizetett pápai tized nagyságából következtetni lehet a falvak nagyságára is.

Nagy Lajos királyunk (1342-1382) folytatta apja városbarát politikáját, mivel a városok által befizetett adók jelentős összeget képeztek Magyarországon és Erdélyben is a királyi bevételek között. Az erdélyi szász városok közül különösen Brassó és Nagyszeben erősödött meg gazdaságilag, a Lajos király által adott kereskedelmi kiváltságok következtében: Nagyszeben előbb kereskedési jogot kap az egész ország területére, majd ezt a jogot kiterjesztik Lengyelország és Dalmácia területére is.

Brassó előbb kizárólagos kereskedési jogot nyer Havasalföld területére, majd *árumegállítási jogot* kap, a városon áthaladó nyugati termékekre. Ez azt jelenti, hogy a külföldi kereskedők kötelesek áruikat a város piacán áruba bocsátani, s csak akkor szállíthatják tovább portékájukat, ha a helyi kereskedőket nem érdekli az áru. Keresett, értékes áruk esetén, a brassóiak szállították tovább a felvásárolt árut eladásra, s nyilván az övék lett az haszon is. Lajos király újította meg az első erdélyi céhek szabályzatát is, amely rögzítette a céhek tagjainak jogait és kötelezettségeit, s megvédték őket a céhen kívüli versenytársaktól.

Erdélyben, mely a Magyar Királyság része egyaránt alkalmazták mindazokat a királyi törvényeket, amelyek a bányászat, nemesfém kereskedelem, pénzreform, az igazságszolgáltatás és az jobbágyi adózás vagy a birtoklási jog (ősiség) terén hoztak Károly Róbert és Nagy Lajos idejében.

Lajos király Kárpátokon túli politikája:

Nagy Lajos Kárpátokon kívüli politikájával több eredményt elért, mint elődje: Arra törekedett, hogy a még meglévő tatár veszedelem és az ő idejében fellépő déli, török fenyegetéssel szemben, biztosítsa állama határait, s a Kárpátokon kívüli már meglévő (Havasalföld) vagy alakuló román vajdaságok (Moldva) szövetségesei legyenek. Vlaicu (ejtsd Vlájku) havasalföldi vajda elismerte a magyar királyt feljebbvalójának, s ezért cserében megkapta Erdély déli részén Omlás és Fogaras várakat a hozzájuk tartozó birtokokkal együtt.

A keletre fekvő Moldva területére Lajos király több hadjáratot szervezett, amelyekben részt vettek székelyek és máramarosi románok, hogy a tatárok és a magyar állam között egy ütközőállam alakítsanak

ki: Ez a magyar határőr kapitányságnak is tekinthető Moldva, az éppen születő román vajdaság, utóbb önállóul Bogdán vajda vezetésével.

Nem új keletű, a magyar királoknak az a próbálkozása, hogy a Kárpátokon kívüli területekre telepéseket küldjenek, mint ahogy az sem, hogy e térségben terjesszék a katolicizmust, a kunok, bolgárok, görögkeleti románok körében. (A XIII. században volt Moldva déli részén a milkói püspökség, később Szeret városában, majd később Bákó városában állott fenn hosszabb ideig katolikus püspökség.)

A Moldva területén megtelepített magyarság legrégebbi rétegét képezik, a *csángók*. Moldva számos középkori városa magyar vagy szász alapítású: Jászvásár, Karácsonykő, Németvására, Moldvabánya, stb. A Kárpátoktól délre is voltak magyar telepések, de ezek sokkal hamarabb beolvadtak, mint a moldvaiak, erre már csak magyar eredetű helynevek utalnak Havasalföldön és Szörénységben.

Összegzőképpen: *Az Anjou család magyarországi tagjai, Károly Róbert és Nagy Lajos helyreállították a központi hatalom tekintélyét, törvényeikkel és rendeleteikkel hozzájárultak nem csak a hűbéri viszonyok kikristályosodásához, hanem a gazdasági és művelődési felvirágzásához és a városiasodáshoz egyaránt, mindez Erdélyre, a királyság keleti tartományára is érvényes volt.*

Csángók: *A magyarság legkeletibb csoportja, akik őseit Moldva területére (főleg a Szeret völgyébe) határvédelmi célokkal telepítették a magyar királyok, s akik végig a középkorban és újkorban megmaradtak Moldva, később Románia területén, s megtartották római katolikus vallásukat. Jelenlegi leszármazottaiknak jelentős része mára már román nyelvű, de egy részük még ma is egy régies magyar nyelvet beszél. (A korábbi moldvai telepésekhez újabbak érkeztek Székelyföldről a XVI. s főleg a XVIII. században.)*

A szebeni, segesvári, szászsebesi és szászvárosi céhek szabályzata. Nagyszeben, 1376, november 9.

(Részletek)

"Mi, az erdélyi hét szék öregbírái, polgárai és lakosai valamennyien tudomására hozzuk mind a mostani élőknek, mind az összes jövőbelieknek, akiket illet, hogy kézműveseink újonnan visszaállított és engedélyezett valamennyi céhe, a mi természetes és legfelsőbb urunk, Lajos, Magyarország, Lengyelország, Dalmácia stb. fejedelemurának legkegyelmesebb engedelmeivel...az alant írt határozatokat és végzéseket rendeltük Szebenben, Segesvárt, Szászvároson levő és leendő egyes kézművescéhek számára...a mészárosok a céhbe állási díjat tíz szebeni forint, két font viasz, két veder bor és egy lakoma fejében tartoznak megadni...a tímárok céhének tagságáért nyolc forint, négy font viasz, négy veder bor és lakoma...a vargák céhébe való felvétel hat forintért, két font viaszért, két veder borért s lakomáért történjék...Továbbá a kötélverők egy forint, négy font viasz, két veder bor és egy lakoma árán váltsák meg a céhtagságot..."

Kérdések:

1.A fenti okirat részlet alapján, milyen mesterségeket gyakoroltak az erdélyi szász városokban?

2.A felsoroltak alapján, mely mesterségek lehettek jövedelmezőbbek? Miből gondolod?

3.Vajon a viasz és a bor milyen szerepet tölthetett be a pénz mellett?

2. Erdély a Zsigmond-korban

Államszervezés, gazdasági fejlődés, városiasodás:

Luxemburgi Zsigmondot, már Lajos király vejének szánta és Mária leányával együtt utódának. Zsigmondnak uralkodása kezdetén, nagyon sok gondja volt a főnemességekkel, bárói ligákkal, de utóbb felülkerekedett rajtuk, a köznemesek közül kiemelt tisztségviselők és a városok segítségével.

Mivel Zsigmond királynak, gyakran volt pénzre szüksége, ezért még az egyházi jövedelmeket is megadóztatta. S hogy a jelentős jövedelmekkel járó főpapi tisztségekbe csak az ő emberei kerüljenek, bevezette *királyi tetszésjogot*. Csak királyi jóváhagyással lehetett főpapi tisztséget betölteni országában, illetve a pápai rendeletek is csak akkor voltak kihirdethetőek és alkalmazhatóak, ha az uralkodó ehhez beleegyezését adta.

Magyar királyként, támogatta a városok fejlődését, kiváltságokat adományozva egyre több városias településnek: a kiváltságok között szerepelt a vásártartási jog, ösztönözte, hogy a városok saját védelmükre falakat emeljenek. (Kolozsvár ma is látható városfalainak meglévő részletei Zsigmond korából valók).

A városoknak és az államnak egyaránt jelentős jövedelmeket hozó kereskedelem szabadságát fontosnak tartotta, erről rendelkezett az 1405-ös I. törvénycikkben. Szintén a kereskedelem érdekét szolgálta a mértékegységek egységesítése országosan, mindenhol a budai mértéket (súly és űrmérték) tette kötelezővé. Ugyancsak Zsigmond király hívta meg a városok képviselőit országos tanácskozásra és a magyar országgyűlésre. A különböző rangú városok csak a királynak adóztak, szabad bíró és papválasztási joguk volt, s pallosjogot is kaptak.

A nemesi vármegyéket is támogatta a bárókkal szemben, ezek a vármegyék a köznemesség fő intézményei voltak. Az adófizetésben fontos szerepet betöltő jobbágyság számára, rendelettel biztosította a szabad költözködés jogát, ezzel azok a nemesek, akik túl súlyos terheket róttak jobbágyaikra, a földjeiket megdolgozó munkaerő nélkül maradhattak volna...

A török támadások fokozódása:

Az első török-magyar csatározások még Lajos király idejében voltak, de az oszmán veszedelem igazában Zsigmond uralkodása idején vált fenyegetővé. Bulgária elfoglalásával, meg Havasalföldnek a szultán előtti behódolásával az egyre gyakoribb támadások már Erdélyt is pusztították, (ahová 1394 őszen csaptak be először a törökök).

Zsigmond próbálkozott a török elleni keresztes hadjárat megszervezésével, de az 1396-os nikápolyi vereség nyomán az országba ismét betörték a törökök. Ezért vált szükségessé, hogy a védelem céljaira megreformálják a hadsereget, s a temesvári országgyűlés elrendelte a *telekkatonaság* felállítását. A földbirtokosok minden húsz jobbágytelek után, ki kellett állítsanak egy lovas katonát. (Később újabb döntéssel módosították ezt a törvényt és minden 33 telek után kellett egy katonát kiállítani).

Mivel egy időre Zsigmondot lekötötte nyugati érdeklődése, lévén hogy elnyerte előbb a cseh, majd a német, utóbb a német-római császári koronát, csak uralkodása második felében fordult ismét figyelme a török fenyegetés és a Balkán, meg a román fejedelemségek, főleg Havasalföld irányába. Ebben szerepet játszott az 1420-ik évi török betörés Erdély déli részébe: Csáki Miklós erdélyi vajda megpróbálta feltartóztatni a támadó török sereget, de megverték seregét, s a támadók ezután akadálytalanul pusztítottak főleg Hátszeg vidékén és több tízezer foglyot hurcoltak rabságba, s jelentős mennyiségű zsákmányt is szereztek. A következő években a török és a nekik behódoló havasalföldiek egyre gyakrabban törtek be Erdélybe, s csak megerősített várak városok

biztosítottak elegendő védelmet olykor, de az országrész déli és keleti része egyre gyakrabban szenvedett e támadásoktól.

Mihelyt a csehországi (huszitaellenes) háborúi lehetővé tették, Zsigmond haddal ment a törökök ellen, de Galambóc fontos várából nem tudta kiűzni az oszmánokat. Ekkor kezdődött meg az ország déli részén egy végvárrendszer kiépítése, a török támadások ellen védelműl. E várak között kulcsszerepet töltött be Nándorfehérvár, illetve hasonlóan fontos szerep jutott *Szőrénységnek*, ahová Zsigmond a német lovagrendet akarta betelepíteni.

A bábolnai felkelés:

A huszita tanok (husziták, Husz János cseh prédikátor követői) Magyarországon és Erdélyben is terjedtek az 1420-1430-as években, s az ellenük fellépő inkvizíciós módszerek nem voltak eredményesek.

1437 tavaszán előbb Erdély déli részén, majd nyugati és északi részein is parasztfelkelés tört ki, amelynek a közvetlen kiváltó oka az volt, hogy az erdélyi püspök, (Lépes György) három éve össze nem gyűjtött egyházi tizedet új, tehát értékesebb pénzben követelte. (Az új pénz kb. tízszer volt értékesebb a réginél). Akik nem voltak hajlandók vagy nem tudtak fizetni, azokat egyházi átokkal sújtotta a püspök. A felkelésben jelentős számban vettek részt román jobbágyok is, mert azokat a nem katolikus parasztokat is egyházi tized fizetésére kötelezte az erdélyi püspök, akiket a magyar jobbágyok által elhagyott jobbágytelkekre telepítettek a nemesek.

A lázadást a délebbi területeken elég hamar sikerült megfékezni, de a Szamos völgyében a felkelők huszita módra Bábolna hegyén *szekérvárat* létesítettek és itt várták be a nemesi hadsereg támadását. A felkelők között voltak jobbágyok, szabad parasztok és kispapok is. (Az egyik vezetőjük, Budai Nagy Antal volt, maga is kispap, akinek a nevével szokták a lázadást: *Budai Nagy Antal vezette felkelésnek* nevezni). A vajdai sereg rátámadt a felkelők megerősített bábolnai táborára, de vereséget szenvedett a nemesség, és kénytelen volt a felkelőkkel alkudozásba kezdeni. Ezen alku nyomán megkötött megállapodást Kolozsmonostoron kötötték meg, s ebben számos engedményt tettek a felkelőknek (elengedtek bizonyos jobbágyi terheket).

Közben a felkelők táborából sokan elégedetten hazatértek, s így erejük gyengült, míg a nemesség szervezkedett, készült a felkelés végleges leverésére: Szeptemberben Kápolnán a *vármegyei nemesek*, a *székelyek* és *szászok* képviselői megkötötték szövetségüket, amelyet a *kápolnai unió* néven ismerünk. Ebben vállalták, hogy megvédik egymást és Erdélyt a lázadástól és a török támadásoktól. (Az így megkötött szövetség évszázadokra Erdély kormányzásának alapjául szolgált, mert ez a három csoport alkotta az erdélyi három *rendi nemzetet*: vármegyei nemesség = magyarok, székelyek és szászok.)

A felkelők és a nemesség között ismét kiújultak a harcok, de egyelőre a harcolók egyike sem bírt a másikkal. Erről tanúskodik az októberben Apátiban (Dellőapáti) megkötött újabb egyezség a felkelők és a nemesség között. (Ezt az egyezséget is megerősítették a kolozsmonostori konvent előtt). Ebben a felek a királyt kérik fel ügyükben döntőbírónak, s eléje terjesztik a panaszokat és sérelmeket. A királyhoz küldött erdélyi követek egyelőre nem jártak eredménnyel, mert Zsigmond király súlyos beteg volt, 1437 decemberében meg is halt. Az új király, Habsburg Albert egyelőre még nem volt az országban, hogy megvizsgálja az erdélyiek ügyét.

Mivel közeledett a tél, a felkelők városokba, köztük Kolozsvárra húzódtak be, megnyerve a városi lakosság egy részét is ügyüknek. Az újonnan kinevezett erdélyi vajda, Losonczi Bánffy Dezső energikusabban látott hozzá a felkelés leveréséhez, s magyarországi segédcsapatok támogatásával Kolozsvárnál szétverte a felkelők seregét. A felkelők vezetői közül többen elesetek a harcokban, (köztük Budai Nagy Antal is), akiket elfogtak, azokat megkínózták és kivégezték. Kolozsvár városa, mivel támogatta a felkelést elvesztette szabad királyi városi rangját, az ezzel járó előnyökkel együtt, s ezt a címet, csak később nyerte vissza. A jobbágyok helyzete maradt a régiben.

A felkelés leverése után, 1438 februárjában a három nemzet képviselői találkoztak Torda városában és megújították-megerősítették szövetségüket.

Összegzésképpen: *Luxemburgi Zsigmond félévszázados uralkodása alatt igyekezett Magyarországon megteremteni azt a hátteret, amelyre európai politikájához szüksége volt. A török ellen alkalmazott módszerei még részben eredményesek voltak, de a halálát követő években szinte rendszeresen ismétlődtek az egyre több veszteséget okozó török betörések, amelyeknek éppen fekvése miatt Erdély volt az egyik célpontja. A halála évében kitört erdélyi felkelést csak nehezen sikerült leverni (1437).*

A kolozsmonostori konvent előtt megerősített egyezményből a bábolnai felkelés okairól:
"...ezen erdélyi részeken és bárki birtokán élő magyaroknak és románoknak összessége - egyrészt azért, mert a Krisztusban tisztelendő atya Lépes György erdélyi püspök úr a magyarok ugyanazon összessége részéről neki járó tizedét a hitvány dénárok forgalmának az idejében nem akarván behajtani, csaknem három évig náluk hagyta felgyülemelni legújabbán - nyilvánvalóan és jogtalanul túlterhelve őket - nagy és súlyos pénzneben akarta tőlük kicsikarni. Mivel pedig ezt a tizedet nem fizették meg, egyházi tilalommal sújtotta őket..."

3.A Hunyadiak kora

A Hunyadi család származása és Hunyadi János pályája:

A szájhagyomány szerint *Hunyadi János* Zsigmond király házasságon kívüli fia volt, a valóság az, hogy Hunyadi apja havasalföldi román bojár volt, aki Zsigmond király szolgálatába állott és vitézségéért kapta a nemesi rangot Zsigmondtól 1409-ben. Királyi adományként ekkor kapta Hunyad (Vajdahunyad) várát és birtokát, s innen a nemesi előnév: *Hunyadi*.

Hunyadi János korán katonai pályára lépett, szolgált Zsigmondot, majd az utána következő királyokat Albertet, Ulászlót és V. Lászlót, de leginkább Magyarországot.

Az első jelentős tisztség, amelyet Hunyadi betöltött, a *szörényi báni* volt. A határ menti, támadásoknak kitett területeket szervezték bánsággá. Rövidesen ehhez jött még a temesi ispán, a nándorfehérvári főkapitány, majd az erdélyi vajdai cím.

Kezdetben a köznemességhez tartozott, de pályája során olyan jelentős birtokra tett szert, amelyre addig nem volt példa Magyarországon. Birtokait arra használta, hogy a törökellenes hadakozásaihoz a pénzügyi forrásokat biztosítsa.

1441-től volt vajda, s a következő évben már eredményesen fellépett az Erdélyre támadó török sereg ellen: Mezőbég serege előbb igaz, hogy legyőzte Hunyadit Marosszentimre mellett, de napok alatt újjászervezte seregét és a tartományt pusztító

ellenséget Szeben alatt szétverte. Majd üldözőbe vette a menekülőket és Havasalföldön egy újabb jelentős török sereget győzött le.

A következő évben volt a jelentős balkáni hadjárat, amely során a törököket Szófiáig szorította vissza. Ez után egy jelentős békét kötött, amely egy időre biztosította volna Erdély és Magyarország nyugalma. Viszont a pápai biztatásra indított újabb balkáni hadjárat az 1444-es várnai kudarcba fulladt, s ott Ulászló király elesett, Hunyadi meg fogságba esett.

Mivel az új király - V. László - kiskorú volt, az ország élére előbb hét főkapitányt választottak, ezek egyike volt Hunyadi is, megtartva egy darabig még az erdélyi vajdai címet is. 1446-ban az országgyűlés Magyarország kormányzójává választotta Hunyadi Jánost, aki kormányzói minőségében arra használta befolyását, hogy az ország védelmét biztosítsa. Hat év múlva lemondott kormányzói tisztségéből, de megmaradt főkapitánynak és Beszterce örökös grófjának, s továbbra is befolyásos politikusa és hadvezére volt a magyar államnak.

A nándorfehérvári győzelem és Hunyadi János halála:

Amikor 1456 nyarán II. Mohamed szultán vezeti hadseregét Nándorfehérvár ellen, Magyarországon Hunyadi Jánoson kívül nincs jelentős politikus, aki tudatában lenne a vár fontosságának. Nándorfehérvár védelmét Hunyadi szinte magánemberként erősíti meg, s az ostromlott végvár védelmére magánerejéből szervez jelentős hadsereget, ezenkívül még Kapisztrán János kereszteseire támaszkodhatott csupán. Nándorfehérvár alatt 1456 júliusában legyőzi a szultánt, ezzel egy jó időre elhárul a török fenyegetés Magyarországra. Sajnos, Hunyadi János alig két héttel a győzelem után meghalt pestisben. Gyulafehérváron temették el a püspöki székesegyházba.

Halála után rögtön megkezdődött a hatalmi harc a Hunyadi családot támogató köznemesség és ellenfelek között. E harcban fontos szerepe volt Szilágyi Mihálynak, Hunyadi sógorának, aki egyrészt rendelkezett a köznemesség támogatásával, másrészt Hunyadi zsoldos seregével. A másfél évig elhúzódó hatalmi harc során a nagyobbik Hunyadi fiút, Lászlót az ellenfelek vérpadra juttatták, de a kisebbiket, Mátyást 1458 januárjában az országgyűlés királlyá választotta.

Erdély Mátyás király idejében:

Mátyás király központosított államában, Erélynek nem volt különleges kiemelkedő szerepe. Szilágyi Mihály (Mátyás nagybátyja) ellen az erdélyiek zúgolódtak, mert például Hunyadi utódának nyilvánította magát és Beszterce örökös grófjának, s a szabadsághoz szokott besztercei szászokkal jobbágyokként bánt. Mátyás ezért eltávolította nagybátyját Erdélyből, de az erdélyi előkelők szemében nem javult a királyról alkotott kép. Sőt a három nemzet szövetségét is megújították, ebben volt némi királyellenesség is.

1467-ben az erdélyi előkelők nyíltan fellázadtak a király ellen, mivel elégedetlenek voltak a királyi adóreformokkal, egyes kiváltságok megvonásával. A felkelők a maguk oldalára állították a vajdát és alvajdákat is, s a szászok és székelyek vezetői közül is voltak a lázadásnak résztvevői. A nemesek sérelmei közé az adóreformok tartoztak, mert egyes addigi kivételezéseiket megszüntette. A szászok és székelyek attól tartottak, hogy az ő kiváltságaik is csorbulhatnak.

Mátyás gyorsan és határozottan fellépett a felkelőkkel szemben, legyőzte őket, s példásan megbüntette a résztvevőket: volt vagyonelezés, kivégzés. (Még a szebeni polgármestert is kivégeztette a király). Ezzel az erdélyi rendek hatalma és befolyása-

politikai súlya megcsappant. Ráadásul a király által kinevezett erdélyi vajda szerepe tovább nőtt, ettől fogva többnyire a vajda töltötte be a székely ispán tisztségét is.

Viszont éppen Mátyás idejében nyerték el az erdélyi szászok legteljesebb autonómiát, s kialakul a szász kerület, a *Szászok Egyeteme*. A szász universitas nem csak közigazgatási, hanem igazságszolgáltatási, adóügyi önállósággal bírt, élén az életfogytiglan választott *szebeni ispán* és *királybíró* vezetésével, ki egy személyben Szeben polgármestere is volt. A székelyek katonáskodásából eredő jogait is megerősítette később Mátyás, mert tudatában volt a székely haderő jelentőségének, főleg a törökellenes harcokban és Erdély védelmében.

Mátyás az adóreformja nyomán befolyt pénzből jól szervezett zsoldos hadsereget szervezett, s ennek segítségével biztosítani tudta az ország védelmét a török ellenében. Uralkodása alatt Erdélyt egyetlen erősebb török támadást érte 1479-ben, amikor *Báthori István* országbíró és *Kinizsi Pál* temesi ispán seregei Kenyérmezőn megverik a török sereget. Kinizsi legendás törökverő még többször szembekerül az oszmánokkal és mindannyiszor győzelmet aratott.

Mátyás folytatta apjának azt a politikáját is, hogy a törökök ellen harcoló román vitézeket sorozatosan emelt nemesi rangra, főleg Hunyad, Temes és Krassó vármegyékben. Korábban inkább Fogaras vidékén voltak román kisenemesek.

A román történetírás Hunyadit egyértelműen románnak tartja és még Mátyást is. Hunyadi esetében azt emelik ki, hogy törökverő összefogta a "Román Országokat - Erdélyt, Moldvát és Havasalföldet", s ennek köszönhetőek sikerei. Mátyást illetően, a király 1467-es Moldva elleni hadjáratát vereségnek, az akkori moldvai fejedelem (Nagy István vajda 1457-1504) teljes katonai sikerének könyvelik el.

Összegzésképpen: *Magyarország (Erdéllyel együtt) a Hunyadi János és Mátyás király idején a középkori Európa jelentős állama volt, s a fenyegető török támadásokat kivédve, vált a kereszténység bástyájává. Mátyás életében nem volt olyan népszerű Erdélyben, a rendek ellenállása miatt, mint halála után. A mondák és legendák sokasága emlékezik Mátyásra, az "igazságosra".*

Kérdések feladatok:

Milyen mondákat ismersz Mátyás királyról és vitézeiről? Sorolj fel néhány címet!

Hol van a legismertebb Mátyás királyról készült szobor? (Szoborcsoport).

Olvasd el a "Mátyás király és a kolozsvári bíró" című mondát és onnan vett érvekkel igazold, hogy Mátyás miért kapta az utókortól az "igazságos" jelzőt.

Nicolae Iorga, XX. századi román történész Hunyadi Jánosról:

*"Már régtől fogva volt itt a zavaros vízű Cserna mellett a harcos parasztnak fészke, kik mindig készek voltak, hogy megvédjék a határt azoktól a beözönlőktől, kik a Bánság felől érkeztek az ottani kényelmes átjárón. (Az erdélyi Vaskapuról van szó.) Fáradozásaikért jogokkal bírtak, és a (magyar) királyok is elismerték nemességüket, amelyet nem olcsón szereztek. E katonák közül, kiknek kucsma volt a fején, bocskor a lábukon és nyíl a vállukon, emelkedett fel Janku (Hunyadi János román neve). Előtte a legnagyobb jövő állott, amilyenre az **idegenek** között egy románnak része lehetett, egy paraszt a mi fajtánkból, Erdélyből."*

Milyen képet vázol a szerző Hunyadi Jánosról?

4. Erdély Mátyás halálától Mohácsig

Erdély Mátyás halála után:

Még egy darabig az erdélyi vajda tisztét, Mátyás embere, a másik kenyérmezei hős, Báthori István töltötte be, akit az új király II. Ulászló (1490-1516) is megtartott egy ideig szolgálatában. Mivel azonban a vajda erőszakossága ellen a szászok és a székelyek fellázadtak, a király menesztette őt. Utódai közül a Drágfi Bertalan, de még inkább Szentgyörgyi Péter (1499-1510), s főleg Szapolyai János (1510-1526) voltak a legjelentősebbek. A királyok érdeke az volt, hogy ha az erdélyi vajda hűséges hozzájuk, akkor tartományát teljes jogkörrel kormányozhassa, ha kétségei vannak a királynak a vajda hűségével kapcsolatban, akkor a király támogatta az erdélyi szászok kihangsúlyozott autonómiáját.

Ami az ekkori események között a legaggasztóbb, az ismétlődő és mind súlyosabb török betörések, amelyeket még egy darabig sikeresen hárít a vitéz temesi ispán, Kinizsi, illetve Magyarország déli részén Corvin János (Mátyás házasságon kívüli fia).

A székelyek küzdelmei szabadságukért: Már Hunyadi János és Mátyás idejében is voltak gondok a székely szabadság kérdésében, mert a székelyek közötti kezdeti egyenlőség fokozatosan csorbult az idők folyamán, s kialakult a székelyek soraiban is egy társadalmi és vagyoni tagozódás.

Mátyás király a folyamatba megpróbált beavatkozni, s ezért király még jóváhagyta az 1466-os zabolai székely gyűlés határozatait, amely szerint a közszekelyeket nem lehet szolgaságba taszítani, csak önszántukból vállalhatnak munkát. Hasonlóan azt is elfogadták, hogy a választott tisztségekbe a közszekelyek képviselői is jelentős arányban jelen kell legyenek.

Viszont a folyamat nem volt visszafordítható, s így a hármastársadalmi és vagyoni tagozódás egyre nyilvánvalóbbá vált: Voltak *főemberek (előkelők)*, akik legalább három lovas katona kíséretében szolgáltak a seregben. (Ezek lehetnek rokonok, de akár zsoldosok is). Voltak *lófők*, kik maguk voltak kötelesek és képesek lovon fegyveresen szolgálni. S a harmadik csoportot alkották a *gyalog* vagy *közszekelyek*, kik gyalogosan szolgáltak a hadseregben. Akik már annyival sem rendelkeztek, hogy saját fegyveres szolgálatuk költségeit elő tudták volna teremteni, azok gyakorlatilag jobbágysorba süllyedtek. További következménye a székelyek társadalmi tagolódásának az lett, hogy a választott helyi és széki tisztségviselőket az első két csoportból jelölték, s a közszekelyek (gyalogok) kimaradtak a vezető tisztségekből.

Mivel a közszekelyek tömege hátránynak érezte ezt a társadalmi megkülönböztetést, amely ellenkezett a hagyományos székely szabadság gondolatával, ezért 1505-ben Székelyudvarhelyen és a következő évben Agyagfalván székely nemzetgyűlést tartottak, ahol a katonáskodó közszekelyek tömege kiharcolta a székely egyenlőség megerősítését és azok megbüntetésének kimondását, akik e szabadság ellen vétének.

Ugyancsak 1506-ban Ulászló király elrendelte, mivel fia született, a székelyektől esedékes *ököradó* behajtását. Mivel több mint egy évszázada, trónon levő, törvényesen uralkodó magyar királynak nem született fia (trónörököse), ezért a székely jogszokásban korábban elfogadott ökörsütési adó kiesett az emlékezetből, s a székelyek nemesi jogukra (adómentességükre) hivatkozva megtagadták az ökörádó beszolgáltatását, ami éppen a közszekelyekre nézve súlyos terhet jelentett.

A székely lázadás ellen Tomori Pál fogarasi főkapitányt rendelték ki, de őt a székelyek legyőzték és futásra készítették. További királyi csapatok és a szászok tevékeny részvételével a székely megmozdulást leverték, de ez okul szolgált arra, hogy a székelyek a következő évben büntetőhadjáratot indítsanak Szeben ellen.

A székelyek lázongásai később is megismétlődnek, hol a saját előkelőik ellen, akik erőszakosan kismimizik a közszekelyeket (1511) vagy a székelyek ispánjának helyettese ellen (1519). Ez utóbbi mozgalmat az erdélyi vajda és székely ispán Szapolyai János verte le. Sőt Szapolyai, az írott és a szokásjoggal is ellentétben még birtokelkobzást is elrendelt a lázadók körében, bár addig még a király sem foszthatott meg székelyt a földjétől, az a rokonokra kellett szálljon. (A század második felében sorra törnek majd ki a székely felkelések, a székely szabadságok védelmében).

A Dózsa György vezette felkelés:

1514 tavaszán a pápai tisztségre áhítozó *Bakócz Tamás esztergomi érsek* meghirdette a törökellenes kereszties háborút, amelynek vezetőjévé *Dózsa Györgyöt* nevezték ki. A Buda alatt gyülekező keresztiesek, többségükben szabadságukat megszerezni óhajtó jobbágyok, egyre inkább eltávolodtak a török elleni harc gondolatától.

A kereszties had elindult a déli határok felé, a török ellen, de az otthonról jövő hírek hallatára a Maros völgye felé vették az irányt és több helyen összecsaptak a nemesi haderővel. Csanád, Arad, Nagylak elfoglalása után a felkelők Temesvár ostromához fogtak, ahol egy jelentősebb nemesi haderő állomásozott. A felkelőket ostrom közben hátba támadták Szapolyai János erdélyi vajda csapatai, s legyőzték őket, foglyul ejtve a vezetőket. A foglyokat megkínózták, majd kivégezték, hogy elrettentő például szolgáljanak az ország más részein még harcoló lázadóknak.

A felkelés erdélyi eseményei közé tartozik még, hogy a lázadás hatására a vármegyékben csapatokba verődött jobbágyok nemesi udvarházakat támadtak meg. Két, a főszeregtől levált felkelő csoport nyugatról közelítette meg Erdélyt: Egy kisebb sereg a Kőrösök völgyén hatolt be és az Erdélyi Szigethegység bányavárosait lázította fel (Abrudbánya, Zalatna, Torockó). Egy másik, jelentősebb sereg *Lőrinc pap*, (Mészáros Lőrinc, Dózsa alvezére) vezetésével Nagyvárad elfoglalása után Kolozsvár irányába támadt. Kolozsvár vezetése ezúttal óvatosabban járt el, mint 1437-ben, amikor a felkelőket beengedték a városba (később viszont az egész város bűnhődött ezért), csak a felkelő sereg vezéreit engedték a városba. A városon kívüli és vezetők nélküli sereget megtámadta és szétverte az alvajda, a városban a felkelők kapitányait pedig a városi darabontok lemészárolták. Rövidesen, ennek a felkelő seregnek a maradékai is szétszóródtak.

Erdély északi és középső részén még egy darabig eltartott, amíg szétverték a kisebb lázadó csoportokat. A legsúlyosabb harcok éppen abban a térségben zajlottak, ahol a bábolnai felkelés folyt. A felkelés nem terjedt ki sem Szászföldre, sem pedig Székelyföldre.

A felkelés következménye volt az 1514 . évi a jobbágyok helyzetét szigorító törvények elfogadása: Ezek megtiltották a jobbágyok szabad költözködését egyik birtokról a másikra, egységesítették a földesurakkal szembeni jobbágyi szolgáltatásokat (évi 52 nap robot, kilenced, pénzjáradék, ajándék, stb.)

Mohács és előzményei: 1516-ban meghalt II. Ulászló király, s a kiskorú fia, II. Lajos mellett gyámkodó főurakat inkább a hatalom, saját vagyonuk növelése érdekelte, mint az országnak a védelme a növekedő török fenyegetéssel szemben. Szapolyai János erdélyi vajda pályázott a király gyámja tisztségére, de ez nem sikerült neki. Vagyona egy komolyabb sereg felállítására lett volna, mint ahogy vajdai tisztségéből adódóan is elég jelentős haderővel rendelkezett, de ezt nem a haza védelmére használta fel.

Közben a törökök nem vártak, 1521-ben elfoglalták Nándorfehérvárt, s több más déli végvárat. Majd jött a tragikus 1526-os év, amikor a *Szulejmán szultán* jelentős haddal támadt Magyarországra, s a magyar királyi haderő csak igen lassan gyűlt a királyi táborba. Augusztus 29-én, amikor *Mohácson elvérzett a középkori magyar állam*, a királyi álmokat szövő Szapolyai János erdélyi vajda, még csak Szeged közelében volt, tehát lekéste a mohácsi csatát. Ősszel a törökök visszavonulása után, már a királyi koronáért nyújtotta kezét, és szétszakadt az ország, előbb kettőbe, majd háromba.

Összegzőképpen: Magyarország néhány év alatt elvesztette azokat az előnyöket, amelyekkel Mátyás király központosított állama rendelkezett, s egyre kevésbé volt képes visszaverni a fokozódó török támadásokat és az olyan belső gondokat megoldani, mint a székely felkelések vagy a Dózsa György parasztháborúja. Nem voltak az országban többé olyan felelős hadvezérek és politikusok, mint Hunyadi.

Dózsa György, a különböző történelmi forrásokban szerepel Székely György vagy a székely Dózsa György néven is. Székely lófő családból származott, aki a törökellenes harcokban vitézkedett, s így választotta őt, a szintén alacsony sorból származó Bakócz Tamás, a keresztes had vezetőjének. Dózsa Háromszékről, Dálnok faluból származik, bár a marosszéki Makfalva is saját szülőitének vallja.

5. Gazdaság és társadalom Erdélyben

Társadalom, etnikum:

Mai becslés szerint, a Mátyás halála körüli években Erdély (az akkori vajdaság területe, tehát Belső-Erdély) lakossága, a korabeli adóösszeírások átszámításai alapján kb. 700 000 fő volt. (Egész Magyarországnak ugyanekkor kb. 4-4,5 millió lakója lehetett). Etnikailag ebből kb. 400 000 magyar (székely és magyar együtt), 200 000 román és 100 000 szász volt. Vallásilag, a reformáció előtt a magyarok, székelyek és szászok katolikusok voltak, a románok görög keletiek.

Az erdélyi társadalmi szerkezet a középkorban hasonlított ugyan a magyarországihoz, de különbözött például abban, hogy a szokásos hármastagú tagozásban: nemesség, városiak és jobbágyok, eltérőek voltak az arányok Erdély és Magyarország között. A meglévő kiváltságos csoportok közül a *szászok* jelentős része városi volt, tehát a polgárság számát növelte. A szászok között jelentős súlyt kitevő városi polgárok egy kisebb része tartozott az előkelőbb és gazdagabb *kereskedők* körébe, míg egy számosabb de kevésbé gazdag csoport a *céhes kézművesek*, *mesterek* rétegét alkotta, akik minden erőfeszítésük ellenére sem tudták ellenőrzésük alá vonni a szász városok, s egyúttal Szászföld vezetését, a gazdag kereskedők kezéből.

Szászföldön, a kiváltságos városokon kívül voltak falusiak, szabadok és jobbágyok, akik jobb gazdasági helyzettel rendelkeztek, mint a hasonló rangú vármegyei magyar és román parasztok vagy falusi kézművesek.

A *vármegyei nemesség a magyar rendi nemzet* kategóriájába tartozott, még ha származásilag nem is volt mind magyarok, őseik között akadtak *szászok*, vagy megnevesített *románok* is jócskán. (A nemességet szerzett románok katolizáltak, s többen is közülük egész magas tisztségig jutottak el: Hunyadi Jánost nem kell külön bemutatni, de volt közülük erdélyi vajda más is, mint Drágffy Bertalan vagy később Majlát István vagy Oláh Miklós esztergomi érsek). Voltak a vármegyei birtokos nemesek között székely előkelők is, akik a székely közösség ellenállása és a székely szokásjog miatt nem alakíthattak ki saját nagybirtokot Székelyföldön. Nem voltak roppant nagybirtokosok, mert az erdélyi természeti és történelmi viszonyok nem tették lehetővé óriási összefüggő birtokok kialakulását.

Az erdélyi vajdák, erdélyi püspökök és székely ispánok többségét s királyok Erdélyen kívüli nemesek soraiból nevezték ki, s nekik ugyan lett volna alkalmuk, lehetőségük nagyobb birtokok kialakítására, de mivel gyakran cserélgették őket, ezért hosszú ideig nem tarthatták meg itteni szerzeményeiket, vagy a szolgálati birtokukat. Az is gyengítette a vármegyei nemesség erejét, hogy Mátyás király az 1467-es ellene történt lázadás után sok itteni előkelőt fő- és jószágvesztéssel (birtokelkobzással) sújtott.

A székelyek körében más volt a helyzet, ott hosszú ideig fennállott a névleges egyenlőség és egyenjogúság, amiért a közszekelyek a XV. és XVI. században mind gyakrabban harcba szálltak, bár a régi állapotokat nem tudták visszahozni, mégis kialakult körükben egy sajátos társadalmi szerkezet: *előkelők, lófők, gyalogok és jobbágyok*. (Ez utóbbiak száma és aránya jóval kisebb volt mint a vármegyékben vagy Magyarországon).

Gazdaság és városfejlődés:

Erdély gazdaságát az ásványkincsek mellett (só, arany, ezüst, vas réz), a mezőgazdaság is jelentette, amely ha nem is volt nagyon szakosodott, mert a földbirtokosoktól kezdve a jobbágyig mindenki önellátásra rendezkedett be, azért voltak olyan kiviteli cikkek, amelyek jelentős jövedelmet hoztak. Ide tartoztak az élő állatok - szarvasmarha és főleg a ló - valamint az erdélyi borok.

Az erdélyi városok alapításában jelentős szerepe volt a német (szász) telepéseknek, mint ahogy a kézművesség és bányászat beindításában és fellendítésében is. A városok közül egyre több nyert a királyoktól *szabad királyi városi* vagy *bányavárosi* kiváltságot. Az elsők közé a főbb szász kereskedővárosok tartozta: *Nagyszében, Brassó, Beszterce*, majd *Medgyes, Segesvár, Szászváros*. Ezek kezdetben inkább a nyugati ipari termékek közvetítő kereskedelméből részesültek, a román vajdaságok és a Balkán-félsziget, illetve Lengyelország (Beszterce) irányába. Jól kihasználták a középkori kiváltságok közé tartozó *árumegállítási jogot*, amely az átmenő kereskedelem hasznának lefölözésével járt.

Később a saját kézműves termékeiket szállították a Kárpátokon túlra, cserébe bőrt, mézet, viaszt és egyéb nyersanyagokat hoztak be. A szász városok anyagi helyzetére utal egy összeírás, amely szerint öt szászföldi városból (Szeben, Brassó, Beszterce, Szászváros, Segesvár) volt a szász adófizetők 24 %-a, a további 12 szász mezővárosból az adófizetők 14 %-a, s csupán az adózók 62 %- volt falusi. (Ez utal egyrészt a szászföldi lakosság városias életmódjára és anyagi helyzetére is).

A többi erdélyi városok közül egyedül *Kolozsvár* volt az amely a kereskedelemben és kézművességben betöltött szerepében, gazdagságban és a lakosai számában megközelíthette a virágzó Brassót és Szebent. Kolozsvár sokáig vegyes, szász-magyar lakosságú volt, sőt egy jó darabig a városalapító szász lakosság gazdasági és számbeli fölényben volt a magyarokkal szemben, ami a XV. század közepén hosszas küzdelmekhez vezetett a város irányításáért. Mátyás király 1458-ban elrendelte, hogy a városi tanácsot Kolozsváron fele-fele arányban válasszák szász és magyar polgárok közül, s a városi főbírókat egyik évben a szászok, a másikon a magyarok adják. Ettől kezdve századokra fennállott ez a rend, mindkét fél megaláztatására.

További jelentős erdélyi városok voltak még Gyulafehérvár, Torda, Dés, illetve bányavárosok Zalatna, Torockó, Abrudbánya, s mezővárosok Nagyenyed, Marosvásárhely, Szászrégen, Déva. Ezen városok egy részét kezdetben idegen telepések alapították, (főleg németek), de a városok elég hamar elmagyarosodtak, mert nem érkeztek ide újabb német telepés hullámok, s környékükön nem voltak szász falvak, ahonnan a betelepülők ellensúlyozni tudták volna a környékből betelepülő magyarok túlsúlyát.

Székelyföldön viszonylag kevés város volt: a már említett Marosvásárhely (eredeti nevén Székelyvásárhely, amely csak 1616-ban vette fel a mai nevét és kapott a szabad királyi városi címet először és egyetlenként a székely városok között), Székelyudvarhely (mint székely anyaváros), Kézdivásárhely, Csíkszereda és Sepsiszentgyörgy. A székely városfejlődésben a lemaradást az okozta, hogy a katonáskodó székelyek körében kevesebb volt a felszabaduló munkaerő, amely a kézművesség számára a munkaerő utánpótlását biztosítani tudta volna. Emellett a jelentősebb szász városok (például Brassó és Beszterce) kiváltságaik révén igyekeztek megakadályozni, hogy más városok is hasonló kereskedelmi illetve céhes kiváltságokra tegyenek szert.

Összegzésképpen: Erdélyben is kialakulnak a magyarországi feudalizmusra jellemző társadalmi csoportok, még ha a sajátos erdélyi rendi fejlődés miatt ez különbözik is attól. Etnikailag is eltérnek az erdélyi viszonyok-arányok, mert nemcsak a városokban volt jelen a szász elem, hanem kisebb számban voltak szász jobbágyságok is, de jelentős volt ebben a korban a szász szabadparasztság száma és gazdasági ereje is. Az is erdélyi jellegzetesség, hogy viszonylag jelentős számban voltak román (és görög keleti vallású parasztok), jobbágyságok, s kenézek és vajdák leszármazottai (kisnemesek). A három erdélyi rendi nemzet: magyar, székely és szász további századokra magmaradt, biztosítva a társadalmi és politikai egyensúlyt Erdélyben.

A városfejlődésben Erdélyben éppúgy, mint máshol Magyarországon voltak szabad királyi városok, bányavárosok és mezővárosok, s erdélyi sajátosság, hogy a szász városok túlsúlya még hosszú időn keresztül fennmaradt.

Lajos király rendelete 1523-ból:

(Részlet)

"A király úr saját parancsa.

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország stb. királya, híveinknek, Beszterce városunk bölcs és megfontolt bírójának, valamint esküdt és más polgárainak üdvöt és kegyelmet. Megérthetitek, hogy miután ezt a királyságunkat olyan

szerencsétlenség érte, mind az ellenség visszaveréséhez, mind a végek védelméhez nagy segítségre szolgál az új pénz verése...Elrendeltük tehát, hogy ez a pénz Szebenben is veressék...Elrendeljük...hogy azonnal, amint jelen oklevelet megkapjátok, kötelesek legyetek nyilvánosan kihirdettetni és közzétéetni, hogy mostantól kezdve ezután senki se merészeljen ezüstöt, vagy régi pénzeket hasznoszerzés céljából eladni vagy beváltani..."*

*Utalás arra, hogy a törökök 1521-ben elfoglalták Nándorfehérvárt.

Vajon milyen érdeke volt a királynak, hogy a kizárólagos pénzverési és beváltási jog az állam, a *kamara* kezében legyen?

6-7. Művelődés Erdélyben az Árpád-ház kihalásától Mohácsig

Általános áttekintés:

Erdély földrajzi helyzetéből adódóan - mivel a magyar állam keleti, részben periférikus országrésze volt - s ezért jobban ki volt téve a pusztító támadásoknak, kevesebb írott vagy tárgyi emlék maradt meg a középkorból. S mivel nem volt Magyarország legsűrűbben lakott és legfejlettebb része, így már abban a korban is volt egy kis lemaradás az ország nyugati és központi területeihez képest.

Az is erdélyi sajátosság, hogy területe a latin kultúrkör része, de ez a térség már érintkezik a bizánci kultúrával, főleg a képzőművészetben jelentős a bizánci hatás. Eppen ebben a korszakban Erdély lakosságában megnő egy új etnikum aránya, a görög keleti vallású románoké. Egyébként is Erdélyt több etnikum és több valláshoz tartozó népesség lakta, s ez is egy sajátossága az erdélyi művelődésnek és művészetnek.

Az írásbeliség és a magasabb, színvonalasabb műveltség hordozója továbbra is az egyház és annak a szolgálatában álló papok, de ebben a korban azért kibontakozik a világi és városi műveltség is.

Írásbeliség, írástudók és iskolák:

Az írás nyelve ezekben a századokban még a latin, de erre a korszakra tevődnek az anyanyelvi (magyar, német, sőt román nyelvű) írásbeliség kezdetei is. A legfontosabb részét az írástudóknak, értelmiségieknek továbbra is a papok alkotják, akik többsége külföldi egyetemeken szerzi tudását. Mivel a XIV. század közepétől megalakulnak az első egyetemek Közép-Európában is (Bécs, Prága, Krakkó, Pécs, Óbuda) ezért az erdélyi fiatalok ezekre az egyetemekre szívesebben jártak, mint a távolabbi franciaországi, olaszországi vagy német egyetemekre. De azért akinek anyagi helyzete lehetővé tette, az a távoli egyetemekre is járhatott. Főleg jogot tanultak, mert az egyházi és királyi vagy vajdai szolgálatban szükség volt jogot végzett, írástudókra, nem csak az ítéletábrákon, hanem a hiteles helyeken is.

Az egyetemek fennmaradt anyakönyvei (diáknévsorai) alapján 1520-ig valamivel több mint 2000 külföldön tanuló erdélyi diákról tudunk. Ezek többsége az erdélyi szász városokból volt: Szeben - 285, Brassó - 267 és Kolozsvár - 122 diákkal De nem csak városi diákok voltak, hanem jelentősebb falvakból is és a kisebb mezővárosokból. Viszonylag kevés székely származású diákról tudunk, ez érthető részben a székelyek katonáskodó életmódja miatt, másrészt azért is, mert körükben jóval kevesebb volt az

olyan pénzes családok aránya, akik megengedhették volna maguknak gyerekeik külföldi taníttatását. Hasonlóan az is szerepet játszhatott, hogy Székelyföldön kevesebb jogi, teológiai vagy orvosi végzettségű személy tudott volna tanulmányainak megfelelően elhelyezkedni.

A papság alsóbb rétege már hazai iskolákban végezte tanulmányait, megjelenték a papképzést szolgáló *káptalani iskolák*, ahol alsóbb fokon három, a felső fokon négy alaptantárgy volt. (Például nyelvtan, szóbeli kifejezés és érvelés vitatkozás, mennyiségtan, mértan, zene, stb.)

Mivel egyre nagyobb számú írástudóra volt szükség, ezért előbb a *városi iskolák* jelentek meg Erdély városaiban, de még *falusi iskolák* is szép számmal. Az első falusi iskola írásos említése 1332-ből való, a Kolozsvárhoz közeli Zsuk falu iskolájáról van szó. A következő században már tucatnyi, még később száznál is több falusi iskola ismeretes, ezeknek köszönhetően a szabad lakosság körében, a férfiak többsége írástudó volt a korszak végére.

A románok első iskolájáról a Brassó melletti Bolgárszegen tudunk. (Bolgárszegen román és görög, meg szerb kereskedőcsaládok laktak). Az iskola 1480-ban már működött, szláv nyelven tanítottak és írtak, de használták a román nyelvet is.

Mivel nem állott mindenkinek módjában tanulmányi költségeit fedezni, ezért voltak olyanok, akik nem lévén jómódú nemesi vagy papi származásúak, ezért továbbtanulásuk költségeit kéregetésből, alamiznagyűjtésből fedezték. Erre Erdélyből a legelső ismert példa a XV. század közepéről van. *Vándordiákok* úgy is segítettek magukon, hogy szállás és élelem meg némi pénz ellenében leveleket írtak-fogalmaztak vagy szerződéseket, az írni-olvasni nem tudó polgároknak vagy közösségeknek.

Számos ismert értelmiségi, erdélyi származású vagy itt élt és tevékenykedett elég hosszú ideig. Csupán két jeles személyiséget említenék: a XIV. században élt *Küküllői János (1320-1393)*, aki volt királyi jegyző Nagy Lajos király udvarában, majd az esztergomi érsek helyettese. Megírta Lajos király életét bemutató krónikáját.

Vitéz János (meghalt 1471-ben), ő volt Mátyás királynak a nevelője, előbb váradi püspök, majd királyi főkancellár és esztergomi érsek. Számos erdélyi származású jeles írástudó szolgált külföldi királyi udvarokban vagy végzett jelentős tudományos munkát külhoni egyetemeken.

Egyház és szerzetesrendek:

A korszak elején a főpapok kinevezése a pápa hatásköre volt, de Zsigmond királytól kezdve, a király nevezte ki és a pápa csak megerősítette tisztségében a kinevezett főpapot. Az erdélyi püspökök között voltak nemesi származásúak, de később egyre gyakoribb a városi-polgári származású, tanult püspök.

A *szerzetesrendek* jelentős mértékben jelen voltak a középkori Erdélyben. Kiemelkedő szerepet töltött be a *kolozsmonostori bencés apátság*, amelynek nem csak azért volt fontos szerepe, mert hiteles helyként is működött, hanem jelentős művelődési és oktatási központ is volt értékes könyvtárral. A prédikáló rendek közül a *dominikánusoknak* és a *ferenceseknek* igen jelentős befolyásuk és számos városban rendházuk (kolostoruk). A dominikánusoknak fennmaradt Kolozsváron a XIV. század végéről való *könyvtártermük*, sőt 1525-ben az addigi számos iskolájuk mellé Szebenben *dominikánus főiskolát* is létrehozta.

A *ferencesek* főleg a Hunyadiak idején váltak nagyon elterjedtté, szerepük volt a keresztes hadjáratok (Hunyadi és Dózsa György keresztesei) mozgósításában, s ami igen fontos, hogy a híveknek anyanyelven prédikáltak, hogy a szász vagy magyar hívek értsék, bár akkor még a katolikus egyház nyelve a latin volt. Szintén a ferencesek kivették

a részüket a Kárpátokon kívüli katolikusok (csángók) lelki gondozásában, több kolostoruk is volt, amelyek közül a bákói a leghosszabb ideig működött.

Az anyanyelvű írásbeliség terjedésében fontos szerepe volt a domonkos és ferences apácák létének: az apácákat és a vallásos közösségben élő beginákat nem tanították meg latinul, de számukra az imádságokat le kellett fordítani anyanyelvre, ezt az illető rend szerzetesi végezték. A fordítások másolását, sokszorosítását gyakran az írástudó apácák végezték. Több, az apácák felhasználására szánt kódexet ismerünk Erdélyből: a marosvásárhelyi *Teleki-kódex* és *Lázár-kódex*, valamint a *Székelyudvarhelyi-kódex*. Ezekben a kéziratos kódexekben, a korszakban divatos szentek életei és legendák mellett, részleteket is tartalmaznak fordításban a Bibliából.

A XVI. századi teljes bibliafordítások előtti első jelentős próbálkozás a Szentírás magyarra fordítására, talán kötődik Erdélyhez: az 1437-es bábolnai felkelés leverése után, Moldvába, Tatros városába menekült Tamás és Bálint huszita papok lefordították a Bibliát magyar nyelvre, ennek csak egy hiányos másolata maradt meg.

Érdemes megjegyezni, hogy a szláv nyelvű liturgiát követő román görögkeleti egyházban is a XV. század végére és a XVI. század elejére tevődik az anyanyelvű írásbeliség kezdete (román nyelven de cirill betűkkel): Máramarosban, Körtövélyes kolostorában fordították az első vallásos román szövegeket és zsoltárokat, ezek egy része kéziratos formában megmaradt. A kolostort támogatta annak kegyura, Drágffy Bertalan, ki román származású volt, de már elődei felvették a katolikus vallást.

Építészet, festészet szobrászat:

A XIV-XV. század az *erdélyi gótika fénykora*, majd az időszak végén megjelenik a *reneszánsz* is. Erdély számos városában és még falujában is, a középkori templomok gótikus, csúcsíves stílusban épültek, még ha a későbbi bővítések-átépítések során újabb stílusjegyekkel gazdagodtak is ezek az építmények. A korábbi inkább bazilikára emlékeztető és körszentélyes templomokat felváltják a hatalmas méretű *csarnoktemplomok*, amelyeknek a két oldalsó hajója is ugyanolyan magas, mint a központi rész. A teljesség igénye nélkül érdemes megemlíteni néhány igen jelentős csúcsíves erdélyi templomot: a Fekete-templom Brassóban, Kolozsváron a Farkas utcai volt minorita templom (ma református templom) és a főtéri Szent Mihály plébániatemplom, a marosvásárhelyi vártemplom, a kolozsmonostori apátság mostanában restaurált temploma, Segesváron a kolostortemplom és a hegyi templom, Sepsiszentgyörgyön az erődtemplom. Falvakon is igen sok gótikus templom maradt fenn napjainkig: Tövisen, Bögzön, Óraljaboldogfalván, Marosszentimrén, stb.

A templomokat *szobrokkal* és gótikára jellemző *faragványokkal* díszítették, valamint *falfestményekkel* és *festett oltárképekkel*. A szobrászat terén kiemelkedő volt a Kolozsváron élt Kolozsvári testvérek: Márton és György híres alkotásai - a prágai várban felállított *sárkányölő Szent György lovas szobra*. (A szobor eredetijét Lajos király ajándékozta a cseh királynak, s egy másolata Kolozsváron a Farkas utcában a református templom előtt látható). Ugyanők készítették a Váradon felállított királysobrokat is (Szent István, Szent László és Szent Imre), amelyek sajnos a XVII. század végén elpusztultak a török hódítás miatt.

A testvérpár apja, Kolozsvári Tamás is művész volt, híres festő, aki körül egy egész festőiskola alakult ki. Kolozsvári Tamás festette a legszebb magyarországi szárnyas oltárt, a garamszentbenedekit, amely Krisztus kínszenvedését jeleníti meg igen szemléletesen. Egész a XVI. század első harmadig készültek a festett szárnyas oltárok

Erdélyben főleg szász és székely településeken (Segesvár, Szászsebes, Medgyes, Csíkménaság, Csíkszentlélek, stb.) Számos templom falait freskók díszítették, Marosszentanna, Brassó, Nagyszeben. Székelyföldön kedvelt téma volt a freskóábrázolásokon Szent László harca a kunokkal: Bögöz, Gelence, Székelyderzs, stb. (Itt ez utóbbin és még másokon is érződik némi bizánci festészeti hatás).

Az egyházi építészet mellett, csúcsíves stílusban jelentős alkotások készültek e korban a világi megrendelők számára is: Ekkor épültek a legtöbb erdélyi város védőfalai, főleg itt is a szász városokat és Kolozsvárt kell kiemelni. De jócskán épültek városi polgárok lakóházai, amelyek közül igen sok még ma is látható. (Például Mátyás király szülőháza Kolozsváron.) A legismertebb gótikus világi építmény a Hunyadi család fészkének számító vajdahunyadi várkastélyt Hunyadi János építtette csúcsíves stílusban, utóbb Mátyás és mások reneszánsz stílusban bővítették a kastélyt.

A XV. század folyamán az ismétlődő török betörések hatására előbb a szászok, majd miután keletről, Moldva felől is sokasodnak a betörések, a székelyek is korábbi templomaikat megerősítik. Így jönnek létre azok az erdélyi sajátosságnak számító *erődtemplomok*, amelyek szükség esetén az egész település lakosságát képesek voltak befogadni és megvédeni. Nem csak egy vagy két sorban fallal vették körbe a templomot, hanem esetleg bástyaszerű tornyokat is emeltek a sarkokra vagy magát a templom tornyát is megerősítették alkalmassá tették arra, hogy lőfegyvereket helyezzenek oda. A várszerű falakat lőrészekkel és szuroköntésre alkalmas lyukakkal látták el. A legismertebb erődtemplomok Szászhermány, Szászkezd, Prázsmár, Nagysink, Leses, Szászfehéregyháza vagy Csíkrákos, Csíkkarcfalva, Csíkménaság, Ilyefalva, Sepsziszentgyörgy, stb. (Amint a nevekből is kiderülhet az első csoport szász a második csoport székely erődtemplom. Békeidőben is állandó őrség figyelte a toronyból a környéket, s ha a szomszédos települések felől gyanús tüzet, füstöt észlelt a megfigyelő, akkor harangszóval riasztotta a falu lakosságát, akik ingóságaikkal igyekeztek a biztonságos templomerőd belsejébe.)

A *görögkeleti vallású románok* közül kiemelkedő kenézek, a magyar nemesekhez hasonlóan támogatták - pártfogolták a templomok építését. Ezek közül több a XIV. században épült kőből gótikus stílusban, főleg Hátszeg és Hunyad vidékén (Zeykfalva, Demsus, Szrigyszentgyörgy és Kristyor). Ezek belső freskóin az alapító kenézeket nyugatias viseletben ábrázolják a festők, de a keleti szentek nevei cirill betűkkel jelennek meg. Ebből is látható a két világ, a két műveltség a keleti és a nyugati keveredése. A Hunyad megyei Kristyor XIV. századi görögkeleti templomában a freskókon megjelennek a magyar szent királyok képei is, amire máshol nincs példa, (Szent István, Imre és László). Sokkal jellemzőbbek és nagyobb számúak a románok *fatemplomai*, amelyek közül az elsők a Mezőségen jelentek meg, de a legtöbb Szilágyságban. Ezek a fatemplomok a XIV. századtól folyamatosan épültek, még az újkorban is, egyre nagyobb területen, ahogy a románság fokozatosan benépesítette Erdély területének egyre nagyobb részét.

Az említett művészeti (képzőművészeti) ágak mellett Erdélyben virágzott az *ötvösművészet* is, főleg a szász városokban remek ötvösmunkákat, ékszereket, edényeket és kegytárgyakat készítettek főleg nemesfémekből. Számos templom kegytárgyainak egy része ebből a korból való.

A reneszánsz és a humanizmus kezdetei:

Az Itáliából elindult reneszánsz művészet, valamint a humanista gondolkodásmód és életszemlélet az olasz egyetemeket látogató magyar írástudók révén hamarosan meghonosodott magyar földön is. Ebben úttörő szerepe volt Vitéz Jánosnak, aki váradi püspök korában humanista udvart vezetett. Olasz és más származású humanista tudósokkal, bölcselőkkel vette magát körbe. Jelentős könyvtárat is létrehozott, amelyben egyrészt ókori görög-latin szerzők műveit, másrészt kortárs olasz humanisták tudományos munkáit gyűjtötte össze. Idejében Váradot úgy emlegették, hogy a "*Körös parti Athén*". (Ez utalás arra, hogy a humanisták milyen nagyon csodálták Athént, amely Periklész korában az ókori világ kulturális és művészeti központja volt).

A humanista püspök unokaöccse és neveltje volt Janus Pannonius is, az egyik első, még latinul verselő magyar reneszánsz költő. Ugyancsak a Vitéz pártfogoltja és neveltje volt, Hunyadi Mátyás, akibe igen mélyen beoltotta a tudós főpap a humanista eszményeket és a reneszánsz művészet iránti fogékonyságot, s a könyvek szeretetét. Miután Vitéz Jánost elhagyta Váradot, mert előléptették, s Esztergomba kellett költöznie, a váradi humanista kör felbomlott.

Az építészet és képzőművészet terén, már a XV. század második felében a gótikát fokozatosan felváltja a reneszánsz művészet. Ennek jelei láthatóak a vajdahunyadi várkastély további átépítésében Mátyás király idejében, a gyulafehérvári székesegyház oldalsó kápolnájánál vagy a kolozsvári főtéri Szent Mihály plébániatemplom főbejárata és oldalsó sekrestyeajtója, stb. Később a reneszánsz művészet igen elterjedt egész Erdély területén, s még a falusi díszítőművészetet (népművészetet) is századokra meghatározta.

Utóbb újabb humanista központok alakultak ki Erdély más városaiban, iskolák jöttek létre és könyvnyomdák meg könyvtárak, de ez már a Mohács utáni időkben történt és ezekről a reformáció és reneszánsz művészet kapcsán lesz később szó.

Összegzőképpen: *A XIV-XV. századok Erdély művészetében jelentik a gótika virágkorát, majd az új irányzat a reneszánsz fokozatos térhódítását. A vidék középkori műemlékeinek több mint 80 %-a készült csúcsíves stílusban, s ha némely erdélyi város óvárosában járunk szinte megelevenedik előttünk a középkor.*

Beginák: *Vallásos női közösségek, akiket az különböztetett meg az apácáktól, hogy nem tettek fogadalmat, de egyébként ugyanúgy éltek mint azok.*

Teleki-kódex: *A marosvásárhelyi beginák számára ferencesek által írt kézíratos mű, amely szentek életeit bibliamagyarázatok tartalmaz.*

Székelyudvarhelyi-kódex: *Nyújtódi András, Krakkóban tanult ferences szerzetes műve, amely egy Tövisen élő Judit nevű "nővér" számára készült, és a bibliai Judit könyvének a magyar fordítása.*

Janus Pannonius (1434-1472) humanista költő "Búcsú Váradtól" című verséből *részletek, Áprily Lajos fordításában:*

*"El kell hagyni szép Körös vidékét,
És sietni Dunánk felé, urunkhoz..."*

*Könyvtár, ég veled, itt a búcsúóra,
Híres könyvei drága régieknek..."*

*Isten áldjon, aranyba vont királyok,
Kiknek még a gonosz tűzvész sem ártott..."*

Feladat:

A versrészletek alapján, kiderül-e, hogy a költő szívesen hagyja el Váradot vagy sem?

Mi igazolja, hogy egy reneszánsz költő a szerző?

Vajon milyen alkotásokra (szobrokra) utal a költő? Kiket ábrázol és kik készíthették.

IV. Az Erdélyi Fejedelemség kora (1541-1690)

1. Az Erdélyi Fejedelemség születése

Magyarország kettőbe, majd háromba szakadása:

Mohács után rövid ideig nem volt Magyarországnak királya, hogy rövidesen mindjárt kettő is legyen belőle: *Szapolyai János*, volt erdélyi vajdát 1526 novemberében Székesfehérváron, a köznemesség támogatásával választották hívei magyar királynak. Majd Pozsonyban, alig egy hónappal később *Habsburg Ferdinándot*, a magyar főnemesség egy része szintén királlyá választotta. Mindketten életük és uralkodásuk végéig viselték a magyar királyi címet, s igyekeztek kiterjeszteni uralmukat az ország egész területére.

Ez a kettős királyság belharcokkal járt, s a kezdetben előnyösebb helyzetben levő Szapolyai, fokozatosan teret veszít a Habsburg uralkodó javára. Emiatt, János király a török szultánnal szövetkezett, s támogatásával visszaszerzi Budát. Mivel a két király nem bír egymással, 1538-ban megkötik a *váradai egyezményt*. Ebben kölcsönösen elismerik egymás uralmát a birtokolt országrészek fölött, s Szapolyai János halála esetén az ő országát (részét) Ferdinánd örökölné. Ezekben a zavaros években János király legfőbb tanácsadója és legmegbízhatóbb embere *Fráter György* (Martinuzzi György) váradai püspök volt, kire a következő időszakban még fontos szerep vár.

János király a következő évben megnősült, elvette a lengyel király leányát Jagelló Izabellát. Közben az erdélyi nemesség egy része, Majláth István és Balassa Menyhért erdélyi vajdák vezetésével, megpróbálta önállósítani Erdélyt, kiszakítva János király uralma alól. A lázadást Szapolyai emberei leverték, Majláthot a nagyon erős Fogaras várába szorítva vissza. 1540 nyarán Szapolyai Jánosnak és Izabellának fia született, de az apa, János király rá két hétre meghalt.

Az özvegy királyné ellenében Ferdinánd érvényesíteni akarja a váradai egyezményt, vagyis birtokba venni egész Magyarországot. Fráter György Budára országgyűlést hív össze, ahol a csecsemő *János Zsigmondot*, királlyá választatta, s az országot ő maga kormányozza királyi helytartóként. A Habsburg támadás miatt segítséget kért a szultántól, s a segítség érkezéséig a királynéhoz és hozzá hű erők segítségével

eredményesen védte meg Budát. 1541 nyarán megérkezett Magyarországra a szultáni segítség, s a Habsburgok ostromló seregét elűzik Buda alól.

Szulejmán szultán Buda alatti táborába rendelte a csecsemő királyt és annak gyámjait. Fogadta a magyar küldöttség hódolatát és támogatásáról biztosította őket. Ez alatt a "városnézőbe" beszivárgott török katonák megszállták Budát, (1541 augusztus 29-én, a mohácsi csata 15. évfordulóján). A szultán közölte a magyarokkal, hogy az özvegy királyné és a csecsemő király vonuljon vissza és uralkodjék a Tiszántúlon és Erdélyben, Lippa székhellyel. Mint a szultánnak engedelmeskedő tartomány, évi 10 000 arany adót kellett ez a szövetséges (hűbéres) állam fizessen a szultánnak.

Budát pedig az újonnan létesített török tartomány (szandzsák) székhelyévé tette, ahol jelentős török erő maradt, s ezzel a Mohács óta kettőbe szakadt Magyar Királyság immár *három részre oszlott*: 1. Az ország középső (alföldi) része Budával együtt török uralom alá került, ez lett a *hódoltsági terület*. (Ez másfél évszázadig maradt így, s ez alatt a hódoltsági terület további foglalásokkal gyarapodott). 2. *Királyi Magyarország*, a Felvidék és a Dunántúl nagyobb része, ahol a magyar Szent Koronát birtokoló Habsburgok uralkodtak. (Ez a rész fokozatosan csökkent az újabb török foglalások miatt). 3. *A Tiszántúl és Erdély*, török alárendeltségben ugyan, de önállósodik és ebből alakul ki rövidesen az *Erdélyi Fejedelemség*. (Ez is zsugorodik a török terjeszkedés következtében).

1541 végén megszületett egy újabb megállapodás a Habsburgok és a Szapolyai család között, Fráter György támogatásával, ez a *gyalui egyezmény*. Ez előírta, hogy a magyar koronát birtokló Habsburg Ferdinánd uralma alatt egyesítik Magyarországot, a Szapolyaiak lemondanak részükről, Erdélyről - (cserében kárpótolja őket a király). A szerződés feltétele, hogy a következő évben Ferdinánd haddal menjen a törökök ellen és felszabadítsa Buda várát és a hódoltsági területeket. Mivel a következő évben szervezett királyi hadjárat eredménytelen volt, ezért Fráter György irányításával Erdély egyre inkább az önállósulás útjára lépett, két nagyhatalom, a török és a német (Habsburgok) között egyensúlyozva.

Az Erdélyi Fejedelemség kezdetei:

1541 őszen Debrecenbe összehívta Fráter György az országgyűlést, amelyen a tiszántúli megyék képviselői mellett megjelentek az erdélyi három nemzet (vármegyei magyarok, szászok és székelyek) képviselői. Az országgyűlés kimondta, hogy támogatják a Szapolyai-házat, vagyis a csecsemő János Zsigmond és Izabella királyné uralmát.

A következő év elején az erdélyi rendek marosvásárhelyi országgyűlésükön Fráter Györgyöt választották *helytartóvá*. Mint kormányzó - helytartó a hadsereg, a külügyek és pénzügyek tartoznak György barát hatáskörébe. Rövidesen egy újabb erdélyi országgyűlés, a tordai, meghívja Erdélybe Izabellát és János Zsigmondot, akik az év nyarán elköltöznek Gyulafehérvárra. Az időközben elhalálozott gyulafehérvári püspök palotájába költözött be az özvegy királyné és fia, a gyulafehérvári (erdélyi) püspöki tisztséget egyelőre nem töltötték be. A királyné és a helytartó mellé, ellenőrzésül az erdélyiek egy 22 tagú tanácsot választottak, de valójában Fráter György kormányzott, élve a rábízott hatalommal és jól tájékozódva a két nagyhatalom (török és német) között.

1542 végén egy újabb tordai országgyűlésen az erdélyiek megújították a három nemzet unióját, s felmondták a Ferdinánddal kötött gyalui egyezményt, azt hozva fel indoklásul, hogy a király nem képes megvédeni az országot a töröktől. Elismerték az

erdélyi rendek János Zsigmond uralmát Erdély fölött és megszavazták a török által kért 10 000 arany évi adót.

Az elkövetkezőkben György barát ellenőrzése alá vonta az addig ingadozó Temesközt és Tiszántúlt, ebben szerepet játszott az is, hogy az újabb török hódítások miatt Tiszántúl elszigetelődött a királyi Magyarországtól. 1544-től a tiszántúli küldöttek is képviseltették magukat az erdélyi országgyűlésen: az ez évi augusztusi tordai országgyűlés volt az első, amelyen megjelentek a temesi ispánság, Arad, Csongrád, Csanád, Zaránd, Külső-Szolnok és Bihar megyék képviselői. Ezzel hosszú időre egy szabályozott kapcsolat alakult ki Erdély és Kelet-Magyarország együvé tartozásáról. Az újonnan csatlakozott részek latin nevéből (részek=partium) származik a térség neve Partium.

Jogilag az erdélyi három nemzet és a negyedik, a partiumi rész szövetségéből kialakuló új államszervezetben biztosítva volt a magyar többség (lévén, hogy az erdélyi vármegyei nemesség, a székelyek és a partiumi nemesség is magyarok), s ezzel a magyar állam továbbélt a Magyar Királyság bukása ellenére is. A rendek megszavazták az arányos teherviselést, vagyis mindannyian kiveszik részüket a szultánnak fizetendő éves adóból, másrészt ha a négy rend közül három valamivel egyetért, az a negyedik számára is kötelező. Az arányos teherviseléssel a székelyek jártak valamelyest rosszabbul, mert ők addig pénzben nem adóztak, csak katonáskodtak s az ököradót kellett olykor beszolgáltatniuk.

Az alakuló új állam vezetői, megrendjei még bíznak egy darabig a Habsburgok erejében, hogy a keresztény uralkodónak (Ferdinánd magyar királynak) sikerül egyesítenie országát, s ezért György barát Izabella királyné nevében megköti 1549-ben a *nyírbátori egyezményt*, amely szerint Zsigmond és Izabella lemond erdélyi uralmáról és két sziléziai hercegséget kap Ferdinándtól kárpótlásul. Izabella csak 1551 nyarán egyezett bele a lemondásba és távozott Erdélyből. Ugyanakkor György barát megmarad erdélyi kormányzóknak, Ferdinánd jóváhagyásával. De még ez év decemberében Ferdinánd megöleti Fráter Györgyöt, aki túl nagy befolyással bírt, s aki igen kiválóan egyensúlyozott Isztambul és Bécs között, s emiatt egyik és másik is tarhatott attól, hogy a barát félrevezeti őket.

Az elkövetkező fél évtizedben a Habsburgok birtokolják Erdélyt, de egyre kevesebb sikerrel, s közben Magyarországon mind több várat foglalt el a török. 1556 januárjában az erdélyi országgyűlés a szultán támogatásával visszahívta Izabellát és János Zsigmondot Erdélybe és felmondta a hűséget Ferdinánd magyar királynak.

Izabella és az ifjú János Zsigmond visszatértek Erdélybe, ahol az özvegy királyné bekövetkező halála után (1559) az ifjú uralkodó a török és a Habsburgok között egyensúlyozva kormányozott. 1566-ban János Zsigmond Belgrád mellett a szultán elé járult, aki jóindulatáról biztosította őt és Erdélyt, s ez alkalommal olyan szövetséglevelet adott át neki, amely a jövőben lehetővé teszi az erdélyiek számára a szabad fejedelemsválasztást. A következő években János Zsigmond a Habsburgokkal is rendezte viszonyát, a *speyeri egyezmény*el. (1570 -ben ennek révén lemondott a magyar királyi címről, s e helyett "*Erdély és Magyarország részeinek fejedelme*" címet vette fel). Abba is beleegyezett, hogy örökös híján országa a magyar királyra szálljon.

János Zsigmond 1571-ben halt meg, de országa mégsem került a Habsburgok uralma alá, mert az erdélyi rendek először éltek a szultántól kapott fejedelemsválasztó jogukkal.

Martinuzzi (Fráter) György (1492-1551):

Horvát származású előkelő családból származott, aki előbb katonai, majd papi pályára lépett, s kiváló diplomáciai, politikusi és katonai képességekkel rendelkezett. Előbb Szapolyai Jánost szolgálta hűséggel, majd annak halála után a csecsemő János Zsigmond és Izabella királyné érdekeit védte, miközben inkább az ország - előbb Magyarország, majd Erdély és a Részek érdekeit tartotta szem előtt.

1542-től kezdődően megszervezi az Erdélyi Fejedelemséget, a keleti magyar államot, s annak legbefolyásosabb és leghatározottabb védelmezője élete végéig, miközben állandóan a szultán és a Habsburgok között egyensúlyozik. 1551-ben meggyőzi Izabellát, hogy mondjon le Erdélyről, s adja át az országot Ferdinánd embereinek.

Az időközben esztergomi érseki és bíborosi rangot szerzett György barát, túl befolyásos volt és túl erős, ezért Ferdinánd elrendelte meggyilkolását. Hiába szabadultak meg a baráttól, a Habsburgok nem tudták megtartani Erdélyt, ahová ismét visszatérhetett majd az özvegy királyné és a fia, János Zsigmond.

Összegzésképpen: Megbizonyosodott, hogy Erdély csak a két nagyhatalom között egyensúlyozva, de saját érdekeit szem előtt tartva képes fennmaradni csupán.

János Zsigmond fejedelem az utódai számára követendő külpolitika alapjául azt ajánlotta: "Erdély csak akkor élhet békességben, ha egyrészt a német, másrészt a török barátságát bírja."

2. Az Erdélyi Fejedelemség a XVI. század végén és a XVII. század legelején

Báthori István fejedelemsége:

1571-ben az erdélyi rendek, a legjelentősebb birtokost és az akkori legkiválóbb erdélyi politikust, a Báthori család szilágysomlyói ágából való Báthori Istvánt választották meg erdélyi fejedelemnek. Ő ezelőtt váradi főkapitány volt, s megválasztásakor arra esküdött fel, hogy "tisztetben tarja az ország intézményeit, az országot szabadságában és vallásában megőrizzé és mindenkinek igazságot szolgáltatasson."

Igyekezett megfizetni a töröknek járó éves adót, ami idejében évi 10 000 aranyról 15 000-re emelkedett, s emellett elismerte a Habsburg uralkodó magyar királyi címét. Inkább a vajdai címet használta, hogy ezzel is ne zavarja Bécs érzékenységét, bár valójában önállóan uralkodott.

Báthori István 1575-ben legyőzte Bekes Gáspárt, a Habsburgok által támogatott trónkövetelőt, de ennek ellenére nem változtatott a Béccsel vagy Isztambullal korábban fennálló viszonyán. A Habsburgokban nem az ország egyesítéséért síkra szálló keresztény dinasztiaát látta, hanem az idegen hódítókat, amik is voltak valójában. A törökökkel szemben sem voltak illúziói, erről így fogalmazott: "a szultán hadserege nem teszi más tarisznyájába, amit maga aratott". Erdélyi fejedelmeként rendbe szedte az állam (a fejedelem) eladományozott birtokait és jövedelmeit, mert a hadsereg, az állam működtetése és a tervezett építkezések, iskolaalapítások egyaránt sok pénzt igényeltek.

1575 decemberében a lengyelek királyukká választották Báthori István erdélyi fejedelmet, aki a következő évben el is hagyta az országot, és még tíz évet uralkodott úgy, hogy Lengyelországból követte az itthoni eseményeket, s maga helyett az erdélyi fejedelemségben előbb testvérét Kristófot hagyta, majd ennek halála után unokaöccsét

Báthori Zsigmondot. Krakkóban fenntartotta az erdélyi kancelláriát, amely közvetítette az ő utasításait az erdélyi ügyekben.

Báthori István legfőbb célja az volt, hogy a két állam Lengyelország és Erdély erejét összefogva kiűzze a törököket, és megteremtse ezen államok független létét. Korai halála megakadályozta nagyszabású elképzelése megvalósításában, de ennek ellenére úgy az erdélyi fejedelmek, mint a lengyel királyok sorában jelentős személyiség.

Báthori Zsigmond uralkodása:

Nagybátyja halála után lett Erdély teljes jogú fejedelme, akit a rendek megválasztottak, élve a szultántól kapott szabad fejedelmválasztás jogával. Uralkodása kezdetén elfogadta azt az elődeitől örökölt külpolitikai irányzatot, hogy megmaradni a török szárnyai alatt, és ellenállni a Habsburg beavatkozásnak. Amikor megkezdődött a törökök és a Habsburgok közötti tizenöt éves háború, gyóntatója és a császári (bécsi) követek tanácsára felrúgja a török szövetséget és leszámol az országban és az országgyűlésen többségben levő "törökpárti" vezetőkkel. Nem csak Rudolf császárral szövetkezik a török ellen, hanem Moldva és Havasalföld vajdáival is. E szövetség eredményeként 1595 októberében a Dunánál (Gyurgyevó) fényes győzelmet arattak az erdélyiek és havasalföldiek a törökök fölött. A győzelem elérésében fontos szerepet játszottak a székelyek, akiknek Báthori Zsigmond megígérte régi szabadságaik helyreállítását. Ezt az ígéretét nem tartotta be Zsigmond, amiért a székelyek nem csak eltávolodtak tőle, hanem fel is lázadtak ellene. A székelyeknek ezt a megmozdulását leverte, ez volt a "véres farsang".

Az erdélyiek és a császáriak törökellenes szövetsége nem járt sikerrel, s Mezőkeresztesnél egyesült seregeik vereséget szenvedtek. Zsigmond lemond a császáriak javára az erdélyi fejedelemségről (1597), de a következő évben ismét visszatér az országba, de egy év múlva ismét lemondott, ezúttal rokona, Báthori Endre (András) bíboros javára.

Vitéz Mihály és Basta uralma:

Habsburg Rudolf (1576-1608) magyar király és német császár megelégedte Báthori Zsigmond ingadozását, ezért igyekszik felhasználni saját szolgálatára *Vitéz Mihály* havasalföldi vajdát: 1599 őszén Vitéz Mihály Rudolf császár megbízottjaként benyomult Erdélybe, s miután megnyerte magának a székelyeket - megígérve nekik régi szabadságuk helyreállítását - , megütközött Szeben mellett Báthori András erdélyi fejedelemmel, akit le is győzött. A csatáról Moldva felé menekülő Báthorit megölték a székelyek, s a győztes Mihály vajda pedig hódítoként bevonult az erdélyi fővárosba, Gyulafehérvárra.

Erdélyben, Vitéz Mihály névleg Rudolf császár *helytartójaként, főkapitányként* kormányzott, valójában azonban saját céljait követi és úgy viselkedik mint egy önálló uralkodó vagy még rosszabb, mint egy hódító. Több országgyűlést (diétát) összehívott, megnöveli az adókat, birtokokat adományoz hű embereinek, köztük a kíséretében levő havasalföldi román bojároknak, támogatja a román görögkeleti egyházat és annak papjait, stb.

Mihály vajda célja az volt, hogy Havasalföld, Moldva és Erdély egyesítéséből a saját uralma alatt, olyan erős államot hozzon létre, amely képes szembeállni akár a törökökkel, akár a lengyelekkel, akár a Habsburgokkal. Egyébként a Habsburgokkal kötött szövetsége is csak azt a célt szolgálta, hogy a császártól kapott pénzzel és haderővel saját terveit megvalósítsa. *Távol álltak tőle, azok a nemzeti eszmények,*

amelyeket az utókor (a román nemzet- és történelemfelfogás) neki tulajdonít: vagyis hogy nemzeti alapon egyesíteni szerette volna a három fejedelemséget Havasalföldet, Erdélyt és Moldvát. (Azaz a majdani Romániát). Tervének megfelelően, Erdélyből 1600 tavaszán benyomult Moldva területére, s azt is birtokba vette. A moldvai fejedelem Mihály vajda ellen a lengyelektől kért és kapott támogatást.

A vajda erdélyi uralmával elégedetlen rendek szervezkedni kezdtek ellene, s ezért Moldvából visszatért Erdélybe, ahol országgyűlést hívott össze, de ott nem jelentek az erdélyiek. Inkább egy ellen-országgyűlést hívtak össze, amelyen a vajda elleni harcot hirdették meg, s küldöncöt menesztettek Báthori Zsigmond után, hogy visszahívják a fejedelemségbe. Basta császári tábornok az erdélyiek mellé állott, s együttes erővel Miriszlónál legyőzték a vajdát, aki hetek alatt nem csak Erdélyt, hanem Moldvát s még Havasalföldet is elvesztette.

Erdélybe közben visszatért Báthori Zsigmond, s mivel a császáriak ismét kiszorultak innen, 1601 tavaszán-nyarán támogatták Mihály vajdát, hogy visszaszerezze Erdélyt. A vajda és Basta csapatai 1601 augusztusában Goroszlónál legyőzték Báthorit, ki ezúttal végleg elvesztette Erdélyt.

Basta tábornok utasítást kapott császárától, hogy amint lehet szabaduljon meg az ingatag és nagyra törő vajdától. Ezért a császáriak megölték Mihály vajdát, s Erdélyben a *Basta féle rémuralmat* vezetik be. Egész vidékek néptelenedtek el, a fizetetlen császári zsoldosok rablásai vagy a háborús pusztítások, tatárdúlások miatt. Az erdélyiekben egyre inkább megerősödött a meggyőződés, hogy hiába a Habsburgok keresztény uralkodók, s a törökök meg pogányok, de ez utóbbiak a kisebbik, tehát az elviselhetőbb rosszat jelentik. Ezért török támogatással Székely Mózes megpróbálja kiűzni Erdélyből a császáriakat, s a velük szövetséges új havasalföldi vajdát, Radut, de maga is elesett a harcban.

Közben az erdélyiek közül többen is a török oltalmát keresték, köztük az ifjú Bethlen Gábor is. A romlás peremére került Erdélynek, egy utolsó erőfeszítéssel, sikerült megmenekülnie, *Bocskai István* személyének köszönhetően.

Összegzésképpen: *Báthori Istvánnak sikerült kialakítania az önálló, de törököknek adózó Erdélyi Fejedelemséget. Báthori Zsigmond sorozatos lemondásai és külpolitikai irányváltásai lehetővé tették a császáriaknak, hogy egy időre megszerezzék az Erdély fölötti ellenőrzést. A török és a német közötti vergődés, hatalmas veszteségeket okozott az erdélyieknek: háborús pusztítások - Basta beavatkozásai, tatár és török dúlások, havasalföldi betörések - olyan demográfiai és etnikai változásokat okoztak, amelyek évszázadokra kihatottak. Főleg a katonáskodó és városlakó, magyar vagy székely népesség pusztult erőteljesebben, kik főleg az útvonalak, folyóvölgyek mentén laktak.*

Basta szekerének nevezte a népnyelv azt a nyomorúságos megoldást, hogy a rablások és háborúk miatt megfogyatkozott igavonó állatok hiányában, az emberek saját magukat fogták az ekék elé.

Istvánffy Miklós, humanista történész művéből:

"A rablások vadságával mindenki lelke annyira megutálta a német uralmat, hogy a germán névnek már pusztá említésétől is megborzadtak..."

"A Bástha hadainak bėjövetelekor Hunyadvármegyében az 1603. 4. die Augusti (*augusztus 4*) oly nagy éhség támadá vármegyénkben, hogy a lovak és ökrök az mely búzát vagy kölest megették és

kiganéjolták, az szegény éh paraszt emberek...mosták ki, azt törték és őrlték, az holt lovak, ökrök csontjait megegetvén, együtt tették lisztbe és azt sütötték, ették...

Az akasztott embereket egynéhány helyeken lelopták az fáról, megették az éh emberek..."

3. Erdély magára találása a XVII. század első felében

Bocskai István pályája a németbarátságtól a fejedelemségig:

Bocskai István politikai pályáját a magyar király szolgálatában kezdte, majd Báthori Zsigmondnak volt legfőbb tanácsosa. Zsigmond szolgálatában jelentős vagyonra tett szert, kivette részét a törökellenes harcból is, de védenca bukása után visszavonult a birtokaira és váraiba, s csak a Basta korszak pusztításai láttán vált németpártiból, törökpártivá. Az is szerepet játszott ebben a fordulatban, hogy a Habsburgok a háborús költségek miatt, a kincstár anyagi helyzetének megjavítására szemet vetettek az ellenzékinek tekinthető, s főleg protestáns magyar főurak vagyonára. Hűtlenség vádjával illettek többet is, majd vagyonukat elkobozták.

Mivel Bocskainak is jelentős vagyona volt, ezért a kassai császári főkapitány el akarta fogatni őt, de nem engedelmeskedett a meghívólevélnek. Temesvárra a török védelmébe húzódott erdélyi ellenállók vezetője, Bethlen Gábor, közvetítésével a törökök is támogatták Bocskait, hogy pályázza meg az erdélyi fejedelem címet. Nem csak az erdélyi, hanem a magyarországi ellenzék is Bocskaiiban látta a megmentőt, aki török támogatással megvédené a protestánsokat és a magyarokat a Habsburgok sanyargatásától.

Amikor a császári csapatok erővel támadtak Bocskai birtokaira, s előbb annak szentjobbi várát foglalták el, majd magát Bocskait is el akarták fogni, akkor ő elérkezettnek látta az időt, hogy cselekedjen. Fellépésében fontos szerepe volt a *hajdúknak*, akik addig többnyire királyi zsoldban vették ki részüket a törökellenes harcokból. 1604 október 15-én éjszaka saját katonáiból és hozzápártolt hajdúkból álló seregével Bocskai megtámadta az ellene küldött császári csapatokat és gyors győzelmet aratott Álmosdnál. (Ez volt a nevezetes *hajdúles*). A győzelem hatására a hajdúk nemzeti érzelmükre hallgatva, tömegesen álltak át a nemzeti ellenállás, tehát Bocskai oldalára, s a császári seregek rohamosan felmorzsolták, s az erdélyi és felvidéki városok várak Bocskait ismerték el. A császári erők a rég ismert Basta vezetésével még egy ellentámadással kísérleteztek, de a többségében hajdúkból álló nemzeti sereg meghiúsítja ezt a beavatkozást.

Bocskai Erdély és Magyarország fejedelme:

Bocskai kiáltványban fordult az erdélyiekhez, akik az ő oldalára álltak. Az erdélyi országgyűlés a következő év februárjában Erdély fejedelmévé választotta Bocskai Istvánt, majd rá alig két hónapra a magyarországi országgyűlés is fejedelmévé választotta őt. A török elismerés sem késett, sőt a törökök felajánlták és el is küldtek egy koronát Bocskainak, amivel ő azonban nem koronáztatta meg magát, csak a németekre (császáriakra) akart ezzel hatni, kik a magyar koronát birtokolták, sőt bitortolták.

Az erdélyiek közül a székelyek (mert elismerte a közszékelyek szabadságát) a vármegyei nemesség egyértelműen Bocskai mellett állott, a szászok viszont egy darabig a Habsburgokat támogatták, míg a fejedelem seregei le nem győzték őket. Ezután a Medgyesen az erdélyi országgyűlés beiktatta fejedelmi tisztségébe Bocskait. Közben a

hajdúseregek Magyarországon kívüli császári birtokokat támadtak (Morvaország, Szilézia, Alsó-Ausztria), s a fejedelem ereje és töröktől való támogatottsága láttán inkább a békére hajlanak a császáriak is. Bécsben ezért kezdődtek meg a béketárgyalások Bocskai és a császáriak között.

A hajdúkapitányok és a tiszántúli nemesség egy része nem akarta a békét, de a fejedelem meggyőzte őket, (kit szóval, kit erővel), hogy a háborúktól, pusztításoktól kivérzett országoknak - Erdélynek és Magyarországnak - érdeke a béke. A hajdúkat azzal is csendesíti le, hogy a székelyekhez hasonlóan katonáskodásukért kollektív nemességet ad nekik és megtelepíti őket saját birtokain.

A császáriakkal megkötik a fejedelem küldöttei a *bécsi békét, 1606 nyarán*. A béke jelentősége, hogy Rudolf császár- király elismerte Magyarország önállóságát a Habsburgok államán belül s elfogadta Magyarországon a vallásszabadságot, s azt hogy Magyarországon a főbb tisztségekbe csak magyarokat szabad kinevezni. Erdélyt illetően pedig azt ismerte el, hogy a Részekkel együtt az Erdélyi Fejedelemség önálló állam, szabad fejedelemsválasztó joggal, sőt Ugocsa, Szabolcs, Szatmár és Bereg megyékkel megnövekedik ez az új állam Bocskai uralkodása idejére. A fejedelem még megkapott néhány fontos várat is, mint Tokaj, Huszt és Szatmár.

Bocskai fejedelem közvetítésével, rövidesen megkötötték az igen pusztító tizenötéves háborút lezáró *zsitvatoroki békét*. Ebben a török és a német elismerte a meglévő határokat, mert egyik sem volt képes sem hódításra, sem elvesztett területek visszafoglalására. Ami még fontos e béke kapcsán, hogy az elmúlt évtizedek török háborúit lezáró békék közül, először nem tett szert a török jelentősebb területi nyereségre.

Bocskai politikai végakarata, halála és utódának kijelölése:

Bocskai István fejedelem kevéssel halála előtt végrendelkezett és ebben a politikai végakarataiban kiemelte az Erdélyi Fejedelemség létjogosultságának, szükségességének gondolatát, valamint annak fontosságát, hogy az erdélyiek és a magyarországiak összetartsanak: *"...meghagyom és írom, szeretettel intvén mind az Erdélyi és Magyarországi Híveinket az egymás között való szép egyezsége...Valameddig pedig a Magyar Korona ott fenn nálunk erősebb nemzetsegnél, a németeknél léssen, és a Magyar Királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik is (a magyaroknak, Magyarországnak) is oltalmokra léssen."* A fejedelemség fennállását Erdélyben csak addig tartja fontosnak, míg Magyarország nem kerül ismét nemzeti király uralma alá: *"Ha pedig az Isten azt adná, hogy a Magyar Korona Magyarországbán magyar kézhez kelne (kerülne) egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük, nemhogy attól elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segéllyék tehetségek szerént és egyenlő érdemből azon korona alá a régi mód szerént adják magokat."* Vagyis bízott a fejedelem abban, hogy Erdély ismét a Magyar Királyság része lesz majd.

Bocskai István fejedelem még ötven éves sem volt, amikor kassai udvarában váratlanul meghalt. A hozzá hű hajdúk mérgezését gyanítva felkoncoltak a fejedelem kancellárját, de ezzel a fejedelmet nem lehetett feltámasztani.

Bocskai kijelölte saját utódául, seregének fővezérét *Homonnai Bálintot*. Ezzel szemben az erdélyi rendek éltek szabad fejedelemsválasztó jogukkal és az idős nagybirtokos, *Rákóczi Zsigmondot* választották fejedelemnek, ki addig Bocskai helyetteseként kormányozta Erdélyt. Rákóczi nem sokáig uralkodott, mert ellene fellépett a magát vesztesnek érző Homonnai, de főleg a hajdúk támogatását megszerző *Báthori*

Gábor is. Rákóczi belátva, hogy nincs esélye a fejedelmi cím megtartására, egy jelentős kárpótlás fejében lemondott Báthori javára, s visszavonult Erdélyből felső-magyarországi birtokára. (Majd a fia I. Rákóczi György jó két évtized múlva ismét megszerezte a család számára a fejedelemséget).

Báthori Gábortól - Bethlen Gáborig (1608-1613):

A Báthori család ecsedi ágából származó ifjú fejedelem uralkodása sok nyugtalanságot okozott és kellemetlenséget országának, mert hol protestánsnak, hol katolikusnak vallotta magát. Külpolitikájában hol törökpártinak, hol meg németpártinak mutatkozott, ahogy a pillanatnyi érdeke megkívánta.

Túlkapásai miatt az erdélyiek egy része összeesküvést szervezett ellene, de Báthori tudomást szerzett a dologról és a részvevők többségét kivégeztette. Ellentétbe került a szászokkal is, mivel elfoglalta Szeben kiváltságos városát és ott állította fel megerősített székhelyét. A szászok a brassói főbíró, Weiss Mihály vezetésével megvédik Brassó városát, hogy ne kerüljön az is Szebenhez hasonlóan a fejedelem kezére. Nagyszabású tervei vannak Báthorinak, aki a szultán beleegyezése nélkül elfoglalta Havasalföldet, magát kiáltva ki ott is fejedelemnek. Ekkor a Török Porta ellenjelöltet állít az engedetlen fejedelemmel szemben, akit a szászok és a havasalföldiek is támogattak. A fejedelem Földvárnál (Brassó mellett) még legyőzte az ellenjelölt és a szászok seregét, a csatában elesett a brassói főbíró is.

Időközben a fejedelmet elhagyta addigi leghűségesebb embere, Bethlen Gábor is, ki életét féltve a török oltalma alá menekült Temesvárra. Báthori a németek szövetségét keresi, csak hogy fenntarthassa uralmát. Amikor a török segélyhadak hozzák az új kijelölt fejedelmet Bethlen Gábort, akkor Báthori Váradra húzódott vissza, hogy közelebb legyen a németektől érkező segítséghez. Sok segítséget nem kap, s amikor menekülni próbál saját emberei, a hajdúk legyilkolják.

Időközben a Kolozsvárra összehívott erdélyi országgyűlés, amely az új fejedelmet támogató török csapatok fenyegetése mellett hiányosan gyűlt össze, engedve a szultáni parancsnak *Bethlen Gábort* választotta fejedelemmé. (1613 október 23-án).

Összegzésképpen: *A Basta korszak miatt kivérzett Erdély és a török háborúk pusztításai miatt szenvedő Magyarország magához térhetett Bocskai István rövid uralkodása alatt. Az addig protestánsüldözött és a magyar alkotmányosságot lábbal tipró Habsburgokat is sikerült a hajdúk segítségével jobb belátásra bírni. A szultán támogatását élvező fejedelem tekintélyét növelte, hogy közvetített a tizenötéves háborút lezáró béke megkötésében a törökök és a németek között. Az is maradandó Bocskai tettei közül, hogy a hajdúkat letelepítette, s az addig nehezen kezelhető, elvadult elemeket jó ügy érdekében tudta mozgósítani. Bocskai nemzeti fejedelem volt, a vallásszabadság és a magyar alkotmányosság védelmezője. Utóda Rákóczi Zsigmond jelentéktelen, az őt követő Báthori Gábor meg szeszélyes és erőszakos uralkodó volt, akitől Bethlen Gábor súlyos örökséget vett át.*

Bocskai István hajdútelepítő rendeletéből:

(részlet)

"...hajdú vitézeink, a mi régi szabadságaink visszaszerzői és bajnokai...abban a hazában, amelyben harcoltak, tiszteletet és szabadságot nyerjenek. Őket egyenként és összességükben a paraszti és

nemnemesi állapotból...kegyelmesen kiemeljük, és elrendeljük, hogy említett katonáinkat törvényes utódaikkal együtt, a mi Magyar- és Erdély-országunk igazi nemesei sorába és számába számlálják és beírják..."

Bocskai halálakor keletkezett ének szövege is a nagy fejedelem elvesztését siratja:

"Magyarok pajzsa, / Igazság oszlopa, / Jók oltalmazója, / Gonoszok rontója! / Hova még a sírba, / Előljünk a porba, / Pásztor nélkül néma / És kevés juhocska. // Hadat szállítani, / Törökkel alkudni, / Némettel traktálni, / Erős frigyét kötni, / Népet gubernálni / Megtelepíteni, / Megválnak hordozni, / Ki lesz jobb viselni?"

Feladat: A népdal szövege alapján sorold fel, hogy a szerző Bocskai mely tetteit tarja megörökítésre érdemesnek.

4-5. Az Erdélyi Fejedelemség virágkora ("Erdély aranykora")

Bethlen Gábor indulása és fejedelemségének kezdete:

Báthori Zsigmond fejedelmi udvarában apródként kezdte pályáját, majd a továbbiakban olyanok szolgálatába állt, akik a török támogatásával próbálták megvalósítani Erdély önállóságát, s a Basta korszakbeli beavatkozások és pusztítások nyomait eltüntetni. Előbb Székely Mózeset támogatta, majd ennek bukása után Bocskait győzte meg, hogy vállalja el a fejedelemséget, majd Báthori Gábort is támogatja, s közben többször kellett életét féltve a török oltalma alá menekülnie a temesvári pasához. Miután meggyőződik Báthori kalandor és felelőtlen mivoltáról, a saját részére szerzi meg a szultántól a fejedelmi kinevezést, amelyre az erdélyi rendek akarva, nem akarva kénytelenek voltak rábólintani.

Az első teendői közé tartozott, hogy az elődje által fellázított sászkokat lecsendesítse: ezért hónapokkal a fejedelemmé választása után visszaadta Szebent nekik, s biztosította a sászkok régebbi kiváltságait. Igyekszik megtartani a törökkel a jó viszonyt, de a magyar királyi koronát birtokoló Habsburgokkal is megegyezésre törekszik, ezért a magyar király kezén hagyja Nagybánya várát. A törököknek azzal igyekszik kedvében járni, hogy ígéretet tesz a két általuk elvesztett vár (Lippa és Jenő) visszaszolgáltatására.

A fejedelem belpolitikája:

A fejedelemség belső helyzetében először a *gazdasági állapotokat* kell megszilárdítania: visszaszerzi az időközben eladományozott fejedelmi (állami) birtokokat, állami kézbe veszi a bányászatot, hogy ezekkel is fokozza az állam bevételeit. Erre szolgál az adórendszer többszöri átszervezése, amely során a telekadó helyét átveszi a fejadó. Igyekszik felszámolni a korábbi adómentességeket és behajtatni az adóhátrálékot. Jó pénzt veret, s visszaszerzi a kincstár számára a vámokból befolyó jövedelmeket.

Támogatja a külkereskedelmet, az erdélyi áruk külföldi értékesítését. Mindezeknek köszönhetően az állam jövedelmei megnőnek, s több pénz jut a hadsereg fenntartására, építkezésekre, s egyéb célokra is. Ezeknek az intézkedéseknek a nyomán az

ország és lakossága gazdaságilag rendbejött, amit már 1619-ben az országgyűlés ekképpen ismert el: *"Istennek kegyelméből az országban minden bőség vagyon"*. (Ez azért is meglepő, mert az erdélyi rendek igyekeztek szembehelyezkedni a fejedelem központosító intézkedéseivel, s ahogy csak lehetett megpróbálták kivonni magukat a közteherviselés alól, kiváltságaikra hivatkozva).

Megerősítette a három nemzet unióját és igyekezett arra készteni a rendeket, hogy vegyék ki részüket a közterhekből, s a haza megmaradására szövetkezzenek, ne pedig rendi kiváltságaik védelmére. Intézkedett az igazságszolgáltatás rendszerének megújításáról, törvényekkel szilárdította meg a közerkölcsöket (büntetve a szitkozódást, káromkodást), támogatta az iskolák alapítását, maga is több jelentős közép- és főiskolát alapított. Személyesen támogatót több erdélyi fiatal, hogy külföldi egyetemeken tanulhassanak, mert tudatában volt, hogy milyen nagy szükség van művelt, szakértő emberekre. Lehetővé tette, hogy a jobbágyok gyerekei is tanuljanak, s a vallási élet terén is számos országgyűlési törvényt támogatót.

Vallási téren igen toleráns volt a kálvinista és mélyen vallásos fejedelem: uralkodása idején a katolikusok visszakapták szilágysomlyói és székelyudvarhelyi templomaikat, azon határozat alapján, hogy egy településen a többségi vallás kell birtokolja a templomot, de ugyanazon határozat arra is kötelezte a többséget, hogy segítse a kisebbségi vallás híveit saját temploma megépítésében. Gazdasági megfontolásból pártolta a másvallásúak megtelepedését Erdélyben, ha azok jó kereskedők voltak (a zsidók) vagy szorgalmas kézművesek, mesteremberek, bányászok (morvaországi anabaptisták). Sőt megtűrte a szombatistákat is. A zsidók szabad vallásgyakorlását lehetővé tevő rendeletében még azt is elrendeli, hogy azoknak ne kelljen ruházatukban különbözniük a keresztényektől, ahogy ez akkoriban szokásban volt: *"Engedtessek meg nekik hogy a keresztyének ruházatával éljenek...nehogy sérelmekkel illessenek, vagy bármiféle illetlen jelöléssel."*

Bethlen Gábor megfontoltan és tudatosan kiépítette saját *központosított fejedelmi hatalmát*, de ezt nem zsarnoki módon tette, mint egyes elődei és nem is személyi ambíciók vezették, hanem az ország és a társadalom érdekében követte el. Az országgyűlést kezdetben gyakran összehívta, utóbb már egyre ritkábban, sőt csökkentette annak hatáskörét is.

Bethlen külpolitikája:

Több alkalommal is visszaverte a Habsburgok által támogatott Homonnai György trónkövetelőt, s a *nagyszombati egyezményben* II. (Habsburg) Mátyás királlyal elismertette saját fejedelemségét, és Erdély különállását mindaddig, míg a török hódítás alatt van az ország jelentős része. Ezt az egyezményt utóbb még megerősítették. A törököknek visszaszolgáltatja Lippa várát, amelyet azok a tizenöt éves háborúban vesztek el: Ezt a népszerűtlen lépést nem lehetett elodázni, mert a török sereg készen állott a vár elfoglalására, inkább Bethlen maga foglalta el és adta át. Később is a Habsburgok ellen folytatott háborúhoz, (a harmincéves háborúban való részvételhez) engedélyt kért a Portától.

Külpolitikájában az a távlati cél vezérelte, hogy Erdély és Magyarország összefogásával, s Csehország meg talán Lengyelország erejének egyesítésével felszámolni úgy a Habsburg, mint a török uralmat. Ezért is avatkozott be a csehek oldalán a császáriak elleni háborúba, 1619-1620 közötti hadjáratai nyomán megszerzi Felvidéket, elfoglalja Pozsonyt is, egy ideig Bécset is körülzárja. Bethlen Gábor kezébe kerül a

magyar korona is és a magyarországi rendek királyukká választják, de nem fogadja el királyi címet, akárcsak elődje Bocskai. A háború még folyik egy darabig, de a felek 1621 végén megkötötték *nikolsburgi békét*, amely alapján Bethlen Gábor lemondott a királyi címről és visszaadja a koronát Ferdinánd királynak, cserében hét felső-magyarországi vármegyét a fejedelemséghez csatolnak, s a magyarországi vallásszabadságot betartja a király, amint Bocskainak a bécsi békében vállalta.

1623-ban Bethlen Gábor újabb hadjáratot vezet a császáriak ellen, a német protestánsokkal szövetségben. A hadjárat nyomán előbb fegyverszünetet, majd békét köt a királlyal: *a második bécsi béke*. Ez megerősíti a két évvel korábbi békét, azzal a különbséggel, hogy a sziléziai hercegségek helyett Nagybányát, Ecsedet és Felsőbányát kapja meg az erdélyi fejedelem.

1626-ban Bethlen Gábor dinasztikus házasságot kötött egy protestáns német választófejedelem lányával, Brandenburgi Katalinnal. Majd a Habsburgokkal folytatott hadakozása harmadik szakaszában, Bethlen Gábor francia, dán, holland és angol szövetségben vett részt a császáriak elleni harcban, s gyakorlatilag az előzőekhez hasonló feltételekkel megkötötték a *pozsonyi békét*, amely a fennálló helyzetet erősítette meg.

Uralkodása utolsó éveiben a lengyel trónt próbálta megszerezni, s felvette a kapcsolatot Oroszországgal és Moldvával, vagyis a nyugati szövetség sikertelensége miatt inkább kelet felé tájékozódott.

Bethlen Gábor végakarata, halála és utódlása:

A Brandenburgi Katalinnal kötött házassága után, feleségét jelölte utódaul, mert két házasságából nem volt gyereke. 1629 tavaszán, a betegeskedő, végét közeledni érző fejedelem megírta politikai végrendeletét, amelyben arra intette az erdélyieket, hogy a németektől tartsák távol magukat, mert azok a magyarság pusztulását és földjének elfoglalását akarják. Arra is figyelmezteti az erdélyi rendeket, hogy vallási kérdések miatt ne hadakozzanak egymással, s ne erőszakolják vallásukat másokra: *"Annak okáért...minden hazájokat igazán szerető rendeknek cosideratioban venni (figyelembe venni) igen szükséges...a veszedelmes állapotokat...így kerülhetik el. Ha...az Isten igazán félik...religio felett (vallási okok miatt) egymással nem veszekednek, hanem annak megítélését ama nagy papra bízzák, aki lakik mennyben, és hol kinek-kinek, amint érdemlette, megfizet. Ne legyenek papokká, ne idvezítsenek erővel senkit..."*

Halála előtt, amikor már a nagybeteg fejedelem beszélni sem tudott, tollat és papírost kért, s erre felírta a sokszor idézett utolsó szavait: *"Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki nincsen, bizonyára nincsen!"*

Bethlen Gábor halála után a rendek, a kijelölt utódot *Brandenburgi Katalint* erősítik meg a fejedelmi tisztségében, ha Erdély ügyeit a mellé kirendelt kormányzó (Bethlen István), az országgyűlés és a fejedelmi tanács beleegyezésével irányítja. (Emellett idegeneknek sem hivatalt sem birtokot nem adhat, a török szövetséget nem mondhatja fel és meg kell tartsa a meglévő vallási viszonyokat).

Katalin ezen ígéreteket nem tarja be, s kegyence Csáky István befolyása alá kerül, aki arra próbálja rábírni, hogy Erdélyt engedje át a császárnak. Az erdélyiek emiatt lemondatták és Bethlen Istvánt, (a nagy fejedelem testvérét) választották fejedelmüknek, aki viszont rövidesen átengedte a fejedelemséget *I. Rákóczi Györgynek*.

Rákóczi György fejedelemsége(1630-1648):

Felső-Magyarország leggazdagabb főura volt, Rákóczi György, akinek központja Sárospatakon volt. Már fiatalon szövetségese volt Bethlen Gábornak és annak

legfontosabb támasza Magyarországon. Ő nevezte ki Rákóczit az igen fontos bizalmi állásnak számító kassai főkapitányi tisztségbe.

Rákóczi György kálvinista volt, s feleségül a szintén református és nagybirtokos családból származó Lórántffi Zsuzsannát vette, aki majd fejedelem korában támogatta őt, s ugyanakkor fontos szerepet játszott a műveltség, az iskolák támogatásában.

Esterházy Miklós magyarországi nádor megtiltotta Rákóczinak, mint magyarországi nemesnek a részvételét az erdélyi ügyekben, de ő nem engedelmeskedik a nádor parancsának. A török is elfogadja Rákóczit fejedelemnek, kinek uralkodása alatt többnyire béke volt, ezért az ország gazdaságilag is gyarapodott.

Rákóczi fokozatosan csökkentette a fejedelmi tanács és az országgyűlés szerepét, s elsősorban a saját családi birtokait igyekezett növelni. Ebben a legfőbb eszköze a hűtlenség miatti vagyon és birtokelkobzás volt. Ellenfeleinek gyakran megkímélte az életét, de a birtokaikat elkoboztatta. Ennek köszönhetően egy példátlanul hatalmas birtokot szerzett, amely halála körül csak Erdélyben magába foglalt 21 mezővárost, (köztük a fejedelmi székváros Gyulafehérvár), 15 nagybirtokot több mint 12 000 jobbágyportával.

Rákóczi vallási téren nem volt annyira toleráns, mint Bethlen Gábor, arra kötelezte a szombatosokat, hogy vallásukról lemondva felvegyék a református, lutheránus, unitárius vagy katolikus vallást. A szombatistákkal való leszámolását is felhasználta saját birtokainak gyarapítására.

A külpolitikájában elég óvatos volt: megadta, ami a töröknek járt, de már 1631-ben Kassán békét kötött a császárral is, ami nyomán elismerte a császár Rákóczi fejedelemségét. Amikor 1636-ban a budai pasa Rákóczi György ellenében a hozzá menekült Bethlen Istvánt támogatja, Szalontánál cselrel megfutamítja az Erdélyre támadó török sereget.

A közben még tartó 30 éves háborúban a Habsburg-ellenes tábor számít Erdély fejedelmére, de az mivel óvatos csak elég későn avatkozott be, 1644-ben. Bethlen Gáborhoz hasonlóan Felső-Magyarországra nyomul be, számos várat elfoglalva, de nem kap elég támogatást sem az itteni nemességtől, amely közben visszatért a katolikus vallásra, sem francia meg svéd szövetségeseitől. Emiatt Rákóczi és a császáriak megkötik a *linzi békét (1645)*, amelyben Erdély megkapja azt a hét kelet-magyarországi vármegyét, amelyet még elődei is birtokoltak. (Azzal a különbséggel, hogy a hétből két vármegyét: Szabolcsot és Szatmárt Rákóczi fiai is örökölték, míg Bocskai és Bethlen Gábor csak életük idejére birtokolhatta.) Ezenkívül a Rákóczi család több birtokot és több fontos várat is megkapott, amely erősségek közül a legjelentősebb Tokaj volt. A linzi béke megerősítette, sőt kiszélesítette a magyarországi vallásszabadságot is.

I. Rákóczi György a két román fejedelemséggel Havasalfölddel és Moldvával is kapcsolatot tartott fenn, főleg az első fejedelmét Máté vajdát segítette meg többször, s a két román fejedelem közötti vitában is közvetített.

Uralkodása utolsó időszakában Rákóczi a külpolitikában Lengyelország felé tájékozódott, s felvette a kapcsolatot a lengyelországi kozákok vezetőjével is. Halála hónapjában kötötték meg a 30 éves háborút lezáró *westfáliai békét*, amelybe az európai államok között az Erdélyi Fejedelemséget is besorolták, bár az a törököknek adófizető, tehát nem teljesen független állam volt.

II. Rákóczi György uralkodásnak első szakasza:

I.Rákóczi György fejedelem még életében kijelölte és az erdélyiekkel fejedelemmé választotta nagyobbik fiát, Györgyöt, akit uralkodásra szánt és ehhez méltó nevelést adott neki. Korán kivette a fia részét a hadakozásból, és még apja életében, amíg az a 30 éves háború miatt távol volt Erdélytől, ifjabb Rákóczi György kormányzóként irányította az erdélyi ügyeket.

Az ifjabb Rákóczi uralkodásának első szakaszában még folytatódott "Erdély aranykora", a gazdaság és a társadalom, valamint a művelődés az elődök által elkezdett úton haladt. A korabeli összeírásból ismerjük a kincstári (fejedelmi) birtokok legrészletesebb összeírását, amelyhez a következő várak és várbirtokok tartoztak, illetve más kisebb birtokrészek: Gyulafehérvár, Kővár, Görgény, Gyalu, Kolozsmonostor, Huszt, Szamosújvár, Fogaras, Nagyvárad, Zalatna, Déva, Nagyenyed, Borosjenő, Lugos, Karánsebes.

Ugyancsak II.Rákóczi György uralkodása idején foglalták gyűjteménybe és nyomtatásban is kiadták az erdélyi országgyűlési határozatokat, *Approbatae Constitutiones* címen, 1653-ban. Ez egy igazi erdélyi törvénykönyv, amely megkönnyítette a jogalkalmazást, bíraskodást a továbbiakban.

Viszont a fejedelem uralkodása második felében megváltoztak az addig kedvezőnek tűnő külső viszonyok, például egy időre befejeződött a Török Birodalom gyengélkedése, viszont ezzel megkezdődött az Erdélyi Fejedelemség hanyatlása.

Összegzésképpen: *A Bethlen Gábor és I. Rákóczi György uralkodásának évtizedei alatt a fejedelmek bölcs döntései, jó gazdálkodása, megfontoltsága, kiváló diplomáciai és hadvezéri képessége következtében az Erdélyi Fejedelemség a külpolitikában egy méretéhez képes elég jelentős politikai tényezővé vált. Ezt a Habsburgok is kénytelenek voltak elfogadni, s a Porta pedig eltűnni. Gazdaságilag, a művelődés és oktatás terén is sokat gyarapodott ebben az időben "Erdélyország". Mindez még folytatódik II. Rákóczi György uralkodása alatt is egész addig, amíg a törökök bizalmát bírja. Egyértelmű, hogy az Erdélyi Fejedelemség a magyar állam folytatója, s gyakran ezt még a magyarországi rendek is elismerik, akárcsak a külföld is. Ennek az erdélyiek is a tudatában vannak.*

Kemény János, Bethlen Gábor hű embere, ekképpen méltatja a fejedelem emlékét: *"...rövid idő alatt meghala ez nagy fejedelem, kihez hasonló magyar Mátyás királytól fogva és István királyon kívül nem hallatott, nem is reménlheni...Oh vajha avagy ne született, avagy örökké élt volna."*

Feladatok:

Kinek a műve a lecke címében idézett történelmi regény - "Erdély aranykora".

Indokold meg, hogy igaza volt-e a kortárs Kemény Jánosnak, amikor Bethlen Gábor személyét István királyéhoz vagy Mátyáshoz hasonlította.

A térképen azonosíts minél több fejedelmi birtokot.

6. Az Erdélyi Fejedelemség hanyatlása és bukása

II. Rákóczi György fejedelemségének tragikus vége:

A lengyelországi hadjárat és következményei: A fejedelem Havasalföld és Moldva fejedelemségeinek belső életébe beavatkozott: eltávolította a neki nem tetsző moldvai fejedelmet, helyébe saját emberét ültetve, majd később a havasalföldi fejedelmet megsegítette, a fellázadt zsoldosi leverésében. Ez még nem zavarta a Portát, de amikor Rákóczi követén keresztül tudatta a törökökkel, hogy Lengyelországba szeretne hadjáratot indítani, akkor a követ ezt a figyelmeztető feleletet kapta: "*Urad üljön veszteg, ne mozogjon, megárt.*" Ebben benne volt a fenyegetés, hogy tegyen le a lengyelországi beavatkozásról.

II. Rákóczi György viszont már előzőleg szövetséget kötött a svéd királlyal és a kozákokkal, mert családjára részére szerette volna Rákóczi a lengyel koronát. A török tiltás ellenére 1657 elején az erdélyi sereg Kemény János vezérletével elindult Lengyelországba, s kezdeti sikerek után egyesültek is a svéd sereggel.

A szorongatott lengyelek támogatására a Habsburgok is segítségül siettek, míg a svédeknek vissza kellett vonulniuk, mert a dánok hátba támadták őket, s a kozákok is cserbenhagyták az erdélyieket. A visszavonuló erdélyi sereget a szultán által küldött tatárok foglyul ejtették, s rabságba Krímbe hurcolták.

Odahaza az erdélyiek kétségbeesett erőfeszítéseket tettek, hogy a foglyokért követelt váltságdíjat összegyűjtsék. Az országgyűlésen több száz panaszos nő (anya és feleség) jelent meg, hogy családtagjaik kiszabadításához támogatást nyerjenek. Adót is vetettek ki ebből a célból, de még így is csak a foglyok egy részét sikerült kiszabadítani. A fejedelem elzárkózott az elől, hogy saját vagyonából adjon a foglyok kiszabadulására, bár az ő alattvalói voltak, s az ő szolgálatában estek fogságba.

Török támogatta ellenfejedelmek, török-tatár pusztítások: Mivel a törököknek elégük volt Rákóczi ből, megparancsolják az erdélyieknek, hogy tegyenek helyette más fejedelmet. A megválasztott fejedelem, Rhédei Ferenc, rövidesen lemondott a visszatérő Rákóczi javára, s ezért a török-tatár bosszúhadjárat nem késlekedett. A törökök és a keletről támadó tatárok egy sor várost feldúltak: Gyulafehérvárt, (ekkor pusztultak el a fejedelmi sírok), Nagyenyedet, Tordát, Kolozsvárt, s elfoglalták Jenő várát is. Rákóczi a törökök elől Várad felé vonult vissza. Az erdélyiek *Barcsai Ákost*, a törökök jelöltjét választották meg fejedelemnek. A hadjáratot vezető nagyvezír óriási hadisarcot vet ki a kivérzett országra és az éves portai adót 40 000 aranyra emeli.

A törökök visszavonulása után, Rákóczi ismét visszatért és harmadszorra is elfoglalta a fejedelmi trónt. Újabb török bosszúhadjárat és ismételt pusztítások következtek, majd a budai pasa seregével Kolozsvár közelében (Szászfenesnél) döntő vereséget mért Rákóczi csapataira, aki maga is halálos sebet kapott és napokon belül meghalt (1660 nyarán). Az egyéb veszteségek mellett ekkor a törökök elfoglalták az igen fontos és megerősített *Nagyváradot*, amely Erdély nyugati kapuja volt. Területileg ez volt a legnagyobb veszteség, amely egyetlen hadjáratral az Erdélyi Fejedelemséget a török hódítása miatt érte.

Barcsai fejedelemsége nem tartott sokáig, mert *Kemény János*, Rákóczi fővezére a császáriak és az erdélyi rendek többségének támogatásával fejedelemmé választják (1661. I. 1.) Barcsai lemond a fejedelemségről, de Kemény emberei mégis megölik őt.

Az utolsó erdélyi fejedelem trónra lépése: A Portát felháborítja Kemény fejedelemsége, mert németbarátnak tudják. A fejedelem támogatást kér a császáriaktól, akik elküldik Montecuccoli tábornokot, s a fejedelem és a császáriak serege együttesen

elfoglalja Kolozsvárt. Innen viszont a császári csapatok visszavonultak és Kemény magára maradt a török által az erdélyiekre kényszerített fejedelem, *Apafi Mihály*, s az őt támogató török-tatár hadak ellenében.

A két fejedelem közötti döntő csatára 1662 januárjában került sor Segesvár mellett, Nagyszöllősnél, ahol Kemény holtan maradt a csatatéren, s Apafi Mihály az utolsó erdélyi fejedelem megkezdte minden elődjénél hosszabb uralkodását (1661/2-1690).

Apafi Mihály:

Az új fejedelem igen nehéz körülmények között kezdte uralkodását: az országa megcsönkült a török foglalások miatt, rengeteg ember veszett oda a török-tatár pusztítások nyomán, valamint sok erdélyit rabszíjra fűzve hurcoltak el. A fejedelmek és ellenfejedelmek közötti csatározások is veszteségekkel jártak. (II. Rákóczi György vezette szerencsétlen lengyelországi hadjárat és az Apafi uralkodása közötti néhány év közel 200 000 fős embervesztést jelentett Erdély számára, ez volt a fejedelemség lakosságának majdnem egynegyede). Emellett sok város és falu is elpusztult, tönkrement, leszegényedett vagy teljesen leégett. Igyekezett a fejedelem eleget tenni a törököktől jövő parancsoknak, de soha nem sietett a portai utasítások azonnali teljesítésével. Ha a törökök számon kérték ezt tőle, akkor ajándékokkal megnyugtatta a portai tisztségviselőket.

A fejedelmet sokan csupán egy bábunak tartották, amiatt is, hogy erélyes felesége, Bornemissza Anna, és befolyásos kancellárja, Teleki Mihály, uralkodtak volna Apafi nevében. Ez csak részben volt igaz, hogy a könyveket és tudományokat kedvelő fejedelem gyakran inkább kedvenc könyveivel foglalkozott, nagyobb teret engedve az említetteknek. Az ő idejében gyűjtötték össze és adták ki a *Compilatae Constitutiones* néven ismert erdélyi törvénygyűjteményt, amely az "Approbaták" folytatása volt.

Uralkodásának előnyére vált, hogy Erdélyre hosszabb ideig tartó békés időszak köszöntött be, még akkor is ha az Erdélyi Fejedelemség jobban ki volt szolgáltatva a Portának, mint korábban, a nagy fejedelmek idején. Ez a kiszolgáltatottság abban is megnyilvánult, hogy Apafinak, mint a szultán vazallusának olykor sereggel kellett csatlakoznia a Magyarországon a császáriak ellen harcoló török hadsereghez. Ez történt 1663-ban Érsekújvár ostrománál, majd húsz évvel később Bécs ostrománál.

Erdély közben mind nehezebb helyzetbe kerül külpolitikai téren: a törökök egyre kevésbé bíznak az erdélyiekben, az erdélyiek nem bíznak a császáriakban (Habsburgokban), ezért megpróbálnak Franciaország felé tájékozódni. Ezen kívül Felvidéken és Kelet-Magyarországon kezdetét veszi a bujdosók (kurucok) mozgalma a császáriak ellen Thököly Imre vezetésével. Thököly előbb a kurucok vezére, majd fejedelme lett (1682), létrehozva saját államát Kelet-Magyarországon. A kurucokat, mint nemzeti mozgalmat segítették óvatosan az erdélyiek.

1683-ban a nagyvezír vezette török sereg megpróbálja Bécset elfoglalni, s a hadjáratban Apafi is részt vesz, viszont csak kisebb feladatokat bíztak az erdélyiekre a törökök. A nagyvezír seregei számára katasztrófával járó hadjárat folyamán nem csak Bécs alatt, hanem Párkánynál, Esztergomnál sorra szenvedtek vereséget és az elkövetkező másfél évtizedben a törökök elvesztették teljes magyarországi hódításaikat.

Thököly kegyvesztett lett a törököknél, sőt foglyul ejtették, hívei is elpártoltak tőle. Apafi és Erdély magára maradt a hanyatló török hatalom és a "felszabadító" Habsburg erők között. A szultán elismeri Apafi fiát, apja majdani örökösének, s a fejedelem kancellárja viszont, Teleki Mihály a németbarát irányzat mellett dönt, s titkos

egyezményt kötött a németekkel 1685-ben, amit Apafi óvatosságból még az előző évben elutasított. IV. Ince pápa kezdeményezte a törökellenes Szent Ligát, aminek rövidesen Erdély is titkos tagja lett. Az erdélyiek és császáriak közötti szerződés értelmében amíg Várad török kézen van, addig a szerződés titkos, mert félő, hogy a fejedelemséget szinte teljesen körbefogó törökök azonnal lerohannák Erdélyt. Erdély egyelőre pénzzel támogatja a törökellenes hadjáratot, s elismeri-elfogadja a magyar király (Lipót császár) uralmát. Ugyanakkor Erdélyben biztosítva lesz a fejedelemválasztás szabadsága, az erdélyi korábbi törvények betartása, (tehát lényegében Erdély önállósága).

A Habsburg uralom bevezetése Erdélybe: 1686-ban Buda felszabadult a török uralom alól, s az erdélyiek is tapasztalhatták, hogy a császári hatalomnak egyre jobban ki lettek szolgáltatva, bár még nem mondták fel a török függőséget sem. A következő év őszén a császári csapatok először teleltek Erdély területén, a fejedelem és a kancellár (Teleki Mihály) az erdélyi országgyűlés ellenzésével szemben megengedték, hogy az elcsigázott császári erők itt pihenhették ki a törökök elleni harcok fáradalmait. (Erről a *balázsfalvi szerződésben* állapodtak meg).

1688-ban az Erdélybe küldött új császári parancsnok, Caraffa tábornok kikényszerítette a *fogarasi nyilatkozatot*, amely szerint az erélyi rendek "önként" lemondanak a török szultán fennhatóságáról és szintén "önként" elfogadják a császári fennhatóságot. Továbbá az ország 12 jelentős várába császári katonaságot fogadnak be, s 700 000 forint éves adót fizetnek Bécsnek. Az ellenálló városok ellenállását (Nagybánya, Beszterce, Brassó) fegyveresen megtörték a császári csapatok, s ezzel az Erdélyi Fejedelemség ténylegesen Habsburg uralom alá került. (1699-ben a *karlócai békével* a Török Birodalom is elismerte Erdélynek a Habsburg uralom alá kerülését.)

1690 tavaszán meghalt Apafi Mihály, s kijelölt utóda, fia II. Apafi Mihály ténylegesen soha nem uralkodott, mert Lipót császár nem ismerte el fejedelmi címét. Utóbb II. Apafi Mihály császári kegyelemkenyéren halt meg távol Erdélytől.

Összegzőképpen: *II. Rákóczi György azzal, hogy a szultáni tiltás ellenére megindította az 1657-es lengyelországi hadjáratot, akarat ellenére okozója lett Erdély romlásának, pusztulásának. Török-tatár dúlás, fejedelmek és ellenjelöltek (három is Rákóczi és Apafi között) harca, s ebből egy legyengült és a Portának még inkább kiszolgáltatott Erdélyi Fejedelemség vergődik a Habsburgok és a törökök között, míg 1688-tól a törökellenes felszabadító harcban diadalmaskodó császáriak Erdélyt is hódoltatták.*

Nagyvárad Inczédi Pál, Erdélyországban történt közönséges dolgoknak feljegyzései:

(Részletek a szerző naplójából)

"1688. 27. apr. Carafa (helyesen Caraffa) a német császár generálisa által Fogarásból Szebenbe hívatott be az uraktól plenipotentiával deputátusokat (tejhatalommal megbízott küldöttséget), kiknek is igen nehéz propositiókat tett elejekben (nehéz feltételeket szabott)...(míg a küldöttség a feltételeket tanulmányozta) a generális azt izente: ha nem effectuálják (hajtják végre), mindgyárást reájok szállítja, mutatván a szebeni piacon levő faltörő ágyúkra...Még úgy is mondotta, hogy mindjárt a fejedelmet feleségével és tanácsosaival együtt Bécsbe felküldi...(azaz foglyul vagy túsul ejti)...A fejedelemasszony nagyon megijedvén a general Carafa fenyegetésén, hogy magát és

férjét fogva Bécsbe küldi, nagyon megilletődött és félemlert (megrémlt és megijedt)...hirtelen betegségbe esett,..Ebesfalván estvéli 10 órakor e világból kimúlt."

(**Ebesfalva** volt az Apafi család birtoka, ma Erzsébetváros Szeben megyében.)

A szerző, a fejedelemlné, Bornemissza Anna rokona volt, s 1646-1724 között élt.

7. Államszervezet, gazdaság és társadalom Erdélyben a fejedelemség korában (1541-1690)

Államszervezet és a fejedelmi hatalom:

Erdély a fejedelemség korában két nagy birodalom a Habsburg és a török köz ékelt állam volt, amely függött a Portától, mert annak adót kellett fizessen, s a törököknek tetsző *külpolitikát* kellett folytasson, s többnyire elismerte a Habsburg (magyar) királycsászár fennhatóságát is. A fejedelem a *belpolitikában* rendelkezett az uralkodókat megillető jogokkal, bár az erdélyi alkotmányos szokásokat szem előtt kellett tartsa, megválasztása után erre meg kellett esküdjön.

A megválasztott erdélyi fejedelmet a szultán *hitlevéllel* erősítette meg. Ritkábban az is előfordult, hogy a török tisztségviselők nevezték meg az erdélyi fejedelmet, ha az erdélyiek jelöltje nem volt számukra megbízható, például Behlen Gábort vagy Apafi Mihályt is a törökök jelölték ki, s csak ezután választották meg az erdélyi rendek. Az is előfordult, hogy a törökök elrendelték a szerintük engedetlen vagy megbízhatatlan fejedelem leváltását, mint például II. Rákóczi György vagy Báthori Gábor esetében.

Az erdélyi fejedelmek állandó címe: *Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura, a székelyek ispánja*. Olykor még viselték a Moldva és Havasalföld fejedelme címet is, utalva ezzel, hogy a román fejedelemségeket alárendeltségükbe vonták.

A fejedelmet a kormányzásban a *fejedelmi tanács* segítette. Tagjait a rendek nevezték ki, s vigyáztak rá, hogy egyaránt legyenek benne szászok, székelyek és magyarok, de a tekintélyesebb fejedelmek többnyire saját, megbízható embereiket tették a tanács tagjaivá. (Utóbb a rendek nevezték ki a tanács tagjait, a fejedelem csak megerősítette őket tisztségükben). A rendek igyekeztek megkövetelni, hogy a tanács tagjai "törvénytudó, igazságszerető, békés és jó lelkiismeretű emberek legyenek". Azt is elvárták, hogy a tanács nélkül a fejedelem ne döntsön lényeges dolgokban. A tanácstagok közül főleg a *kancellár* emelkedett ki, hatásköre lassan olyan lett mint a kormányfőé, s ehhez hozzájárult több tekintélyes és befolyásos kancellár: Csáky Mihály, Bethlen János, Teleki Mihály. A tanács többi tagjai közül még a *kincstartó* is igen jelentős tisztség volt, ő kezelte az állam vagyont, bevételeit.

A *törvényhozás* legfőbb intézménye az *országgyűlés* volt. A fejedelem hívta össze, rendszerint valamelyik központi fekvésű városba (Kolozsvárra, Tordára, Gyulafehérvárra, Marosvásárhelyre, esetleg Medgyesre), a meghívóban benne volt a gyűlés ideje, helye és tárgya. Az országgyűlésre küldötteket küldtek a *magyar vármegyék, székelyek és szászok, a szabad királyi városok, valamint a kapcsolt részek*. Külön szavazata volt az erdélyi magyaroknak, a szászoknak, a székelyeknek és a részek

képviselőinek. Ha három rész egyetértett, a negyedik el kellett fogadja a másik három döntését. A választott küldötteken kívül jelentős számban vettek részt, a fejedelem meghívottai *regalisták*, ők az udvar és a tanács tisztségviselői voltak, valamint a megyék főispánjai, tehát mindenképpen a fejedelem emberei. Az országgyűlés által hozott határozatok végrehajtásáról a fejedelemnek kellett gondoskodnia.

Az *igazságszolgáltatást (bíráskodást)* a különböző szintű bíróságok végezték írott törvények és szokásjog (hagyományok) alapján. A jobbágyok felett az úriszék ítélkezett, a székely falvakban a falusbíró, a szászok ügyeit a városi bíróságok, a nemesek ügyeit a megyei derékszék bírálta el. Az alsóbb fokú bíróságokról fellebbezni lehetett a magasabb szintűekre: vármegyékben a megyei derékszékre, s innen a fejedelmi táblához (ítélőtábla). A szászoknál fellebbezni a székibíróságokhoz és még feljebb a Szebenbe a szászok közgyűléséhez lehetett. A székelyeknél a székibírósághoz lehetett fellebbezni, innen az udvarhelyi anyaszékhez, esetleg a székely nemzetgyűléshez lehetett. A fejedelmi tanács és az országgyűlés is szerepelhetett bíróságként, ide lehetett fellebbezni legvégső esetben.

A *pénzügyek* terén a fejedelem rendelkezett az állam jövedelmeivel, amelyek származtak *adókból, vámokból, állami birtokok jövedelmeiből, vagyon és birtokelkobzásból, stb.* A kincstartó kezelte a jövedelmeket, ő előbb a fejedelemnek kellett elszámoljon, majd az utolsó fejedelmek korában az országgyűlésnek. A pénzt a fejedelem verette a pénzt, értékét az országgyűléssel együtt állapították meg. A fejedelmi pénzeken rajta volt a fejedelem neve, címe, képe, esetleg valamilyen más rövid szöveg (jelmondat például). Érdekes, hogy nemcsak kerek, hanem sokszögű és félhold alakú pénzek is voltak, s méretre és értékre is igen változóak.

A legfőbb állami kiadások a török adó, s mellé még több ajándék. (A töröknek szánt adó összege a kezdeti 10 000 aranyról, 40 000 aranyra ment fel.) Jelentős tételeket tettek ki a hadi kiadások: a hadsereg zsoldjára, fegyverzetére, a várak megerősítésére és fenntartására is sokat kellett költeni. A fejedelmi udvar kiadásai, az építkezések is sok pénzt emésztettek fel.

Gazdaság:

A fejedelemség korában is a vezető ágazat a *mezőgazdaság* maradt. A nemesi birtokokat a jobbágyok művelték, főleg gabonát, gyümölcsöt és zöldséget termeltek. Az állattenyésztés is fontos volt, a hadsereg, a mezőgazdaság és szállítás részére szükséges igavonó állatok, de a külkereskedelem céljaira is tenyésztettek lovat, szarvasmarhát.

A *kézművesség* továbbra is céhes keretekben létezett, s e téren megmaradt a szász városok vezető szerepe, bár egyes városok mint Kolozsvár, Marosvásárhely vagy Kézdivásárhely szerepe megnőtt. Ebben a korszakban magán vagy fejedelmi kezdeményezésre alapították Erdélyben az első *manufaktúrákat*, papír, üveg vagy textilipar terén. (ezek voltak a papírmalmok és üvegcsűrök).

A *bányászat* szerepe nőtt ezekben a századokban, nem csak a belső szükséglet, hanem a külkereskedelem is indokolta ezt. A már régebben is bányásztak só, arany és ezüst mellett, bányásztak vasat, kén, higanyt, rezet. (Ezek egy részét felhasználták, feldolgozták, másokat külföldre szállítottak, ezzel is gyarapítva az állami bevételeket).

A *kereskedelem* is élénk volt, főleg a békésebb időszakokban. A fejedelmek támogatták úgy a bel, mint a külkereskedelmet, mert a vámokból jelentős bevételekhez jutottak. Kereskedtek a szászok, a nemesek, a polgárok, a jobbágyok. Fontos kiviteli

cikkek voltak az élő állatok (ló, szarvasmarha), méz, viasz, bor, kén, só, stb. Az erdélyiek, főleg a szászok kivették a részüket a keleti kereskedelemből is.

Népeség és társadalom:

Abban az időben nem tartottak rendszeres népszámlálásokat, legföljebb az adófizetőket írták össze kapuszám, család vagy ház szerint. Esetleg a katonaköteleseket vették számba Székelyföldön a fejedelmek, ezeket a katonai számbavételeket *lustrának* nevezték. Ezen összeírások alapján lehet következtetni a fejedelemség lakosságának számára, amely a XVI. század végére elérhette, a csatolt részekkel együtt, a közel egymilliót. Ennek valamivel több mint fele lehetett magyar (beleértve a székelyeket is), a többiek szászok, románok voltak. Erdélyben még zsidók, görögök (balkániai) és örmények is megtelepedtek. (Ez utóbbiak Apafi idejében).

A Basta dúlás és a II. Rákóczi György uralkodásának végén bekövetkező zűrzavar és török-tatár pusztítások miatt kétszer is megcsappant a fejedelemség lakossága, egész vidékek néptelenedtek el, főleg a városlakó magyarság, katonáskodó nemesség és székelységnek voltak hatalmas veszteségei. (A székelyek a levert székely felkelések nyomán számosan "kibujdostak" Moldvába). Ezeknek köszönhetően, s a Kárpátokon túli román bevándorlás nyomán, a korszak végére megnőtt az erdélyi románok száma és aránya a fejedelemség lakossága körében.

Társadalom: Az akkori erdélyi társadalom rétegződése megfelelt a korabeli hűbéri viszonyoknak. A vármegyékben voltak *nemesek* (kevesebb főnemes, több kis és középbirtokos nemes), voltak növekvő számban jobbágyok, zsellérek. Városokon voltak gazdag polgárok főleg kereskedők, (patríciusok), mesterek, de voltak városi szegények is.

A *szászok* társadalma megőrzi régebbi tagoltságát, a városok, a polgárság vezető szerepével, de a vidék, a falvak egy része, a városok jobbágyaivá válnak. (Csorbul ezzel a korábbi, szászok közötti egyenlőség).

A *románok* többsége főleg a jobbágyok, zsellérek és új telepések tömegét alkotja. Azért akadtak közöttük kismemesek is, kik az idők folyamán szerezték nemességüket katonáskodással. A főnemesség soraiban is több román eredetű család volt, kik katolicizáltak és beilleszkedtek a magyar nemesség soraiba.

Változások a székely társadalomban: A székelyek eredetileg jogilag és részben gazdaságilag is egyenlők voltak, de az idők folyamán egyre nagyobb rangbéli és vagyoni különbségek alakultak ki közöttük. A *előkelők és lófők* adómentességet szereztek, a közszékelyeket meg adófizetésre kényszerítették, egy részüket jobbágyi sorba taszították. (A székelyeknek a katonáskodás mellett ki kellett venniük Erdélyben a részüket a közteherviselésből, adózással). Emiatt gyakoriak voltak a székely felkelések, amelyeket János Zsigmond, vagy a Báthoriak sorra levertek (1562, 1575, 1596). Még János Zsigmond építtette fel a legyőzött székelyekkel a *Székelytámadt* és *Székelybánja* várakat. (Az elsőt Székelyudvarhelyen, a másodikat Lécfalván, Háromszéken). Az elégedetlenkedő, gyakran lázongó közszékelyek a fejedelemség idején emiatt válhattak trónkövetelők vagy pártütők eszközeivé, ha azok megígérték nekik a szabadságuk helyreállítását.

Összegzőképpen: Az Erdélyi Fejedelemség fejedelmei a közel másfél évszázadon át államfőként elég nagy önállósággal rendelkeztek és kormányozták államukat: a magyar állam törököktől függő maradványát. Ez alatt jó uralkodóként igyekeztek gondoskodni alattvalóikról, érvényesíteni akarataikat a rendekkel szemben. A gazdaság

megtermelte az állam, a kiváltságosok, sőt még a hadsereg fenntartásának költségeit, s a békés időszakokban, a nagy fejedelmek idején ez a keleti magyar állam még virágzott is. Erdély hűbéri (rendi) társadalma konzervatív volt alapjában véve, és etnikailag (megvallásilag) vegyes volt.

Segevári Szabó Bálint (XVII. századi kolozsvári polgár) **Naplójából:**

(Részletek)

1616: "Az cserebogár rettenetesen nagy kárt tön (tett) az szőlőkben...annyira, hogy sok helyen semmit sem hagyott.

Áprilisban lőn országgyűlése, holott azt végezték, hogy Lippát török kézre adják...

1620: 8-a novembris (november 8-án) földindulás lőn Kolozsvárott délután három óra korban...

1621: Novemberben az tatárokban egy néhány ezer Erdélyen által jöve Brassónál és Fogarasnál, Szebennél és Szász-Sebesnél...

19 novembris délután Szén-utcában három ház ége meg (leégett) az prédikáció alatt vasárnapon.

22, 23, 31 januárii (január) hozának sok bányász, aranyásó legényeket, többet ötszáznál, feleségek-gyermekekkel egyetemben Körmöc és az több bányákból onnét feljül. (Felső-Magyarországról)...pénzverők is voltak köztök...

21, 22 februárii felette igen hordták a búzát Erdélyből Magyarországon, Havasalföld- és Moldvában, elannyira, hogy Erdélyben (addig) 8-10 pénzen járt, szép búza (aztán) csak hertelen 20 és 25 pénzre mene, még 32-re is...

Augusztusban kezdeték igen szörnyű hertelen való pestis...mely pestisben néhány fő emberek és lelkipásztorok halának meg...

1623: 20 és 21 junii celebrált Bethlen István ő nagysága menyegzőt, és vötte akkor házastársául Károlyi Krisztina asszonyt, ki annak előtte Rhédei Ferencné volt..."

8. Reformáció és vallási türelem az Erdélyi Fejedelemségben

A reformáció kezdetei Erdélyben:

Még a mohácsi csata előtti években megjelentek Magyarországon Luther első követői, kik között voltak Mária királyné szolgálatában álló erdélyi szászok is. A luhteránusok ellen még súlyos büntetéseket hoztak, de a gyenge központi hatalom nem tudott ennek érvényt szerezni. (1523-ban a lutheránus vallást fej- és jószágvesztés terhe mellett tiltják, s mivel nincs hatása két év múlva kimondják, hogy: "minden lutheránus égettessék meg!")

A mohácsi csatavesztést, később a reformációt hirdető prédikátorok, a király, a főurak és főpapok bűneivel magyaráztak, mint azokért az országra mért büntetést.

A kettős királyság idején már szinte akadálytalanul terjedt a reformáció, amire inkább a német ajkú lakosság volt előbb fogékonyabb, majd a magyarok közül a városi, s főleg a mezővárosi polgárság. (A magyarok németellenességük miatt egy darabig tartózkodtak az reformációtól, mint "német vallástól".)

A lutheránus vallás elterjedése Erdélyben: A lutheri reformáció erdélyi meghonosításában a brassói *Johannes Honterusnak* volt döntő szerepe: 1532-ben tért haza szülővárosába, bécsi, krakkói és bázeli tanulmányok után. Létrehozta Erdély második nyomdáját, a brassóit, majd prédikátorként és iskolaszervezőként tevékenykedett a lutheri tanítások alapján. Anyanyelven tartott istentiszteletet, s az utolsó katolikus misét Brassóban a szászok számára 1542 októberében tartották.

Honterus megfogalmazta a *szász evangélikus hitvallás* alapelveit, amelyet majd 1545-ben a szebeni szász nemzetgyűlés is elfogadott. A szász papság zsinata saját püspököt választott (1553-ban), ezzel befejeződött az erdélyi szász evangélikus egyház megszervezése, és a szászok körében a reformáció. A szászok elzárkóztak a továbbiakban a reformáció újabb irányzataitól.

A százok reformációját néhány éves késéssel követte a magyarok áttérése az új vallásra: előbb Kolozsváron, Désen, Tordán léptek fel lutheránus prédikátorok (tehát olyan városokban, amelyeknek volt valamelyes német-szász lakossága. Kolozsváron *Heltai Gáspár* (szászból magyarrá váló) prédikátor hatására vették fel a polgárok az új vallást 1544 után. A reformáció további városokat és közösségeket nyert meg magának, s már az erdélyi országgyűlés 1548 májusában kimondta, hogy *Erdély valamennyi lakosát meg kell hagyni elfogadott, római vagy lutheri vallásában.*

A tulajdonképpeni Erdélyen kívül, Tiszántúlon és a Temesközben 1549-1550-ben lutheránus zsinatokat tartottak, magyar lutheránus egyházat szerveztek, aminek élére Gönczi Mátét választották püspökül. Itt kezdte meg pályáját a későbbi ismert kálvinista reformátor, Szegedi Kis István. Az erdélyi lutheránusok első püspöküket 1544-ben választották, egy Tamás nevű volt szerzetes személyében.

1555-ben az *erdői zsinaton* Szatmár, Szilágy, Ugocsa és Szabolcs vármegyék lutheránus lelkészei 12 cikkelyben foglalták össze a főbb vallási tételeket.

A kálvinizmus erdélyi elterjedése: A reformáció második hulláma, a *kálvini* vagy ahogy még nevezték *helvét* irányzat *Dévai Bíró Mátyás*, majd *Kálmáncshi Sánta Márton* prédikatori tevékenységének köszönhetően vert gyökeret. Először a *beregszászi zsinat* (1552) fogadta el a *helvét* hitvallást, majd 1556-ban már Debrecen is felvette a kálvini vallást, ahol *Kálmáncsehit* választották meg a magyar kálvinisták (kiket az első időszakban még neveztek "sacramentariusok"-nak) első püspökének. Őt a püspöki tisztségben *Melius Juhász Péter* követte, aki megfogalmazta a *Debreceni és egervölgyi hitvallást* (1561), amelyet az 1567-es debreceni zsinat elfogadott.

Az immár második reformált vallás nagyon népszerűvé vált és elterjedt Tiszántúl és Erdély mezővárosaiban, aztán a többi városban, majd falvakon is. Erdélyben a magyarok lettek kálvinisták, nem csak a polgárság, hanem még a nemesség nagy része is kálvinista lett, sőt a székelyek jelentős része is Maros-, Udvarhely- és Háromszéken. Gyakran egy egész várost egyetlen nap alatt felvette az újabb vallást, egy kiváló prédikátor hatása alatt.

A már korábban lutheránussá lett prédikátorok, mint *Heltai* vagy *Dávid Ferenc* (ez utóbbi az erdélyi magyar lutheránusok püspöke) is felvették a kálvini vallást. (*Dávid Ferenc* csak 1559-ben lett kálvinista, de rá öt évre az enyedi zsinaton az erdélyi reformátusok püspökévé is választották, sőt nem sokkal később további vallásújításnak lett cselekvő részese). *Dávid Ferencet* *János Zsigmond* fejedelem kinevezte saját udvari lelkészévé is, itt ismerkedett meg a reformáció újabb irányzatával, az *antitrinitárius* (szentháromságtagadó) vallással.

Az unitárius vallás erdélyi elterjedése. A négy erdélyi elfogadott vallás rendszerének kialakulása: *Szervét Mihály* (Miguel Servet) spanyol orvos, akit nézeteiért *Kálvin* máglyára juttatott, kezdeményezésére elterjed az *antitrinitárius* (szentháromságtagadó) felfogás. Erdélyben ez az új vallási irányzat, a fejedelem orvosa *Giorgio Blandrata* hatására vert gyökeret. *Dávid Ferenc* egy darabig vitatkozik vele a kálvini hitvallás védelmében, majd 1568-ban maga is elfogadja ezt a nézetet, (azt is hogy *Jézus Istennel* nem egyenrangú, mert *Jézus Mária és József fia*). Rövidesen *Kolozsvár* is felveszi az új vallást, majd más városok is (*Torda*) vagy székelység egy része, s ezzel kialakul Erdélyben a négy vallás rendszere. Nevezik később a négy vallást, *bevett* (elfogadott) *vallásoknak*.

Már *János Zsigmond* fejedelem megpróbálja megakadályozni a további vallásújításokat, de nem sok sikerrel. (Egyébként a fejedelem rövid életében katolikusnak

született, volt lutheránus, majd kálvinista és unitáriusként halt meg.) Utódának Báthori Istvánnak sikerült fellépnie a további vallásújításokkal szemben és katolikus révén, feloldotta a katolikusokat sújtó addigi tiltásokat, korlátozásokat.

Az antitrinitárius vallásnak volt Erdélyben egy további irányzata, amelyet neveztek szombatosoknak is, vagy népiesen "zsidózóknak", lévén, hogy a zsidó vallásban is a szombat az ünnep, Úr napja, nem pedig a vasárnap, mint a keresztény világban. Báthori István parancsára felléptek a szombatosok ellen, egyeseket vagyonelekobzással büntettek, másokat kényszerítettek, hogy csatlakozzanak a négy elfogadott vallás valamelyikéhez. Dávid Ferenc antitrinitárius püspököt is azért, mert a Jézushoz intézett imádságot 1578-ban feleslegesnek tartotta, perbe fogták, s ahogy ma mondanánk "vizsgálati fogságba" helyezték Déva várában. A püspök nem érte meg a vizsgálat végét, ott halt meg rövidesen a várbörtönben. Egy másik neves erdélyi szombatos Péchi Simon volt, ki Bethlen Gábor idejében a kancellári tisztséget is betöltötte.

Az erdélyi országgyűlés a XVI sőt a XVII századok folyamán meglepően bölcs, toleráns határozatokat hozott, amelyekre nem volt példa a korabeli Európában, ahol nem voltak ritkák a vallási üldözések, erőszakos templomfoglalások meg visszavételek és vallásháborúk. Mint már említettük fennebb, Erdélyben már 1548-ban engedélyezték a lutheri vallást, 1564-től a helvét vallást (kálvinizmust vagy református vallást) és az 1568-as januári tordai országgyűlés az unitárius (antitrinitárius) vallást, illetve kimondta, hogy a prédikátorok lelkiismeretük szerint hirdessék az igét, s ugyanakkor minden közösség olyan lelkészt fogadott fel, amelyik neki megfelelt: *"Minden helyökön az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerént. És az község ha venni akarja jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszerítse...oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nekie tetszik...Senki az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmazassék senki az religióért senkitől...mert az hit Istennek ajándéka..."*

Hogy mennyire fontos volt Erdélyben a hit, a szabad vallásgyakorlás kérdése, jellemző, hogy a fejedelmeket beiktatásukkor erre is megeskették: *"Esküszöm az élő Istenre, hogy a négy recepta religiónak (elfogadott vallásnak) ez hazában való megtartására igyekszem teljes tehetséggel...senki személye ellen hitéért, vallásáért gyűlötséget, ellenkezést nem viselek, hanem kinek-kinek szabad megtartására igyekszem..."*

Erdély fejedelmei legtöbbször reformátusok voltak, s a fejedelemség korában az erdélyi rendek többsége is református volt, de ennek ellenére törvénybe foglalták, hogy senkinek nem szabad birtokán élő jobbágyait vagy alárendeltjeit saját vallására kényszeríteni. Erről az erdélyi törvénykönyv, az Approbatae Constitutiones így rendelkezett: *"Végeztett, hogy senki az alatta lévő kösséget, jobbágyokat, házoknépét, se semminémű rendeket, erőszak, avagy akárminémű büntetésnek is fenyítékje alatt maga religiójára ne kényszerítse."*

Hasonlóan a protestáns fejedelmek elismerték a katolikusok jogát arra, hogy ahol ők vannak többségben, ők használhassák a templomot, s a protestánsokat segítsék, hogy maguknak imaházat építsenek. Egy ilyen határozat nyomán 1615-ben a kolozsvári, székelyudvarhelyi, tövisi és szilágysomlyói templomaikat visszakapták a katolikusok.

Az erdélyi románok vallási helyzete: Mint már említettük, a románok görögkeleti vallásúak voltak. A kálvini reformáció elterjedésével egy részüket, főleg Hunyad megyében sikerült megnyerni a kálvinizmusnak, viszont Báthori István fejedelemsége alatt beszüntették a románok körében a reformáció terjesztését, így az erdélyi román kálvinista egyház lassan elsoványodt, s a románok zöme megmaradt keleti kereszténynek, amely nem tartozott a négy elfogadott ("bevett") vallás közé, csak megtűrt vallás volt. (Majd a Habsburg uralom idején a románok egy része egyesült Rómával, azaz felvették a görög katolikus vallást.)

Összegzésképpen: Az Erdélyi Fejedelemség területén, illetve a hozzá tartozó tiszántúli térségben aránylag békésen elterjedt a reformáció: előbb a lutheri, amelyet először a jobb nyugati kapcsolatokkal rendelkező szászok vettek fel, majd a kálvini, s végül a szentháromságtagadó (unitárius) vallás. A korábbi katolikus vallással együtt ez a négy lesz a fejedelemségben az elfogadott vallás. Az 1568-as vallásszabadság e négy vallásra értendő.

A katolikus vallást még nevezték *rómainak*. A lutheránust *ágostainak*. A kálvinistát kezdetben *sacramentarius*, később *helvét* vagy csak egyszerűen *református* vallásnak. *Unitáriusnak* a XVII. századtól nevezték, a korábban *antitrinitárius* vagyis *szentháromságtagadó* vallást.

9. Művelődés és művészet Erdélyben a fejedelemség korában

Az Erdélyi Fejedelemség történelmének mintegy másfél évszázada a reneszánsz és a korai barokk műveltség és művészet időszaka volt, s ez alatt az erdélyi népek létrehozták a saját nemzeti műveltségük részét képező sajátos alkotásokat. Bár Erdély az akkori civilizált világ peremén volt, s a fejedelemség fekvése miatt kényszerpályán haladt, ennek ellenére a kor irodalmi, művészeti, tudományos és oktatási teljesítménye kiemelkedő részét alkotja a magyar vagy az egyetemes európai kultúrának.

Iskolák és értelmiségiek, tudósok:

Erdélyben a középkori (reformáció előtti) korszakban plébániai és kolostori iskolák egyaránt működtek, amelyekből a fejedelemség első éveiben még Izabella királyné a marosvásárhelyi és a kolozsvári iskolákat középfokú iskolákká jelölte ki, s utóbb a váradi, kolozsvári, meg gyulafehérvári iskolákért is sokat tettek, fiával János Zsigmonddal együtt.

A reformációval rohamosan elterjedtek Erdély szász és magyar városaiban a középfokú iskolák: gimnáziumok és kollégiumok. A teljesség igénye nélkül csak a jelentősebbeket felsorolva: *szász (evangélikus)* gimnáziumok a legtöbb szász városban voltak: Nagyszeben, Brassó, Beszterce, Segesvár, Medgyes. Református gimnáziumok: Székelyudvarhely, Marosvásárhely, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Zilah, Szatmárnémeti, Várad. Unitárius gimnáziumok: Tordán és Kolozsváron voltak. A katolikusok is számos gimnáziumot létrehoztak: Székelyudvarhelyen, Kolozsváron, Gyulafehérváron, Szatmáron, Csíksomlyón, stb. Erdélyben, Fogarason született meg az első román középiskola is Lorántffy Zsuzsanna támogatásával. (S még nem is említettük többnyire a fejedelemséghez tartozó Debrecen vagy Sárospatak neves kollégiumait).

Nem csak középiskolák alakultak, hanem főiskolák sőt egy egyetem is: még Báthori István Kolozsváron jezsuita egyetemet szervezett, s Bethlen Gábor Gyulafehérváron református főiskolát, amely 1662-es elpusztulása után Nagyenyedre költözött és itt született újjá.

A kisebb városokban is léteztek iskolák, sőt a XVI, de főleg a XVII. századtól faluhelyen is mind több iskola működött. A falusi iskolák száma jelentősen megnőtt: a szász falvak többségében, nemcsak pap, hanem iskolamester (rektor) is működött. (Egy 1660-as összeírás szerint a szászoknál 238 pap és 224 rektor szolgált). A székely falvak

jelentős részében voltak iskolamesterek, de máshol is, aminek következtében az írástudók száma jelentősen gyarapodott.

Bethlen Gábor fejedelem rendeletben tette lehetővé, hogy a jobbágyok gyerekei is tanulhassanak, s ha ritkán de mégis volt olyan jobbágyivadék, aki tanulmányai következtében felemelkedett a papi vagy más értelmiségi pályára. Az is kedvezett az értelmiségi pálya vonzásának és a tanulási kedvnek, hogy ugyancsak Bethlen Gábor fejedelem a protestáns prédikátorokat és tanítókat családtagjaikkal együtt megnemesítette (örökölhető nemesi címet adományozott nekik).

Egyetemre is jártak erdélyi ifjak, főleg a szász városokból, de a magyar városokból is, a polgárok gyerekei mellett, nemesi ifjak is tanultak egyetemeken. A reformáció következtében, a katolikusnak maradt Bécs és Krakkó helyett az erdélyiek inkább Wittenbergbe, Heidelbergbe és Bázélbe jártak, később a szintén protestáns Anglia és Hollandia egyetemei voltak a legkedveltebbek.

A fejedelemség iskoláiban nemcsak művelt erdélyi tanárok, tudósok tanítottak, hanem híres európai oktatók, akiket az erdélyi fejedelmek hívtak országukba, voltak közöttük csehek, németek, angolok. A magyarok közül a legismertebb *Apáczai Csere János* volt, ki hollandiai tanulmányai után a gyulafehérvári, majd a kolozsvári református kollégiumokban tanított. Emellett jelentős tudományos munkát is végzett, legismertebb műve az 1653-ban kiadott, első magyar nyelvű lexikon: *Magyar encyklopaedia* címmel.

A *tudományok* terén a brassói szász *Honterus*, nem csak reformátor volt, hanem több jelentős földrajzi és jogi tárgyú mű szerzője. Erdélyben, vagy a hozzá tartozó területeken számos a magyar tudományosság szempontjából úttörő szerepet betöltő személyiség született és alkotott: *Szenczi Molnár Albert*, nem csak zsoltárfordító volt, hanem magyar nyelvtankönyvet is írt és latin-magyar szótárt. *Melius Juhász Péter* írta az első magyar nyelvű botanikai (növénytan) könyvet vagy *Pápai Páriz Ferenc* volt a szerzője az első magyar orvosi könyvnek.

Irodalom és történetírás: A kor már az anyanyelvű írásbeliség diadalát hozza el, a szászok német, a magyarok és székelyek többnyire magyar nyelven írtak, ritkán azért még születtek latin nyelvű alkotások, főleg a humanizmus hatására. Ebben a korban számos irodalmi és történelmi értékű emlékirat, napló vagy krónika született. Szerzőik között voltak városi polgárok, politikusok, arisztokraták, de még fejedelmek is vezettek naplót vagy feljegyeztek egyes fontos eseményeket.

Szinte lehetetlen felsorolni annyian vannak, ezért csak a legjelentősebbeket említjük meg: *Borsos Sebestyén* (1520/1530-1584) volt marosvásárhelyi főbíró krónikájában 1490-től kezdve számol be az eseményekről, s közben nem hagyja ki a saját családjában történeteket sem. Unokája *Nagy Szabó Ferenc* (1581-1658) folytatja a krónikát, sokkal tájékozottabb mint a nagyapja. A családból volt még egy jelentős krónikaíró és diplomata: *Borsos Tamás* (1566-1633), ki volt marosvásárhelyi főbíró, többször fejedelmi követ Isztambulban és Budán Bethlen Gábor megbízásából, s ezekről az útjairól feljegyzésekben és emlékiratokban számolt be.

Az emlékirat irodalom egyik szép példája *Kemény János* (1607-1662) tragikus sorsú erdélyi fejedelemnek 1657-1658-as krími tatár fogságban megírt *Önéletírása*.

Baranyai Decsi János (1560-1601) humanista nyelvész, történész, filozófus volt, aki latin nyelvű történelmi munkásságában főleg Báthori Zsigmond fejedelemségének korát mutatta be, számos korabeli forrásmunka, dokumentum felhasználásával, s emellett kiadott jogi tárgyú munkát is és Rotterdami Erasmus szólásgyűjteményének görög-latin és magyar változatát. Szintén latinul írt *Szamosközi István* (1565-1612), s három nagy művében igen alaposan és tájékozottan számol be Erdély XVI. századi történelméről. Emellett ő volt az első, aki a dáciai latin nyelvű feliratokat és római régészeti leleteket összegyűjtötte és leírta. E művének magyar címe: *A dáciai régi feliratos kövek és egy némely régiségek*. *Szalárdi János* (1601-1666) magyar nyelvű történelmi munkáját : *Siralmas magyar krónikájában* másfél

évszázad eseményeit írja le, ebből a Rákócziak korszaka a legkiemelkedőbb, illetve a Nagyvárad 1660-as török ostromáról és elestéről szóló fejezet. (Ennek az eseménynek résztvevője volt Szalárdi maga is, aki jobbágyi sorból származott és idősebb Rákóczi Györgytől kapta a nemesi címet).

Heltai Gáspár, nem csak tudós plébános volt, hanem szépiró és történétíró is, akinek legfőbb történelmi műve *Krónika az magyaroknak dolgairól*, s az ő fordítása, illetve részben ő írta a *Száz fabula* című gyűjteményt.

Mint neve is mutatja, erdélyi (szilágysági) volt *Ilosvai Selymes Péter* is, kinek Toldi Miklósról írt verses műve szolgált közel négyszáz évvel később Arany Jánosnak forrásul, a Toldi megírásához. Szintén Erdélyben született az első magyar nyelvű eredeti világi dái alkotás (színdarab): *Komédia Balassi Menyhárt árutatásáról*. S ugyanitt népszerűek voltak a regényes népszerű történetek mint amilyen volt az *Árgyelus királyfi* című.

Könyvnyomtatás Erdélyben: Az első erdélyi nyomdák a szász városokban jöttek létre: előbb Nagyszébenben, majd Brassóban. Ez utóbbit *Honterus* alapította 1539-ben, ebben inkább latin nyelvű művek jelentek meg, de később német nyelven, sőt románul is. Erdély időrendben harmadik nyomdáját Kolozsváron hozta létre Hoffgreff György és *Heltai Gáspár*. A később kizárólag Heltai által vezetett nyomdában száznál is több kötet megjelent, sok közülük magyarul.

A XVII. századi Erdélyben még a Gyulafehérváron (a Bethlen Gábor által alapított), és a Váradon működő *Szenczi Kertész Ábrahám* (Hollandiában tanult nyomdász) által létrehozott nyomdák voltak a legjelentősebbek. Kolozsváron a Heltai nyomda megszűnése után *Tótfalusi Kis Miklós (1650-1702)* hozott létre híres nyomdát. Ő is Hollandiában tanult, sőt ott volt sikeres nyomdász és onnan költözött haza. Híres betűmetsző volt, ki az akkori kézi nyomtatáshoz szép, formás betűket készített. Ezek a nyomdák ellátták az erdélyi iskolai, irodalmi, vallási és tudományos szükségleteket. (Károlyi Gáspár Bibliáját, úgy Szenczi, mint Tótfalusi nyomdájában újra kiadták javított változatban).

Román nyelvű könyvek nyomtatásban, mint már említettük Szebenben és Brassóban jelentek meg először azzal a céllal, hogy az erdélyi románokat megnyerjék a lutheri reformációnak. Később a reformátusok is támogatták hasonló céllal a román könyvek kiadását: így Szászvárosban megjelent a román nyelvű Ószövetség (1582-ben, a dévai főkapitány védnöksége alatt), majd 1648-ban I. Rákóczi György támogatásával az Újszövetség.

Művészetek Erdélyben: A fejedelemség békés időszakai kedveztek a művészet fejlődésének, amely terén az *építészet* volt a vezető ágazat. A legnagyobb építetők a fejedelmek voltak: Fráter György építtette reneszánsz stílusban a szamosújvári és alvinci kastélyait, aztán Bethlen Gábor volt a legjelentősebb építető, főleg reneszánsz, majd korai barokk stílusban építtetett vagy kibővítette elődei létesítményeit: Vajdahunyadon, Déván, Váradon, Gyulafehérváron, Radnóton. I. Rákóczi György is sokat építtetett a városokban és várakat is megerősített: Gyulafehérváron, Déván, Görgényben, Fogarason, Gyalun, Székelyhídon. Az utolsó erdélyi fejedelem saját birtokán Ebesfalván építkezett és Enyeden meg Fogarason.

A fejedelmek példáját követve az előkelők is építkeztek, szép kastélyokat emeltek családi rezidenciájukon: a Bánffy család kastélya Bochidán, Szentbenedeken a Kornis kastély, Keresden a Bethlen kastély, Küküllőváron a Haller kastély, Szilágysomlyón a Báthori vár, a marosvécsi, gyergyószárhegyi s más kastélyok. A kastélyok és városi paloták meg a templomok is kései reneszánsz stílusban épültek többnyire, faragott díszoszlopokkal, indadíszes ablak és ajtókeretekkel.

A "virágos reneszánsz" díszítés és motívumok egész Erdély területén elterjedtek, s a falusi kőfaragók és festők még sokáig használták ezeket a mintákat és technikákat: a korban készült nagyon sok templom faragott szószéke, vagy bútorzata, faragott

síremlékek is szép számban készültek. A színes, festett csempék is őrzik a reneszánsz kor díszítőművészetét. A kor egyik sajátossága, hogy a korábbi gótikus építmények, főleg templomok beomlott mennyezeteit deszkával padolják le, s ide szép színes festett (kazettás) mennyezetet készítenek.

Összegzőképpen: *A fejedelemség korából az erdélyi népek: magyarok, szászok és románok jelentős kulturális örökséget hagytak ránk az építészet, festészet, irodalom terén, s ugyankor ez a kis ország iskolái, könyvtárai, nyomdái és egyetemre járó fiataljai révén bekapcsolódott a középkor végi európai szellemi körforgásába.*

Apáczai Csere János: Az iskolák felettébb szükséges voltáról
(Szemelvények az 1656-os kolozsvári székfoglaló beszédéből)

"Az iskola...tanítók és tanulók rendezett társulása, akik az emberi életkörülmények szempontjából hasznos és szükséges ismereteket tanulnak...Azok közül, akik tanulmányaikban elő tudják segíteni a magyar ifjúságot, én a legkisebb, de azok közül, akik elő akarják segíteni a legnagyobb vagyok."

Feladat: Próbáld értelmezni Apáczai szavait. Mennyire időszerűek ma is?

V. Erdély a Habsburg korszak első századaiban (1848-ig)

1. A Habsburg uralom bevezetése Erdélyben

A császári uralom kezdetei. A Diploma Leopoldinum:

Apafi Mihály 1690. évi halála egy felemás helyzetet teremtett Erdélyben: az utód, akit kiszemelt magának, s akit a rendek is elfogadtak már egy évtizede - II. Apafi Mihály - még kiskorú volt. Erdélyben már két éve jelen voltak a császári csapatok és úgy léptek fel, mint a hatalom tényleges birtokosai, kihasználva erőfölényüket s az erdélyiek ingadozását. Teleki Mihály kancellár próbálta az ifjú fejedelem és Erdély érdekeit képviselni, miközben a törököknek is eszébe jutott Erdély: s kinevezték *Thököly Imrét*, a bujdosó kuruc vezért Erdély fejedelmévé.

Thököly bujdosóival és török-tatár segédc csapatokkal átkelt a Kárpátokon, hogy birtokba vegye fejedelemségét. Ellene felleptek az erdélyiek II. Apafi Mihály emberei, Teleki kancellár vezetésével, valamint a császári erők. Thököly bravúros átkelése a járhatatlan hegyeken (mivel az átjárókat lezárták) meglepte a császári és erdélyi csapatokat, kiket le is győzött Brassó közelében, Zernyestnél (1690 augusztus). A csatában elesett Teleki Mihály kancellár, s a császári sereg vezére fogságba esett.

A győzelem hatására az erdélyi rendek fejedelmükké választották Thököly Imrét, aki megígérte a három nemzet kiváltságainak betartását, s az ország alkotmányának

megőrzését. Badeni Lajos császári fővezér Belgrád alól elindult seregével (a császári főerőkkel) Erdély ellen, s túlereje miatt Thököly visszavonult Erdélyből, s ezzel végleg elvesztette a fejedelemséget, s élete végéig a Török Birodalomban élt.

Ezekben a bizonytalan és zavaros hónapokban *Bethlen Miklós* erdélyi főúr egy erdélyi alkotmánytervezetet nyújtott be Bécsnek, s az időlegesen kedvezőtlenül alakuló események hatására, *Lipót* császár elfogadta a tervezetet, ez lesz a "Lipót féle hitlevél" vagy latin nevén a *Diploma Leopoldinum*.

A *Diploma Leopoldinum*: Az 1690 októberében kiadott császári rendelet közel másfél évszázadig a Habsburg Birodalomhoz csatolt Erdélyi Fejedelemség rendi alkotmánya volt. A rendelet felszámolta az eddigi katonai megszállást, bevezetve a polgári közigazgatást. A császár szavatolja az erdélyi törvények betartását, a négy bevet vallás és három nemzet rendszerét, a gazdasági önállóságot, s hogy Erdély békeidőben 100 000 és háború idején 400 000 forint adót fizet évente Bécsnek. (Az erdélyiekre hárult a fejedelemség területén állomásozó császári katonaság ellátása is.) A császár a magyar korona birtoklásának jogán uralja Erdély, de nem óhajtja egyesíteni a török uralom alól frissiben felszabadított Magyarországgal. (Még török uralom alatt maradt Várad 1692-ig, és a Temesköz 1718-ig).

A következő évben a fogarasi országgyűlésen az erdélyi rendek (egyelőre II. Apafi Mihály kiskorúsága idejére) a fejedelem mellé egy *guberniumot* választottak, amely 12 tagból állott. A gubernium (főkormánysház) vezetője a gubernátor (kormányzó), őt követi rangban az erdélyi hadak parancsnoka (a generális), a kancellár, a kincstartó, majd a többi tanácsurak.

1693-ban II. Apafi Mihályt Bécsbe vitték, és többet nem térhetett haza Erdélybe. Az első guberniumi tagokat erdélyiek közül választották császári jóváhagyással. Utóbb az erdélyiek csak javaslatokat tehettek a tisztségekre (mindenikre hármat-hármat), s a császár ebből nevezte ki a neki megfelelő tisztségviselőt. A császár kikötötte, hogy a 12 tanácstagból 3 katolikus legyen.

A császár a diplomába foglalt ígéretek ellenére előnyben részesítette a katolikus rendeket, s tulajdonképpen támogatta a kései ellenreformációt Erdélyben: a protestánsoktól templomokat vettek vissza, még erőszakkal is, újjászervezik az erdélyi katolikus püspökséget, s a görög keleti vallású románokat a katolikus vallás felvételére készítetik. Ezen kívül a gubernium, s a polgári kormányzat ellenében egyre inkább megnőtt a szebeni székhelyű császári főparancsnok szerepe és súlya Erdély kormányzásában. 1696-tól Rabutin császári generális volt a legfőbb hatalom Erdélyben, a diplomába foglaltak ellenére. (A főkormánysház (gubernium) székhelye előbb Gyulafehérváron volt, majd átkerült Szebenbe.)

A román görögkatolikus egyház létrehozása: Az erdélyi protestáns többség megbontására, s a jelentős számú, de rendi kiváltságokkal nem rendelkező erdélyi románok megnyerésére határozták el a *Rómával egyesült görögkatolikus egyház* létrehozását. Az erdélyi román papok 1697-es zsinata püspöke vezetésével elhatározta a katolikusokkal való egyesülést, és elismerték a pápát egyházfőjüknek. Három év múlva egy újabb zsinaton Anghel püspök és esperesei elfogadták a vallási uniót, létrehozva a *görögkatolikus* (egyesült) *egyházat*. A következő évben a császár egy újabb rendelettel (diplomával) megerősítette a vallási egyesülést és Anghel korábbi görögkeleti püspök lett az első román görögkatolikus főpap.

A román papokat főleg az a cél vezette, hogy egyesülés esetén nekik, az egyesült felekezet papjainak kiváltságos helyzetet ígértek: egyenlőséget a római katolikus papokkal. (Ezelőtt szinte jobbágyi sorban voltak a görögkeleti papok). Ezen kívül a görögkatolikus híveknek és papoknak lehetőségük lesz ezentúl külföldi, színvonalas katolikus főiskolákon egyetemeken tanulniuk, s kialakulhat a románok között is egy művelt értelmiségi réteg. (Azelőtt a románok papjai csekély műveltséggel és képzettséggel rendelkeztek).

Erdély és a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc:

Az erdélyiek is fokozottan érezték, hogy a "*török fájármot, az osztrák vasjáromra cserélték fel*". (Azaz az elviselhető török uralmat felváltotta a sokkal szigorúbb, nehezebb osztrák uralom. A törökökkel még lehetett alkudozni, de a császáriak élve erőfölényükkel igen szigorúan felléptek).

A török uralom alól felszabadított magyarországi hódoltsági területeken, de Felső-Magyarországon és Erdélyben is, a berendezkedő Habsburg kormányzat olyan *központosító és abszolutisztikus politikát* folytatott, amely nem felelt meg az önálló államisághoz, vallásszabadsághoz, önálló gazdálkodáshoz és szabad anyanyelvhasználathoz szokott rendeknek. Arra is hamar rájöttek, hogy kedvezőtlen helyzetben a császáriak bármit megígérnek, de utóbb erővel is érvényesítik akaratukat, s nem tartják be az alkotmányba fogalt jogokat, s főleg a német és a katolikus elemeknek kedveznek. Félő volt, hogy a magyarság elvesz az elnémetesítés és a más népeknek (délsláv, román) adott kedvezmények miatt. A török korhoz képest megsokszorozódott adók, a császári katonaság túlkapásai is hozzájárultak az elégedetlenség fokozódásához.

Mindezek hatására előbb Hegyalján tört ki felkelés (1697-ben), s ekkor II. Rákóczi Ferenc Sáros megye főispánja még nem állott a felkelők oldalára, amelyet le is vertek a császáriak. Évek múlva, már Rákóczi és Bercsényi lengyel és francia támogatással szervezkedtek a császáriak ellen, de a szervezkedésről tudomást szerző hatóságok letartóztatták és Bécsbe hurcolták Rákóczit. A börtönből megszökök Rákóczi és Lengyelországba menekül, hogy ne kerüljön a hóhér kezébe.

Amikor 1703 májusában a *tiszaháti felkeléssel*, immár Rákóczi tudtával és támogatásával kezdetét vette a *kuruc szabadságharc*, II. Rákóczi Ferenc hazatér és kiáltványban szólítja az ország népét, hogy csatlakozzon a szabadságharchoz. Rövidesen Felső- és Kelet-Magyarország csatlakozik a kuruc szabadságharchoz, mint ahogy Erdély nagyobb része is: székelyek, magyarok és a máramarosi és bihari románok.

1704-ben Gyulafehérváron az erdélyi országgyűlés II. Rákóczi Ferencet *Erdély fejedelmévé* választotta, később a szécsényi országgyűlés *Magyarország vezérlő fejedelmévé*. Szabályozták a két állam: Magyarország és Erdély viszonyát, kettejükből *államszövetséget* hoztak létre, amelyet összetartott a közös fejedelmen kívül a közös eredet és múlt, a hagyományok, valamint a közös ellenség a Habsburgok.

A "kuruc állam", ha lehet így nevezni II. Rákóczi Ferenc államát (de nevezhetnénk magyar államnak is, mert ő képviselte a magyar nemzet érdekeit), diplomáciai kapcsolatok révén próbálta megnyerni Franciaország, Lengyelország, Hollandia és Anglia támogatását, mert gazdaságilag és katonailag a császári hatalom mögött egy birodalom állott, Rákóczi mögött meg egy jóval kisebb háttország. Kaptak valamelyes támogatást, de ez inkább csak amolyan bátorítás volt. A hadsereg fenntartása meg pénzt igényelt, katonákat és fegyvereket. Részben sikerült megoldani a fegyverellátást, s Rákóczi még saját pénzt is veretett.

A *Marosvásárhelyen 1707 tavaszán* az erdélyi országgyűlés beiktatta II. Rákóczi Ferencet fejedelemségébe, de a császári túlerő hatására, a kurucok fokozatosan

kiszorultak Erdélyből. A kurucok és labancok (császáriak, császárpártiak) közötti csatározások során Erdély lakossága, főleg a városok sokat szenvedtek, mert egy-egy települést hol az egyik, hol a másik fél foglalt el, meg vissza. A harcokban számos egyéni vagy csoportos hőstettet is véghezvittek a kurucok, sok történet utóbb már legendává vált, mint amilyen a Jókai Mór által is megírt "Nagyenyedi két fűzfa".

Az események nem kedveztek a kuruc mozgalomnak. Egyre több csatát vesztek a kurucok, s megkezdődtek a felek között a béketárgyalások. A kuruc sereg fővezére *Károlyi Sándor*, (a fejedelem távollétében) megkötötte 1711 április 30-án a *szatmári békét*. Másnap a kuruc sereg a közeli *Nagymajténynál* letette a fegyvert. A kurucok ígéretet kaptak, hogy visszakapják az elkobozott birtokaikat (aki az uralkodó ellen lázad, az birtokától megfosztható), s a császáriak biztosítják a vallásszabadságot.

Rákóczi nem fogadta el a békekötés feltételeit, inkább száműzetésben élte le hátralevő életét. Franciaországba, majd Törökországba csak néhány hűséges embere követte: mint *Bercsényi Miklós* vagy apródja *Mikes Kelemen*.

Összegzőképpen: *Erdélyben a császáriak már I. Apafi Mihály halála előtt megvetették a lábukat, s annak fiát már nem is engedték uralkodni. Az új uralom a létrehozott főkormányzók mellett, főleg a császári haderőre támaszkodott. Thököly próbálkozását, a Habsburg uralom lerázására, még gyorsan leverték, a II. Rákóczi Ferenc vezette kuruc szabadságharc majdnem egy évtizedes küzdelem után bukott el. Egész 1848-ig semmi sem fenyegette a Habsburgok központosított uralmát Erdélyben (és Magyarországon).*

2. Erdély a szatmári béke után

Közigazgatás és politikai viszonyok a császári uralom alatt:

1711 után sem belső, sem külső ellenfél nem fenyegette hosszú időre a császári uralmat Erdélyben. A kurucoknak a fegyverletétel jutalmául ígért büntetlenséget megtartották. A kuruc fővezért, Károlyi Sándort, akinek döntő szerepe volt a béke megszületésében, a császár megjutalmazta: előbb grófi rangot kapott, majd később is jelentős tisztségeket töltött be királyi szolgálatban. Ő méltó is maradt az uralkodói bizalomhoz, s Nagyvárad környéki birtokait németországi (sváb) telepésekkel népesítette be.

A telepítések igencsak divatba jöttek: a török uralom alól felszabadított magyar területekre előszeretettel telepítettek svábokat egész Dél-Magyarországon, így az 1718-ban utoljára felszabadult Temesközbe is. A svábok mellé császárhű délszlávokat, főleg szerbeket is telepítettek oda, ahonnan a magyarság kipusztult a török korban. A császáriaknak elégük volt a "rebellis" magyarokból.

A telepések számos kedvezményt kaptak. Bánságba még román telepéseket is hoztak Olténiából (Havasalföldnek a Duna és Olt közti részéből, amely mintegy két évtizedig osztrák megszállás alatt volt) és Hunyad vidékéről. A telepések, főleg a svábok, nem csak a korábban elnéptelenedett tartomány benépesítéséhez hozzájárultak hozzá, hanem a terület gazdasági fejlődéséhez, sőt virágzásához.

Temesköz vagy a Bánság a törökök kiűzése után hosszabb ideig katonai igazgatás alatt volt, ahol a katonai parancsnok kormányzó is volt, utóbb a Bánságot

közigazgatásilag Magyarországhoz csatolták. Erdély előbb *fejedelemség* címen volt a Habsburg korona alá tartozó tartomány, 1765-ben Mária Terézia királynő/császárnő Erdélyt *nagyfejedelemség* rangjára emelte. Ennek az intézkedésnek az is volt a célja, hogy Erdély és Magyarország történelmi egységét lehetetlenné tegye. Ráadásul az erdélyi rendek is a fejedelemség másfél százada alatt megszokták a különállást, s ezért megfelelt nekik az elkülönülés.

Erdély irányításában 1713-tól szebeni székhellyel a császár visszaállította a *guberniumot*. A főkormányshéket, amely közigazgatás és a bíraskodás országos szerve volt, alárendelték a Bécsben működő Erdélyi Udvari Kancelláriának. Az erdélyi pénz és adóügyeket alárendelik a bécsi Udvari Kamarának. Változtatnak azon is, hogy az adót a korábban rendi nemzetenként osztották fel és szedték össze, fokozatosan bevezetik a jövedelemadót, a vagyonadót és 1754-től az földadót. Nem csak az adózás módja változott, hanem a kivetett adó összege is, messze meghaladta a Diploma Leopoldinumba foglalt összegnek legalább a dupláját behajtják.

A császári befolyás másik fő eszköze a kései *ellenreformáció*: támogatják katolikus egyház szerepének növekedését, az előkelők közül mind többet rávesznek, hogy katolicizáljon, s nő a számuk és súlyuk a katolikus vallásúaknak a tisztségeket betöltők között. Az unitáriusok szorulnak leginkább háttérbe a négy bevett vallás hívei közül, számos tplomukat visszavették, a vezető tisztségekből az unitáriusok fokozatosan kiszorultak. (Az unitáriusok voltak legkevesebben a négy bevett vallás hívei közül). A szombatosok ellen is számos pert indítottak, sőt 1738-ban az erdélyi református püspököt és számos református arisztokratát letartóztattak összeesküvés vádjával, de rövidesen szabadon kellett engedjék őket, látva az önkényes intézkedés miatti tiltakozást.

1735-ben a főkormányshék tanácsosai között 6 katolikus volt és 6 református meg lutheránus együtt. A törvényhatóságok (vármegyék, székely és szász közigazgatási egységek, szabad királyi városok) választott vezetőit is meg kellett erősíteni tisztségükben, s ha nem kaptak felső megerősítést, nem iktathatták be őket. Ez történt Kolozsvár unitárius főbírójával, majd még a többségükben lutheránus szászokra is ráerőltetik a katolikus vezetőket: Brassó főbírójának katonai beavatkozással tettek meg katolikus személyt, (1731), majd egy évtized múlva katolikus töltötte be a szebeni ispán tisztségét is. A katolikus egyház országgyűlési képviselőket is kap: előbb a püspök, majd a gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent képviselői lehettek jelen az országgyűlésen, majd a kolozsvári jezsuita akadémia rektora is.

Az országgyűlés szerepe: Az erdélyi országgyűlés összehívásáról Bécsben döntenek, s az ügyrendről is. Továbbra is hasonló szerkezetű az országgyűlés: a gubernátor és a tanácsosok mellett, részt vesznek a székek és vármegyék kinevezett vezetői, katolikus püspökök, s még számos regalista (uralkodói meghívott). Mellettük kisebbségben voltak a választott követek: vármegyéből székely és szász székekből, meg a szabad királyi városokból.

Az állandó országgyűlési témák közé tartozik az adóügy, a katonaság tartása, a különböző tisztségviselők választása (utóbb inkább csak jelölése). Az egyéb határozatok közül említésre méltó a függő parasztok kötelezettségeinek szabályozása: 1714-ben a jobbágyok heti négy nap, a zsellérek heti három nap robottal tartoztak a földbirtokosnak. Amikor 1724-ben az erdélyi országgyűlés védővámokat akar bevezetni, birodalom központi vezetése elutasította azt.

Az erdélyi rendek az országgyűlést próbálják felhasználni ellenállásuk törvényes eszközéül, s ha módjukban áll elutasítják a Bécsből kiinduló kezdeményezéseket, viszont ez nem akadályozza meg az uralkodó környezetét, hogy rendeletekkel vezessék be a rendek által kifogásolt és elutasított intézkedéseket. Vagy a megszavazott határozatokat

nem erősíti meg Bécs, s akkor nem lép hatályba. A rendek tiltakozásuk jeléül számos sérelmi felterjesztést fogalmaztak meg, ezek közül a legnagyobb visszhangot kiváltók az 1741-es és 1746-os, de semmi sikerük nincs az erősödő abszolútizmussal szemben.

1761-ben *Buccow*, a császári hadak erdélyi főparancsnoka arra akarja kötelezni az összehívott országgyűlést, hogy vezessen be olyan intézkedéseket, amelyek teljesen felszámolják az erdélyi alkotmányosság maradványait: egyazon személy lenne a főparancsnok és a gubernátor, osztrák tanácsosokat is nevezzenek ki a gubernium tagjai közé, minden nemesnek igazolni nemesi címét és birtokadományát, pénz és adóügyekben teljesen kiszolgáltatnák Erdélyt Bécsnek és a császári intézményeknek, stb. Emellett javasolja *Buccow* hét erdélyi határőrezred felállítását is. Az országgyűlés ezekbe nem egyezhet bele, de ennek ellenére rövidesen sor került mindezen központosító intézkedések bevezetésére. (Egyedül az marad el, hogy a gubernium tagjai közé osztrákokat nevezzenek ki).

Az erdélyi határőrezredek megszervezése: A Habsburg Birodalom, a szomszédos Török Birodalommal határos területeken létrehozták a katonai határőrvidéket, amely egy fajta olcsó telepes katonaság akart lenni. Ebbe a folyamatba illeszkedett be az erdélyi és bánági határőrezredek létrehozása. Az erdélyi határőrezredek szervezése 1762-ben kezdődött *Buccow* tehatalmú királyi biztos irányításával. Kezdetől fogva feszültségekkel jár az összeírás, toborzás. A székelyek feltételül szabják a határőrségbe való beállításukhoz, a "régi szabadságaik" visszaadását, s hogy majd a katonákat ne vigyék külföldre, illetve hogy ne császári, hanem saját tisztjeik alatt katonáskodjanak.

Az elmérgesedő helyzetben *Siskovics* császári altábornagy vette át a határőrség szervezését, s még erőszakosabban és megfélemlítőbben lépett fel a határőrségbe belépni vonakodó székelyekkel szemben. 1763 decemberében Csíkszék férfilakosságának jelentős része az erdőkbe-hegyekbe húzódott vissza a határőrségbe való összeírás miatt. Egy részük fel is volt fegyverezve, fontolgatták az ellenállást, illetve esetleg a Moldvába való kitelepedést, s támogatták őket az udvarhelyiek és háromszékiek is. 1764 január 7-én éjjel császári csapatok tüzérséggel megerősítve támadtak a *Madéfalván* összegyűlt székelyekre, akik a jelentős túlerővel szemben nem tanúsítottak ellenállást. Több száz székely mészároltak le, ez volt a "madéfalvi veszedelem" (latinul *siculicidium*, azaz székelyölés).

A madéfalvi vérengzés után a székelyek ellenállása megtört, s hónapokon belül befejezték az évek óta vajúdo határőrség szervezést. Kisebb ellenállás Naszód vidékén is volt, az itteni románok körében. Hunyad és Fogaras vidékén is gyakran elégedetlenséget szült a határőrség szervezése a románok között is, amikor kisnemesi rangúakat is besoroltak a határőrök közé.

Végül Erdélyben három *székely* és két román határőrezredet állítottak fel, s a Bánágban hármat. A székely gyalogos határőrezredek központja Csíkszereda és Sepsiszentgyörgy, a lovas határőrezredé Kézdivásárhely volt. A román ezredek központja Naszód és Orlát voltak.

A határőrség azért is akadályt jelentett, mert a határőrök nem házasodhattak, nem adhattak el birtokot, nem tanulhattak tovább a katonai parancsnokság beleegyezése nélkül. Ezenkívül a határőrök adót is fizettek (csak valamivel kevesebbet, mint nem katonai polgártársaik), a puskán kívül a határőr maga kellett biztosítsa saját felszerelését, évente mintegy 50 napot kellett részt venniük szolgálatban, kiképzésen. A katonai

parancsnokság beavatkozhatott a korábban szabad bíróválasztásba és még egy sor akadályt gördíthetett az egyének vagy a székely közösségek elé.

Az erdélyi románok egy része számára, főleg akik eredetileg jobbágysorsúak voltak, a határőrségben való részvétel felemelkedési lehetőséget jelentett, A szabad székelyek és szabad, esetleg kispapok románok számára hanyatlást jelentett a határőrezredekbe való, s főleg a kényszerű bekerülés.

Összegzésképpen: Erdélyben a szatmári békét követő fél évszázadban a császári kormányzat fokozatosan ellehetetlenítette a helyi központi intézményeket: gubernium és országgyűlés, illetve a helyieket, a rendeleti úton való kormányzás, a jogok és korábbi ígéretük semmibe vételével. Ebben szerepet játszott, a korábbi vallási toleranciát felszámoló kései ellenreformáció, fokozott adózás illetve a véresen kiterjedt határőrezredek megszervezése.

Részletek egy korabeli forrásból a "fegyverfelvételtől", azaz a szabad székelyeknek fegyver alá fogásáról:

"A fegyvertelen védtelen népet megrohanta a dühös zsoldos sereg. Ezek ellenállás nélkül, szent zsoltárokat énekelve várták a mártírhalált...Egész 9 óráig tartott a gyilkolás és rablás, ekkor mindazokat kik életben maradtak vagy el nem futhattak, Tapolcára hurcolták, s onnan a (csík)szeredai várba. Földalatti iszonyú börtönökben halmozták össze oly mennyiségben, hogy még ülni sem tudtak...Ezt követően a tisztek faluról falura járva, újból feladták a fegyvert, a terrorizált nép azt ellentmondás nélkül felvette, csak a szépvíziek menekültek a havasokra, de azon fenyegetésre, hogy ők is a madéfalviak sorsára jutnak, hazajöttek és felesküdték. Ez alkalommal a szomszéd Oláhországba (Moldvába) számtalanok menekültek. (Idézi Orbán Balázs, A székelyföld leírásában).

3. A felvilágosult abszolutizmus reformjai és az erdélyi országgyűlések

Mária Terézia és II. József:

A Habsburg Birodalom legkeletibb és legelmaradottabb tartományában, a felvilágosult abszolutizmus reformjait megelőzően is jelen voltak a Bécs részéről jövő modernizációs törekvések: az igazságszolgáltatás, a közigazgatás vagy az adózás terén.

Mária Terézia (1740-1780) uralkodásának második felében erősödtek fel ezek a próbálkozások, főleg a trónörökös, a későbbi II. József hatására is. Az úrbéri kérdésre (jobbági és zselléri szolgáltatásokra) vonatkozó intézkedés a "Bizonyos Punctumok" (1769) tulajdonképpen nem érte el a célját, nem enyhített a függő parasztnak földbirtokossal szembeni terhein, hanem a korábban elfogadott gyakorlatot és robotmennyiséget erősíti meg. (A kézzel végzett robot heti négy, az igásállattal pedig heti három nap volt). A jobbágytelkek nagysága nem növekedett Erdélyben, amely átlagosan feleakkora sem volt, Magyarországon.

A felvilágosult abszolutizmus szándéka, hogy beavatkozzon a földbirtokos és a függő parasztnak viszonyába nem járt sikerrel ezúttal. Később, már II. József uralkodása idején 1783-ban császári rendelettel biztosított a jobbágyoknak bizonyos jogokat: a földesúr engedélye nélkül házasodhat, tanulhat és mesterséget gyakorolhat, s tulajdonával szabadon rendelkezhet.

II. József a következő években még többször rendeletekben foglalkozik a jobbágykérdéssel, (1785-ben eltörli a jobbágyok röghöz kötését, vagyis azok szabadon

költözhetnek), később a jobbágyi kötelezettségek közül egyes tizedfajtákat is szabályoz (sertés és méhtized), szabályozza a jobbágyok kocsmatartási jogát vagy foglalkoztatja a robotnapok számának csökkentése is.

II. Józsefet szándékaiban az vezérelte, hogy az államnak is adózó jobbágyok földesúri terhein csökkentsen. Ennek köszönhetően a jobbágyok körében elterjedt a "jó császár" legendája: Az uralkodó pártolja a népet, csak az állam tisztviselői, a kormányzati emberek és a nemesség nem akarja az uralkodói rendeleteket végrehajtani. A császár gyakran tett utazásokat Birodalmában, így Erdélyben többször is, ahol meghallgatta a panaszokat, s még Bécsben is fogadta a panaszos küldöttségeket. Ezek a jelenségek is alátámaszthatták a jó uralkodóról szóló tévhiteket, s volt némi szerepük az 1784-es Horea féle jobbágyláadásban is.

A József császár idejében elfogadott reformok más területekre is kiterjedtek: a magyarországi iskolaügy szabályozása után 1781-ben az erdélyit is egységesíti. (Népiszkolai rendszer felállítása). A vallásügy terén csökkenti az egyházak szerepét és a szerzetesrendek egy részét is felszámolja, vagyonukat állami kezelésbe véve. Erdélyben is alkalmazzák a türelmi rendeletet, ezzel tulajdonképpen a régebbi, a négy elfogadott vallás rendszerét szilárdítja meg. Ezenkívül egyesíti a bécsi Magyar és Erdélyi Udvari Kancelláriát, később eltörli az Erdély és Magyarország közötti vámhatárokat. Az igazságszolgáltatás reformjában a legjelentősebb a büntetőjog korszerűsítése, s még a halálbüntetést is eltörli.

A legsérelmesebb rendeletei a németesítésre vonatkoztak: hivatalos nyelvként a (régebbi latin, s részben magyar helyett) a német nyelvet tette kötelezővé, ami miatt beindult egy sor tiltakozó mozgalom. A közigazgatási átszervezés is igen sérelmesen érintette az erdélyieket: ezzel felszámolták a régebbi székely és szász székeket és vármegyéket, összevonták őket nagyobb egységekbe. A szászok is tiltakoznak, mert ők nem csak az addigi jelentős privilégiumaikat veszítették el, hanem a környezetükben (Királyföldön) megtelepedett románok egyenjogúak lettek velük, s a szász nemzet vagyonát lefoglalták a kincstár számára.

A rendek hiába tiltakoztak a megkérdésük és beleegyezésük nélkül hozott rendeletek ellen, de sokáig eredménytelenül. Halála előtt a kiábrándult II. József rendeleteinek többségét visszavonta, amit a rendek kitörő örömmel fogadtak.

Erdélyi országgyűlések 1790 után:

1790 decemberére hívta össze II. Lipót az erdélyi rendi országgyűlést, amely harminc évi szünet után arra törekedett, hogy eltörölje a II. József korában hozott rendeleteket, s megerősítse rendi helyzetét az uralkodóval szemben. Számos reformjellegű határozatot is hozott az országgyűlés, (a jobbágyok helyzetéről, a görögkeleti vallás szabad gyakorlásáról stb.) De az uralkodó az országgyűlési végzéseknél csak egy részét erősítette meg, másokat módosítva fogadott el.

Az országgyűlés idején fogalmazták meg az erélyi románok emlékiratukat *Supplex Libellus Valachorum* címmel. Ezen az országgyűlésen határoznak arról is, hogy a függőben maradt kérdések megoldására "rendszeres bizottságokat" jelölnek ki, amelyek a felmerült problémára megoldási javaslatokat terjesztenek be a későbbi országgyűléseknek.

Az 1792-es erdélyi országgyűlés különösebb eredmény nélkül oszlott szét, bár erőteljes követelésekkel léptek fel a rendek: követelték Erdély és Magyarország egyesülését, törvénybe iktatták a magyar nyelv hivatalossá tételét Erdélyben.

Az 1794-1795-ös országgyűlésen a rendek főleg a haderő reformját és a határőrség eltörlését indítványozták. A létrehozott rendszeres bizottságokban számos reformjavaslat is született, amelyek egy része akkor még nem volt megvalósítható, mások pedig az országgyűlés konzervatív felfogásán buktak el. (Ennek az utóbbi országgyűlésnek az idején kezdtek elterjedni Erdélyben is a magyar jakobinus mozgalom eszméi és a szervezkedésben egyes erdélyiek is részt vettek, másokat a hatóságok csak meggyanúsítottak a részvétellel.)

A korai reformországgyűlések vezető személyiségei közé tartoztak idősebb Wesselényi Miklós, Türi László és Bánffy György erdélyi gubernátor, akik nemcsak a nemzeti eszme, hanem a felvilágosodás hívei is voltak.

A napóleoni háborúk miatt hosszabb ideig szünetelt az országgyűlés, csak 1810-ben hívták össze ismét. A főbb elfogadott határozatok a közigazgatás és a bírászkodás különválasztása, vagy igen haladónak tekinthető, hogy az Erdélybe iparúzés, gyáralapítás vagy földművelés céljából betelepülő zsidók, nem csak a megtelepedésre kapnak engedélyt, hanem hatévi adómentességet is. Arról is döntenek, hogy a vándorcigányok három éven belül meg kell telepedjenek, és csak húszévi egyhelyben lakás után költözhetnek ismét. Az országgyűlési határozatok többsége nem lépett életbe, mert a bécsi kormányzat csak később foglalkozott velük, s többségét vissza is utasította.

1834-ig, a reformkorig nem hívtak össze országgyűlést Erdélyben, s akkor számos korábban javasolt, de meg nem oldott kérdés ismét előtérbe fog kerülni.

Összegzőképpen: *A Habsburg Birodalomban is szükség van azokra az újításokra, amelyek nélkül a modern államok nehezen elképzelhetőek (oktatástól az igazságszolgáltatásig és egészségügytől a közigazgatásig). A felvilágosult önkényuralkodói reformok a kiváltságos rendek ellenállásba ütköznek, bár maguknak az újításoknak vannak támogatói is. Az erdélyiek számára egyetlen fontos intézmény, ahol még szembeszegülhetnek az uralkodói hatalommal, az országgyűlés, bár ennek a határozatait is cenzúrázza Bécs.*

II. József az uralkodó és alattvaló viszonyáról és az uralkodói hatásköréről:

"Minden alattvaló az urától vár védelmet és biztonságot. Ezért az uralkodó kötelessége, hogy alattvalói jogát rögzítse, ügyeiket úgy vezesse, hogy a közjót és az egyén javát egyaránt szolgálja...A legfőbb hatalom, ami az uralkodót illeti, minden határozatára, amelyet rendelet formájában adnak ki, a kötelező bélyeget nyomja rá..."

Maroszlák alkirálybírája (1791- december 12-én) a régi (II. József újításai előtti) bírászkodásra való visszatérésről:

"Köz és tapasztalt igazság, hogy ha valamely nemzetnek, országnak törvénnyé vált szokása megbontatik, s felforgattatik, törvénye szerént való szabadsága sőt egész polgári alkotmánya rontatik, s kedvtelen gyászba borítottatik...Isten kegyelme által, elvesztett jussunkat megnyertük (visszanyertük), viceszéket nemes eleink példájára, az igazság gyorsabb kiszolgáltatására ülhetünk..." (Viceszék=alszék, közigazgatási és bírászkodási hatáskörrel rendelkező székely intézmény, amelyet egy alkirálybíró vezetett).

Feladat: Mi a fontosabb szerinted? 1.A központi hatalom erősítése. 2. A helyi intézmények erősítése. (Indokold meg a válaszodat).

Hogyan festi le az alkirálybíró II. József reformjait? Hát azok eltörlését?

4. Népeség, társadalom és etnikum Erdélyben a Habsburg korszakban

A népeség számának alakulása, etnikai viszonyok:

Az erdélyi népeség számát a szatmári béke után közvetlenül 800-850 000-re becsülik, ebbe Belső-Erdély értendő, illetve Partiumból (Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd vármegyék és Kővár vidéke, ezek tartoztak ebben a korszakban a Habsburg uralom alatt levő Erdélyhez). E lakosság etnikai megoszlása a következő lehetett: magyarok (székelyekkel együtt) 47%, románok 34% és szászok 19%. Több mint egy század múlva a románok aránya több mint megközelítőleg 58 % körül volt, a magyaroké 28 %, a szászoké 13 %. Az említettekén kívül Erdélyben éltek elég jelentős számban cigányok, főleg különböző mesterségeket űztek, mint fémmegmunkálás, aranymosás. Voltak örmények is, inkább egyes városokba tömörültek és főleg kereskedelemmel foglalkoztak. A zsidók is ebben a korszakban kezdenek megtelepedni, akárcsak a bolgárok a Bánságban (korábban ide szerbek is érkeztek meg svábok). A bányavidékekre pedig cseh, morva és szlovák bányászok és tisztviselők.

A változásokat elsősorban a *népmozgás* be és kivándorlás okozta, illetve az eltérő népszaporulat. Ami a kivándorlást illeti, a Magyar Alföld jelentős számú népességet, főleg magyarokat fogadott be Erdélyből, mivel a török kiűzése után az ottani birtokosok kedvezményekkel csalogatták földjeikre a jobbágyokat. Székely kivándorlás volt Moldvába, főleg a határőrség felállítása miatt, illetve rossz termés, éhínség idején. Erdélybe a legjelentősebb bevándorlás Havasalföld és Moldva irányából volt, ahonnan a fanarióta korszakban a súlyos adók miatt telepedtek át román etnikumúak. Egy részük később visszament, de a Kárpátokon keresztül történő román oda-vissza vándorlás felesleget csak Erdélyben maradt.

Erdély lakossága gyarapodott az elkövetkező évtizedekben elég jelentősen, bár gyakoriak voltak a pestisjárványok (a legsúlyosabb az 1717-1720-as járvány több mint 10 százalékos embervesztést okozott). A XVIII. században öt nagyobb pestisjárvány volt, egy súlyos himlőjárvány (halálos áldozatokkal járó). A szárazságok és rossz termések több alkalommal is idéztek elő éhínséget, a legsúlyosabb 1813-1818 között volt.

Az első erdélyi *népszámlást* II. József korában tartották, 1786-ban. Ennek alapján Erdély lakossága 1 560 000 fő volt. A települések többsége falu volt (többségük ezernél kevesebb lakossal), a három legnagyobb erdélyi város Brassó (18), Szeben és Kolozsvár külön-külön 14 - 14 ezer lakossal. Még a bányavárosok egy része rendelkezett jelentősebb lakossággal, az átlagos erdélyi városok (mezővárosok) 2-4 ezer lakossal.

Erdély településeinek száma 1770 táján:

Vidék	Terület/km ²	Szab.királyi város (szám)	Mezőváros (szám)	Falu (szám)	Település összesen
Vármegyék	32 095	2	37	1431	1470
Székelyföld	11 863	1	11	406	418
Szászföld	10 990	6	14	241	261
Partium	5 751	-	7	394	394
Erdély össz.	60 699	9	69	2 472	2550

A XIX. század első harmadának végére, Erdély lakossága megközelítette a 2 millió lakost. (Ezek a számok csak a Bánság, Máramaros és Bihar - Szatmár nélküli Erdélyre vonatkoznak.)

Társadalmi viszonyok:

Mint minden elmaradott térségben, a lakosság döntő többségét a mezőgazdasággal foglalkozók, a parasztok alkották, gyakorlatilag arányuk megközelítette a 90 %-ot. A Habsburg korban tartott gyakori adóösszeírásokból vannak ismereteink az adózók társadalmi hovatartozására és létszámára. A legnagyobb társadalmi csoportot a függő parasztok, a *jobbágyok* és *zsellérek* alkották. Együttesen a lakosság közel kétharmadát tették ki, ők voltak a legnagyobb számú adófizetők, kik nem csak a földbirtokosnak adóztak (pénzben, terményben és munkával), hanem az államnak is, és az egyháznak is. Érthető, ha a súlyos terhek miatt, hajlottak arra, hogy elszökjenek vagy megtagadják az adófizetést.

A jobbágyok és zsellérek aránya eltérő volt Erdély különböző részein: legmagasabb volt a vármegyékben, kb. feleakkora az arányuk a székely székekben és még alacsonyabb a szász székekben, (az összes adófizető lakossághoz viszonyítva).

A *szabad parasztok* csak az száma és aránya vidékenként változott: legmagasabb volt Szászföldön (több mint 60 %), aztán Székelyföldön, bár itt a határország bevezetése miatt csökkent a szabadok száma és aránya. A szabad parasztok aránya a legalacsonyabb a vármegyékben volt, (nem érte el az 5 %-ot sem).

Külön csoportot alkottak az *egytelkes nemesek* (népiesen hétszilvafás nemesek), akik csak annyiban különböztek a módosabb szabad parasztoktól, hogy nemeslevéllel rendelkeztek. Arányuk a legmagasabb a Partiumban volt és Székelyföldön, s kisebb a vármegyékben (Partiumon kívül), s Szászföldön jóformán egyáltalán nem volt belőlük.

Az adófizetők között voltak még bányászok számuk főleg a vármegyei bányavárosokban volt jelentős és voltak *"taxás" polgárok*. A polgárok száma és aránya értelemszerűen a városokban és a szász székekben volt a legnagyobb. (Erdély egészében az adófizetők 4-5 %-át tették ki).

A *nemesség* száma és aránya viszonylag magas volt egész Erdélyben, akik többségét a már említett "hétszilvafás" nemesek mellett, az úgynevezett "birtokos" nemesek jelentették, ők néhány jobbágytelekkel rendelkeztek. (Együttesen e két féle nemesi családok száma 10-15 000 között mozgott). Volt még néhány száz középnemes, és néhány tucat főnemes. Ez utóbbiak híres történelmi családok leszármazottai voltak, ők rendelkeztek igazán jelentősebb földbirtokkal és ők töltötték be a főbb tisztségeket is a Habsburg korban.

Az adófizető erdélyi családok társadalmi csoportonként :

Társadalmi csoport	1767-ben		1805-ben		1821-ben	
	szám (ezer fő)	%-ban	szám (ezer fő)	%-ban	szám (ezer fő)	%-ban
Jobbágy	108	42 %	139,6	40,5 %	117,9	39,1 %
Zsellér	45,5	17,6 %	76,6	22,2 %	56,7	18,8 %
Szabad paraszt	55,5	21,3 %	81,5	23,6 %	81,9	27,2 %
Egytelkes nemes	12,8	5 %	12,4	3,6 %	10,7	3,5 %
Egyéb (polgár, kereskedő, bányász, stb.)	36,8	14,1 %	34,4	10 %	34,2	11,2 %
Összesen	258,3	100 %	344,9	100%	301,1	100 %

Összegzésképpen: A Habsburg korszak több mint egy évszázados erdélyi léte alatt jelentős változások mentek végbe népesség etnikai szerkezetében, gyarapodott a

lakosság száma, ezzel nőtt a népsűrűség, de amint az előző táblázatból látszik a társadalmi szerkezet lényegesen nem változott.

A viszonyok jobb megértéséhez, még két adatsor:

- 1. Az 1807-es összeírás szerint, (ekkor volt a legnagyobb az adózók száma Erdélyben - 344 384 család) a következőképpen oszlott meg az adózók száma a tájegységek között:*

Vármegyékben: 163 888

Fogarasföldön: 7 069

Partiumban: 39 775

Székely székekben: 37 331

Szász székekben: 88 096

Taxás helyek (városok): 8 134

- 2. A másik részadat 1803-ban három székely és a két román határőrezredhez tartozó területek lakosságára vonatkozik: összesen 131 942 személy élt a területükön (ebből 65 351 férfi).*

I. székely gyalogezred 32 763

II. székely gyalogezred 28 737

Székely huszárezred 19 876

I. román gyalogezred 21 165

II. román gyalogezred 29 404

Feladat: 1. Az 1807-es összeírás alapján Erdély mely vidékei tájegységeiből származott több adózó? (Összehasonlíthatod az adózók számát a tájegységek területének nagyságával is.)

2. A fenti adatok alapján Erdély lakosságának kb. hány százaléka tartozott katonai kormányzat alá (a határőrezredek népe)?

5. A román nemzeti mozgalom

Görögkatolikus egyház, a román nemzeti ébredés bölcsője:

Az erdélyi etnikumok közül (magyarok és székelyek, szászok meg románok) a középkorban csak a románok nem rendelkeztek egy vezető réteggel. Mert papjaik (a görögkeleti vagy ortodox) papok is majdnem jobbágyi sorban éltek, s a románok közül akik nemesi rangot és birtokot szereztek, azok felvették a katolikus vallást, és sokan közülük elmagyarosodtak. A korábbi kenézek meg vajdák vagy nemességet szereztek az idők folyamán, s gyakran saját fajtájukból való egyéneket taszítottak jobbágyi sorba vagy lassan lesüllyedtek maguk is a függőségi állapotba. A csekély számú román szabadparaszt vagy kispap nem képviselt akkora erőt és tömeget, hogy önálló rendi nemzetté tudott volna alakulni és megfelelő rendi érdekképviseletet hozott volna létre, amelynek elég súlya lett volna az országgyűlésben.

Ezért jött jól a vallási egyesülés, mert a Rómával egyesült görögkatolikus egyház papjainak az egyesülést elismerő császári rendelet (az 1701-es, második Lipót féle

hitlevél) az egyesült felekezethez tartozó papoknak és világiaknak egyaránt ugyanazon jogokat adta, mint az erdélyi katolikusoknak. (Ezzel viszont a császár megszegte az előző Lipót féle diplomában vállalt kötelezettségét, hogy nem változtat az erdélyi négy vallás és három nemzet rendszerén). Ezért az erdélyi országgyűlés ellenállt, s a rendek megakadályozták a rendelet e pontjának alkalmazását, vagyis csak az egyesült papok lehettek egyenrangúak, a világiak nem. Ennek hatására kialakult egy felemás állapot, az Rómával egyesült felekezethez tartozó románok számára jelentett némi előnyt az e valláshoz való tartozás, a korábbi ortodoxiával szemben, de igazából nem eleget. Ráadásul fennállott az ortodox részről jövő ellenreakció is, amelyet támogattak a szintén ortodox szerb egyháziak, illetve a havasalföldi egyházi körök.

Klein Ince unitus püspök tevékenysége: Az erdélyi románok sorban harmadik egyesült (unitus) püspöke Klein Ince volt az, aki először politikai köntösbe öltöztette, s nyíltan kimondta az erdélyi románok azon szándékát, hogy mivel ők Erdély legnépesebb és "legrégebb" nemzete, ezért őket is be kell venni a rendi nemzetek közé. Ezért a három rendi nemzet rendszerét (magyar, székely, szász) át kell alakítani négyessé, s a románokat létszámuknak megfelelően kell alkalmazni közhivatalokba, nyelvüket is használhassák szabadon a közéletben. A románok régiségét Traianus császár római hódításától számította (105-106), s azóta "szüntelenül" itt éltek ők Erdélyben (ez a folytonosság, "kontinuitás" elmélete).

Klein Ince mint püspök, hivatalból tagja az erdélyi országgyűlésnek, ahol az 1730-as és 1740-es évek során az "egész erdélyi román nemzet" nevében lép fel és kéri, hogy a románokat ismerjék el negyedik rendi nemzetnek, hogy a románok is legyenek egyenjogúak, stb. Az országgyűlés elutasítja Klein követeléseit, megalapozatlannak tartva azokat, s a császári házat téve felelőssé, hogy a vallási unió kieroportálásával felbátorította a románokat, miközben azok igazából nem is katolikusok csak színleg, az egyesülésből származó előnyök miatt léptek unióra, s most is pont olyan "bárdolatlanok", mint korábban. Az országgyűlés ezért azt határozza 1744-ben, hogy az unitus egyház előjogait *"nem lehet és nem kell kiterjeszteni a köznépre, hogy sem az oláh, sem pedig más jövevény nép a nemzetek közt számot ne tegyen"*.

Balászfalvát, az unitus püspök székhelyét Klein püspök tette iskolavárossá, ahol egyre több román ifjú tanult, a papok mellett tanárok is tevékenykedtek. Az itteni tanulmányok befejezése után az ifjak tudásukat kiteljesíthették a nagyszombati, bécsi és római katolikus főiskolákon.

Klein püspök utódai: Klein püspök szabadította ki a "szellemet a palackból". Túlzónak tartott követelései miatt Bécsbe rendelték, de ő inkább Rómába menekült, önkéntes száműzetésbe. Viszont az általa beindított folyamat folytatókra talált, előbb egyházi (unitus) körökben: ennek jele az 1748-as kérvény, amelyet "nyomorult oláh nemzet és egész klérusa" nevében a nagyszombati papi gyűlés intézett az uralkodóhoz, a már ismert igényeket felsorolva.

A román nemzeti ébredés folytatói közé tartoztak az értelmiségi körök, amelyek elsősorban a román történelem és a nyelv kutatásával foglalkoztak: Ezt az "Erdélyi Iskola" nevű értelmiségi csoportosulás vállalta fel, hogy egyrészt bebizonyítsa a román nép és nyelv latin eredetét és ősiségét, valamint a valóban tudatlan és elmaradott román tömegeket a művelődés révén felemelje. A mozgalom hármásának tagjai Klein Sámuel (Samuil Micu), Sinka György (Gheorghe Șincai) és Major Péter (Petru Maior), egy

művelt vezető csoportot alkottak, akik értelmiségi helyzetükből kifolyóan hatással voltak népük gondolatainak, felfogásának alakítására.

Közben kialakult lassan egy fokozatosan gyarapodó román értelmiségi réteg, amelynek már nemcsak egyesült papok voltak a tagjai, hanem orvosok, közhivatalnokok, a román határőrezredek tisztjei, ügyvédek, akik hatására a román nemzeti tudat jelentősen megerősödik.

A román határőrezredeknek is meg volt a szerepe a románok nemzeti, kulturális felemelkedésében: iskolákat hoztak létre főleg a II. román ezred területén. Ennek az ezrednek a zászlajára az alábbi sokatmondó jelmondat volt felírva: "*Virtus romana rediviva*" azaz "*Feltámadt a római erény*".

A román jobbágyság lázongásai: Erdély esetében helytelen az a megállapítás, hogy ott nemes az magyar és a jobbágy az román. Ebből annyi felel meg a valóságnak, hogy a nemesek a magyar rendi nemzethez tartoztak de eredetüket, sőt nyelvüket illetően lehetek más etnikumúak, s a jobbágyok körében is voltak nem csak románok, hanem székelyek, magyarok és szászok is.

Tény az, hogy a jobbágyi terhek nem voltak csekélyek és okuk lehetett a jobbágyoknak a lázadásra, mint ahogy az is, hogy csekély műveltségük miatt könnyen lehetett őket megtéveszteni. Gyakran összemosódtak a szociális és a vallási sérelmek bennük, s a vallási uniót sem a parasztság tömegei akarták, hanem papjaik.

1744-ben egy Viszarion nevű szerb ortodox szerzetes prédikációival az unió elhagyására szólítja fel a román parasztokat, akik tömegesen követik is. Viszariont elfogják ugyan, de az erdélyi románok jelentős része visszatér az ortodoxiához. Hasonló jellegű, de immár társadalmilag és nemzeti szempontból tartalmasabb mondanivalója volt Sofronie havasalföldi szerzetesnek (1760), aki azt prédikálta, hogy "*Vége az urak hatalmának, most mi vagyunk az urak!*"

Ennél még kiélezettebben fogalmaznak a Hunyad megyei románok főispánjukhoz címzett levelükben: "*...bennünket ti, magyarok annyira elnyomtatok s a jobbágyság jármát is a nyakunkba vetettétek, holott mi sokkal többen vagyunk s voltunk is mindenkor a magyaroknál. Sőt, mi több, régebben is vagyunk az országban nálatoknál, mert még a régi dákoknak vagyunk a maradékai.*"

Az erdélyi román jobbágyok legnagyobb megmozdulása a **Horea felkelés (1784)** volt, amely során a zarándi kincstári birtok jobbágyai lázadtak fel. Kezdetben az örmény kocsmabérlők (kocsmatartási jogot megvásárló) ellen tiltakoztak, majd II. József császárra hivatkozva, (akinél többször is járt kihallgatáson) Horea (Urszu Miklós) a nemesek kiirtására szólította fel a topánfalvi vásáron levő mócokat: "*öljétek meg a magyarokat, a jókat is és a rosszakat is, mind akik nem térnek át a román hitre.*"

A felizgatott román tömeg nemesi udvarházakat támadott meg és fosztottak ki, templomokat is. Megöltek sok nem román embert: nemes, papot és hivatalnokot. esetleg azok lányait erőszakkal "román hitre" (ortodoxra) térítve. A lázadás kiterjedt Alsó-Fehér, Zaránd, Hunyad, Kolozs és Torda megyékre, elsősorban nemzeti és szociális jellege volt. Állítólag a tordai románok körében ez is elhangzott: "*Feljött az oláhok csillaga, a magyarok menjenek Scythiába, mivel ők (a románok) régebbi lakosai a hazának.*"

A felkelők ellen egy darabig a császári hatóságok nem léptek fel elég határozottan, ami erősíteni látszott azt a korabeli szóbeszédet, hogy a felkelés mögött maga a császár áll, esetleg Erdély szász nemzetiségű kormányzója. Közben a nemesség egy része Déva várába gyülekezett, más részük Kolozsvárra, hogy megvédjék magukat és

felkészüljenek a felkelés leverésére. A katonai parancsnokság végül elrendelte a felkelés megfékezését és a székely határőr katonaság egyetlen ütközetben szétszórta a lázadókat. Vezetőik télire az erdőkbe menekültek, de elfogták őket és Gyulafehérvár várába bezárták, majd az összeterezt jobbágyok szeme láttára megkínózták és kivégezték őket.

A román jobbágyok mozgalmával nem érzett együtt a román értelmiség, Klein Sámuel történész (a püspök unokaöccse) elítélte a mozgalmat: *"Felkelt a körösi mokányságban néhány átkozott ember, akik el akarták rontani a nemességet"*.

Supplex Libellus Valachorum (1791): A II. József halálát követő oldódás légkörében az erdélyi románok képviselői kidolgoztak egy felségkérvényt II. Lipót császárhoz, amelyet támogatott az erdélyi unitus papság és román értelmiségiek. A császár a neki felterjesztett kérvényt leküldte a kolozsvári országgyűlésnek, ahol a felolvasása nagy döbbenetet keltett, de a folyamodvány kéréseit elutasították: Főbb követelések: a román legyen a negyedik rendi nemzet, a tisztségekbe választásoknál legyenek képviselve a románok arányosan, a román nyelvhasználatot, s hogy töröljék el a románokra nézve sérelmes kifejezést, hogy "megtúrtek". Lévén, hogy ők a legszamosabb és legrégebbi népe Erdélynek. A rendek érvelése az volt, hogy a kérések elfogadásával felborítanák Erdély sok évszázados politikai és alkotmányos rendjét.

A románok nem tettek le arról a továbbiakban, hogy negyedik rendi nemzetté váljanak, még 1848 tavaszán is ez volt az egyik fő követelésük.

A következő évtizedekben a politikai románok küzdelme inkább háttérbe szorult, tevékenységüket inkább a művelődés és a sajtó terére tették át, s ebben megnőtt a szerep olyan központoknak, ahol román értelmiségiek vannak és lapokat, meg könyveket adnak ki, mint Nagyvárad, Buda, s Brassó.

Összegzésképpen: Az erdélyi románok kulturális és nemzeti felemelkedésben döntő szerepe volt az unitus egyháznak, innen került ki Klein püspök, majd követői közül is sokan. Később megnőtt a világi értelmiség szerepe is sorukban, a román nemzeti mozgalom egyik csúcsát jelentette császárhoz benyújtott felségfolyamodvány (supplex=kérvény). A Horea lázadásnak nemzeti köntösbe burkolt társadalmi céljai voltak, abból a leegyszerűsítő közhelyből kiindulva, hogy a nemes az magyar, a jobbágy az román.

A Supplex fogadtatása az országgyűlésen:

"A Supplex Libellus, melyet az uralkodó leküldött az országgyűlésre, ugyanolyan vihart kavart fel, mint annak idején Klein Ince követelései. Idősebb Wesselényi Miklós, a rendi ellenzék körülrajongott vezére arra figyelmezteti a követeket, akik egy tűzeset miatt az ablakhoz tódulnak, hogy nagyobb tüzet kell itt benn eloltani."(Makkai László nyomán)

6. Reformkor Erdélyben

A reformok támogatói: A reformelképzelések kidolgozói és támogatói, a liberális nemesek, néhány arisztokrata sokkal erőteljesebbek voltak Erdélyben, mint Magyarországon. Az erdélyi reformerők vezéralakja ifjabb Wesselényi Miklós volt, aki a magyarországi politikai küzdelmekben is kivette a részét. Mellette szerepe volt Bölöni Farkas Sándornak, Kemény Dénesnek és Szabó Károlynak.

Közismert Wesselényinek Széchenyi Istvánnal való barátsága, s az hogy rokonlelkek voltak. A fejlett nyugati országokban tett utazásaik során mindketten rájöttek országuk elmaradottságára. Életüket az ország gazdasági, társadalmi, kulturális felemelésére szentelték.

Wesselényi egyrészt, hogy az erdélyi arisztokratáknak példát mutasson, másrészt, hogy saját vagyoni helyzetét megszilárdítsa, jövedelmeit növelje, zsibói birtokán mintagazdaságot létesített. Itt a lótenyésztés, szőlőtermesztés, minőségi gyapjútermelés mellett egyéb jövedelmező terményeket is meghonosított.

Nem csak tesz a haladás, a gazdasági fellendülés és a társadalmi-politikai reformok érdekében, hanem ír róluk, hogy másokat is meggyőzzön: *"A haszon az a hatalmas rugó, mely eleitől fogva a világon az embereknek lelki s testi erejét leginkább kifejtette... (kiváltotta)...egyedül a haszon tartja fenn a kereskedést, ez állított és tart fenn minden fabrikákat (gyárakat) s a gazdaságnak se gyarapodhatik egy ága is, mellyben haszon nincs vagy nem lehet."*

A közismert művében, "Balítéletek" című, a cenzúra miatt külföldön kiadott terjedelmes politikai munkájában megmagyarázza az ország gazdasági és társadalmi elmaradottságának okait, amelyeket egyrészt a nemesi kiváltságokban lát, másrészt a jobbágyok, s általában a nem nemesek jogfosztottságában. A nemesekben a polgárokkal, jobbágyokkal, mesteremberekkel szembeni előítéletet nevezi balítéletnek, s sürgeti a reformokat, a jogegyenlőség, gazdaságfejlesztés, pénzügyek (adó és hitel) terén. A műve végén kiemeli bizonyos elidegeníthetetlen jogok fontosságát (juss=jog): *"Vannak jussok, mellyekre ember mindég meg van érve, azért, mert ember, s mellyeket tőle csak vad önkény vonhat meg. Ilyen jussok: hogy senki más önkényétől ne függjön, hogy törvény előtt mindenki egyenlő legyen, hogy iparkodása után boldogulhasson, hogy vagyont bír hasson s annak birtokával bátorságban és bizonyosságban éljen"*.

Az 1830-as évek elején Wesselényi az erdélyi megyegyűléseken tevékenykedik, ahol szónoklataival a megyék nemességét készíti fel a közeledő országgyűlés ellenzéki-liberális programjára. Ez időben volt a felvidéki koleralázadás, ami a jobbágyok tarthatatlan helyzetére figyelmeztette a hatalmat birtoklókat, s ami érveket adott a reformpártiak számára.

Erdélyi reformországgyűlések:

Magyarországhoz képest az erdélyi országgyűlési reformviták, amelyek reformkor sajátossága, időben némileg megkéstek, mert csak 1834-ben sikerült az erdélyieknek elérni, hogy negyedszázados szünet után összehívják az erdélyi országgyűlést. Az országgyűlések hiányában a korábbi határozatok alapján működő bizottságok készítettek reformterveket, amelyek legégetőbb pontja az úrbéri kérdés rendezése volt. Az úrbéri területeket összeírták ugyan, de a jobbágyok igyekeztek eltitkolni az összeírók elől, az általuk ténylegesen használt területek nagyságát, hogy az államnak kevesebbet kelljen adózzanak.

Mivel a reformerők Erdélyben erőtlenebbek voltak, ezért az országgyűlésen és a követeket választó megyegyűléseken fontos pontként szerepel Erdély uniójának kérdése és a magyar nyelv ügye is. Unió esetén az erdélyi liberálisok támogatást kaptak volna a magyarországi szabadelvűektől.

Az első reformországgyűlés erős ellenállást fejtett ki a Bécsből jövő irányelvekkel szemben, s Wesselényi nem csak az ellenzék vezére volt, hanem a cenzúrát kijátszva (Kossuth példájára) kiadta az erdélyi országgyűlés munkálatairól szóló tudósításait. Ez és

az erdélyiek ellenzéki magatartása ürügyül szolgált az országgyűlés feloszlatására, sőt Wesselényit perbe fogták Erdélyben az országgyűlési beszámoló kiadása miatt, és Magyarországon, a Nagykárolyban egy megyegyűlésen elmondott beszéde miatt. (A jobbágyi terhek örökös megváltásáról volt szó benne). Ez volt az, az időszak, amikor az udvar Kossuthot és más ellenzéki vezetést perbefogott, hogy elhallgattassa őket, s aminek a vége az lett, hogy a vádlottakat bezárták, hosszabb-rövidebb időre.

A reformkorban még több országgyűlést is tartottak Erdélyben, amelyeken az ellenzék ért el sikereket, például nem választották meg Bécs jelöltjét erdélyi gubernátornak, elérték igaz, csak 1847-ben a magyar nyelv hivatalossá válását, de a legfőbb kérdés, a jobbágyok felszabadítása, tulajdonossá tétele, Erdély és Magyarország egyesülése, az 1848-as forradalmi törvényekre maradt.

***Összegzőképpen:** Az erdélyi reformkor megkésettsége és viszonylagos erőtlensége ellenére, Wesselényi Miklós bátorsága és fáradhatatlansága révén nem csupán az árnyéka volt a magyarországiénak. Sajátossága az erdélyi fejlődésnek, hogy a magyar nemzeti ébredés a szászok és románok hasonló törekvéseit szülte, ami a magyar nyelv hivatalossá tételét akadályozta.*

Wesselényi Miklós, "Az első magyar nemzetiségpolitikus":

Wesselényi arisztokrata származása ellenére képes volt túlhaladni korábbi nézetei korlátjain: Előbb csak azoknak a jobbágyoknak a felszabadulását, tartotta elképzelhetőnek, akik megtanulják a magyar nyelvet, utóbb viszont óvott a túlzott magyarosítási törekvésektől, mert tisztában volt azzal, hogy a magyarosítás kiváltja a nemzetiségek nacionalizmusát, s ő lett mondhatni a "a nemzetiségi kérdés egyik első szakértője" (mai kifejezéssel szólva) Erdélyben és Magyarországon. Erről tanúskodik az 1843-ban megjelent: **Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében** című terjedelmes munkája. Javasolja egyrészt a Habsburg Birodalom átalakítását széles nemzeti autonómia alapján, s például a románság felemelésére, anyagi és jogi helyzetének javítására is gondol. (1848-ban javasolja a sértőnek számító "oláh" megnevezés eltörlését is).

Továbbmegy és megfogalmaz egy javaslatot, amely egy nemzetiségi törvénytervezet, amely például szabad anyanyelvhasználatot engedélyez és tiltja a nemzetiségi uszítást. (Nem ő, hanem a kor és a körülmények tehetnek arról, hogy a tervek nem váltak valóra).

Bölöni Farkas Sándor (1795-1842):

Székely határőr családból származott, aki jogi tanulmányai elvégzése után hivatalnoki munkát vállalt. Számos egyesület alapító tagja (önsegélyző egyesület 1825, kolozsvári "Nemzeti Casino", "Vívó Intézet", "Asszonyi Olvasó Egylet" stb.) Foglalkoztatja az ERDÉLYI MÚZEUM megalapítása, s "Vasárnapi Újság" címmel ő hozta létre az első erdélyi magyar napilapot.

Amerikai utazásának leírását 1834-ben adta ki Kolozsváron **"Utazás Észak-Amerikában"** címmel, amely az első erdélyi reformországgyűlés idején jelent meg, és könyvsiker lett. Leírta benne, úti élményei mellett, mindazt, amit az amerikai demokratikus társadalom- és államszervezetről tapasztalt, s ez magyarázza könyve sikerét. A rövidesen második kiadásban kinyomtatott könyvét a hatalom betiltotta, de a megjelent példányokat titokban is olvasták polgárok, nemesek, diákok, magyarok és nem magyarok. Szerzője szerényen és szegényen halt meg, bár művei (Amerikáról szóló leírása és az általa létrehozott intézmények túléltek őt).

VI. Az 1848 - as forradalomtól a kiegyezésig

1. Erdély a forradalom és a szabadságharc idején

(I)

Alkotmányos átalakulás vagy a békés forradalom időszaka:

Még 1848 március 19-én, még mielőtt a pesti forradalom híre megérkezett volna Kolozsvárra, az erdélyi liberális ellenzék vezetői tanácskoztak a magyar országgyűlésnek az udvarhoz intézett javaslatairól. Az erdélyiek támogatták felelős magyar kormány ügyét, de különösen fontosnak tartották a Magyarország és Erdély, az ő megfogalmazásukban a "két magyar hon" egyesülését.

Március 15-e erdélyi visszhangja: A pesti események, március 15-e dicsőséges és békés győzelmének híre öt nap késéssel érkezett meg Kolozsvárra, Erdély közigazgatási és kulturális fővárosába. A lelkesedés és a tenni akarás Erdélyben is beindította az események felgyorsult menetét: s már 20-án Bethlen János (idősebb) liberális politikus tanácskozást hívott össze, amely sikerült egymás egyezsége jutni a konzervatívokkal, s *programot* fogadtak el a közös cselekvés céljaira. A programot körlevélben elküldik a törvényhatóságoknak és felkérlik az összes vármegyét, hogy kezdeményezzék az erdélyi országgyűlés összehívását, amely majd hozzon törvényt a jogegyenlőség, közteherviselés, unió és a többi közös kérdésben.

Március 21-én a *kolozsvári városi tanács* is ülésezett, mialatt a fiatalok kokárdákkal, zászlókkal járkáltak a városban éltetve, a sajtószabadságot, uniót és minden forradalmi vívmányt. A Nemzeti dal és a Szózat is lelkesítette a fiatalokat. A városi tanács az alkotmányos és békés átalakulás mellett foglalt állást, s ugyanakkor a városban polgárórság és az országban nemzetórság felállítását szorgalmazva, hogy ez esetben "bátrabban nézhetünk szembe a fenyegető veszélyekkel". A fegyveres erőre azért számítottak, ha a jobbagyság lázadásra adná magát (mint Horea korában) vagy ha bármilyen rendbontás történe.

A városi tanács határozatát ismertették az összegyűlt tömeggel, amely egyetértően éljenzéssel fejezte ki tetszését. A határozatot küldöttség vitte a Teleki József gubernátornak, este pedig a fiatalok fáklyásmenete üdvözölték a kolozsvári ellenzéki politikusokat lakóházaiknál.

Az erdélyi városok és vármegyék és székely székek követték Kolozsvár példáját és maguk is megtartották a maguk forradalmat ünneplő népgyűléseit, a fiatalság, a liberális nemesek és értelmiségiek-polgárok cselekvő részvételével. A marosvásárhelyi eseményekben kivették részüket a román ügyvédgyakornokok is, kik maguk akkor még egyetértettek a forradalmi programmal, sőt még Magyarország és Erdély egyesülésével is, abban a reményben, hogy a 12 pontba foglalt követelések így hamarabb megvalósulnak Erdélyben.

Az események fogadtatása a szászok és a románok részéről: Az erdélyi szászok megoszlottak a történetek megítélését illetően. A szász társadalom bár polgárosultabb volt, mint bármelyik más erdélyi nemzet, de többségében konzervatív szemléletű. Mereven ragaszkodtak a középkori kiváltságaikhoz, amely lehetővé tette, hogy viszonylag kis számuk ellenére jelentős politikai súlyuk legyen és még számottevők gazdasági erejük.

A szászok között voltak megújulást sürgető erők, főleg Segesváron és Brassóban, akik konzervatív szász önkormányzat (Universitas) korszerűsítését indítványozták, s az

első napokban még az uniót is elfogadták. Rövidesen viszont felülkerekedett a Bécshez hű irányzat, s majd az ellenforradalom legfőbb erdélyi hátországa Szászföld lett, s uniót csak Béccsel akartak. Emellett megpróbálták megnyerni (sikerrel) a románokat, hogy azokat is szembefordítsák a magyar forradalommal. Erről egy kortárs, Szebenben élő magyar hivatalnok így számolt be: A szászok *"az oláhokat igyekeznek minden áron részökre megnyerni, s mit bánják ők, ha az egész haza lángba borul is, csak ők a régi mellett maradhassanak..."*

Még az erdélyi országgyűlés összehívása előtt, a szebeni szász vezetés kikényszerítette a szász városok és székek képviselőiből álló népgyűléstől, hogy kimondják: *"a szász nemzet a Magyarországgali egyesülét a jelen körülmények között üdvösnek és szükségesnek nem tartja..."* S ehhez tartották magukat a továbbiakban.

Az erdélyi románok első reakcióikban üdvözlik a márciusi eseményeket, így, Timotei Cipariu, a balázsfalvi görögkatolikus líceum tanára: *"Magyarország egy csapásra megsemmisítette földig rombolta az összes kiváltságokat..."* Természetesnek vette, hogy a jogok kiterjesztésével a románok is elnyerik szabadságukat és polgárjogaikat, ezért nem ellenezte az uniót. A brassói román lap, a Gazeta Transilvaniei (=Erdélyi Hírlap) szerkesztője is hasonló szellemben ír, de ő már nyíltan kimondja, hogy a románok az egyesülés jóváhagyását, követeléseik elfogadásától teszik függővé.

Meg is született Kolozsváron az első román nemzeti program, amely vallási, nemzeti egyenlőséget kért, s arányos képviseletet a különböző tisztségekben a románok számára, nyelvhasználati jogot, közteherviselést, jobbágyfelszabadítást állami kárpótlással, iskolaügyben kedvezményeket a román iskolák számára, stb. A programot kérvény formájában az erdélyi gubernátornak, s más hivatalosságoknak is eljuttatták. Ez a követelés lényegében nem állott mesze a magyar forradalom általános programjától, némi sajátos román nemzeti célkitűzésekkel kiegészítve.

Ennél sokkal radikálisabb álláspontot képviselt Simion Bărnuțiu, március 25-ei beszédében: Nem akar hallani mindaddig unióról, míg a románokat vissza nem helyezik régebbi jogaikba, s nem lesznek egyenlők a szászokkal, magyarokkal és székelyekkel. Számára: *"Nemzet nélkül (a román rendi nemzet elismeréséről van szó) a köztársaság is csak átkozott zsarnokság"*. Másképpen mondva nem fogadják el a magyar liberalizmus és forradalom részéről jövő jogegyenlőséget vagy szabadságjogokat, míg a románok nem kapnak rendi kiváltságokat. A románok közül az, aki együttműködik a magyar forradalommal, mielőtt megadnák a románoknak a jogokat, amelyeket követelnek, *"legyen örökre átkozott"*. (A magyar és az erdélyi liberálisok is, hiába érveltek a rendi kiváltságok eltörlése mellett, a román vezető réteg és a benne vakon bízó tömegek előbb akartak rendiséget, mint polgárosulást). Bărnuțiu-nak ezen gondolatait kézirat formában terjesztették a román ifjak egész Erdélyben, ennek köszönhetően a román jobbágy elutasította a hatóságok részéről jövő minden rendelet végrehajtását, és inkább hagyta magát megtéveszteni a császári haderő erdélyi vezetésének kétértelmű intézkedései által, amely inkább engedetlenségre buzdított a vármegyei hatóságokkal szemben, mint engedelmisségre, s a forradalom támogatására.

Ezt követték az 1848 április 30-ei és május 15-17-ei román népgyűlések Balázsfalván, amelyek közül a másodikon elfogadják a román nemzet programját, s e gyűlések vezérszónoka ugyancsak Simion Bărnuțiu volt. Ő még radikálisabban fogalmazott, mint hetekkel azelőtt: az erdélyi románok *"ne járuljanak a magyar szabadság asztalához, mert azon minden falat mérgezett"*. Követeli, hogy az egyesülés és

a magyarokkal való együttműködés helyett, ki kell kiáltani a román nemzet szabadságát és függetlenségét, mert Erdély a román nemzet tulajdona, akitől a későbbi hódítók (értsd a magyarok) foglalták el csupán.

A második népgyűlésen résztvevő több tízezer román jobbágyra hihetetlen hatással volt a szónok, s a csekély számú mérsékelt, egyesülést is elfogadó románok nem kaptak támogatást. A résztvevők felesküdtek a császárra is. Az elfogadott 16 pontos nemzeti programban gyakorlatilag megismételte a korábbi követeléseket, majd választott egy Román Nemzeti Bizottságot, Nagyszeben székhellyel.

A bánági románok ezzel szemben elfogadták az uniót, vallási és közigazgatási autonómiát, és román nyelvhasználatot kértek a magyar kormánytól, akárcsak a magyarországi (bihari) románok is.

Összegzőképpen: Erdélybe is megérkezett a pesti forradalom visszhangja, amely a liberális nemességet, polgárságot, s a székelyeket lelkesítette és cselekvésre készítette. A szabadságéskék a románok egy részét is megnyerték, de utóbb eluralkodott rajtuk a nemzeti radikalizmus. A szászok óvatosságánál, csak konzervativizmusuk volt erőteljesebb, ami hatására rövid tétovázás után az unió és a magyar kormány ellen fordultak, s Bécs támaszai lettek a kibontakozó ellentétek során.

A Balázsfalvi Román Nemzeti Programból (1848 május 15)

(Részlet)

16."A román nemzet kéri az együttlakó nemzeteket, hogy mindaddig ne tárgyaljanak a Magyarországgal való unió kérdéséről, amíg a román nemzet nem válik alkotmányos és szervezett, a törvényhozás házában tanácskozó és határozati-szavazati joggal felruházott nemzetté. Ha ezzel szemben az országgyűlés mégis tárgyalna erről az unióról, akkor a román nemzet óvást emel."

2.Erdély a forradalom és a szabadságharc idején

(II.)

Az utolsó erdélyi rendi országgyűlés, az unió és a jobbágyfelszabadítás

Miközben a magyar országgyűlés már áprilisban megszavazta a forradalmi törvényeket, s az uralkodó is szentesítette azokat, addig Erdélyben a helyzet egyre bonyolultabbá vált: a jobbágyság (román többségű) megtagadta a robot és egyéb hűbéri szolgáltatások elvégzését, vitatott tulajdonú föld, legelő és erdőfoglalásokba kezdett. Erdélyben nem volt egyértelműen elhatárolva, hogy milyen területet használ a jobbágy és melyet a földbirtokos nemes.

E mozgolódásokban a felhalmozott jobbágyi sérelmek és düh mellett szerepet játszottak azok az román ifjak, agitátorok (buzdítók), akik nyíltan vagy suttogva azt terjesztették, hogy az erdélyi jobbagyokat is felszabadította a császár, csak a földbirtokosok kérésére az előljárók eltitkolják a császári rendelet kihirdetését. A helyzetet még súlyosbította, hogy a jobbagyok nagy része, (több mint kétharmada) román volt, a nemeseket meg mindenki a magyarokkal azonosította. Felkelés és polgárháború fenyegette Erdélyt, s Bécsnek nem állott érdekében siettetni a feszültség feloldását.

Az utolsó erdélyi rendi országgyűlés: Az erdélyi és partiumi konzervatív nemességet nem volt könnyű meggyőzni arról, hogy ne ellenezzék a jobbágyfelszabadítást, mert a helyzet társadalmi és nemzeti robbanással fenyeget. Wesselényi Miklós kormánybiztosként, liberális nemesség vezéréként arra is felhívja az ingadozók késlekedők figyelmét, ha a nemesség nem szabadítja fel önszántából a jobbágyait, akkor azok az osztrák kormánytól kapják majd a szabadságot, s akkor neki lesznek ezzel lekötelezve.

Az erdélyi országgyűlés összehívását már márciusban javasolták, de az Udvar késleltető magatartása miatt csak május végére hívhatták össze. Így is, Teleki gubernátor hamarabb hirdette ki, mint az összehívást jóváhagyó császári megerősítés megérkezett.

Az országgyűlés május 29-én kezdte munkálatait, de már napokkal előtte a küldöttek egyeztető tárgyalásokat folytattak, így a balázsfalvi román küldöttség is támogatta az unió megszavazását, ha a azt is törvénybe foglalják, hogy *"Erdélynek minden lakossa nemzet, nyelv, születés s bevett vallások közti különbség nélkül úgy lesz tekintendő, mint egyenlő jogokkal bíró s egyenlő kötelezettségek alatt álló szabad polgára a nagy magyar honnak."*

Az országgyűlés összetételében a választott és az uralkodó által meghívott képviselőkkel együtt legtöbb volt a magyar és székely képviselő és meghívott együtt, jóval kevesebb szász és alig néhány román. Az országgyűlés hangulatára jellemző, hogy Puchner tábornok, mint királyi biztos is magyarul szólt hozzá a megnyitón és tolmácsolta az uralkodó üdvözlését. Ugyanez a Puchner, előző nap a szász küldötteknek, akik között sokan voltak, kik az uniót ellenezték, azt tanácsolta, hogy fogadják el az egyesülést, mert az unió a dinasztia érdeke. Így akkor a szász küldöttek az unió iránt kötelezték el magukat, bár megválasztásukkor kapott küldöttutasításaik az unió elutasítására kötelezték őket.

Wesselényi támogató felszólalása után, az országgyűlés ellenszavazat nélkül elfogadta az uniótörvényt, amely Erdélynek Magyarországgal való egyesülése mellett kimondta, hogy a már szentesített vallási és jogegyenlőséget kimondó magyar törvény hatályát Erdélyre is kiterjesztik. A továbbiakban megválasztották Erdélyt a magyar országgyűlésben képviselőket, akik közé szászok és románok is kerültek.

A további megszavazott törvények közül, a jobbágyfelszabadítást kimondó volt a legjelentősebb, amelynek előkészítésében, előterjesztésében és elfogadtatásában ismét Wesselényinek volt döntő szerepe. Voltak, akik halogatták volna, de Wesselényi fontosnak tartotta, hogy ezt minél hamarabb megszavazzák és érvénybe léptessék. Ellenszavazat nélkül fogadták el ezt is. Részlet a törvényből : *"Az úrbériségen eddig feküdt szolgálat (robot), dézsma és pénzbeli fizetések e törvény által eltöröltetnek."* Azt is törvénybe foglalták, hogy a volt jobbágyok és zsellérek által eddig használt földek tulajdonukba mennek át. (Ennek megvalósítása nem volt éppen könnyű a tisztázatlan használati jog miatt, de a törvény megteremtette a lehetőséget a nagyszámú paraszti-tulajdonosi réteg fejlődésére).

Külön törvényben mondták ki a vallási-felekezeti egyenlőséget: *"E hazában törvényesen bévett minden vallásfelekezetek (melyek közé a nem egyesült görög szertartásúak is értenek) nemzetkülönbség nélkül teljes és tökéletes jogegyenlőséggel bírnak, mind vallásgyakorlati, mind politikai igény tekintetében."*

Az erdélyi országgyűlés e törvényeknél többet nem tudott nyújtani, nem is volt rá példa sehol Európában.

1848 június 18-át tüzték ki a jobbágyfelszabadítás életbe léptetésére, az erdélyi kormányzat hivatalnokai sorra járták a településeket és hirdették ki a törvényt. A jobbágyok sok helyen emlékezetesen megünnepelte a napot. Volt olyan nemes is, aki mint az udvarhelyszéki liberális ifjabb Bethlen János, lakomát adott volt jobbágyai tiszteletére, sőt maga is asztalhoz ült velük, ezzel is jelezve, hogy saját magával egyenlőnek tekinti őket.

Az első ellenségeskedések és fegyveres megmozdulások: Miközben az országgyűlés megszavazta az uniót és a jobbágyfelszabadítást, Erdély románok lakta vidékein elmérgesedett a helyzet, beértek a korábbi uszítások és bujtogatások keserű gyümölcsei: A Küküllőnek a Marosba ömlése közelében található Mihálcfalva határában történt az első fegyveres összetűzés, ahol román jobbágyok és a földbirtokos grófi család közötti területi vitát kivizsgáló hatóságokat megtámadták a felizgatott és felfegyverzett falusiak, s a vizsgálóbizottság védelmére szolgáló határőrök tüzet nyitottak a támadókra, s egy tucat román meghalt. Az első halott egy székely határőrkatona volt.

Az első összetűzés felnagyított hírére, s rémhírek hatására a románok körében megkezdődött a fegyverkezés, készülődés, hogy megbosszulják a mihálcfalvi esetet. A szervezésben Avram Iancu (Ábrahám János ki korábban Marosvásárhelyen volt ügyvédgyakornok) mőcvidéki (érchegységi) szülőföldjén fegyverkezésre szólított fel, és Topánfalvára fegyveres népgyűlést hívott össze, majd három nap múlva ő maga mondta ki az összegyűlt fegyveres gyülekezet feloszlását.

Nem minden román viselkedett nyilvánvalóan radikálisan, még a szebeni székhelyű Román Nemzeti Bizottság tagjai között is voltak mérsékeltebbek, akik nem csak a császárral szemben maradtak hűek (lojálisak) hanem az erdélyi kormányzattal is. Június elején több szebeni román hivatalnok levélben fordult Teleki kormányzóhoz, amelyben figyelmeztetik, hogy az eddigi összetűzéseknek és engedetlenségek felbujtóira, s a további veszedelmekre: *"Ezen eseményeket, noha mi jól tudjuk, hogy nem kormányi rendeletek, hanem rend- és törvényellenes kicsapongások eredményei...s az unióellenesek ezen ürügyet az oláh nép kedélye felizgatására felhasználván, mű legnagyobb aggodalomban vagyunk, hogy azon néhány, százszok által elcsábított bujtogatók, kik a tudatlan oláh nép előtt magoknak tekintélyt és hitelt tudtak szerezni, s kik Balászfalván is a népnek kényők szerinti vezetői voltak - képesek lesznek a míveletlen szegény népséget mozgásba hozni, és talán kitörésre is bírni, mely esetben szeretett honunk lángba borulna, s néhány éretlen ifjakért szenvedne az egész nemzet, lakolna az ártatlan ügy, mint a bűnös."* Sajnos az aggodalmaskodóknak igazuk lett, rövidesen lángbaborult Erdély.

Erdély igazgatása az unió után: Az egyesülésnek mindkét oldalról (magyarországi és erdélyi részről) való kimondása után, a Batthyány kormány ideiglenes jelleggel megtartotta az ügyek vitelére a guberniumot, s föléje királyi biztost nevezett ki. A biztos, Vay Miklós, nem volt eléggé ismerője az erdélyi viszonyoknak, amelyek etnikailag, vallásilag, közigazgatásilag, társadalmilag és jogilag is különböztek a magyarországiaktól. Azonkívül Vay bízott az erdélyi hadsereg főparancsnokságban is, nem tudva, hogy Puchner tábornok inkább Bécsre hallgat.

Mivel Erdély Magyarországtól függött az unió révén, de Bécstől is az uralkodó, a katonai parancsnokság és a hagyományok révén, az unióval elégedetlen százszok és románok inkább Bécsre tekintettek, s onnan kaptak biztatást (előbb burkoltan, majd egyre nyíltabban) 1848 szeptemberére egész Erdélyben robbanásig feszült a helyzet. Egyrészt a

földkérdés miatt, (a felszabadított jobbágyok és földbirtokos volt nemesek közötti birtokmegosztás késlekedése miatt), másrészt a katonai kérdés tisztázatlansága miatt: az osztrák hadsereg erdélyi egységei és a határőrezredek megmaradtak Bécs parancsnoksága alatt. Az udvar ennek a katonai erőnek szánta azt a szerepet Erdélyben, mint Jellasicsnak Magyarországon. Ráadásul, amikor szeptemberben Erdélyben is megindult a magyar kormány rendeletére a honvédseregbe való toborzás, hadkötelesek összeírása, akkor a nép körében elterjesztették a hírt, hogy "az urak a császár ellen akarják vinni" a felállítandó hadsereget. Márpedig a császár a nép, különösen a román többség szemében "jó", ő hozta a felszabadulásukat is.

***Összegzőképpen:** Erdély országgyűlése is kimondta az uniót, ellenkező esetben úgy lehetett volna tekinteni, hogy Magyarország bekebelezte Erdélyt. Ezt a pillanat hatása alatt vagy taktikai okokból a szász és román képviselők is támogatták. Közben megkezdődött a román nemzeti szervezkedés, amely mind inkább az engedetlenség, majd a fegyveres felkelés (ellenforradalom) irányába tolódott el. Az átmeneti időszakban Erdély közigazgatása mind jobban kicsúszott főkormányzók és a királyi biztos meg a megyei hatóságok ellenőrzése alól.*

3.Erdély a forradalom és a szabadságharc idején

(III.)

Ellenforradalom és polgárháború Erdélyben:

Az ellenségességek kezdete, naszói határőrezred lázadása: Urban alezredes, a naszói román határőrezred parancsnoka augusztusban Bécsben járt, megkapta a szükséges utasításokat, hogy a megfelelő pillanatban nyíltan lépjen fel a magyar kormánnyal szemben. Bécsből hazafele jövet, Szebenben útba is ejtette, Puchner tábornokot, akinek hasonló utasításokat hozhatott. Hogy a magyar kormány elleni fellépést mennyire összehangolták, még időpont is megegyezett amikor Erdélyben Urbán, Magyarországon Jellasics fegyverrel fordult a magyar kormány ellen: szeptember 11-én Jellasics és 13-án Urban.

Urban alezredes arra biztatta az erdélyi parasztságot, hogy ne engedelmeskedjen a pesti kormány által elrendelt sorozásnak, viszont jelentkezzenek csoportosan is, egész falvak nála Naszódon, hogy felesküdjenek a császárra. Volt is hatása a korábbi suttogó, most márt nyíltan magyarelles és császárpárti propagandának, mert a falvak sokasága tagadta meg az újoncösszeírást, a fiatalok inkább az erdőbe húzódtak vagy sok helyen a falusiak összezsúfolták az összeírást végző hivatalnokokat kísérő katonasággal.

Szeptember 13-án Naszódon tartott ezredgyűlésen: *"Az ezred függetlennek nyilvánítja magát a magyar minisztériumtól."* A továbbiakban az unió megsemmisítését kéri, s a magyar nemzetőrség lefegyverzését, s felajánlja fegyvereit *"a Birodalom épségének fenntartására"*.

A továbbiakban Urbán a falvakat sorra feleskette a császárra, s nekik erről "sasos" (Habsburg címeres elismervényt adott), részben fel is fegyverezte őket, illetve megígérte felfegyverzésüket. A hatás nem késett, már szeptember végén felléptek a feleskett falusiak a magyarok, főleg nemesek, református papok, tisztségviselők, majd általában a magyarok ellen. Elfogták, megverték, megalázták őket és sokat közülük Naszódra hurcoltak. Az udvarházakat feldúlták, kirabolták, így még Wesselényi zsidói kastélyát is.

Előbb Kővár-vidék, Belső-Szolnok és Közép-Szolnok vármegyékben, kezdődött a lázadás-dúlás, majd Erdély teljes középső részén, a Mezőségig.

A felbújtott lázadók elől a magyar nemesek vidékről, a nagyobb, megerősített városokba próbáltak menekülni. A vármegyék és városok magyar vezetése igyekezett nemzetőrséget szervezni és előkészíteni az önvédelmet.

A szeptemberi balázsfalvi román nagygyűlés. Polgárháború Erdélyben: Míg Észak-Erdélyben Urban alezredesnek alárendelte magát a románság, (csak szeptemberben több mint ötszáz falut esketett fel a császárra), addig a szebeni székhelyű Román Nemzeti Bizottság együttműködött a szászok vezetőivel és Puchner császári tábornokkal, de nem rendelődtek alá annyira a hadvezetésnek. Önálló elképzelésük megvalósítására Balázsfalvára hívtak össze szeptember második felében fegyveres román népgyűlést, ahová a román vezetőkön kívül megérkeztek a másik román határőrezred (az orláti) küldöttei is. A balázsfalvi gyűlés legfőbb vezetője Bărnuțiu volt, a katonai vezető Avram Jancu. A népgyűlésen megjelent Vay királyi biztos is, s megígérte a román sérelmek orvoslását, de nem sok hatása volt, ellenkezőleg. Megkezdődött a román fegyveres erő felállítása és román közigazgatás kiépítése Erdélyben. Úgy tervezték, hogy római mintára 15 légiót állítanak fel (összesen 195 000 fős létszámban), s szintén 15 prefektúrát (megyét), minden prefektúra élén prefektussal. Október 12-ére kitűzték a román népfelkelés kezdetét.

A népgyűlés érvénytelenné nyilvánította az uniót (!), kiterjesztette Erdélyre az osztrák alkotmányt (!), s Balázsfalva főterén nyilvánosan elégették a magyar alkotmány egy példányát, s a pesti kormány rendeleteit. Jelképesen is kifejezték ezzel a magyarokkal való szakítást. A szebeni szászok és a katonai parancsnokság támogatta a románok mozgalmát és szervezkedését, fegyvereket adtak nekik és ígéretet további fegyverekre. Emellett egyeztettek a következő katonai lépésekről is. A román prefektusok közül többen is birtokukba vették a tartományukat, ahol megkezdtek az emberek mozgósítását és felfegyverzését. Közülük a legjelentősebb térséget, a teljes havasi vidéket (Erdélyi-szigethegység) Avram Jancu kapta.

Miközben a románok az császári hadvezetés tudtával fegyverkeztek és készülődtek, Puchner tábornok is megkezdte összevonni csapatait főleg Szászföldre és lefegyverezni a magyar nemzetőröket. Október közepén már javában dúlt a román népfelkelő népi akciója a magyarok ellen. Már nem csupán a vidéki udvarházak lakóit üldözték, hanem a hónap második felében már magyar településeket, városokat is fenyegettek. Ebben szerepet játszott az is, hogy október 18-án Puchner tábornok kihirdette a hadiállapotot Erdélyben és a magyarokat teljes, feltétel nélküli behódolásra szólította fel. A lefegyverzés már régebb megkezdődött, s Urban is a rendelkezésre álló erőkkel északról nyomult a mezőségen át Szászrégen és Marosvásárhely felé.

Székely Nemzeti Gyűlés Agyagfalván: Október 16-ára Agyagfalvára összehívták a székely nemzetgyűlést. Az összehívásában, szervezésében és az ott hozott döntések hozatalában vezető szerepe volt Berzenczey László kormánybiztosnak, akit Kossuth bízott meg azzal, hogy megszervezze a székely haderőt.

A népgyűlés célja hármas: Egy székely ideiglenes kormány alakítása, amely alávetné magát az erdélyi királyi biztosnak, székely katonai tábor szervezése, a régi székely szabadságjogok visszaszerzése.

A székely nemzetgyűlésen 60-70 000 fő vett részt fegyveresen, s Mikó Imre a gubernium ideiglenes elnöke vezette a gyűlést, illetve a már említette Berzenczey. A

népgyűlés felhívást fogadott el a "Szász és Román testvérekhez", amelyben békés szándékukat fejezték ki. Erre azért is volt szükség, mert a magyarok ellen uszító szász, osztrák és román vezetők a székelyekkel riogatták az erdélyi románokat. Még kimondták a székelyek közötti jogegyenlőséget is, a székely határőrség elszakadását az osztrák katonai parancsnokságtól, s a magyar kormány irányítása alá helyezését, s a székelyek felesküdték a magyar kormányra és magyar alkotmányra.

A gyűlés második napján döntöttek a katonai táborról alakulásról, ebben szerepet játszottak Erdély belsejéből érkező polgárháborús hírek, s magyarelles tettek. Viszont a székely katonai tábornak még tizedét se tették ki a képzett katonák, a határőrök, s a többiek fegyverzete is hiányos volt. Ennek ellenére a székely tábor október 24-én elindult Marosvásárhely felé, visszafoglalta Urban alezredes csapataitól Szászrégent, de november elején a székelyeket szétszórta a Szebenből küldött, tüzérséggel is felszerelt újabb császári csapatok. Rövidesen a császári katonaság elfoglalta Székelyföld nagyobb részét, csak Háromszéken volt eredményes a székely önvédelem és ellenállás.

A polgárháború legvéresebb időszaka: Október végén és novemberben volt az erdélyi polgárháború legvéresebb időszaka. Puchner tudatosan a román népfelkelőket rendelte ki a magyar nemzetőrök lefegyverzésére. A népfelkelők szabályszerűen megostromolták, kirabolták a magyar városokat, köztük elsősorban a bányavárosokat, amelyek jelentős magyar lakossággal rendelkeztek (Zalatna és mások), valamint Gyulafehérvárt és más településeket. A lefegyverzett nemzetőrökön, polgári személyeken, öregeken és nőken elkövetett példátlan kegyetlenkedéseket semmi nem indokolta. (A véttlen magyar polgári áldozatok száma csak ezekben a hetekben néhány ezer fő volt). Ahol jelentősebb nemzetőri vagy magyar katonai erővel ütköztek ott visszavonultak, a semmiféle katonai fegyelemmel nem rendelkező népfelkelők.

Közben a császári haderő sem tétlenkedett: kihasználta magyar államszervezet működési zavarait, a népfelkelés hatását és sorra foglalta el a nagyobb városokat, amelyekkel a román népfelkelők aligha bírtak volna. November közepén elesett Kolozsvár is, a magyar forradalom erői csak Háromszéken dacoltak a császári túlerővel.

Összegzőképpen: Erdélyben 1848 őszéig csak a román nemzeti mozgalom szegült ellen a forradalmi hatóságoknak, a császári katonaság csak bátorítón szemlélte addig az eseményeket. Bécs utasítására szeptemberben Urban alezredes is nyíltan szembefordult a magyar kormánnyal, s októbertől már a főparancsnok Puchner is, miközben a román népfelkelőket általánosan a magyarok ellen uszították-vezényelték. Az agyagfalvi nagygyűlést követően a székely haderő apró sikerek után felbomlott, s elesett Székelyföld nagyobb része is, majd novemberre szinte teljes Erdély a császáriak kezére jutott.

4. Erdély a forradalom és a szabadságharc idején

(IV.)

A fordulat: Háromszék megmenti, Bem tábornok felmenti Erdélyt

Ellenállás Háromszéken: Berde Mózes háromszéki kormánybiztos irányításával Háromszék már október utolsó hetében készült az önvédelemre, tekintettel Brassó közelségére és Puchner csapatainak közeledésére, ezért a szék határait megerősítették nemzetőrökkel. A védelem megszervezésére több székgyűlést is tartottak Sepsiszentgyörgyön, ezek közül a november 12-én elutasítják Puchnernek a szándékát,

hogy Háromszékre császári csapatokat és román népfelkelőket küldjön: *"Tisztelettel felkérjük Excellenciádat méltóztassék értesíteni minket, igaz-e az, hogy sorkatonasággal és oláh népséggel intéztetett székünk megtámadni, és ha igen, miért."* Ha megtámadják Háromszéket, akkor a polgárháború felelőssége a támadóké.

November 16-án újabb székgyűlés volt, amelyen azt vitatták meg, hogy érdemes-e ellenállni vagy sem. A székelyek katonatisztjei (a határőrezredeből) azt bizonygatták, hogy tüzéség és lőszer nélkül semmi esély nincs. Ekkor Gábor Áron beleszólt a vitába s ezzel eldőlt annak sorsa: *"Uraim ! Hallom, hogy a főtitst urak azt mondják, meg kell hajolnunk az ellenség előtt, mert nincs muníció (lőszer), nincs ágyú. Uraim, ha csak ez a baj, úgy én mondom, hogy két hét alatt lesz ágyú, lesz muníció, amennyi kell !"*

Két hét múlva Sepsiszentgyörgy főterén kipróbálták Gábor Áron első ágyúit, s ugyanekkor döntöttek az fegyelem megszilárdítása céljából a parancsmegtagadó vagy szökevény katonákat halálra fogják ítélni, akárcsak az árulókat.

Közadakozásból és beszolgáltatásokból teremtették meg a háromszéki haderő felfegyverzéséhez, élelmezéséhez és ruházkodásához szükséges keretet, s a kb. 100 000 lakosú Háromszék mintegy 10 000 fegyverest állított ki. Jellemző, hogy az ágyúk öntéséhez sok település önként ajánlotta fel temploma harangját beolvasztásra.

A háromszéki székelyek szülőföldjüket védték, a jobban felszerelt császári csapatokkal szemben, akik november utolsó napjaiban támadtak először, s a hídvégi csatát Gábor Áron két elsőnek készült ágyúja döntötte el. A további csatározásokban a székelyek jelentős eredményeket értek el, s a több ezres császári katonaság nem tudta bevenni Háromszéket. Ezért parancsnokuk, Gedeon tábornok Szebentől kért segítséget, amikor őt Puchner állandóan azzal sürgette, hogy fogalja már el Háromszéket, mert a császári csapatoknak Erdélyből Nagyvárad irányába kellene támadni, hogy a magyar forradalom seregeit hátulról is megrohanják.

Decemberben, újabb császári csapatok iderendelése miatt, a székelyek egy csatát vesztek ugyan s arra kényszerültek, hogy fegyverszünetről tárgyaljanak, de miután január elején üzenetet kaptak és biztatást Bem tábornoktól az ellenállásra, újult erővel folytatták küzdelmüket. Ezekben a hónapokban Gál Sándor lett egyre inkább Háromszék katonai vezetője, a korábbi tiszték egy részét félreállították megbízhatatlanságuk miatt.

Bem tábornok az erdélyi hadak élén: Kossuth 1848 december elsején nevezte ki a lengyel forradalmárt és szabadságharcost, Bem tábornokot, az erdélyi hadak főparancsnokává. Ekkor a tartományból kiszorult erdélyi csapatok maradványai Partiumban állomásoztak, főleg Csucsá, Szilágysomlyó és Nagybánya központokban, és készültek az Erdély belsejéből kitörni készülő császári csapatok támadásának fogadására.

Bem, már Erdély felé közeledve, Nagyváradon kiáltványban fordul a tartomány lakóihoz magyar, német és román nyelven, amelyben a jogegyenlőség, vallási és nemzetiségi egyenrangúság mellett foglal állást, s kérte, hogy aki úgy érzi, hogy e jogai sérülnek, az panaszával hozzá forduljon: *"Ha valaki ezen, az ország kormányától biztosított jogokban megsértetnék, azonnal forduljon hozzám és rögtön igazságot fog nyerni."* Bem még később is több kiáltványban fordul a lakossághoz, közkegyelmet ígérve azoknak, akik a leteszik a fegyvert, s szigorúságot azoknak akik dacolnak a törvénnyel s az ő rendeleteivel. Ő és katonái szabadságot hoznak, s meg akarják szabadítani az országot a zsarnokságtól.

Emellett a korábban megvert erdélyi seregrészeket összegyűjtötte, újjászervezte, s visszaadta önbizalmukat. December közepén vették fel először a harcot e csapatok Bem

vezérlete alatt a támadó császári csapatokkal, akiknek a fő célja az volt, hogy Nagyváradot elfoglalják, és hátba támadják a Debrecenbe visszavonuló magyar kormányt és forradalmi vezetést. De az nem sikerült, mert Bem vezetésével a katonák megtámasztották, visszaverték a császáriak támadását és Csucsá-Zilah-Nagybánya irányából ellentámadásba mentek át, s Dés visszafoglalása után, december 25-én bevonultak Kolozsvárra. Hosszú idő után ez volt az első katonai siker, amelyet a forradalom seregei elértek az ellenforradalommal szemben. Ugyanakkor Kolozsvárról, már jobban át lehetett tekinteni Erdély belsejének eseményeit is.

Bem Kolozsvárról újabb kiáltványt intézett Erdély lakóihoz, majd Beszterce irányába támadott, visszafoglalva azt is, és Urban alezredest a naszódi határőrezred parancsnokát, legyőzte és kiűzte Erdélyből Moldvába. Ezzel Észak-Erdélyben az ellenforradalomnak egy fontos hátszögét vonta ellenőrzése alá, az 1848-as év vége Erdélyben meghozta a forradalom számára a kedvező fordulatot.

Bem januárban Marosvásárhelyt szabadítja fel, majd Gálfalvánál megütközik Puchner tábornok főerőivel, s győzelmet arat, s innen próbálkozik Nagyszeben ostromával. Szeben nemcsak az osztrák katonai parancsnokság központja, hanem a testületileg császárpárti szászoké is, és a román nemzeti bizottságnak is itt volt a székhelye. Ez az ostrom még sikertelen, de a császáriakat érzékeny veszteségek érik s nem tudják terveiknek megfelelően Erdélyből hátba támadni a forradalmi Magyarországot. Sőt a császáriak már ekkor az oroszokhoz fordulnak, s a Havasalföldet megszálló orosz csapatok egy része már ekkor bevonul Dél-Erdélybe (Brassóba és Szebenbe), s a továbbiakban nyíltan a magyar forradalom ellen harcolnak anélkül, hogy hadiállapot lenne a két ország között.

Erdély teljes felszabadítása. A közigazgatás helyreállítása a felszabadított területeken: Bem tábornok jóval kisebb erővel rendelkezett egyelőre, mint a császári csapatok, román népfelkelők és az első orosz intervenciós egységek. Ezért azoknak még volt erejük ellentámadásba menni, s február elején Vízaknánál s Szászsebesnél még súlyos csatákat vívtak Bem seregei ellen, s Dévánál is és Brassó közelében is támadták a kisebb magyar seregrészeket.

1849 januárjában a román népfelkelők kegyetlenül elpusztították Nagyenyedet, (s még néhány környező magyar falut). Enyeden a kolégiumot s a házakat felgyújtották, a templomokat elpusztították, s a város lakosságának jelentős hányadát, aki nem menekült el, lemészárolták. Éppen Enyed pusztulása követelte meg, hogy a népfelkelőkkel szemben határozottan fellépjenek. Erdély új kormánybiztosa, Csányi László tejhatalmat kapott a visszafoglalt területeken, hogy indítsanak vizsgálatot az elkövetett magyarellenes vérengzések tetteseinek kiderítésére, elítélésre, s az elrabolt értékek visszaszerzésére. A felállított rendfenntartó (vadász) egységek sok esetben törvényesen felléptek a népfelkelőkkel szemben, bár olyanra is volt példa, hogy ezek tagjait személyes bosszú vezette, mert családtagjaik estek korábban a népfelkelők áldozatául. Ezek a túlkapások is elítélendők, de távol álltak a népfelkelők által korábban elkövetett kegyetlenségektől.

Bem tábornok közben szakadatlan folytatta a harcot az őt támadó erős császári csapatokkal. Az 1849 február 9-én vívott Piski csata (Szászváros közelében), egy katonai szempontból jelentős hírdő megtartásáért ismét kedvező helyzetbe hozta a forradalom ügyét Erdélyben, bár még több mint egy hónapig tartott a császáriak szinte állandó támadása Erdély központi részei, s a Bem vezette főszereg ellen.

Urban alezredes visszatért Moldvából és visszafoglalta Besztercét és környékét, s uszító röplapokkal próbálta a maga oldalára állítani a szászokat és románokat, s hogy ellensúlyozza az erdélyi kormánybiztos (Csányi László) és Bem tábornok kiáltványait, amelyek jogegyenlőséget és törvényességet ajánlottak, s megbékélést és megbocsátást (közkegyelmet), azoknak kik leteszik a fegyvert.

Szemelvény Urban kiáltványából: *"Fel hát szászok és románok ! Le minden pártütőkkel, hiszen nektek a csend és rend minden barátinak könnyű dolog az ellenséget megverni, elfogni, s ha szükséges megölni; ezt tennetek valóban szükséges, mert különben mind koldusokká és rabszolgákká lesztek, s nem lesz soha nyugalmatok."* Az ellenforradalom erői még a megtévesztéstől sem riadtak vissza, csak hogy fenntartsák elnyomó uralmukat, s a mindenki számára szabadságot hozó forradalommal szemben kihasználják a román nép tudatlanságát, előítéleteit és a korábbi erőszakosságok elkövetése miatt érzett büntudatát...

Bem tábornok Urban betörésének hírére Beszterce ellen vonult, s közben csatlakoztak seregéhez székely egységek, amelyek előzőleg megvédték Háromszéket, s később újabbakat is felállítottak. Bem további csatáiban bátran támaszkodhat a székelyek hősiességére és elszántságára, mert megiszolgálják őket a vezér által beléjük fektetett bizodalmat. Még valamivel előbb, Bem tábornok Gál Sándort nevezte ki a székely haderő főparancsnokának, s Székelyföld a következő hónapokban igen fontos hátországa lett a tábornok erdélyi hadműveleteinek.

Bem seregei kiűzték Urbánt harmadszor is Erdélyből Moldvába, s mivel a tábornokot aggasztotta a vidék (Naszód-Beszterce) lakosságának ellenségessége, egy jelentékeny haderőt hagyott hátra a Kárpátok szorosainak védelmére, feloszlatta a naszódi határőrezredet, s szándékában állott, hogy a határ védelmére ide is székelyeket telepítsen.

Ezután visszafordult a Puchner tábornok vezette császári főerők ellen, s Medgyes meg Segesvár térségében többször felvette velük a harcot, majd ellenfele figyelmetlenségét kihasználva egy meglepetésszerű támadással Nagyszebent vette ostrom alá, s március 11-én el is foglalta. Napokon belül Brassóba is bevonult, s az osztrák és orosz csapatok fejvesztetten menekültek Erdélyből Havasalföldre. Ezzel Bem tábornok erdélyi győzelme teljes volt: csupán két igen erősen védett vár Gyulafehérvár és Déva maradt a császáriak kezén, s a román népfelkelők a természetes erősségnek számító hegyvidéket, az Érchegységet birtokolták.

Március végére tehát Erdély Bem tehetségének és az erdélyiek (főleg a székelyek) hősiességének köszönhetően felszabadul, s az erdélyi sereg a Bánság felszabadítására indul, hogy ezzel is könnyítsen a magyar seregek helyzetén, amelyek ezekben a napokban kezdik meg a dicsőséges tavaszi hadjáratot.

Összegzésképpen: *1848 novemberében az ellenálló Háromszék kivételével, egész Erdély a császáriak kezébe került, ahol székely ellenállás jelentős osztrák és román népfelkelő erőket lekötött. Bem tábornok decemberi határozott fellépésével visszaadta a győzelembe vetett hitet és az ellenséget nemcsak szétverte, hanem demoralizálta is. Márciusra Erdély felszabadult, példát mutatva ezzel arra, hogy az ellenség elegendő elszántsággal és jó hadvezetéssel legyőzhető. Ezzel elősegítette a magyar forradalom tavaszi sikereit is.*

5.Erdély a forradalom és a szabadságharc idején

(V.)

Román-magyar megbékélési kísérletek. Orosz intervenció, a forradalom vége

1849 április hónap folyamán a magyar országgyűlés kimondta a Habsburgok trónfosztását, s Magyarország függetlenségét. A harctereken a forradalmi seregek sikeresen vették fel a küzdelmet a császári erőkkel, akárcsak Bem tábornok is a Bánságban, amelyet Temesvár kivételével megtisztított a császáriaktól. Innen Bem visszatért Erdélybe, hogy a körülzárt Gyulafehérvárt megostromolja, s a havasokban levő román népfelkelőket is lefegyverezze.

Ferenc József előbb levélben kért segítséget az orosz cártól, majd személyesen is találkoztak. A régebbi szövetségük (Szent Szövetség) alapján a cár megadta a támogatást az osztrák császárnak.

Az első román-magyar megbékélési kísérlet: Drágos János belényesi képviselő a magyar országgyűlésben, Kossuthot meggyőzte, hogy lehetséges a béketárgyalás a mócvidéki románok vezetőivel, s ő maga a tárgyaláson hajlandó volt közvetíteni. Kossuth ajánlata a románok felé a jogegyenlőség mellett, a teljes közkegyelem volt azoknak, akik leteszik a fegyvert és visszaszolgáltatják az általuk elrabolt javakat. Ez alól kivétel Saguna püspök, aki személyesen járt közbe az orosz csapatok behívásáért.

Április második felében és május legelején Drágos többször megtette az utat Debrecen és a havasok között, a tárgyalások céljából, amelyek előrehaladott állapotban voltak. A román vezetők bizalmatlanok voltak, de volt köztük olyan, aki hajlott a megegyezésre, mint a "Havasok Királyának" becézett Avram Iancu. A tárgyalások megszakadtak, mert a egy magyar csapategység a tárgyalások idején megjelent Abrudbányán, ahol a tárgyalások folytak. A románok vezetői elmenekültek, s jelentős erősítésekkel tértek vissza.

A hegyek közötti terepen visszafordulásra kényszerítették a Hatvani őrnagy vezette magyar csapatot, s Abrudbányát felgyújtották, s annak magyar lakosságát (akik nem menekültek el Hatvanival) lemészárolták. Drágos is a kezük közé került, s a román népfelkelők végeztek vele is. Közben a népfelkelők egy másik bányavároskát, Verespatakot is feldúlták, magyarságát lemészárolták, azok kivételével, akik hajlandók voltak áttérni ortodox vallásra, (mint a Horea lázadás idején).

Ez a román-magyar megbékélési kísérlet jó kezdet után kudarcba fűlt, s nemhogy javította volna, hanem tovább mérgezte a román-magyar viszonyt.

Orosz beavatkozás. Újabb megbékélési kísérlet: Bem tábornok Gyulafehérvár már régebb körülzárt várát próbálta megostromolni, de a hosszas ostromra nem volt sem elég ideje, sem ereje, az orosz beavatkozás miatt. A körülzárt Mócvidéket is megpróbálták megostromolni, de a mivel a csapatok között nem működött az összeköttetés, nem értek el átütő sikert. Vasvári Pál akciója is sikertelen volt, s csapatával a számukra ismeretlen terepen csapdába került, ő maga is ott esett el, a hegyekben, katonáinak közel fele is ott pusztult el.

Közben Havasalföldről elmenekült román forradalmárok Bălcescu és Bolliac közvetíteni próbáltak Kossuth és Avram Iancu között. Ennek alapján született meg 1849 július 14-én a román-magyar *Megebékélési Tervezetet*. Avram Iancu megígérte a semlegességet. Két héttel később a magyar országgyűlés elfogadta a Nemzetiségi törvényt, amelyet már nem sikerült alkalmazni a forradalom leverése miatt...

Az orosz csapatok Lüders tábornok vezetésével június 19-én nyomultak be Erdélybe. A Tömösi-szorost hősiesen védte a főleg székely sereg, de a sokszoros túlerő győzedelmeskedett. Bem előbb Besztercénél harcol a Moldva felől támadó orosz-osztrák csapatokkal, majd a székelyek megsegítésére siet. Az orosz főszereg Brassóba majd Székelyföldre nyomult be, a háromszékiek elkeseredett ellenállást fejtettek ki és számos csatát vívtak. Kökösnél elesett Gábor Áron, ágyúval lőtték le lováról.

Az elfoglalt Székelyföldet Bemnek még sikerült július közepén felszabadítani, s innen még Moldvába is átcsapott, hogy annak lakosságát fellázza, rábírja az oroszok elleni harcra. Mivel nem járt eredménnyel, visszatért Erdélybe, ahol az oroszok végleg elfoglalták Székelyföldet s megkezdték a megtorlást a forradalomban résztvevő személyekkel szemben.

Bem tábornok Segesvárnál próbált megütközni az orosz főerőkkel, de a sokszoros túlerő miatt, nehéz csata után vereséget szenvedett (július 31-én). Ebben a csatában, menekülés közben tűnt el Petőfi Sándor, aki az előző hónapokban Bem segédtisztjeként szolgált. Valószínű, hogy a vereség után gyalog menekülő költőt a kozákok lekaszabolták, s ott nyugszik egy tömegsírban, a Segesvár melletti Fehéregyházán.

Bem még Marosvásárhelyre összegyűjti serege maradékát, innen ismét Szeben felé vonul, amelyet ismét elfoglalt, de az őt üldöző orosz seregektől Szeben mellett vereséget szenvedett, innen még további csatározások után a Bánságba vonult, ahol Temesvárnál megívta utolsó ütközetét. Itt a magyar forradalom főszerege vereséget szenvedett az oroszoktól, s ez után Bem előbb Havasalföldre menekül, hogy ne kerüljön a császáriak kezére, majd tovább ment török földre.

Az erdélyi csapatok megtudva a világosi fegyverletétel (augusztus 13) hírért, sorban letették a fegyvert: Déván egy nagyobb csapattest, majd utoljára augusztus 25-én Zsibón, az erdélyi sereg maradéka Kazinczy Lajos vezetésével. (Székelyföldön augusztus 1-én volt az utolsó jelentős csata, a Csíkszék-Háromszéktől elválasztó Nyerges-tetőn, ahol óriási túlerőnek álltak ellen hősiesen a székelyek).

A magyar forradalom vérbefojtásában döntő szerepet játszó orosz csapatok foglyaikat átadták az osztrákoknak, majd rájuk bízták "rendteremtést" amelyet véresen kegyetlenül végrehajtottak kollektíven megbüntetve a rebellis magyarokat, s az engedetlen székelyeket.

Összegzőképpen: *A magyar forradalom vezetése megpróbálta a megegyezést, a megbékélést az erdélyi románokkal, több alkalommal is, de vagy a kölcsönös gyanakvás vagy a szerencsétlen véletlen miatt nem sikerült az összefogás: hogy egyesítsék erejüket az ellenforradalommal szemben. Ezzel szemben az uralkodók: az osztrák császár és az orosz cár összefogtak a magyar forradalom leverésére, s hiába volt Bem és a többi tábornokok elszántsága, a honvédek és huszárok hősiessége, a forradalom elbukott, s következett a kegyetlen megtorlás.*

6. Történelmi dokumentumok 1848-1849-ből

(Forráselemzés)

A forradalom idején nemcsak a csatatereken folyt a harc, a szembenállás, hanem a sajtó segítségével, rendeletek, közlemények, hirdetések révén is. Ezekből

szemelgetünk, az egyik és a másik részről is. Célunk kimutatni, hogy míg a magyar forradalom nyíltan a szabadság mellett állt ki, az ellenfél fenyegetett, ködösített, esetleg elhallgatta, meghamisította a dolgokat:

Bem tábornok kiáltványa a szebeniekhez 1849 március 12-én

(Részletek)

"Szeben lakosai !

A magyar hadsereg azért jött, hogy megmutassa miképp ti ármánynak vagytok játszólabdája. Mozgalmaitok vezetői és gyalázatos hírlapjaitok a magyar hadsereget csupa népsöpredékből álló föllázadt csoportnak nevezik, melynek nincs más célja, mint rabolni, égetni és gyilkolni...A magyar hadsereg fegyverrel kezében tartós polgári szabadságon alapuló békét akar kivívni a magyar királyság határai között...A magyar hadsereg előtt szent a békés polgár személye és vagyona...

Ti orosz segítséget hívtatok, Ez rátok egész Európa előtt a gyalázat, ügyünkre pedig a jogosság bélyegét ütötte. Ez nem lehetett az összes erdélyi szászoknak kívánata, kik kevéssel ezelőtt oly oroszgyűlölők valának...

A magyar kormány, mely minden mültra a feledés fátyolát veti, biztosítja hivatalnokaitok szabad választását. Válasszatok olyanokat, kik érdekeiteket jobban tudják védeni...

Ti, oláhok, józanodjatok ki, úzzétek el csábítóitokat, csatlakozzatok a magyar kormányhoz és szabadelvű alkotmányhoz, mely nektek szabadságot és birtokot adott, minél többet senkitől sem kívánhattok, ellenben mindent, magát az életet is elveszthetitek.

Szeben főhadiszállás, márc. 12. 1849.

Bem J. fővezér"

Melyek Bem tábornok érvei a) a szászok, b) a románok ("oláhok") felé ?

A szemelvények a "sokarcú" Puchner tábornok két leveléből és egy rendeletéből

1. A székely határőröket megpróbálja félrevezetni, hogy nincs semmiféle román mozgolódás, népfelkelés, ne menjenek Agyagfalvára a székely nagygyűlésre:

"...Továbbá biztosan állíthatom azt, miszerint az oláh népség a magyar és a székely nemzet ellen esküt nem tett olyast, mely önöknek megtámadását vagy ellenségeskedését célul vette volna; de egybe sincsen már annak népe gyűlve sehol...

Nagyszeben, 1848. évi október 6-án Bátor Puchner altábornagy és főhadiparancsnok"

Mire készült ekkor az erdélyi román nemzeti bizottság? Hát a császári haderő?

2. Puchner 1848 október 18-án az ostromállapot elrendeléséről Erdélyben:

"...A budapesti képviselőház mind Magyar-, mind Erdélyhonra V. Ferdinánd király szentséges nevét álnokul fölhasználva, Kossuth Lajos elnöksége alatt...királyi biztosok, érvénytelen manifesztumok (kiáltványok-rendeletek) s határozatok révén oly rémkormányt idézett elő s terjesztett ki, ezen nagyfejedelemségre is (Erdélyre), mely az ígért szabadság és egyenlőség helyébe egy erőszakolt és valóságos terrorizmusi rendszert léptetett életbe...

...Ugyanezen pártkormány (a magyar kormány) s követői hírlapok által terjesztik azon álhírt, mintha a népek szabadsága s alkotmányos volta veszélyeztetve volna, nevezet szerint a honi román nemzet által a magyar és székely népfaj elnyomására irányoztatnék, holott mindez merőben alaptalan..."

3.Puchner leveléből a román bizottsághoz:

"...Ami a fegyver és lőszer utánpótlást illeti, azokból e hó 26-ig annyit, amennyit csak lehet, készenlétbe kell helyezni.

Amikor a tekintetes választmányt (a román nemzeti bizottságot) erről értesítem, egyúttal jelentem, hogy a légiók részére elosztásra kerülő fegyverek és lőszer továbbításáról gondoskodni fogok, az átveendő anyag nagyságát önökkel közölni fogom, hogy aztán tőlem megkapják az utasítást s a helyet, ahonnan azokat elvihetik. Annak majd a legrövidebb idő alatt kell megtörténni.

Nagyszeben, 1848. október 21-én Puchner altábornagy"

A második és harmadik Puchner dokumentumrészlet között milyen ellentmondásokat találsz. Cáfold meg a dokumentumokban állítottakat. Igazak-e a Puchner által a kormány és Kossuth tevékenységét illető állítások ?

Szemelvények Bem tábornok 1849 június 5-i rendeletéből:

"...Tudatom tehát, hogy én, az Erdély visszahódításakor ez ország lakosainak adott s a kormány által is jóváhagyott közbocsánati rendeletemet...ígéretemhez képest fenntartani törekszem, miután ez csak a bizonyított honárulók (hazaárulók), rablók és gyilkosok irányában vesztheti el érvényességét..."

...Minden népfaj és vallásfelekezet papjai, mint oly embereket, kik legközelebb állanak a néphez, felhívom, mutassák ki nekem, mi nyomja leginkább a népet, s minő eszközök által lehetne rajta leghamarább és legjobban segíteni..."

Bem tábornoktól származó szövegrészletek alapján a tábornok katona volta ellenére, demokrata volt-e vagy sem ? Érvelj a véleményed mellett !

7. A forradalom utáni megtorlás, az önkényuralom évei

A megtorlás:

Még be se fejeződött a szabadságharc, de Csíkban a visszatért határőrezred parancsnoksága már elrendelte a forradalomban és az önvédelmi harcban tevékenyen résztvevő személyek letartóztatását. Hasonló intézkedéseket a császári hatóságok máshol is foganatosítottak. Mindezekről a megtorló intézkedésekről bécsi kormánynak egy 1849 júniusi rendelete és Haynaunak a Győrben július 1-én kiadott kiáltványa rendelkezik:

A visszafoglalt területeken biztosok kutassák fel azokat, akik *"veszedelmes és legtöbbet kompromittálva levő egyének"*, s zárják őket be, míg ítélezni fognak felettük, kivétel akik esete rögtönítélő bíróság hatálya alá esik, akiket szokás szerint halálra ítélnék

és azonnal ki is végeznek. Kompromittált, az aki a császáriak ellen harcolt, vagyis a forradalom oldalán állt tevékenyen. Az ilyeneket még teljes vagyonekobjzással is büntetik.

A császári biztosoknak azt is elrendelik, hogy a lakosságot győzzék meg a "pártütés" (a forradalom) esküszegő és törvénytelen voltáról. A volt nemeseket azzal zsarolják meg, ha sokáig tart a háború, akkor nem marad pénz a kárpótlásukra, amit a volt jobbágyoknak juttatott föld ellenében ígért az állam. A papokat meg arra biztatják, hogy igyekezzenek a népet lecsendesíteni, s az államtól esedékes fizetésüket akkor kaphatják meg, ha gyorsan véget ér a lázadás, mert ellenkezőleg, erre sem jut pénz.

Haynau, Magyarország tejhatalommal felruházott főparancsnoka még keményebben fogalmaz: a polgári személyeket is, akik a forradalomban részt vettek az ostromállapot kihirdetése után, katonai törvényszék elé állítandók. Rendelkezik a haditörvényszékek és rögtönítelő bíróságok felállításáról is. Azok a települések, *"melyekből több lakosok"* az osztrákoknak vagy oroszoknak kárt okoznak, megtámadják azokat stb. az olyan településeket fel kell gyújtani. Vagy akinek családtagja részvevője a forradalomnak, s ő maga az államtól fizetést vagy nyugdíjat kap, elveszti jövedelmét s még őt is haditörvényszék elé állítják. A zsidókat is kollektíven büntetik, s egyebek mellett súlyos pénzbüntetéssel is sújtják, ha egy zsidók lakta település: *"tagjai a pártütőknek kémekül szolgáltak vagy azok ügyét bármi módon előmozdították."*

Haynau főleg a világosi fegyverletétel után még kegyetlenebb utasításokat ad ki: *"a lázadók minden főnökét fel kell akasztani...Azok közül, akik közemberként vagy altisztként szolgáltak a felkelő hadseregben vagy egyebütt, a románokat, horvátokat és szászokat azonnal haza kell bocsátani. A magyarokat, székelyeket, lengyeleket és a német légióhoz tartozókat közemberként be kell sorozni"*.

Aradon működött a hadbírószág, amely halálra ítélte a honvédtábornokokat, s ki is végezték tizenhármukat 1849 október 6-án (ők az aradi vértanúk). Hasonló sorsa jutott Kazinczy Lajos is, az erdélyi sereg utolsó parancsnoka, kit szintén kivégeztek Aradon. Erdélyből legalább száz tisztet és polgári személyt ítéltek halálra. A súlyos börtönrre ítélték száma sokkal nagyobb, a császári seregbe kényszerből besorozott székelyek és magyarok száma meghaladta a tízezret is.

A székelyek vezetőit igen szigorúan keresték és ha elfogták, akkor büntették őket, mert a székelyeket okolták azzal, hogy 1848 őszén az ő ellenállásukon múlt az, hogy a császáriak nem tudták erdélyi csapataikat a magyar főerők ellen indítani. Székelyföldön a településekre az amúgy is magas adókon és pótagadokon kívül, még hadisarcszerű büntetéseket is kiróttak.

A szászok és a románok vezetői néhányat megjutalmaztak ugyan császárhűségükért, de egész Erdély lakossága el kellett szenvedje az önkényuralmat, közterhek növelését, és a bevezetett központi kormányzatot és korlátozásokat.

Önkényuralmi rendszer: Erdély katonai és polgári kormányzójaul 1849 júliusában nevezték ki Ludwig Wogelmuth bárót. Olyan utasítással érkezett ide, hogy az engedetlen tartományt büntesse meg, olvassa be a német nyelvű birodalomba. A helyreállított erdélyi főkormányzékét Kolozsvárról Nagyszebenbe helyezték. A büntetés mindenkinek kijárt. Feloszlatták előbb a székely, utóbb a román határőrezredeket. Az adókat jelentősen megemelték, s emellett jelentős terhet jelentett a tartományban állomásozó jelentős számú katonaság eltartása, a hadsereg számára megkövetelt fuvarok, s a császári tisztek és katonák beszállásolása. Azokon a településeken, ahol nem volt

katonai laktanya, ott a katonákat és tiszteket, családokhoz szállásolták be, akik kellett gondoskodjanak az ellátásukról.

A katonai kormányzat idején Erdély régi közigazgatása helyett katonai kerületeket hoztak létre, amelyek vezetője a katonai parancsnok volt. Neki volt alárendelve nem csak a hadsereg, hanem a közigazgatás is. (Ezzel még a szász önkormányzatot is megszüntették). Kiepítették Erdélyben a rendőri és csendőri hálózat és a titkosrendőrség (politikai rendőrség). Mellettük még besúgói hálózat is működött. Figyelmük kiterjedt az élet minden területére.

Hogy a nagy számú hivatalnok, rendőr és titkosrendőr megbízható legyen, vagy a császárhoz végig hű szászok vagy a birodalom más tartományaiból iderendelt személyek soraiból kerültek ki. Mégis, a szászok elégedetlenek voltak azzal, hogy túl sok a birodalomból érkezett tisztviselő, s bennük jobban bíznak, mint a szászokban. Azt is sérelmezték, hogy nem valósították meg a számukra megígért szász koronátartományt, hanem egyes szász területeket elszakítottak a szász tömbtől (Besztercét és Szászvárost), s más közigazgatási körzetekbe osztották be. Egy szász 1853-ban naplójában erről így panaszkodik: *"Ítélethozatal nélkül agyonütöttek, kereszt és gyertyafény nélkül sírba tettek bennünket. Ez volt a jutalom mindazért, amit a veszély éveiben tettünk és szenvedtünk."* A szászok csendes zúgolódásáról a titkosrendőrség is tudott.

A románok sem voltak elégedettek a forradalom után kapott morzsányi engedményekkel, ezért Şaguna püspök irányításával emlékiratokkal, kérvényekkel és panaszlevelekkel fordultak Bécshez, persze eredménytelenül. A mócvidéki volt jobbágyok is remélték, hogy a jobbágyfelszabadítással megkapják a havasok erdeit, (mert ők az állam jobbágysai voltak), de azokat a korona megtartotta magának. A balázsfalvi görög katolikus püspökséget a pápa érsekségi rangra emelte, s kivonta az esztergomi érsekség hatásköre alól. S Balázsfalvának rendelték alá a régebbi és újabb görög katolikus püspökségeket (Nagyvárad, Szamosújvár, Lugos). Viszont az erdélyi románok ortodox egyházi szervezete megmaradt a karlócai szerb érsekség alárendeltségében.

Az önkényuralmi rendszer idején modernizációs intézkedéseket is bevezettek, főleg a bíraskodás, pénzügyek és közigazgatás terén, de mindezeket Bécsből irányították, s nem vették figyelembe a korábbi helyi hagyományokat. Az intézkedések közé tartozott a jobbágyfelszabadítás befejezése, vagyis a volt jobbágyok és földbirtokosok közötti birtokmegosztás, valamint a volt nemesek kárpótlása a felszabadított parasztnak átengedett birtok ellenében. A birtokosok elég kevés pénzt láttak, inkább keveset érő kötvényekkel fizették ki őket.

Passzív ellenállás és szervezkedés: A magyarokat nem szívesen alkalmazták közhivatalokba. A magyarok részéről is megnyilvánult az önkényuralommal szembeni ellenállás passzív formája, hogy nem vállaltak állást, ahol tudták megtagadták-kijátszották a császári hatóságok intézkedéseit, s elzárkóztak az osztrák szolgálatban állóktól, kiközösítve őket. Az erdélyi passzív ellenállás jelképe Mikó Imre volt.

A forradalom utáni első években reménykedtek abban, hogy külföldi támogatással ismét kitör a forradalom, s akkor legyőzik a császáriakat. Az erdélyieket a külföldre az emigrációba menekültek is biztatták, s ennek köszönhetőn szervezkedni kezdtek, főleg Székelyföldön. Ilyen volt a Makk József féle összeesküvés: arra számítottak, hogy Moldván keresztül fegyvereket csempésznek a székelyeknek, akik megkezdik a kedvező pillanatban a harcot, amikor Európában ismét kitör a forradalom. A hatóságok tudomására jutott a szervezkedés híre, s 1852-ben letartóztatták a szervezkedés

részvevőit, majd elítélték őket. Hét embert halálra ítélték és kivégeztek (ők a székely vértanúk), másokat hosszú börtönökre ítélték, közöttük több nőt is.

Fokozatos liberalizálódás: Az 1850-es évek vége felé a birodalmi önkény enyhülni látszott, ennek hatására Erdélyben a előbb a gazdasági és kulturális intézmények szabadabban működtek: 1859-ben megalakult "Erdély Széchenyijének" számító Mikó Imre vezetésével az Erdélyi Múzeum Egyesület.

A császár által kiadott "Októberi Diploma" hozott némi enyhülést, és részleges visszatérést a korábbi alkotmányos rendszerhez: Újból felállították az Erdélyi Udvari Kancelláriát és a Gubernium élére Mikó Imrét nevezték ki. Valamivel később helyreállították Erdélyben a korábbi széki-vármegyei közigazgatást.

Összegzésképpen: *A forradalom leverése után előbb a megtorlás következett, amely során tábornokokat, tiszteket és politikusokat végeztek ki, s az országban katonai és rendkívüli eszközökkel (ostromállapot, rögtönítélő bíróságok) kormányoztak. Az önkény éveiben főleg a magyarokat büntették, akik a passzív ellenállást választották, de a császárhű szászok és románok is szenvedtek a korlátozásoktól. Miután az önkény évtizedében nem sikerült teljesen beolvasztani Erdélyt a birodalomba, Bécs óvatosan próbált enyhíteni az önkény szigorúságán.*

Az erdélyiek és a magyarországiak megismerkednek a fináncokkal és a zsandárokkal:

Az állam megnőtt kiadásainak fedezésére növelik az adókat, s az adócsalások megelőzésére fegyveres pénzügyőröket alkalmaznak, akiket népiesen **fináncnak** neveznek, s ahol lehet ott igyekeznek kijátszani őket csempészettel, jövedelem és termelés valós mennyiségének eltitkolásával. Az önkényuralom másik gyűlölt jelképének számított a **zsandár**, vagyis a csendőr. A fegyveres csendőr nyilvános helyeken kellett a rendre, csendre és jó erkölcsökre felvigyázzon, a rossz szándékúakat elriassza.

A dohánymonopólium bevezetése:

Az állam bevételeinek növelésére 1850-ben vezették be a dohány egyedárúságot - **dohánymonopóliumot** -, ami azt jelentette, hogy az értékes és komoly hasznot hozó dohányt a termelők be kellett szolgáltatni, s termelni is csak az állam engedélyével termelhették. Még a saját használatára szükséges dohány megtartásához is engedélyt kellett kérni, s utána adót fizetni. Dohánytermékkel csak az állam kereskedhetett, nem is volt olcsó a dohány, ezért a pipázás drága dolog volt. Mivel az állami dohány drága, csempészni szokták, de a csempészeket a fináncok üldözték. A fináncok a termelőket is állandón zaklatták, ellenőrizték, nehogy csempésszenek, ne árulják maguk a dohányt törvénytelenül.

8. Erdély és az osztrák-magyar kiegyezés

Erdélyi országgyűlés Nagyszébenben:

Előzmények: A 1861-ben a császár elrendelte az erdélyi országgyűlés összehívását, azzal a céllal, hogy ha Magyarországot nem sikerült az országgyűlés ellenállása miatt belesorolni a birodalmi igazgatásba és törvényhozásba, akkor legalább Erdélyt sikerüljön. Bécs elrendelte, hogy Erdélyben az országgyűlési választáson olyan kiterjesztett (korábban szavazati joggal nem rendelkezők is szavazhatnak) választójogot vezessenek be, amely nyomán a kormányzatnak kedvező összetételű országgyűlés üljön össze. Ezenkívül a választási törvény módosítása nyomán a vármegyékben csak minden ötödik (volt) nemes szavazhatott.

Tiltakozásképpen Kemény Ferenc erdélyi kancellár és Mikó Imre kormányzéki elnök beadták lemondásukat, s példájukat követve a legtöbb megye főispánja és minden

székely szék főkirálybírája is. Bécs olyan kancellárt nevezett ki, aki magyar létére igen gyűlölt személy volt, s a vármegyék és székely székek élére olyan vezetőket, akik szolgálai módon végrehajtották az osztrákok parancsait.

1863 nyarán megtartott választásokon 49 román, 44 magyar és 33 szász képviselőt választottak az erdélyiek. (Közülük a vármegyékben választott 38 képviselő közül csupán 2 volt magyar, a többi román). Az uralkodó által meghívott regalistákkal együtt a ténylegesen részvevő mintegy száz erdélyi képviselő közül, 69 (!) kormányhivatalnok volt, akik adott esetben parancsszóra is szavazhattak volna.

Az uralkodó Nagyszebenbe hívta össze az erdélyi országgyűlést, amelyet megelőzően mindhárom erdélyi nemzet képviselői külön-külön tanácskoztak. A magyar képviselők úgy döntöttek, hogy nem vesznek részt az országgyűlés munkálatain, tiltakozásul távol maradnak.

Az országgyűlés munkálatai: 1863 nyarán gubernátori tisztséget betöltő osztrák tábornok felolvasta az uralkodónak az erdélyi országgyűléshez intézett üzenetét, amelyben érvénytelennek mondta az 1848-as uniót (bár annak idején Ferdinánd császár-király is szentesítette azt), s hasonlóan az 1691-es Lipót féle Diplomát is, s azt kérte az országgyűléstől, hogy foglalja törvénybe az erdélyiek beleegyezése nélkül korábban kiadott császári rendeleteket, s válasszanak az erdélyiek az osztrák birodalmi parlamentbe képviselőket. Ez azt jelentette volna, hogy erdélyiek utólag jóváhagyják Bécs korábbi törvénytelen intézkedéseit, s elfogadják a tartomány beolvadását a birodalomba.

A munkálatokon részt nem vevő magyar képviselők emlékiratban tiltakoztak az uralkodónál a törvénytelen ségek ellen, de a császár nem fogadta küldöttségüket. Az országgyűlésről visszavonult magyar képviselők helyét a kormány üresnek nyilvánította, s új választásokat írtak ki azokra a helyekre. Az új választásokat viszont a korábban lemondott magyar képviselők ismételten megnyerték, majd ismételten lemondtak képviselőségükről. Még négyszer megtették ezt egész addig, míg a kormány nem folytatta a kísérletezést.

Közben a szászokból és románokból álló "országgyűlés" megszavazta a román vallások egyenjogúsítását a korábbi négy elfogadott vallással, s hivatalos és egyenrangú nyelveknek mondta ki Erdélyben a magyar, német és román nyelveket. Az erdélyi országgyűlés megválasztott a bécsi birodalmi parlamentbe 26 román és szász küldöttet, akik Bécsben semmi eredményt nem tudtak elérni tartományuk érdekében.

A Bécsből visszatért erdélyi képviselők folytatták a szebeni országgyűlés munkálatait, de úgy nézett ki, hogy Bécs csak játszik az erdélyiekkel, várja, hogy a magyarok megpuhuljanak és visszatérjenek az országgyűlésbe. Közben az országgyűlés befolyásolásában fontos szerepet játszó alkancellár mindig magánál hordta az országgyűlést felosztatásáról szóló császári rendeletet, hogy ha szükséges, akkor elővegye és felolvassa. Erre nem került sor, nem volt rá szükség, mert az erdélyi szászokból és románokból álló országgyűlés engedelmes játékszer volt Bécs kezében.

1864 októberében a nagyszebeni országgyűlés ülését ideiglenesen felfüggesztették, hogy az erdélyi küldöttek Bécsben ismét részt vegyenek a birodalmi parlament munkálatain. Abban az összetételben nem is gyűlt többet össze az erdélyi országgyűlés, mert közben megváltozott Bécs és a magyarok (Magyarország) viszonya.

Az osztrák magyar kiegyezés és Erdély egyesülése Magyarországgal:

Másfél évtizeddel a forradalom leverése után Bécs rájött, ha egybe akarja tartani a soknemzetiségű birodalmat, akkor békét kell kössön a magyarokkal. Már 1864 végén a

magyar passzív ellenállás vezetését, Deák Ferencet kereste meg egy császári megbízott, azzal az ajánlattal, hogy dolgozzon ki egy osztrák-magyar kiegyezési tervet. A császár hajlandónak mutatkozott megegyezés esetén a Magyarország és Erdély uniójának elismerésére.

Deák Ferenc 1865 tavaszán "a húsvéti cikkében" nyilvánosságra hozta a kiegyezés feltételeit. Közben Bécs leváltotta az erdélyi és a magyarországi kancellárokat, akik a magyarok szemében az önkényuralom kiszolgálói voltak. Ferenc József fogadta a szász ispánt és az erdélyi ortodox románok érsekét (1864-ben hozták létre a szerbektől független román érsekséget) tájékoztatta őket a kiegyezési szándékról és megígérte nekik, hogy jogaik biztosítva lesznek, ha elfogadják az osztrák magyar kiegyezést.

Az uralkodó 1865 őszén új országgyűlési választást hirdetett ki, majd a választások után összehívta az új erdélyi országgyűlést, amely napirendjén egyetlen pont szerepelt: az unió kérdése volt. A Kolozsváron megtartott utolsó erdélyi országgyűlés megszavazta Erdély egyesülését Magyarországgal. A magyar és székely képviselők egyöntetűen „a román képviselők egy kisebb része támogatta, többen elleneztek, akárcsak a szász képviselők. (A románok közül többen is tüntetőleg távol maradtak az országgyűlésről tiltakozásul). Az uniót kimondó határozat leszögezte az erdélyi felekezetek és nemzetek egyenjogúságát is.

Az uralkodó ezután engedélyezte, hogy Erdély képviselőket küldjön a magyar országgyűlésre, s megsemmisítette a szebeni országgyűlés határozatait. A magyar országgyűlés, immár erdélyi képviselőkkel kibővítve, 1867 tavaszán jóváhagyta az osztrák-magyar kiegyezést. Ezzel Erdély különállása megszűnt, s az országrész hosszú idő után ismét része lett Magyarországnak.

Összegzőképpen: *Bécs nem mondott le a központosító és beolvasztó politikájáról s mivel a magyarországi országgyűlés ellenállt, legalább az erdélyi románokat és szászokat próbálta becsalogatni a birodalmi parlamentbe. Ebben szerepet játszott a szebeni országgyűlés, amelyet az erdélyi magyar képviselők bojkottáltak. Bécsnek keresnie kellett a megegyezést a magyarokkal, s így az uralkodó is elfogadta az osztrák-magyar kiegyezés áraként Erdély és Magyarország egyesülését.*

VII. Erdély a dualizmus korában (1867-1918)

1. Erdély újra a magyar államban

Erdély önállóságának megszűnése:

Az unió kimondása után megkezdődött Erdély közigazgatási, politikai és gazdasági beolvasztása Magyarországba. Szükség volt egy fokozatos átmeneti időszakra, mert az erdélyi jogrend és hagyományok különböztek a magyarországiaktól. A főkormányshéket feloszlatták és az erdélyi közigazgatási egységeket a belügyminisztériumnak rendelték alá.

A vármegyékben a kormányt a kinevezett főispán képviselte, a megye tényleges vezetését a hat évre választott alispán végezte. A megyék kisebb egységekre, járásokra

oszlottak a járások élén álltak a szolgabírók. A települések lehettek falvak-községek és városok. (A városok közül a nagyobbak törvényhatósági jogú városok voltak, a kisebbek rendezett tanácsú város címet viseltek).

Az átmeneti időszak az 1876-1877-es közigazgatási átszervezéssel ért véget, amikor egész Erdélyben egységes vármegyei közigazgatást vezettek be, megtartva a korábbi vármegyéket, s a székely és szász székek helyébe szintén vármegyéket alakítva ki. A mainál valamivel több vármegye létezett akkor Erdélyben és annak Partium és Bánság felé terjedő részein.

A magyarok és székelyek számára a csatlakozás azt jelentette, hogy ismét érvénybe lépett az 1848-as uniós törvény és folytatódik az élet a közös magyar hazában.

Deák Ferenc, a nemzetiségekkel való türelmes bánásmód híve volt, egyrészt szabadelvű felfogása miatt, s másrészt mert nagyon is tisztába volt azzal, hogy a magyarok érdeke is az, hogy a nemzetiségek elégedettek legyenek, s akkor nem akarnak elszakadni. Erről tanúskodnak a szavai: *"Ha mi a nemzetiségeket megnyerni akarjuk, ennek nem az az útja, hogy mindenáron magyarosítsuk, hanem az, hogy velük a magyar viszonyokat megkedveltessük. Mert kettő tisztán áll előttem: kiirtani őket istentelen barbárság volna még akkor is ha nem volnának oly számosan, minnél fogva őket megsemmisíteni lehetetlen. Ellenségeinkké tenni őket, nem fekszik érdekünkben."* (A gyakorlatban azonban nem volt meg minden esetben a szükséges tapintat a nemzetiségekkel való bánásmódban.)

Az erdélyi szászok: A korábbi uralkodói kiváltságokat jól kihasználó szászok erős autonómiát építettek ki a századok folyamán, amely szinte államot jelentett az államban. Számukra a kiépített és jól szervezett, saját gazdasági, politikai és kulturális intézményrendszer olyan különállást biztosított, amely lehetővé tette fennmaradásukat és gyarapodásukat viszonylag csekély számuk ellenére.

Ezért tartottak a szászok az uniótól, féltve a Királyföld korábbi autonómiáját, s a szász dominanciát a szász székekben, ahol megközelítőleg fele-fele arányban éltek szászok és románok. A szászok lojálisak voltak a magyar államhoz, de a magyarok sérelmezték, hogy az önkényuralom korában az erdélyi császári hivatalnokok nagy hányada került ki közülük, s 1848-ban is csak kevesen álltak a forradalom mellé. Amitől a szászok tartottak, az rövidesen bekövetkezett. A magyar kormány leváltotta a szász ispánt, aki az abszolutizmus éveiben igen túlbuzgóan szolgálta Bécs érdekeit, a tisztségbe saját emberét nevezve ki, s néhány év múlva a szász universitas és a legtöbb szász országgyűlési képviselő tiltakozása ellenére a szász területeken is vármegyéket hoztak létre. (Tiltakozásukban arra is hivatkoztak a szászok, hogy még az unió előtt megígérték nekik autonómiájuk sértetlenségét.) A szászok ezek ellenére jól beilleszkedtek a magyar állami szervezetbe, képviselőik és vezetőik többsége mindig a kormánnyal tartott, kivétel, ha a kérdés a szászok közvetlen érdekét sértette.

Az erdélyi románok és az unió: Az első magyar országgyűlésben, 11 erdélyi román képviselő volt jelen, bár a választások előtt a román vezetők körében felvetődött az a kérdés, hogy tiltakozásul az unió ellen, válasszák a politikai passzivitást. (Ne vegyenek részt a politikai-parlamenti életben. Még friss volt a példa, amikor az erdélyi magyar és székely képviselők a szebeni tartománygyűlést bojkottálták részben sikerrel). Şaguna érsek ekkor még meg tudta győzni őket, hogy vállalják a parlamenti küzdelmet.

1868 májusában, az első balázsfalvi román népgyűlés 20-ik évfordulóján tartott megemlékezésen összegyűlt román nemzeti vezetők emlékiratot fogalmaztak az

uralkodóhoz, hogy állítsa vissza Erdély autonómiáját és nyilvánítsa érvényesnek a szebeni országgyűlés hatálytalanított, s a románoknak kedvező törvényeit. Az itt megfogalmazott Nyilatkozatot nem csak az uralkodónak küldték el, hanem nyilvánosságra hozták a sajtóban: *"Kinyilvánítjuk, hogy óhajtjuk Erdély autonómiáját a Diploma Leopoldinum és a Pragmatica Sanctio alapján..." "Kinyilvánítjuk, hogy óhajtjuk az erdélyi országgyűlés újra összehívását igazi népképviselőlet alapján...A pesti országgyűlést mi nem tarjuk feljogosítottnak, hogy Erdély számára érvényes törvényeket fogadjon el, sem a benne levő erdélyieket nem tekintjük országunk törvényes képviselőinek."* A nyilatkozat szövege alapján érthető, hogy nem találhatott elfogadásra Bécsben vagy Pesten, sőt a gyűlés szervezőit perbe is fogták az államhatalom megsértése miatt.

Az erdélyi román vezetésben ilyen körülmények között a passzivista irányzat kerekedett felül, és ezért nem vettek részt a parlamenti választásokon. Ezzel szemben a bánági és partiumi románok részt vettek a választásokon és képviselőket juttattak be a magyar országgyűlésbe, és kivették a részüket a magyarországi politikai küzdelmekből. Az erdélyiek még hosszabb ideig kitartottak a politikai élet bojkottálása mellett, s mind szorosabbra fűzték kapcsolataikat a Kárpátokon túli román állammal, amely 1866-ban vette fel a Románia nevet.

A nemzetiségi törvény: A magyar parlament 1868-ban elfogadta a nemzetiségi törvényt. A törvény bírálói azt hozzák fel, hogy az Magyarországon csak egyetlen politikai nemzetet ismert el, a magyart és egyetlen hivatalos nyelvet a magyart. Ez így igaz, de ugyanakkor a korabeli európai államokban is egyetlen politikai nemzetről beszéltek, sőt hasonló nemzetiségi törvények nélkül.

A nemzetiségi törvény szerint bármely nem magyar állampolgár szabadon használhatta anyanyelvét községében, megyéjében, azon a nyelven intézhetett beadványokat (még a kormányhoz is), s arra anyanyelvén kellett választ kapnia. Szintén használható volt az anyanyelv az alsóbb fokú bíróságokon, de még a magasabb fokú bíróságok anyanyelven is kellett kiküldjék a végzést. Szabad a nyelvhasználat az egyházak, a községek részére, s az állam kell gondoskodjon az anyanyelvű oktatásról alap és középfokon. A magasabb közigazgatási és bírói tisztségekre a nemzetiségek közül is kell jelölni alkalmas személyeket.

A törvény megengedte a nemzetiségeknek, egyházaknak, közösségeknek, hogy: *"a nyelv, művészet, tudomány, gazdaság, ipar és kereskedelem előmozdítására szolgáló más intézetek felállítása végett is az egyes honpolgárok...társulatokba vagy egyletekbe összeállhatnak...pénzalapot gyűjthetnek, és azt ugyan az államkormány (kormány) felügyelete alatt nemzetiségi törvényes igényeiknek is megfelelően kezelhetik..."*Vagyis törvényes keretekben a nemzetiségi polgárok egyesületeket hozhattak létre oktatási-kulturális vagy bármely közösségi cél megvalósítására.

A nemzetiségek ennél természetesen többet szerettek volna, például azt hogy elismerjék a nemzetiségek külön politikai önállóságát vagy a közigazgatás nemzeti alapon való megszervezését, de ezek példátlanok lettek volna a korabeli Európában, ahol még ennek a nemzetiségi törvénynek sem volt párja akkor.

Az is az igazsághoz tartozik, hogy a nemzetiségi törvény legtöbb előírása megengedő volt, tehát lehetőséget adott a jogokkal való éléshez, de nem kötelező jellegű, s későbbi évtizedekben az előírásaiból mind kevesebbet tartottak be. (Ebben szerepet játszott a törvény fogadtatása is: a szászok tiltakoztak ellene, de éltek a törvény adta

lehetőségekkel, a románok elutasították és nem is igen akartak hallani róla, ennél sokkal többet szerettek volna...)

Összegzőképpen: Erdélynek a kiegyezés nyomán Magyarországhoz való csatolását ünnepelték a magyarok és székelyek, tiltakoztak ellene a szászok, de elfogadták és beilleszkedtek a magyarországi politikai rendszerbe. A románok elutasították az uniót, és hallani sem akartak róla, inkább távolmaradtak a politikai élettől. A magyar liberális kormányzat megpróbálta a nemzetiségeket a maga oldalára állítani a nemzetiségi törvénnyel, de sajnos nem ért el eléggé kedvező hatást.

2. Gazdasági fejlődés Erdélyben a kiegyezés után

Erdély gazdasága:

A kiegyezéskor Erdély volt a kettős monarchia magyar részének talán a legkevésbé fejlett tartománya. A gazdaság ágai közül a vezető ágazat a mezőgazdaság volt, (az sem a legkorszerűbb), az ipar inkább kisipari céhes formában létezett, a kereskedelem inkább helyi jellegű volt éppen a szállítás fejletlensége (rossz útviszonyok és vasutak teljes hiánya) miatt. A szélesebb értelemben vett Erdély tájai közül a Bánság volt a legfejlettebb.

A vasúthálózat kiépülése: A kiegyezés előtt csak a Bánságban épültek vasutak, az erdélyi vasútvonalakról már régóta viták folytak és tervek készültek, csak pénz nem volt hozzá. 1867-től gyors ütemben indult be a vasútépítés, mely két irányból nyomult be Erdély belsejébe: Arad és Nagyvárad felől. Néhány év alatt elkészült a Nagyvárad - Kolozsvár - Segesvár - Brassó fővonal és az ehhez Tövisnél csatlakozó Arad-Gyulafehérvár vonal olyan fontos leágazásokkal, amelyek Zsil - völgyét, illetve Nagyszeben és Marosvásárhelyt kapcsolták a vasút vérkeringésébe. Utóbb készült több helyi érdekű vasút és gyakorlatilag 1900-ra kialakult az erdélyi vasúti hálózat, csupán néhány mellékvonalat (szárnyvonalat) hosszabbítottak meg a világháború előtt.

Párhuzamosan épült az úthálózat is, és a korábbi lehetőségeket is kihasználva a távíró- és postai hálózat. A korszakban indult be a városi szállítás, (villamos) a közvilágítás, amelyben jelentős szerepe volt az műszaki találmányok alkalmazásának. Temesvár volt az első magyarországi város, ahol már 1884-től az utcákat villanyégőkkel világították meg.

Iparfejlődés: A szállításnak (vasút) akkor korszerű hálózata nemcsak azt jelentette, hogy Erdélyt bekapcsolták Magyarország és a Monarchia gazdasági keringésébe, hanem fellendült a vasipar valamint a vas- és szénbányászat is. Ekkor élte virágkorát a szénbányászat a Zsil-völgyében és a vajdahunyadi vaskohászat. A gépgyártás is beindult, Resicán még gőzmozdonyokat is gyártottak. Később kezdődött ugyan, de a vegyi ipar és szövőipar is fellendült, valamint a fakitermelés és fafeldolgozás, lévén hogy Erdély hegyei gazdagok voltak erősegekben. A vegyi ipar nyersanyaga a szén és só mellett, a szintén bőségesen található földgáz volt.

A mezőgazdasági nyersanyagok feldolgozására szakosodott az élelmiszeripar (malom, szesz és cukoripar) és a hús- és bőrpar. Ezek főleg a nagyobb termőterületek közelében (alföldi) városokban fejlődtek ki. Az húsiparnak (szalámi gyártás) főleg a szász városokban (Szeben, Medgyes) alakultak ki jelentős központjai.

A mezőgazdaság fejlődése: A földművelés elmaradottsága és alacsony hatékonysága egyrészt a fejlesztésre fordítható pénztömeg hiánya miatt, másrészt a földbirtokok szétaprózottsága miatt okozott gondot Erdélyben. Lassan behatolnak a piaci viszonyok, az árutermelés a mezőgazdaságba is, egyrészt a nagyobb birtokok fejlesztése, belterjes gazdálkodásával, másrészt a fejlődő, gyarapodó lélekszámú városok piacára termelő gazdálkodók szakosodása révén. Különösen a kertgazdálkodás (zöldségtermesztés), a szőlő- és gyümölcsstermesztés a jövedelmező, amelyek termékeit a nagyvárosok piacain, de akár külföldön is lehet értékesíteni.

Az állattenyésztésben is volt jelentős fejlődés, mert az állatokat lehetett exportálni, illetve az állati termékeket a nagyvárosok piacain értékesíthették. A hazai állatfajták szívósabbak voltak, de alacsonyabb hozammal. A szász gazdálkodók igyekeztek meghonosítani Erdélyben a több tejet adó, gyorsabban fejlődő fajtákat, ami sikerült is nekik. Székelyföldön a hagyományos állattartás folyt, mint egyébként Erdély más részien is, a szarvasmarhákat igavonásra is használták, ami csökkentette például a tejhozamukat. A lótenyésztés az jelentős volt, egyrészt a saját gazdaságban igavonás céljaira, másrészt a szállításban, fuvarozásban (városi személyszállítás), illetve a vidéki birtokosok esetében kocsikázás, lovaglás és kisebb mértékben a saját gazdaságuk céljaira.

Pénzintézetek: Az általános gazdasági fejlődés nem mehetett volna végbe a pénzintézetek kialakulása nélkül. Voltak, külföldi (osztrák, francia) tőkével működők, de olyanok is, mint a helyi tőkével működő hitelszövetkezetek, takarékpénztárak, népbankok és regionális pénzintézetek. A hiteleket igénybe vették földbirtokosok (jelzálog), parasztok, törvényhatóságok az épülő beruházásokhoz (vasutak, közművek), kereskedők stb. A bankok támogatták a földvásárlókat, beruházókat és jelentős összegeket fordítottak a nyereségükből a kultúra támogatására is.

Munkaerő gazdálkodás, foglalkoztatottság és kivándorlás: Hiába fejlődött az egész gazdaság, ha az főleg egyes vidékekre koncentrált: Brassó, Temesvár és környéke, Zsil-völgye, Kolozsvár, Nagyvárad, Arad és Marosvásárhely, ha a tartomány más részein jelentős volt az elmaradottság, és a munkanélküliség. A növekvő népszaporulat miatt kevés volt a föld a lakosság eltartásához, ezért ezekről a területekről (ilyen volt Székelyföld is) jelentős számú idénymunkás vándorolt aratáskor távolabbi vidékekre (Bánságba, Romániába) vagy mentek a vasútépítésekhez, városi és ipari építkezésekhez segédmunkásnak, kőművesnek, ácsnak, bérkocsisnak, stb. A lányok-asszonyok városra szegődtek cselédlánynak, hogy valami pénzt keressenek.

A romániai kivándorlás mellett a századforduló táján felgyorsult a kivándorlás Németországba és Amerikába. A kivándorlók nagyobb része a feltett szándékkal ment ki, hogy a külföldön keresett pénzt hazaküldi, s otthon földet vesz rajta. Ez elég sok embernek sikerült is, s közülük voltak, akik néhány év után hazatértek. Mások viszont, jóval többen, kinn maradtak. (Erdélyből legalább 200 000 ember vándorolt ki 1880-1914 között Amerikába, ezek kb. egyharmada magyar és székely volt, a többiek Erdély más népei közül kerültek ki).

Összegzésképpen: Erdély számára a dualizmus korának félszázada jelentette a modern gyáripár kialakulását (az ipari forradalom kiteljesedését). Ennek ellenére a vidék és különösen egyes területek jelentősen elmaradtak az ipari és tőkés fejlődésben, ami feszültségekhez és kivándorlás is vezetett.

Feladatok:

A mellékelt térképen keresd meg, mely területen voltak a legfőbb bányakincsek Erdélyben.

Milyen jelentős ipari központokat találsz a térképen?

Melyek voltak Erdély legelmaradottabb részei?

3.Erdély lakossága a dualizmus korában

A népesség gyarapodása: Az Erdély lakossága a dualizmus fél évszázada alatt jelentős mértékben gyarapodott, bár a népszaporulat nem volt egyforma. Magas volt Szatmár, Bihar, Máramaros és Szolnok-Doboka vármegyékben a népszaporulat, s alacsonyabb a többi területeken, leginkább Dél-Erdélyben. A számszerű gyarapodás az 1880-as valamivel több mint 4 millióról, 1910-re 5,2 millióra növekedett. (A népszámlálások adatai összesítve Belső-Erdélyre, Bánságra és Partiumra). Ezen belül különösen a városi lakosság gyarapodott: a gazdasági fejlődés következtében nagy számú falusi lakos telepedett meg az iparosodó városokban.

A lakosság gyarapodásában szerepet játszott a javuló orvosi ellátás és a jelentősebb járványok leküzdése. Az utolsó kolerajárvány 1869-ben pusztított Erdélyben, később majd a világháború idején érte a tartományt, s az egész országot jelentős vérveszteség. A két esemény között, a századforduló körül csúcsosodó kivándorlási hullám is volt, főleg a szegényebb, elmaradottabb vidékekről.

A lakosság társadalmi rétegződése, városi és falusi lakosság: Erdély társadalmá szorosan kapcsolódott a földhöz, a mezőgazdasághoz. A lakosság legnagyobb részét a *kisbirtokos parasztok* alkották, a volt jobbágyok és zsellérek leszármazottai. A középbirtokosok száma elég jelentős volt, főleg egyes térségekben (Szászföldön például). *A hajdani kismanesség* nem rendelkezett számottevő birtokkal, birtoknagyságát illetően beilleszkedett a középbirtokos parasztok közé. Erdélyben az *arisztokrácia* néhány tucat családra korlátozódott, akik közül csak alig néhány családnak volt 5000 holdnál nagyobb birtoka. Ilyen jelentős történelmi családok voltak a Teleki, Bánffi, Kemény, Mikes, Wesselényi, Bethlen.

A *polgárság* száma Erdélyben nem volt túl nagy, mert a városi lakosság száma és aránya alacsonyabb volt a magyarországinál: 1910-ben az előző évtizedek városi fejlődése ellenére is csupán alig 12 százalék élt városban. Ebben is voltak helyi eltérések a vidékek között: Szászföldön több mint 22 %, Székelyföldön alig 7 % volt városlakó. A polgárság számában jelentős volt a nem magyarok, főleg németek, szászok és zsidók aránya, de még a magyarokénál is alacsonyabb volt a polgárság körében a románok száma és aránya. A polgárság körében legnagyobb arányban a kispolgárok: iparosok, kiskereskedők voltak. A polgárok közé sorolhatjuk a növekvő számú értelmiségieket (tanítókat, lelkészeket, tanárokat, orvosokat, hivatalnokokat, ügyvédeket és mérnököket) is.

Az iparosítással, a bányászat és a vasúti szállítás fejlődésével megnőtt az ipari dolgozók, munkások száma, kik körében inkább németek, magyarok és szlovákok képviseltek jelentős számot.

A legnépesebb erdélyi városok 1880-ban még nem érték el az ötvenezres lélekszámot, de az első világháború előtti utolsó népszámláláskor, már több város meghaladta a hatvan, sőt hetvenezer lakost:

A jelentősebb erdélyi városok lakossága és nemzetiségi szerkezete százalékban 1880-ban és 1910-ben:

Város	1880 lakos	Ebből magyar %-ban	Román %-ban	Német %-ban	1910 lakos	Ebből magyar %-ban	Román %-ban	Német %-ban
Arad	44 320	47,7	21,3	24,4	76 356	63,4	19,1	14,2
Brassó	29 584	33,2	31,7	33,5	41 056	43,4	28,7	26,4
Kolozsvár	29 923	78,5	13,3	4,9	62 733	81,6	14,2	2,7
Marosv. hely	12 883	88,2	5,2	4,1	25 517	89,3	6,7	2,4
Nagybánya	11 183	56,0	40,7	2,0	16 465	64,8	33,7	1,2
Nagyvárad	34 231	87,4	6,2	3,6	68 960	91,3	5,5	2,1
Szatmárnémeti	19 708	88,8	5,0	3,8	34 094	94,8	2,8	1,8
Temesvár	37 815	20,5	13,6	53,6	72 555	39,3	10,4	43,6

A táblázat adataiból látható, hogy az Erdély központi településének, szellemi fővárosának számító Kolozsvár kivételével az alföldi városnak volt számottevő lakossága, illetve a lakosság gyarapodása is ott volt jelentős a két népszámlálás között.

Nemzetiségi és felekezeti viszonyok: A tágabb értelemben vett Erdély legnagyobb lélekszámú nemzetisége a *románság* volt, 1880-ban ők alkották a lakosság 57 százalékát, és 1910-ben az 54 százalékát. Egyes városokban (Brassó, Arad) elég jelentős volt a románok száma, bár többségükben a románok faluhelyen éltek, illetve számos román többségű kisvárosban.

A *magyarok* 1910-ben a lakosság közel 32 százalékát alkották egész Erdélyben. A magyarok nem oszlottak meg egyenletesen, jelentős többséget alkottak Székelyföldön és Partium egyes részein. Viszont kisebbségben voltak Dél-Erdélyben, Bánságban és Máramarosban. Amint a városok táblázatából is kitűnik, a legmagyarabb városok Nagyvárad, Marosvásárhely és Kolozsvár voltak, a németek jelentős számot és arányt Temesváron s Brassóban képviseltek, valamint a többi szász városban.

Szintén 1910-ben, a magyarok a következőképpen oszlottak meg a nagyobb tájegységek között: Partiumban 645 ezer, Székelyföldön 537 ezer, többi Erdélyben 370 ezer, s a Bánságban 105 ezer magyar élt.

A *németeknek* két nagy csoportja volt, a régebb Erdélyben élő *szászok*, s a Habsburg korszakban betelepített *svábok*. A szászok Erdély déli és középső részein éltek, a svábok a Bánságban, valamint Nagykároly és Szatmár környékén. Erdély

össztlakosságának valamivel több mint 10 százalékát alkották a jó félmillió német népesség (1880-ban 501 656 és 1910-ben 550 964 fő).

Egyéb kisebb nemzetiségek is éltek Erdélyben, néhány tízezres nagyságrendben (szerbek, szlovákok, ruszinok, zsidók és cigányok), illetve más még néhány kisebb népesség pár ezres nagyságrendben (bolgárok, örmények, horvátok).

Erdély nem csak etnikai téren volt vegyes összetételű, hanem vallási téren is: Az 1880-as négymilliónyi erdélyi lakos megoszlott legalább hét jelentősebb felekezet között: a legnagyobb számban *görögkeleti (ortodox)* vallásúak voltak 1380 ezren, volt mintegy 945 ezer *görög katolikus*. (E két vallás többségében a románok vallása volt, bár a görög keletiek közé tartoztak a szerbek is, s a görög katolikusok között volt néhány tízezer magyar is). A római katolikusok száma közel 720 ezer volt, ezeknek nagyobb része magyar volt, s kisebb része sváb. Volt mintegy félmillió református is, akik néhány ezer lélek kivételével magyarok voltak. A 220 ezernyi evangélikusok zöme a szászok közül került ki, a többi magyar volt. Valamivel több mint 100 ezer volt az izraelita vallásúak száma, kik nagyobb része magyar anyanyelvű volt és inkább városokon laktak (például Nagyváradon, Szilágysomlyón, stb.) A legkisebb számban a történelmi egyházak hívei közül az unitáriusok voltak, számuk meghaladta az ötvenezretet, s ők magyarok voltak mind.

***Összegzésképpen:** Erdély lakossága is gyarapodik a gazdasági fejlődés és az egészségügyi viszonyok javulása nyomán. A városok esetében megy végbe látványos gyarapodás, s ott a magyar etnikum aránya nő számottevően, még a hagyományosan német (szász) többségű városokban is. Erdély továbbra is megmarad többnemzetiségű és vallási szempontból is vegyes összetételű térségnek, ahol a falusi népesség, a mezőgazdaságból élők alkotják a nagy többséget a városok dinamikus fejlődése ellenére.*

4. Az iskolarendszer és tudományosság fejlődése

Iskolarendszer:

A dualizmus kezdetén még többségben voltak a felekezeti iskolák, az állami iskolahálózat szerepe még csekély volt. A politikai és gazdasági fejlődés megkövetelte az oktatási rendszer korszerűsítését, amihez az alapokat az 1868-as népiskolai törvény rakta le. A törvény előírta az általános iskolai tankötelezettséget, mert a modernizálódó államban írástudó polgárokra volt szükség. Időbe telt, amíg kiépült az iskolahálózat minden kis faluban, de a törvény hatására az évtizedek során jelentős mértékben csökkent az írástudatlanok száma. A törvény alapján az állam inkább az állami iskolákat támogatta, de a felekezeti iskoláknak is nyújtott államsegélyt.

Jelentős eltérések voltak az erdélyi népek között az iskolázottságuk színvonalát illetően, míg a szászok között már a kiegyezés táján csekély volt az írástudatlanság, saját önálló iskoláiknak köszönhetően, a román lakosság körében pedig igen magas, a magyar lakosság valahol félúton volt az iskolázottságot illetően a szászok és a románok között.

A középiskolák terén továbbéltek az erdélyi nagy hagyománnyal rendelkező szász és magyar gimnáziumok. A régebbi magyar középiskolák főleg Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Nagyenyed, Zilah, Sepsiszentgyörgy, Szászváros,

Kézdivásárhely, Szatmárnémeti városokban működtek, s újabbak Nagyváradon, Csíkszeredában, Temesváron és máshol is. A gimnáziumok mellett fontos szerepet töltöttek be a tanítóképzők, amelyek a népiskolák számára képezték a tanszemélyzetet. S mivel a gazdaság szükséglete megkövetelte, a főleg 1900 körül műszaki, kereskedelmi, mezőgazdasági iskolák is létrejöttek, Temesváron, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Szilágysomlyón, stb. amelyek jó szakembereket képeztek az ipar, kereskedelem és mezőgazdaság számára.

A románok elég jelentős számú felekezeti és községi iskolával rendelkeztek, de ezek sűrűsége vidékenként eltérő volt, s ennek következtében volt olyan tájegység, ahol soraikban az írástudatlanság magas volt. A magyar oktatási törvények csak a XIX. század utolsó felében tették kötelezővé a nem magyar tanítású nyelvű iskolákban a magyar nyelvnek a tanítását. A középiskolák terén a románoknak nem volt túl sok gimnáziumuk és tanítóképzőjük, (ezek többsége felekezeti volt), valamint pár alsó fokú papneveldejük is volt. Néhány erdélyi román középiskola Romániából is kapott állami támogatást. Emiatt román ifjak egy része magyar vagy német iskolába járt, különösen a kolozsvári piaristák gimnáziumába jártak sokan, de gyakorlatilag minden jelentősebb erdélyi középiskolának voltak román nemzetiségű diákjai.

Az első erdélyi egyetemet 1872-ben alapították Kolozsváron, *Ferenc József Tudományegyetem* néven. (Korábban jogi, teológiai s más főiskolák már voltak). Az erdélyi románok is szerettek volna egy saját egyetemet létrehozni, de ez nem sikerült, ezért a román fiatalok vagy a kolozsvári, esetleg pesti vagy bécsi egyetemekre jártak, de eljutottak távolabbi német egyetemekre is. A szász fiatalok is inkább a bécsi vagy német egyetemeken tanultak tovább.

Tudományos és kulturális intézmények: Ez is erdélyi sajátosság, hogy a nemzetek (nemzetiségek) és felekezetek saját kulturális és tudományos intézményeket hoztak létre. Több intézmény már korábban is megvolt, de a korszakban tovább működött. Ilyen volt a románok kulturális szervezete az *ASTRA*, (vagyis *Az erdélyi román nép irodalmi és művelődési társasága*), mely jelentős népművelő tevékenységet folytatott és könyvtárakat hozott létre, olvasóegyleteket tartott fenn. Emellett támogatta román nyelvű folyóiratok és könyvek kiadását és terjesztését is, ezek közül a legjelentősebb az 1898-1904-ben kiadott első román lexikon.

1885-ben alakult az *EMKE* (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület), amely a népnevelés, művelődésszervezés mellett felkarolta a szórványmagyarság problémáját is.

Még az abszolutizmus éveiben megalakult az erdélyi tudományos akadémiának számító *Erdélyi Múzeum Egyesület* (EME), amely 1874-től tudományos folyóiratot adott ki *Erdélyi Múzeum* címmel. A folyóirat szerkesztője hosszú ideig Brassai Sámuel volt. Az EME jelentős könyvtárral és tudományos (régészeti, történelmi, közettani stb.) gyűjteménnyel rendelkezett, amelynek anyagát a kolozsvári egyetem rendelkezésére bocsátotta. A kolozsvári egyetem központi épületei 1893 és 1902 között épültek (ma is itt van a kolozsvári egyetem magja). A századforduló után épült az egyetem világszínvonalú könyvtára, s állat és növénytan intézete (botanikus kert is) és az város ma is híres egyetemi klinikája is.

A szászok jelentős, önálló tudományos és kulturális intézményekkel rendelkeztek, amelyek központja továbbra is Nagyszében volt. Ezek közül a *Karpaten-Verein*-t s *Brukenthal könyvtárát* érdemes megemlíteni.

Tudósok és tudományos munkásságuk: Erdélyben a korabeli magyar tudományosság számos jelentős személyisége tevékenykedett: az orvostudomány és természettudományok terén Apáthy István, Entz Géza, Victor Babeş. Az akkoriban csúcstechnikának számító repülés és rakéatechnikának is voltak erdélyi művelői, de a vasút és hídépítés is a tudományos és műszaki ismeretek gyakorlati alkalmazását, akárcsak a villamosság elterjedése is.

Úgy a nyelvészet, mint a történettudomány terén is jellemző volt a nemzeti iskolák, nemzeti sajátosságok kialakulása a különböző erdélyi népeknél. A magyar történetírók közül Kőváry László megírta Erdély történetét hat kötetben, Jakab Elek Kolozsvár történelmét dolgozta fel. Mikó Imre és Szilágyi Sándor a történelmi forráskiadványok kiadását kezdte meg, míg Szász Károly a levéltárak rendszerezésével foglalkozott. Orbán Balázs egy nagyszabású történelmi, néprajzi, földrajzi és demográfiai leírást készített és adott ki hat kötetben, Székelyföld leírása címmel.

Az erdélyi román történetírásra még mindig a romantikus irányzat volt a jellemző, amely a hősi, dicső múltat emlegette. Valamivel tárgyilagosabb irányzatot képviselt a brassói George Barițiu. A szász történészek közül a legismertebb G. D. Teutsch, aki először készítette el az erdélyi szászok összefoglaló történetét.

Összegzésképpen: *Erdély a magyar állam részeként is megőrizte vallási és nemzeti sokszínűségét, ez rányomta a bélyegét az oktatásra és a művelődésre is. A polgárosultabb szászok oktatási rendszere volt a legfejlettebb, amit a magyar iskolahálózat követett, sőt állami támogatással meg is haladott, a magyar nyelvű erdélyi egyetem létrejöttével. Az erdélyi románok iskolahálózata is jelentősen fejlődött a korszakban. A tudományosság terén is létrejöttek a korszerű intézmények, s számos tehetséges erdélyi tudós hozott létre maradandó életművet.*

Orbán Balázs: A Székelyföld leírása Előszavából - 1868-ban:

"Ismerni és ismertetni kell tehát elhanyagolt szép hazánk viszonyait, s mindenkinek tehetsége szerint oda kell hatni, hogy Magyarország ne legyen tovább is "terra incognita" (latinul ismeretlen föld).

Hazánknak kétségtelenül legérdekézbresztőbb része a Királyhágón inneni (keleti) terület, melynek ma már, - az unió szerencsés végrehajtása után - csupán földrajzi fogalom szerint adjuk az "Erdély" nevet. Ezen roppant havasok által körülkerített, sok helyt őserdőkkel borított országrész, még vasúttal az eszme- és fogalomterjesztés ezen életerével nem bírván, legismeretlenebb és legelzártabb, s talán könnyebb az Óceánon túli Amerikába, mint ez irányban a hon véghatárain fekvő Székely földre eljutni...

És éppen ezen a véghatárainkon fekvő legérdekesebb terület, a szép Székely föld az, amely legkevésbé van ismerve, melyről önmagunk is legkevésébbet tudunk. Égető szükségé vált annak felkutatása és ismertetése..."

5. Sajtó, irodalom és művészet

Irodalom és sajtó:

A fejlődés következtében az időszakos sajtó termékei: napi-, heti-, havi lapok vagy más időszakos esetleg alkalmi kiadványok Erdélyben is a tömegkultúra részévé

válnak, az információ és a műveltség hordozóivá. A korábbi szűk nemesi-értelmiségi esetleg polgári írástudó és olvasó csoporthoz képest, kialakul egy szélesebb városi-polgári olvasói réteg, sőt a falusi lakosság egy része is a nyomdai termékek fogyasztójává válik.

A különféle műveltségű rétegeket megcélzó kiadványok sokasága jelenik meg a liberális sajtótörvény és az olvasói igény következtében: politikai lapok, irodalmi, művészeti és szakmai folyóiratok. Ezek mellett emlékkönyvek, évkönyvek és kalendáriumok Erdély mindhárom népének a nyelvén.

A polgárosultabb és vagyonosabb *szász közösségekben* már évszázados hagyománya van a sajtónak (majd a svábok körében is létrejön ez a hagyomány), hírlapoknak és folyóiratoknak.

A *románok* növekvő számú politikai lapot indítanak: Gazeta de Transilvania (magyarul Erdélyi Hírlap), Românu (A román), Adevărul (Az igazság). De voltak művelődési folyóirataik is (Foiaie pentru minte, inimă și literatură - Az értelem, a szív és az irodalom lapja, Familia - A család, Luceafărul - Esthajnalcsillag stb.) Olyan jelentős, klasszikus román költők és írók, újságírók születtek Erdélyben, és kezdték el itt irodalmi pályájukat, amit később Romániában folytattak, mint Goga Octavian és George Coșbuc költők, s Slavici Ioan és Rebreanu Liviu prózaírók.

A *magyar irodalom* már 1848 előtt Pest központú volt, ahol sok erdélyi származású irodalmár tevékenykedett (Arany János, Kemény Zsigmond, Gyulai Pál). Ennek ellenére Erdélynek jelentős irodalmi hagyományai voltak, s még a Pesten nyomtatott könyvek jelentős hányada is erdélyi olvasókhöz került.

Erdélynek az irodalmi-kulturális fővárosa, Kolozsvár volt. Itt jelent meg a legjelentősebb politikai napilap az *Ellenzék*, 1880-tól. De nem volt valamirevaló városka, amelynek ne lett volna legalább egy hetilapja, sőt sokszor még több is. Szintén Kolozsváron jött létre 1888-ban az *Erdélyi Irodalmi Társaság*, mely nemcsak írókat és költőket tömörített, hanem saját lapot is adott ki, *Erdélyi Lapok* címen. Szerkesztői, munkatársai közé olyan ismert nevek tartoztak, mint Kőváry László, Brassai Sámuel, Benedek Elek, Bánffy Miklós stb. Marosvásárhelyen, Tolnai Lajos szervezte meg a *Kemény Zsigmond Társaságot*.

Az említett városok mellett az irodalmi életben jelentős szerepet töltött be Nagyvárad is, amelynek jómódú polgársága támogatta a színházat, irodalmat, sajtót, úgy is nevezték a korban, hogy "Körös-parti Párizs". Ady Endre is újságíróskodott itt, a *Szabadság*-nál és a *Nagyvárad Napló*-nál, (ezt megelőzően Debrecenben volt újságíró, s az első verse pedig még zilahi diákkorában jelent meg a helyi *Szilágy*-ban).

Ez a korszak a népköltészet és a népdal felfedezésének korszaka is, s mivel Erdély elmaradottabb és zártabb tájegység, mint Magyarország központi része, ezért itt a népi alkotások sokkal hosszabb ideig megőrződtek. Kriza János (egyébként unitárius püspök) erdélyi népköltészeti gyűjtésének első kiadását *Vadrózsák* címmel adta ki. Benedek Elek foglalkozott népmesék és népmondák gyűjtésével, kiadásval is. A népdalok két legjobb ismerője és gyűjtője, Bartók Béla és Kodály Zoltán is rendszeresen gyűjtöttek Erdélyben. Különösen Székelyföld, Kalotaszeg és a Mezőség volt alkalmas hely a népi hagyományok és népköltészeti gyűjtések számára.

Művészet Erdélyben:

A korszak gazdasági fellendülése megteremtette a feltételeket a művészetek virágzásához is. Az *építészet* volt a vezető ágazat, a századforduló körül a legtöbb

városban nagyméretű építkezések folytak: számos középület (városháza, megyeháza, iskola, kórház, vigadó és színházépület készült). Marosvásárhelyen ekkor készült a város jelképének számító Városháza és Kultúrpalota. Kolozsváron az egyetem épülettömbjei mellett klinikák, kórházak, iskolák, új színház. *Kós Károly* jellegzetes népi elemek felhasználásával tervezte épületeit Sepsiszentgyörgyre, Kolozsvárra, Marosvásárhelyre. Az erdélyi gimnáziumok régebbi épületei mellé vagy helyett, ekkor emeltek a legtöbb városban ma is álló impozáns épületeket. Még számos bírósági épület és vasútállomás is épült, amelyek többsége azóta is ugyanazt a funkciót tölti be, mint jó száz évvel ezelőtt. Ezek együttesen kiegészítették az erdélyi városok korábbi középkori városképét.

A *képzőművészetek* egyrészt szerepet játszottak az épületek díszítésében, domborművek, szobrok, faragványok, mozaikok, freskók, üvegdíszek változatos formájában, a kor divatos stílusának a szecessziónak, vagy más irányzatoknak a jegyében. A különféle évfordulók (például a millennium, a honfoglalás ezredik évfordulója) kapcsán az erdélyi városok főtereit monumentális szobrokkal díszítették: Aradon a vértanúknak emeltek méltó emlékművet, köztéri Petőfi és Kossuth meg Széchenyi szobrokat állítottak. *Fadrusz János* nem volt ugyan erdélyi, de legismertebb, és ami még fontosabb máig fennmaradt szobrai a kolozsvári Mátyás király lovas szobra és a király hú embereiből álló szoborcsoport együttese, valamint Zilahon a Wesselényi Miklósról, a jobbágyfelszabadítóról készült alkotások 1902-ben készültek. A Mátyás szobor azóta nemcsak Kolozsvár, hanem egész Erdély legismertebb emlékműve, jelképe.

A kor nagy magyar festői közül többen is erdélyi származásúak voltak, mint Barabás Miklós vagy Székely Bertalan. Világhírű volt a *nagybányai művésztelep* és festőiskola, amelyet 1896-ban Hollósy Simon alapított, ahol a következő időkben számos jelentős művész alkotott.

A fotóművészet is ebben a korban lépett ki a kezdetlegesség állapotából és vált egyrészt művészeti ággá, másrészt a dokumentumfotók révén fontos forrásává a korszak kíváncsi kutatóinak. Az erdélyi származású Szatmári Papp Károly Bukarestben vált neves udvari festővé és fényképésszé. Egyébként ő volt az első háborús fotóriporter, aki az 1877-1878-as orosz-román-török háborúról tudósított. Veress Ferenc számos fényképet készített a kor épülő vasútjairól, hídjairól és gyártelepeiről, s emellett úttörő szerepet játszott a színes fénykép készítésében is. Orbán Balázs nem csak azzal tette magát nevezetessé, hogy elkészítette Székelyföld a mai napig páratlan monográfiáját, hanem számtalan fényképben is megörökítette a leírt helyszíneket.

Erdélyben évszázados hagyománya volt a *színházaknak*, s a korábbról létező színházak Kolozsváron, Nagyváradon, Temesváron, Aradon, Nagyszebenben és Szatmárnémetiben ebben a korszakban kaptak modern, impozáns színházépületeket. A színházakban sok neves magyar színész kezdte a pályáját, akiket később megismert a főváros közönsége is: (Szacsvey Imre, Poór Lili, Komáromi Gizi stb.) Vándor színtársulatok is járták az országot, főleg népszínműveket, operetteket, történelmi drámákat mutattak be a kisvárosok, sőt a nagyobb falvak lakosságának.

A *film* ekkor született, s alig néhány évvel később már Erdélyben, Brassóban 1901-ben megnyílt az első filmszínház (mozi). Később több erdélyi városban is hódított a film. Korszerű filmszínházak (mozitermek) épültek, sőt már az első világháború előtt készült Erdélyben helyi film is, Janovics Jenő kolozsvári színházigazgató és rendező irányításával.

Az erdélyi magyar művészet és művelődés számára jelentős szívó hatást jelentett Budapest vonzása, mert számos alkotó ott próbált bizonyítani, a nemzet politikai-gazdasági és művelődési központjában. Volt aki ezzel elérte a remélt sikert, s az egész nemzet megismerte alkotását. Mások viszont szűkebb hazájukban, Erdélyben maradtak, egy sajátos színfoltját képviselve a nemzet művészetének. Hasonlóan a román művészek közül is sokan átkeltek a Kárpátokon Romániába, s ott folytatták művészi pályájukat, Mások esetleg Pestre vagy Bécsbe mentek, ott próbálva szerencsét.

Összegzőképpen: *Az erdélyi művészet és irodalom alkotásai részét képezik az egyetemes és az európai műveltségnek, de ugyanakkor annak függvényében, hogy az alkotó szász vagy román vagy magyar, szerves részét képezik az illető nemzet kultúrájának is, mint ahogy ez a sokszínűség jellemezte az Osztrák-Magyar Monarchia egészét és a dualizmus Magyarországot. A fejlődő gazdaság és a liberális politikai légkör nyilván kedvezett a művészeteknek.*

Ady Endre: Itthon vagyok

(Részletek)

"Itthon vagyok...

Az új palotát régi, tisztos kövek helyére rakták. Most a sötétségben nem látom. De láttam már napos fényben is. A Wesselényi-kollégium új palotája ez, s a sötétségen át szembenézek vele. Hol vannak a régi falak? Azokhoz a falakhoz jussom van. Azok a falak a én lelkem egyik része. A nagyobbik része. Hiába is akarnék szabadulni. Az én lelkemet itt formálták e cifra falak helyén. Aki vagyok, az négy zilahi esztendő által vagyok. És más nem lehetek. E négy esztendőnek minden perce determináló perc volt. Minden perce végzetesen szabogatta ki utamat.

Itthon vagyok. Sehol másutt csak itt...Öntalajunkból kiszakítani magunkat nem lehet...

Itt állok a sarkon a ködös novemberi estében, s szellemeket idézek...Ha Kincs Gyula nem közli le első versem a Szilágy-ban!...Ha...Millió ha...De mindennek úgy kellett jönnie, ahogy jött..." (Szilágy 1903 november 26.)

(Ady az utókor számára inkább költőként ismert, bár nagyszerű újságíró is volt. Ezt a cikkét annak az alkalmából írta, hogy 1903 őszén átadták Zilahon, Ady egykori iskolájának, a Református Wesselényi Kollégiumnak az új, ma is álló új szecessziós épületét. Kincs Gyula, Ady egykori tanára volt, aki az általa szerkesztett *Szilágy* című lapban közölte Ady első versét.)

6. Nemzetiségek és a politikai élet

A magyar kormányzat a nemzetiségekkel való bánásmód legfőbb eszközének a liberális törvényeket tekintette, mint amilyen volt a nemzetiségi törvény, később a népiskolai törvény stb. Az idők folyamán viszont ezt a liberális politikát egyre inkább felváltotta egy olyan gyakorlat, amelynek fő célja a nemzetiségek elmagyarosítása volt. Ebben szerepet játszottak olyan törvények, mint az, amely 1879-től minden iskolában kötelezővé tette a magyar nyelv tanítását. Később Bánffy Dezső miniszterelnöksége idején (1895-1899) egy sor további magyarosító törvényt vezettek be, amelyek

kiváltották a nemzetiségek ellenállását és tiltakozását (például a családnevek és a helységnevek magyarosításáról szóló törvények).

A kormányzat másik eszköze a nemzetiségi politikusok és sajtó megfélemezésére a politikai és sajtóperek voltak, amelyek során sajtóvétségek miatt pénzbírságra vagy éppen fogházbüntetésre ítélték a sajtótörvény ellen vétőket. Az is az igazsághoz tartozik, hogy az erdélyi és magyarországi nemzetiségek egy része nyíltan elutasította a fennálló politikai rendszert, s saját nemzeti állama létrehozására törekedett.

A szászok: A szászok lojálisak voltak a magyar állammal szemben, s az 1881-es politikai programjukban végleg törölték a szászok autonómiájának helyreállítására vonatkozó követelést.

A magyar miniszterek és miniszterelnökök közül többen is folytattak párbeszédet a szász vezetőkkel, ezek eredményeként a szászok újabb programja (1890-ből) megerősíti, hogy a szászoknak a kiegyezést elfogadják, de megkövetelik, hogy a magyar állam jogállammá váljon, s a magyar nemzetiségi törvényt csupán a nem magyarok által követelhető jogok minimumának tartja. A szász képviselők többnyire a mindenkori magyar kormánypártot és kormányt támogatják, kivételt e téren csak a Bánffy kormány jelentett.

A román nemzeti mozgalom:

A románok alkották Erdély legnagyobb számú etnikumát, s ugyanakkor egész Magyarország legnagyobb nemzeti kisebbségét is. Míg az erdélyi (Belső-Erdély) románok évtizedekig a passzivizmus taktikáját választották tiltakozásul a kiegyezés és az unió ellen, addig a bánági-bihari és máramarosi ("magyarországi") románok a politikai aktivizmus útját választották, részt vettek a parlamenti választásokon és képviselőket juttattak a magyar országgyűlésbe.

1881-ben megalakult az egységes *Román Nemzeti Párt*, amelyet gyengített az aktivisták és passzivisták közötti küzdelem. A románok a magyarországi politikai harc mellett nem ritkán a külföldön folyó propagandakampányt választották, hogy az európai közvéleményt megnyerjék nemzeti ügyüknek. Az is előfordult, hogy a vélt vagy valós nemzetiségi üldöztetés elől a Kárpátokon túlra (Romániába) távoztak.

Romániában is egyre többet gondoltak a határokon túli románokra előbb egy "*Kárpátok*" nevű egyesületet hoztak létre a támogatásukra, utóbb pedig a "*Az összes románok kulturális egységének ligája*" néven hoztak létre egyesületet, amely fő feladatának a külföldi románok támogatását tűzte ki célul.

Az erdélyi románok nemzeti aktivizálásában szerepet játszott az újonnan induló lapjuk a *Tribuna* is, amely a mérsékelt, (tehát az uniót elfogadó) románok ellen is fellépett, és hangnemével maga oldalára állította a román közvéleményt. Főszerkesztője *Slavici Ioan* a lap első számában hitet tesz amellel, hogy a román kérdést állandóan feszegetni kell: "*Nem vizsgáljuk most, vajon megalapozott-e vagy sem a románok elégedetlensége: elegendő, hogy ez letagadhatatlanul létezik, mint valami elementáris kalamitás.*" Vagyis nem az a lényeg, hogy a probléma hogyan orvosolható, hanem olyanná kell tenni, amit nem lehet mederben tartani...Nem sokkal később a lap főszerkesztője továbbmegy: "*Ha a magyar államban a román etnikum megerősítése nem lehetséges...akkor nem marad részünkre más szabadulás, mint egy ilyen magyar állam felszámolása, és harc ennek felszámolásáért; a magyar etnikum ellenségeivel való szövetkezés mint szerves szükség jelenik meg számunkra*".

S ha valaki számára nem világos meddig is akarnak elmenni, akkor Slavici a továbbiakban kimondja azt is: "...nehéz a románokat meggyőzni, hogy nekik nem szabad Erdélynek, ugyancsak a *Prmatica Sanctio* és a magyarok akarata ellenére valamely más országgal való egyesítésre törekedniök". Nyilvánvaló, hogy a Romániával való egyesítésre gondol, sőt terveket is szőnek azokban az években: például a már említett bukaresti *Kárpátok* egyesület román nemzeti felkelést akart kirobbantani Erdélyben, orosz támogatással. Bár ennek külpolitikai esélyei kedvezőtlenek voltak, nem tettek le egyes szűk csoportok az ilyen radikális megoldásról sem.

A "Replika" és a "Memorandum" ügy: 1891-ben romániai egyetemisták a Kulturális Liga támogatásával, egy olyan röpiratot adtak ki, amelyet a nyugat-európai ifjúságnak szántak, ezért több nyelven kiadták és terjesztették Európában. A röpirat (emlékirat) felsorolta a magyarországi románok történelmi sérelmeit. Erre reagálásként, magyar egyetemisták készítettek feleletet, s az erre adott viszontválaszt egy erdélyi román egyetemista (Aurel C. Popovici) készítette, akit izgatás vádjával a hatóságok elítéltek, de ő külföldre menekült.

A vita külföldi visszhangjával meg volt elégedve az erdélyi román nemzeti mozgalom vezetése, és elhatározták egy emlékirat (*memorandum*) előterjesztését. A megfogalmazott emlékiratot az osztrák császárnak címezték, összefoglalta a románok sérelmeit, (kétségbe vonva az uniót, a nemzetiségi törvényt és egyebeket). A memorandumot háromszáz fős küldöttség vitte el Bécsbe, de a császár nem volt hajlandó őket fogadni, ezért az uralkodó kabinetfőnökénél hagytak egy példányt, s visszatértek Erdélybe. Az otthagyt példányt a román nemzeti mozgalom vezetőjének tordai lakcímére küldték vissza, azzal az indoklással, hogy az aláíróknak nincs joguk arra, hogy a magyarországi románok (számuk több mint 2,5 millió) nevében beszéljenek.

A memorandum kudarcot vallott, de nem múlt el teljesen nyomtalanul, mert nyomtatásban terjesztették Erdélyben és külföldön is, emiatt a hatóságok izgatás vádjával bíróság elé állították a román nemzeti mozgalom vezérkarát (a szervezőket). A per Kolozsváron folyt, nagy sajtóvisszhang mellett, s a vádlottak mozgósították az erdélyi román, a romániai és a nemzetközi közvéleményt. Az egyszerű sajtóperből a vádlottak igyekeztek politikai ügyet (pert) csinálni, s védőbeszédében a román nemzeti mozgalom vezetője Rațiu Ioan egyenesen arról beszélt, hogy őket a román nép küldte Bécsbe lábbal tiport jogaik érdekében, s hogy a per "*a magyar nemzet és a román nemzet évszázados pere*" sőt a "*Amiről ebben a perben szó van, a román nép elnyomatással fenyegetett léte, hite és nyelve, ezért a perbefogottak nem is vádlottaknak tekintik magukat, hanem inkább vádlóknak*". A világ közvéleményére apellál, elítélésük esetén, hogy az bélyegezze meg a magyarokat.

A kívánt hatást el is érték, a vádlottak többségét fogházbüntetésre ítélték, de alig egy évvel később uralkodói kegyelemmel szabadultak.

A magyar politikai vezetés ismét csak jogi, bírósági ügynek tekintette a problémát, s nem folytatott a románokéhoz hasonló külföldi propagandát a saját álláspontja ismertetésére. Ellenkezőleg, úgy vélték, hogy ha reagálnának, külföldön is ismertetni akarnák a kormány álláspontját, akkor növelnék a román tiltakozások jelentőségét.

A belügyminiszter a memorandum per után hiába tiltotta be a román nemzeti pártot, az folytatta tevékenységét, sőt 1895-ben a magyarországi szerb, szlovák és román nemzetiségi politikusok egységes fellépéssel próbáltak eredményeket elérni.

Visszatérés az aktivizmushoz: Egész 1905-ig az erdélyi román nemzeti mozgalom a passzivizmus mellett volt, ettől az évtől viszont részt vettek a parlamenti választásokon és több-kevesebb képviselőt be is juttattak a magyar országgyűlésbe. Programjukban nem

tettek le Erdély autonómiájának visszaszerzésétől, a román nyelv használatáról a közéletben, és a közigazgatás átszervezéséről etnikai alapon.

A nemzetiségeknek újabb alkalmat ad ellenszenvük kifejezésére az Apponyi Albert népiskolai törvénye, amely azt a célt szolgálja, hogy a nem magyar nemzetiségű gyermekek is az elemi osztályok elvégzése után szóban és írásban tudják kifejezni magukat magyarul. A törvény nagy neheztelést szül, s nem is éri el az eredményt, mert a tömbben élő nemzetiségek jelentős része nem is tud, s nem is tanul meg magyarul.

A nemzetiségek ismét Bécsben keresnek maguknak támogatót, megnyerik a trónörökös *Ferenc Ferdinándot*, aki biztatja is őket. Popovici Aurel (a Replika ügy egyik vádlottja) el is készít egy tervezetet *Nagy Ausztria Egyesült Államok* címmel, s amelynek vannak támogatói Bécsben és Bukarestben meg Erdélyben is.

Az 1900-as években Tisza Istvánnak többször próbálkozott a románokkal való megegyezésre, de az (új)aktivista mozgalom radikalizmusa miatt eredménytelenül, mert a románok vagy Bécstől, de egyre inkább Bukaresttől várták a megoldást, nem pedig Budapestről.

Összegzőképpen: *A magyar kormányzat a nemzetiségi kérdést liberális módon próbálta kezelni, s mivel nem ért el kielégítő eredményt, (a szászok kivételével) a többi etnikumok igencsak radikálisan léptek fel, a kormányzat az igazságszolgáltatást vette igénybe az engedetlenkedőkkel szemben. Az egyik nemzet nacionalizmusa gerjesztette, fokozta a másikat, türelmetlenséggel szemben türelmetlen és ideges volt a válasz is. A román nemzeti mozgalom a passzívista magatartást választotta, s minden alkalmat kihasználta sérelmeinek kihangsúlyozására, s akcióit (replika vagy memorandum) nemzeti sérelmeik eltűnésével külföldi (nyugati és romániai) szimpátiaszerzésre igyekezett fordítani. 1900 után visszatértek a politikai aktivizmushoz, de vagy Bécs vagy egyre inkább Bukarest irányában keresték a választ problémájukra.*

Bethlen István (későbbi magyar miniszterelnök) **1907-es parlamenti szónoklatában felhívta a figyelmet a román nemzeti mozgalom irányváltására:** *Míg 1868 előtt a románok nyelvi, kulturális, politikai és gazdasági követeléseik még nem vitatták a magyar állam létjogosultságát, viszont Románia megalakulása után már a magyar állam egységét fenyegették követeléseikkel: "Ma a nemzetiségi kérdésnek olyan állapotával állunk szemben, amely az országra nézve legnagyobb veszélyt rejt magában, mert a magyar haza csökkent a románjaink szemében amellet az államkép mellett, amelyet a független Románia tárt eléjük, ahol a nemzetnek nem kell megelégednie a jogok egy részletével, hanem ahol megvan a jogok teljessége, sőt ennél több: a hatalom tejjessége is." A román nemzeti mozgalom arra törekszik, "hogy az ország keleti részében először társadalmilag, azután katonailag és ha lehet nyelvileg is egy egységes területet alkosson...hogy ez azután egy kedvező alkalomkor a független román királysággal veszély nélkül egyesíthető legyen". (1907 április 10-én)*

7. Erdély és az első világháború

Az első világháború 1914 nyarán robbant ki a Németország és Ausztria-Magyarország alkotta Központi Hatalmak és az Antant (Anglia, Franciaország, Oroszország) között, ez utóbbiak támogatták Szerbiát, mely a Monarchia délszláv területeit óhajtotta. Szerbia támogatta a szarajevói merénylet elkövetőit, a merényletben egy szerb diák végzett Ferenc Ferdinánd trónörökössel. Tisza István magyar miniszterelnök nem akarta, hogy Magyarország vagy a Monarchia részt vegyen a háborúban, tartva attól, hogy annak következtében csak veszíthetnek. Például területeket, Erdélyt vagy Délvidéket stb.

A háború kezdete:

Már a hadüzenettel bevezették Magyarország jelentős részén, így Erdélyben is a "kivételes törvény" alapján a rendkívüli állapotot: korlátozták a gyülekezési és sajtószabadságot, bevezették a gyorsított bünvádi eljárást, ellenőrizték a telefon-, posta és távíró-forgalmat, hadi célokra lovakat és járműveket vettek igénybe. Megkezdődtek a tömeges behívások a hadseregbe, a gazdaságot (ipart, bányászatot, vasúti szállítást) a hadsereg szolgálatába állították. A lakosság kezdetben nem nélkülözött, de övük volt a háború minden terhe.

Az erdélyi románok éppúgy viselték a háború nehézségeit, mint a magyarok vagy szászok. Tisza István, hogy Romániát, (mely Ausztria-Magyarország és Németország szövetségese volt, de a háború elején semleges maradt), megtartsa semlegességében magához hívatta az erdélyi románok vezetőit és ajánlatokat tett nekik helyzetük javítására (nyelvhasználat kiszélesítése, választójogi törvények számukra előnyös módosítására, általuk sérelmezett intézkedések eltörlésére). Ígérte mindezeket, amennyiben a románok hűségesek maradnak a Monarchiához.

Tisza engedélyezte a románok számára nemzeti színeik használatát, szabadon engedték a sajtóvétségek, politikai ügyek miatt elítélt románokat, s nyílt levélben köszönte meg az erdélyi román főpapoknak a románok áldozatvállalását a háborúban.

A magyarországi románok helyzete és közérzete javult ezek nyomán, de mégis az 1914 őszi megkötött román-orosz megállapodás Romániának ígérte Erdélyt, ha az nem lép be Oroszország ellen a háborúba.

A háború második évében még Románia semleges maradt ugyan, de már egyre feszültebb lett Magyarország és Románia viszonya. A magyar miniszterelnököt az aggasztotta, hogy Erdély jóformán védtelen egy esetleges romániai támadással szemben, mert a korábban Erdélyben, s a román határ közelében állomásozó csapatokat sorra a harcerekre vezényelték, ahol a monarchia hadserege súlyos csatákat vívott a keleti (az orosz) fronton és az újonnan nyílt olasz fronton.

Az erdélyi román politikusok többnyire tartózkodtak a nyilvános szerepléstől a háború idején, csupán egyszer még 1915-ben Mihali Teodor parlamenti felszólalásában elégedetlenségét fejezte ki: "*félrendsabályoknak*" nevezte a románok hangulatát javítani óhajtó intézkedéseket, de a románok királyhűségére hivatkozva vállalta, hogy a háború idején tartózkodni fognak a politikai tevékenységtől. (Ezt többnyire be is tartották a továbbiakban, egész 1918 ősziéig).

Románia belépése a háborúba - román betörés Erdélybe: 1916 nyarán, miután Románia megegyezett az Antanttal a hadba lépés feltételeiről: Románia vállalta, hogy rövid időn belül megtámadja Ausztria-Magyarországot, az Antant azt vállalta, hogy fegyverekkel segíti a román hadsereget, s elismeri Románia területi követeléseit: Erdélyre, Bánságra és Partiumra (a Tiszáig), Máramarosra és Bukovinára.

A román hadüzenet után 1916 augusztus 27-én este a román hadsereg átkelt a Kárpátokon és megtámadta a védtelen Erdélyt. A támadás nyomán a magyar hatóságok elrendelték a veszélyeztetett területek kiürítését egész a Maros vonaláig, de a határ közvetlen közelében fekvő székely és szász települések kiürítésére már nem volt idő, mert a román hadsereg az első napokban benyomult ide. A román hadsereggel szemben csekély határőri és csendőri egységek vették fel a harcot, s így a túlerőben támadó román haderő elfoglalta Szeben, Brassó, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Csíkszereda és Székelyudvarhely városokat, (Székelyföldet majdnem teljesen, Szászföldnek a jelentős

részét). A román hadvezetésnek az a terve, hogy a Maros vonaláig eljusson, s onnan nyomuljon előre az Alföld irányába, ez időközben elakadt.

A magyarországi közvélemény döbbenet fogadta a támadás hírére, s még az erdélyi románok többsége sem sietett a román hadsereg üdvözlésére. Ellenkezőleg, az erdélyi román nemzeti mozgalom irányítói Bécsnek és Budapestnek tettek hűségnyilatkozatokat. A romániai politikusok is túl hűvösnek találták a fogadtatást, amivel az erdélyi románok fogadták őket. Az erdélyi románok kis hányada örült a román hadsereg bevonulásának vagy legalább várakozó álláspontra helyezkedett.

A (romániai) románok az elfoglalt településeken kihirdették, hogy attól fogva romániai törvények vannak érvényben, leváltották az el nem menekült vezetőséget, az üzleteket kirabolták, a helyi lakosságból túsokat szedtek, mindenhol leverték a magyar zászlókat és címereket, s románok tettek helyébe. A lakosságtól élelmet és vagyontárgyakat koboztak vagy raboltak el, gyűjtogattak, és sok helyen megsarcolták a településeket, s gyilkosságokat is elkövettek a polgári lakosság ellen.

Szeptember második felében a távolabbi harcterekről Erdélybe vezényelt osztrák-magyar és német haderő megállította a román hadsereg támadását, s ellentámadásba mentek át. Előbb Szeben mellett győztek, majd Brassónál is és kiszorították Erdélyből a román csapatokat, amely jelentős veszteségeket szenvedett, de még visszavonultukban is igyekeztek zsákmányolni, rabolni és túsjaik egy részét is magukkal hurcolták.

Az osztrák-magyar és főleg a német haderő a Kárpátokon átkelve benyomult Romániába, amelyet a Duna és Dobruzsza (tengermellék) felől német-bolgár és török hadak is megtámadtak. December elején Bukarestet is elfoglalták a támadók, és Románia vesztésként fejezte be 1916-ot, amely számára a világháború első éve volt.

Helyreállítás Erdélyben: A román csapatok kiűzése után Bécs-Budapest és még Berlin is támogatta az erdélyi szászokat és székelyeket az okozott pusztítások helyreállításában. S hogy az elmenekült, majd visszatért lakosság megnyugtassák, bátorítsák, többet ilyen nem fordulhat elő, az osztrák-magyar trónörökös, a német császár és más magas rangú politikusok látogatták sorra Erdélyt. A románok ellen megtorló intézkedéseket vezettek be: sokat közülük internáltak (kényszerlakhelyre), másokat vizsgálati fogságba vetettek, bíróság elé állítottak, román iskolákat zártak be, korlátozták a románok földvásárlási jogát, vezetőik ellen indítottak vizsgálatokat, miközben többszázezer román nemzetiségű polgár harcolt a monarchia seregében az orosz vagy olasz fronton. Azt is fontolgatták, hogy Erdélybe további szászokat (németeket) telepítsenek, a román többség ellensúlyozására.

Mivel a háború közben tovább folyt, a lakosság egyre inkább érezte a háborús nehézségeket: az árakat maximálták ugyan, de a harctereken levő férfiak munkaerejét nem tudták pótolni a nők, öregek, gyerekek és a hadifogyók. Mivel a hadsereg ellátására fordították az élelemtermelés legnagyobb részét, főleg a városi polgári lakosság jobban nélkülözött, bár népkonyhákat állítottak ingyenes és olcsó ebédeket osztottak a rászorulóknak.

A nehézségek miatt egyre gyakoribbakká váltak az elégedetlenségek, sőt sztrájkok, leginkább a Zsil völgyi bányákban, s munkástüntetések voltak Temesváron, Brassóban, Aradon, Kolozsváron stb. A hosszas háború miatt megerősödött a békevág, s az oroszországi forradalom (1917 október-november) hatására tovább fokozódtak a megmozdulások, s az elégedetlenségi hullám hatására már a vezetés, még az új uralkodó, IV. Károly (Ferenc József halála után) is hajlott a békekötésre, a háború befejezésére.

A háború vége: 1918-ra nemcsak a Monarchia hadi helyzete romlott meg, mert kimerültek a tartalékai, hanem a hadsereg is kezdett széthullani, s a lakosság döntő többsége is békét óhajtott. Ebben a helyzetben tört ki Pesten az *őszirózsás forradalom*, ami kormányváltáshoz vezetett, s Károlyi Mihály vezette korábbi ellenzék került hatalomra. A Monarchia fegyverszünetet kért és kötött, ami valójában egy teljes kapituláció volt, s közben már a nemzetiségek (szlávok, románok) belülről és az Antant (beleértve az Egyesült Államokat is) kívülről láttak hozzá az Osztrák-Magyar Monarchia szétzúzásához. Ebben még a magyar forradalmároktól is segítséget kaptak.

Olyan államok is voltak, amelyek nem vették figyelembe, hogy Ausztria-Magyarország a fegyverszünettel kapitulált, hanem, amelyek kaptak az alkalmon és fegyverkeztek saját területi céljaik megvalósítására: Így tett Románia, mely a háború végén mozgósított, így tettek a szerbek és a csehek. (Románia 1918 november 9-én ultimátumban szólította fel a német csapatokat országának elhagyására, még november folyamán csapatai megkezdték az átkelést a Kárpátokon, a benyomulást a hön áhított Erdélybe.)

Összegzésképpen: *Magyarország nem akarta a háborút, a politikusok józanabbik része élén Tisza miniszterelnökkel el szeretnék volna kerülni, mert tisztába voltak, hogy e háborút megnyerni lehetetlen. Ha viszont mégis kitört a háború, akkor becsülettel végig kellett vinni ezt is: Az erdélyiek is kivették a részüket jelentős véráldozattal a harctéri küzdelmekből, s az otthonmaradt munkából és nélkülözésből. Elszenveték a román betörést is, s a háború vége forrongásban találta az egész országot, s Erdélyt is, ahol a társadalmi elégedetlenség mellett, a román nemzeti mozgalom is feléledt.*

VIII. Erdély először Romániában (1918/1920 - 1940)

1. Erdélynek Romániához való csatolása

A román nemzeti mozgalom fellendülése 1918-ban:

Ha az 1916-os támadással Romániának nem sikerült, Erdélyt és Kelet-Magyarországot elfoglalnia és csatolnia, nem tettek le erről. Ebben támogatást, bátorítást kaptak az erdélyi románok (s a Monarchia többi nemzetiségei) Wilson amerikai elnök 1918 elején meghirdetett *14 pontjában*, amely kimondta: *"Ausztria-Magyarország népei részére...meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét"*.

Az erdélyi románok emigráns vezetői Párisban előbb egy Nemzeti Bizottságot hoztak létre (Lucaci Vasile, Goga Octavian vezetésével), majd a beszédes nevű Román Nemzeti Egység Tanácsát. S igyekeztek a győzelemre álló hatalmak (Anglia, Franciaország és A.E.Á.) támogatását megszerezni a román nemzeti ügynek.

Az országban (Magyarországon) maradt román vezetők újraélesztették a Román Nemzeti Pártot és megfogalmazták annak nyilatkozatát, amelyet 1918 október 18-án (a másnapján annak, hogy Tisza István elismerte a parlamentben, hogy a vereséget szenvedtünk a háborúban) ismertettek a budapesti országgyűlésben. Vaida Voievod Sándor olvasta fel: *"A magyarországi és az erdélyi román nemzet követeli a maga részére is a jogot, hogy teljesen szabadon és minden idegen befolyástól mentesen önmaga határozhassa meg intézményes állami elhelyezkedését...a szabad nemzetek között..."* Továbbá nem ismerik el, hogy a magyar kormány és országgyűlés a románság érdekeit a

békétárgyaláson képviselje. A románok a saját majdani nemzetgyűlésük döntése alapján fognak majd cselekedni.

Amikor kitört az őszirozsás forradalom és megalakult a nemzeti tanács, október 31-én román szociáldemokrata és nemzeti párti képviselőkből megalakult a Román Nemzeti Tanács. A tanács rövidesen áthelyezte a központját Aradra, hogy közelebb legyen a románok nagy tömegéhez, mialatt Erdélyben és mindenhol *nemzeti tanácsok* alakultak etnikai alapon (magyar, szász és román tanácsok). Egy darabig létezett némi együttműködés a magyar és a román nemzeti tanácsok között, de a román fél a Romániából kapott biztatások hatására egyre inkább önállósította magát.

A gyulafehérvári román nagygyűlés előkészítése: Az aradi székhelyű Központi Román Nemzeti Tanács november 9-én ultimátumban szólította fel a Károlyi Mihály vezette magyar kormányt, hogy a 23 erdélyi és partiumi vármegye területére, s még kisebb román lakta területekre is, engedje át a közigazgatást a KRNT részére. Jászi Oszkár (nemzetiségi miniszter a magyar kormányban) küldöttséggel utazott le Aradra tárgyalni a román vezetőkkel. Azok megismételték, hogy román fennhatóságot akarnak a románok lakta területekre, s hiába érvelt Jászi, hogy azon a területen jelentős számú magyar és szász meg nem román él, nem volt eredményes a tárgyalás. Jászi rájött, hogy bármilyen széleskörű autonómiát is ajánlana az elutasítják, csak az a cél, hogy a tárgyalások sikertelensége miatt a magyarokat okolhassák.

A tárgyalások megszakadtak, s a KRNT november 20-án kiáltványban adta a világ népeinek tudtára szándékát: *"A magyarországi és erdélyi román nemzet, amelyet a magyar népnek uralkodó osztálya századokon át testi és lelki rabságban tartott...az eddigi elnyomók kormánya előtt kijelentette elhatározását szabad és független állammá való szervezkedése iránt...A magyarországi és erdélyi román nemzet reméli és várja, hogy szabadságra való törekvésében az egész román faj segíteni fogja, mellyel egyik akarunk lenni mindörökre."* A részletekből kiderül a románok szándéka, teljes elszakadás, egyesülés a többi románokkal.

Eközben Erdélyben forradalmi helyzet alakul ki, a parasztok felgyújtják a kastélyokat, szétesztják a magtárak tartalmát, s van ahol a katonaság, csendőrség fegyveresen fellép az ilyen cselekedetekkel szemben. A villongásoknak van román-magyar ellenséges tartalma is, de román földbirtokos is vezényel tüzet vagyona és élete védelmében, csak az olyan részleteknek nem vertek nagy propagandát. A francia megfigyelők, tisztek látva a helyzetet engedélyezik, hogy a királyi Románia haderői Erdély belsejébe benyomuljanak, s birtokba vegyék azt egész a Maros vonaláig.

A KRNT Gyulafehérvárra 1918 december 1-re román népgyűlést hívott össze, ahol a románok lakta falvakból és városokból mintegy 1200 küldött és százezernyi román közönség gyűlt össze. (Jellemző, hogy a magyar hatóságok nem ellenezték, s nem is akadályozták meg a nagygyűlést, ellenkezőleg a MÁV különvonatokat állított a Gyulafehérvárra utazók rendelkezésére).

A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozatából: *"I. Erdély, Bánát és Magyarország összes románjainak meghatalmazott képviselői 1918 december 1-én nemzetgyűlésbe gyűlve Gyulafehérvárt, kimondják a románoknak az általuk lakott területeknek az egyesülését Romániával."*

A továbbiakban kimondták az erdélyi nemzetiségek teljes nyelvhasználati szabadságát, kulturális és oktatási önállóságát, s egyéb demokratikus jogokat. (Később ezekből vajmi kevés valósult meg.) Választottak egy Kormányzótanácsot is, amely Erdély ideiglenes kormányaként kellett irányítsa az országrész ügyeit, amíg az új román alkotmányt el nem fogadják. Küldöttséget menesztettek a román fővárosba, amely elvitte

a határozat egy díszpéldányát, hogy a román kormány majd a béketárgyaláson érvként felhasználhassa a maga javára azt. A román parlament szentesítette az egyesülést még 1918 decemberében, meg sem várva a békeszerződést.

Közben a román hadsereg engedélyt kapott az Antanttól (Franciaországtól inkább), hogy csapatai átkeljenek a Maroson nyugat felé, hogy "megvédjék a román lakosságot a magyarok erőszakosságától". Az elkövetkező időszakban nyomultak is előre, csak a sebtében megszervezett székely hadosztály tartóztatta fel a román csapatokat időlegesen.

Erdélyi népgyűlés Kolozsváron: December 22-én Kolozsváron Erdély többi nemzetiségei is az önrendelkezési jogukkal élve népgyűlést hívtak össze (magyarok, svábok, szászok s még román szociáldemokraták is), és határozatot hoztak, hogy ők a magyar állam keretében óhajtanak maradni. Két nap múlva a román hadsereg bevonult Kolozsvárra, s bevezette itt is a román közigazgatást. Innen a román hadsereg tovább nyomult előre nyugati irányba. 1919 tavaszán kihasználva erőfölényét előrenyomult a Tiszáig, majd a Magyar Tanácsköztársaság csapatait legyőzve, átkeltek a Tiszán és augusztus elején Budapestre is bevonultak, megbuktatva a tanácsí rendszert.

A román közigazgatás bevezetése Erdélyben: Azokon a területeken, amelyekre bevonultak a királyi román csapatok, bevezették a román közigazgatást: román polgármestereket neveztek ki, romániai törvényeket és ostromállapotot vezettek be (kijárási és gyülekezési tilalommal). A helyükön maradt magyar hivatalnokoktól azt kérték, hogy tegyenek esküt a román királyra, (még jóval a békeszerződés előtt) s mivel legtöbben megtagadták ezt, elbocsátották őket. Veszélybe került a vagyonbiztonság, lefoglalták az állami javakat, s a polgári lakosságot megsarcolták, egyes személyeket internáltak, s erőszakot alkalmaztak.

A visszaéléseket és jogfosztásokat elszenvedők hiába fordultak panasszal a szebeni Kormányzótanácshoz, mert annak a hatáskörét korlátozták a hadsereg vezetői, vagy ostromállapot lévén, a polgári hatóságoknak nem volt illetékességük a román királyi hadsereggel szemben. Akár az Antant katonai megfigyelőinek is panaszkozhattak, akik olykor figyelmeztették a román kormányt a túlkapásokra, az meg is ígért mindent, de semmit sem tartott be (a bukaresti kormány).

Kolozsvár első román polgármestere megfogalmazta azt, hogy mi a teendő: *"Kolozsvárt kilenc év, eh - kilenc hónap alatt románá kell tennünk, hisz itt a gerinc. A nyakcsigolya a román állam testében. Aki Kolozsvár ura: az Erdély ura ! Nem engedhetünk ! Ez a románság létkérdése. Itt egyszerű az eljárás: a hivatalok intézmények - románok, jönni fog a hadtestparancsnokság, a sok katona - mind román. Két román állami gyár, ingyen üzletek a román kereskedőknek, kitelepítés a magyar lakosság feleslegéből, és be kell engedni az államhoz hű román intelligenciát..."* (azaz hivatalnokokat értelmiségieket).

Trianoni békeszerződés (Erdély és további területek elvesztése): 1919-ben már megkezdődtek a párizsi béketárgyalások, amelyen Magyarország szomszédai területi követelésekkel léptek fel: Románia a Tiszáig akarta volna kiterjeszteni határait, az új Csehszlovákia egész Felvidéket, a délszláv állam (a későbbi Jugoszlávia) Bácskát, Baranyát, Bánságot, Szlavóniát és Horvátországot. Románia és Jugoszlávia vitatta egymással a Bánság fölötti uralmat, s a nagyhatalmak ezért megosztották közöttük a tartományt.

Erdélyt - egészen pontosan történelmi Erdélyt és Partiumot, Máramarost és Bánság egy részét, a trianoni békeszerződés Romániának juttatta. Romániához került ezzel 102 000 négyzetkilométer terület, több 5,2 millió lakossal, akikből mintegy 2,8 millió volt a román és 2,465 millió volt a nem román. Ez utóbbi lakosok - magyarok, szászok, svábok - Nagy-Románia polgárai lettek, kisebbségi sorba kerültek akaratauk és megkérdésük ellenére.

Összegzőképpen: Mivel 1918 őszén Ausztria-Magyarország felbomlott, régebbi és újabb szomszédai közül Románia is jól kihasználta a zavaros helyzetet, s a kész tények politikáját használva igyekezett minél nagyobb területet leválasztani Magyarországtól. Ebben felhasználta az erdélyi románok nemzeti mozgalmát és történelmi sérelmeit, s a győztes nagyhatalmak tájékozatlanságát. A békeszerződésekkel meg is kapta a megszállt Erdélyi és kelet-magyarországi területek legnagyobb részét. Az ottani magyarok számára megkezdődtek az azóta is tartó kisebbségi sors korszaka.

2. A "Kiáltó szó"

(Forrásfeldolgozás)

1918 ősze és a trianoni békeszerződés aláírása közötti jó másfél év alatt az erdélyi magyarság még reménykedett, hogy a román megszállás csak ideiglenes lesz, majd a békeszerződés mindent elrendez. Utána Trianon hatása benította meg az erdélyi magyarokat, s ebből csak igen nehezen tértek magukhoz. Ezt az eszmélést volt hivatott serkenteni a Kós Károly és társai által megfogalmazott, s 1921 január 23-án közreadott *Kiáltó szó* című röpirat, amelyből a továbbiakban részletesen idézünk. Hangvétele drámai, fájdalmasan őszinte. Hűen megragadja a kisebbségi sorsba jutott magyarság hangulatát. Ezért nem is fűzünk hozzá semmiféle magyarázatot:

"Két keserű esztendeje már, hogy szemünk nyugat felé néz. Láttuk, hogyan hanyatlott le ottan a nap. Reménykedő, bízó, sóvárgó és fájó szemünk nézte, hogy könnyünk csordult ki attól...Most már dörzsölhetjük a szemünket: Egyelőre nincsen tovább. Ez a nap lebukott, ennek vége. És arcunkról letörölhetjük a könnyeket. Még a nyomukat is.

Valahol aláírtak valamit, valahol megalkudtak valamit, valahol elosztottak valamit; valahol egy nyitott ajtót becsaptak, hogy az legyen zárva örökre.

Ahová a magunk erejével, ezer esztendő munkájával kapaszkodtunk és minden lépcsőfokot a magunk izmaival és eszével vágunk a magunk vérével öntözött irdatlan sziklába: onnan dobtak le minket...

Régi zászlónk összetépvé, fegyverünk csorba - lelkiünkön bilincs. De tudom: talpra kell állanunk mégis. De tudom: újra kell kezdenünk az izzadságos, nehéz munkát. Tudom: vágni fogjuk kemény vad sziklába az utat...

Erdély, Bánság, Kőrös-vidék és Máramaros magyar népe: minket kiszakítottak, kidobtak abból a műhelyből, amely a mi izzadságos munkánk segédelmével épült egykoron. Nem kérdezték: akarjuk-e? Mi pedig a mai napig nem akartuk elhinni, hogy ez megtörténhetett...

És két esztendeje, hogy nem dolgoztunk. De vártunk. Vártuk reménykedve, hívő hittel, hogy felkeljen számunkra a nap: napnyugaton! Két esztendeig álmodtunk és nem

akartunk tudni az Életről, aki körülöttünk tusakodva robogott. Nem akartunk látni és hallani, nem akartunk érezni és élni, csak hinni akartunk és bízni és álmodni és csodákat várni, amik majd felébrednek...

Most aztán kisült minden. Két esztendő keserű várakozása, dermedt álma után megtudtuk, hogy minden, amiben hittünk, bízunk, reménykedtünk: délibáb az...Valljuk be: a mi hitünk nagyot csalódott...

Le kell vonnunk a tanulságot; szembe kell nézniünk a kérlelhetetlenül rideg valósággal, és nem szabad ámítanunk magunkat. Dolgozni kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk...

A régi Magyarország nincs többé számunkra; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsylvania, vagy bármi nyelven is nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van...

Hát eltemettük a régi Magyarországot. Szép temetés volt. Sírját beültették virágokkal és fejtül hímes fejfát szúrtak. Hogy akik élünk még, sírhassunk és sírjunk és ne merjen eszünkbe jutni az élet, de örökké lássuk a dombot és a virágos dombon a hímes, csillagos, buzogányos fejfát. Minket még a temetésre sem hívtak meg...

Két esztendeje, hogy sokan közülünk imádkozni tanultak és sokan átkozódni is. És sokan álmodozni, és sokan megtanultak sírni is, de a legtöbben a vizeket néztük, a mi vizeinket, akik harsogva sietnek hegyeinkből lefelé, ki az Alföldre. Sokan néztük a vizeket és közülünk sokan el is indultak a vizek mentén le a hegyekből, ki, arra napnyugat felé. Hogy onnan soha vissza ne jöjjenek.

De az imádkozás ideje eltelt. És el az átkozódás ideje is. Az álmodozásnak is vége, és a sírásnak is. Aki pedig elindult a vizek mentén, az többé ide nem jöhet vissza valaha; annak itt helye nem lesz soha, és jussa sem lesz annak.

Fölbredtünk. Látni akarunk tisztán. Szembe akarunk nézni az Élettel, tisztában akarunk lenni helyzetünkkel...

Számba kell vennünk erőinket, szerveznünk kell a munkát, tudnunk kell a célt, amit el akarunk érni.

Aki fél, aki gyáva, aki nem bíz, aki nem hisz, aki gyenge, az lépjen ki a sorból. Az menjen. Az nekünk bajt csinál, az a mi munkánkat akadályozza, az a mi lábunk elé gáncsot vet, a mi árulónk az!

Senkit se sírassunk, aki elmegy innen. Senkit se tartsunk vissza. De biztassuk azt is, aki habozik; az ingadozóknak nincsen helye itt most. Kiáltó szó vagyok: ezt kiáltom!

Az ítélet végrehajtatott: Erdély, Bánság, Kőrös-vidék és Máramaros kétmillió magyarsága bekebelezett Romániába... Viseljük sorsunkat, ahogyan reánk méretett...

A mi igazságunk: a mi erőnk. Az lesz a miénk, amit ki tudunk küzdeni magunknak. A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, kötelességtudóknak, a látni akaróknak, az előrenézőknek. Álljanak elő, ne szégyenkezzenek, ne duzzogjanak. Az Élet nem vár, az Élet rohan. Kiáltó szómmal ezt kiáltom!

A fundamentum, amire nyugodt lelkiismerettel és bízó lélekkel építhetünk: kétmillió magyar...

Velünk, Erdély magyarságával minden időben számolnia kell annak, aki szuverenitását reánk kiterjesztette. Számolnia kell Romániának is...

Nem szabad elfelejtenie, hogy mi nem az egységes magyarságból elszakasztott egyszerű lélekszám vagyunk, de külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját, külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel, tudtunk számolni minden helyzettel,

tudtunk kormányozni és tudtunk nehéz vereségek után talpra állni. Erőnket ösmerjük, nem becsüljük azt túl, de nem is kicsinyeljük, sokszor próbáltuk, mennyit bírunk.

Mi, kétmillió dolgozó, adózó, anyagi és kultúrértékeket produkáló polgár, felséges erőgyarapodás vagyunk Romániának. De mi, kétmillió nem dolgozó, improduktív, gyűlölködő, alattomos belső ellenség: borzalmas rákfenéje vagyunk Romániának.

Nyíltan őszintén valljuk azonban: inkább vagyunk lojálisak, mint rebellesek, inkább építők, mint rombolók, inkább nyílt barátok, mint titkos ellenségek. De azzal a feltétellel, ha megadatik számunkra az új keretek között az a minimum, melyet mi nemzeti kultúránk, ősi szokásaink, faji öntudatunk, szociális érzéseink, gazdasági fejlődésünk szempontjából ezeresztendő múltunk tanulságaképpen nélkülözhetetlennek tudunk. Kétmillió magyarra, mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek közt nemzeti autonómiánkat...

Nyíltan és bátran kiáltom ki ezt a végső célunkat. Minden hátsó gondolat nélkül őszintén...Mert mi magyarok megsemmisülhetünk - bár ez nem valószínű -, és eltűnhetik Erdély földjéről a szász is, de élni fog akkor is Erdély, mert geográfiai egyéniség, gazdasági egyéniség, történelmi szükségesség.

Nyíltan és bátran kiáltom a velünk megnagyobbodott Romániának: mi magyar fajú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának, nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagy-Románia megbízható polgárságot fog nyerni.

Alkudozni nem fogunk. Elég erősnek érezzük magunkat, hogy nyíltan és őszintén beszéljünk, és a kijelentett alapon szilárdan megálljunk. Kétmillió ember biztos támogatása avagy ellenséges indulata nem lehet közömbös egy sokkal erősebb, konszolidáltabb, gazdagabb államra nézve sem, mint Románia...

Mégis kiáltok! Neked: Erdély, Bánság, Körös vidéke és Máramaros ezeresztendő magyarsága: Ébredj kétesztendő álmodból, szemedet nyisd ki; nézz széjjel, és állj az új életben tusakodni akarók közé. A rohanó idő a füledbe harsogja: elég a passzivitásból. Ami eddig orvosság volt, és védelem is talán, de minden esetre becsület volt, méreg az ezentúl és gyávaság. Kiáltom a jelszót: építeniünk kell, szervezkedjünk át a munkára.

Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája. De kiáltom még egyszer azt is: aki gyáva, aki rest, aki alkudni akar, az nem közénk való, mert az a mi igazi ellenségünk; a mi árulónk.

Ezt kiáltom és hinni akarom, hogy nem leszek mégsem pusztába kiáltott szó csupán..."
(Kós Károly)

3. Az erdélyi magyarság Romániában a két világháború között (1918-1940)

Románia politikai rendszere:

Románia 1866 óta alkotmányos monarchia volt, a Hohenzollern dinasztia vezetésével, s 1880-tól uralkodója a királyi címet viselte. 1914-ben lett király Ferdinánd (1914-1927), halála után helytartótanács kormányzott a kiskorú unokája (I. Mihály) helyett, majd 1930-ban tért vissza a trónra Ferdinánd fia, II. Károly (1930-1940).

Az egyesítésekkel (területszerzésekkel) a világháború végén megnagyobbodott Románia (Nagy-Románia) közel két és félszer akkora volt, mint a világháború előtt. A lakosságának a száma is gyarapodott, közel két és félszeresére, s ezen belül a nem románok az összlakosságnak legalább 30 százalékát alkották.

Nagy-Románia *alkotmányát* 1923-ban fogadták el, amely számos téren meghirdetett bizonyos jogokat, de a mindennapi politikai gyakorlatban az éppen kormányzó párt gyakran kormányrendeletekkel irányította az országot, megfélemlítette az ellenzékét, a kisebbségeket, alkalmazta a cenzúrát, bevezette a rendkívüli állapotot. Nem ismerte el az alkotmány a nemzetiségek azon jogait, amelyeket a gyulafehérvári román népgyűlés vagy a békeszerződéssel együtt elfogadott, Románia által is aláírt kisebbségi egyezmény tartalmazott.

A politikai bizonytalanságot az is fokozta, hogy gyakran változtatták az ország közigazgatását, a helyi választott önkormányzatokat gyakran feloszlatták, s a kormány által kinevezett időközi bizottságok (ideiglenes önkormányzatok) irányították a településeket. Gyakoriak voltak a kormányváltások, a 22 év alatt 11-szer tartottak parlamenti választásokat, s több mint kétszer ennyi kormány váltogatta egymást. A választásokon gyakoriak voltak a választási csalások a lehető legváltozatosabb formákban, a kormány mindig igyekezett biztosítani erőfölényét.

A román parlament kétkamarás volt, a felsőház (szénátus) tagjainak többségét választották, de voltak kinevezett szenátorok is. Az alsóház (képviselőház) igen nagyszámú képviselőből állott, s a belpolitikában ennek volt jelentősebb szerepe.

Romániában többpártrendszer volt, a politikai pártok közül a legjelentősebb a Nemzeti Liberális Párt volt, a nagypolgárság, a pénzügyi körök, s vidéken az ügyvédek pártja. A pártban meghatározó szerepe volt a Brătianu család tagjainak, közülük a legbefolyásosabb Ionel Brătianu többször is volt miniszterelnök, akinek a kezében még Ferdinánd király is engedelmes eszköz volt. Több más párt is volt, és politikai szövetség, amelyek felbomlottak, egyesültek, de ezek közül számottevő a Nemzeti Parasztpárt, amely 1926-ban alakult meg, s ide olvadt be a hajdani erdélyi Román Nemzeti Párt, amelynek legjelentősebb politikusa Maniu Iuliu volt, s a párt kormányzása idején miniszterelnök is. (Más erdélyi román politikusok egyéb, inkább jobboldali, szélsőjobboldali pártokhoz csatlakoztak, mint a költő-politikus Goga Octavian).

A román politikai pártok jobboldalán helyezkedő mozgalmak, még a többieknél is nacionalistábbak voltak, sőt antiszemiták is. Közülük a leghírhedtebb volt Mihály Arkangyal Légiója, amely utóbb felvette a Vasgárda nevet, (az első romániai fasiszta párt ez). Voltak Romániában nemzetiségi pártok is: a magyarokon kívül, a zsidók és németek is hoztak létre saját pártokat, amelyek hol ellenzékben voltak, hol a kormánypártokkal szövetségben.

A kormányzat fő célja az volt, hogy az újonnan szerzett területeket romanizálja, homogenizálja, ezért ide hivatalnokokat, tanítókat, tanárokat, katonatiszteket, vasutasokat stb. a régi Románia (Ókirályság) területéről neveztek ki, akik a szolgálatukat igen fontos nemzeti feladatként hajtották végre. Emellett román parasztokat, mesterembereket, kereskedőket telepítettek a többségében nemzetiségek által lakott területekre, főleg a városokba, így Erdélybe is. A törvényeket is sokkal szigorúbban alkalmazták az új területeken: Így például az 1921-es földreformot (földosztást) főleg a kisebbségi földbirtokosok, és nemzetiségi közösségek, egyházak rovására hajtották végre. A választási csalások és törvénytelenések is durvábbak voltak e területeken.

1938-ban II. Károly király bevezette a királyi diktatúrát, feloszlatta a politikai pártokat, parlamentet és új alkotmányt vezetett be. Egypártrendszert vezetett be, az általa irányított párt a hangzatos *Nemzeti Újjászületés Frontja* nevet vette fel. A király egy darabig kacérkodott a fasiszta mozgalmakkal, a Vasgárdával, de utóbb ő rendelte el, annak vezetőinek a meggyilkolását. A politikai gyilkosságok nem voltak ritkák, számos politikus, miniszter, sőt miniszterelnök vagy volt miniszterelnök lett ilyen politikai gyilkosság áldozata.

1940 nyarának végén a népszerűtlenné vált II. Károly kénytelen volt lemondani és átadni a hatalmat Antonescu tábornoknak.

Az erdélyi magyarság politikai szerveződése: A trianoni békeszerződés után az első pártszervezési kísérlet 1921-ben a Magyar Néppárt lett volna, de nem járt sikerrel, mint ahogy következő évben Kolozsváron létrehozott Magyar Szövetséget sem, mert feloszlatták. Végül 1922 végén Kolozsváron a Magyar Néppárt és Magyar Nemzeti Párt egyesüléséből megalakult az *Országos Magyar Párt*.

Több mint egy évtizedig, az OMP egyedül képviselte az erdélyi (romániai) magyarság érdekvédelmét, hol több, hol kevesebb képviselőt juttatva be a román törvényhozásba. A választásokon volt amikor önállóan indultak a magyar párt képviselői, máskor román pártokkal szövetségben, de kormányba soha be nem került egy magyar

miniszter vagy államtitkár. A parlamentben a magyar képviselők éles politikai harcot vívtak, bár nem sok eredménnyel.

1934-ben az OMP baloldali (ellenzéki) szárnya kivált, létrehozva a *Magyar Dolgozók Szövetségét (MADOSZ)*. Ez a szervezet közeledett a kommunista mozgalomhoz.

1938-ban, a királyi diktatúra idején, az összes politikai pártot feloszlatták, ezért az OMP tevékenysége is szünetelt. Helyette 1939 februárjában Bánffy Miklós vezetésével megalakult a *Magyar Népközösség*. (Ez a királyi diktatúrának volt egy találmánya, volt hasonló népközössége a németeknek is, amely élvezte a hitleri Németország támogatását).

Az 1921-es földreform következményei: Ferdinánd király még a háború idején fölosztást ígért a Románia lakossága több mint 80 százalékát kitevő parasztságnak, s a világháború és a területi gyarapodás után (egyesítés a román szóhasználat szerint), ezt végre is kellett hajtani. A nagyobb földbirtokok jelentős részét kisajátították (kárpótlás nélkül), s ebből osztottak a kisföldű vagy nincstelen parasztnak. A kisajátításnál a magyar földbirtokosokkal szemben szigorúbban alkalmazták a törvényt, mint az ókirályságbeli román földbirtokosokkal. Ezen kívül, azokat a birtokokat, amelyek tulajdonosai külföldre menekültek, azokat teljesen kisajátították, mint külföldiek birtokait.

A kisajátítás a nemzetiségi egyházakat, közösségeket és közbirtokosságokat igen kedvezőtlenül érintette. Korábban e birtokok jövedelméből iskolákat, árvaházakat, kollégiumokat, s egyéb intézményeket tartottak fenn. 1921-ben viszont az erdélyi magyar egyházak 371 614 hold birtokából közel 315 000 holdat sajátítottak ki, összes birtokaik 85 százalékát. (A legnagyobb vesztes a katolikus egyház volt). Hasonlóan történt egyes közbirtokosságok erdeivel, s hiába fordultak bíróságokhoz vagy nemzetközi szervezetekhez, nem volt tiltakozásuknak semmi eredménye.

A kisajátított földek többségét román parasztnak adták (78 százalékát). Szabályszerű román telepes falvakat hoztak létre az alföldi részeken, főleg a Partiumban, a román-magyar államhatár mentén.

A romániai magyarság lélekszámának alakulása: Romániában a két háború közötti időszakban több népesség összeírást tartottak, de ezek közül csupán az 1930-as népszámlálás adatait lehet komolyabban venni. E szerint, Erdély Romániához csatolt részein akkor 1 480 712 magyar élt (emlékeztetőül 1910-ben még 1, 658 millió). Az igaz, hogy jelentős számú magyar hagyta el Erdélyt 1918 után, de az apadás inkább mást takar, mert például 1941-ben, már 1 711 851 magyar élt ugyanitt.

Összegzőképpen: *Romániai alattvalókká válva az erdélyi magyarság megismerte a kisebbségi sorsot, a másodrangú állampolgárok helyzetét. Románia más politikai rendszert, más politikai kultúrát képviselt. A magyarság megpróbálta létrehozni saját politikai szervezeteit és politikai-alkotmányos módszerekkel küzdeni jogaik védelmében. (Erőszakhoz, terrorizmushoz még csak fenyegetéshez sem folyamodtak soha az erdélyi magyarok). Az erdélyi magyarság száma a Magyarországra történő kivándorlás következtében apadt valamelyest, de ennek ellenére akkor is mintegy 1,5 millió magyar maradt Romániában-Erdélyben.*

Magyarországra kivándorolt (menekült) erdélyiek száma 1918-1924:

1918-ban 40 952 személy 1922-ben 13 651

1919-ben 33 551	1923-ban 7 536
1920-ban 70 773	1924-ben 1 693
1921-ben 19 879	

Összesen 188 035 személy.

Szócsata a román parlamentben:

(A román politikusok a parlamentben a magyar képviselőket vádolták az erdélyi románokat 1918 előtt ért sérelmekért. Így történt akkor is, amikor 1923 március 17-én Sándor József bírálta a készülő alkotmány tervezetét. A közbeszóló Iorga Nicolae, politikus, többször volt miniszter is, aki megszakítja a magyar szónokot:

Iorga: "...visszautasítom, hogy leckét fogadjunk el a magyar nemzet egy képviselőjétől, amely nemzet minden eszközzel arra törekedett, hogy Magyarországon a román és a többi kisebbségeket elnyomja és elnemzettelenítse".

Sándor József: "Csak úgy nyomjanak el minket a románok, ahogy mi nyomtuk el a románokat".

Iorga: "A magyarok meg akarták ölni a románokat".

Sándor: "Csak úgy öljenek meg minket Önök, mint mi tettük ezer éven át a románokkal, akik századok óta folyton szaporodtak, művelődtek és vagyonosodtak, amíg odáig jutottak, ahol most vagyunk".

Iorga: "Ez a románok érdeme".

Sándor: "És a magyaroké is!"

4. Kisebbségi magyarság sorsa

(Esettanulmány)

A kezdetek: Az első világháború vége, a gyulafehérvári román népgyűlés és román királyi hadsereg megjelenése aggasztotta az erdélyi magyarságot, de többségüknek úgy tűnt, hogy ez csak egy próbatétel, amit ki kell bírni, aztán minden helyrejön. Trianon után ezt az aggodalmat egy bénultság váltotta fel, aki tehette csomagolt s igyekezett azok után menni, akik már előzőleg Magyarországra költöztek.

Aki maradt, s a többség az maradt, az kipróbálhatta a jogfosztottság és a kisebbségi lét minden keservét.

Az erdélyi román politikusok az ígérték ugyan, hogy nem akarnak elnyomottakból, elnyomókká válni, de ez nem sikerült. Azért sem, mert Bukarest, Románia az újonnan szerzett területeket majdnem gyarmatoknak tekintette, ahol a gyarmatosítók magabiztosságával léptek fel. Brătianu a békeszerződés után kijelentette, hogy csak figyeljen a világ Romániára, miként fognak eltűnni a kisebbségek. Mások is tettek hasonló fogadalmakat.

A gyulafehérvári határozatnak csak az egyesülést kimondó pontját foglalták törvénybe, a jogokról szólókat nem. A királyra felesküdni nem akaró hivatalnokokat elbocsátották. Kötelezővé tették a román nyelvhasználatot az élet minden területén. Százezrektől tagadták meg a román állampolgárságot, bár erre mindenki jogosult volt, kinek a Romániához került területen volt a lakhelye vagy itt született, s külföldi honosként nem vállalhatott munkát, nem választhatott, s egyéb zaklatásoknak volt kitéve.

A folytatás: Az 1923-as alkotmányba nem foglalták bele sem a gyulafehérvári határozatot, sem a párizsi kisebbségvédelmi szerződést. Később további jogfosztó törvények és rendeletek születtek...

A román sajtó meg sürgetően lépett fel a kisebbségek elleni intézkedéseket követelve, a "román nyelv védelme érdekében". Az volt a nagyobb hazafi, aki buzgóbban szidta a nemzetiségeket, főleg a legnagyobb lélekszámú magyarságot. Eltűntették a magyar feliratokat, a magyar utcanév táblákat, sőt az utcák nevei is megváltoztak. Később a magyar (nemzetiségi) helységnevek használatát is betiltották a nemzetiségi sajtóban is. (A magyar újságírók igyekeztek célzásokkal kijátszani ezt a rendeletet, amit az olvasók meg is értettek: írásaikban Kolozsvár neve helyett "kincses várost", Nagyvárad helyett Pece-parti Párizst, Marosvásárhelynek "székely fővárost", Brassónak "Cenk alatti várost", írtak, s mindenki tudta miről van szó).

Betiltották a nemzetiségek anyanyelvhasználatát a közhivatalokban, sőt később feloszlatták az olyan helyi választott tanácsokat, ahol valaki nem románul szólalt meg. A mozikban, csak világnyelveken beszélő filmeket volt szabad vetíteni (angol, francia, német stb.), magyarul beszélő filmeket nem. Még arra is kötelezték a magyarokat, székelyeket, hogy a magyar bálokon is, kötelező módon játszanak román zenét is.

Törvénybe iktatták azt is, hogy a keresztnéveket csak román fordításban szabad anyakönyvezni vagy bevezették a "névelemzést", azaz akinek romános eredetű neve vagy keresztnéve volt, azt románának nyilvánították, s gyereke csak román iskolába járhatott.

A hivatalokból a magyar alkalmazottakat, vasutasokat stb. állandóan nyelvvizsgáztatták, s azzal az ürüggyel elbocsátották, hogy nem tudnak eléggé románul vagy az Okiráltság területére helyezték.

Hadat üzentek a magyar emlékműveknek, legtöbbjüket lerombolták, eltávolították, s helyükbe román nemzeti hősök szobrait állítva. Tiltották a magyar jelképeket, színeket és mindent ami arra emlékeztetett. Minden lehetséges módon akadályozták a kapcsolatot Magyarországgal, onnan való könyvek, sajtótermékek behozatalát tiltották, az erdélyi magyar sajtót meg keményen cenzúrázták. Még a cenzúrán átment cikkek miatt is vád alá helyeztek magyar újságírókat, igen gyakoriak voltak a sajtóperek.

A magyar személyiségek, pártok, mozgalmak minden cselekedetében irredentizmust (elszakadási, elcsatolási próbálkozás) és revizionizmust (a békeszerződések felülvizsgálata) szimatoltak és kikeltek ellene.

Nemzetiségi területeken a helyi iparosok és kereskedők részére többszörös adókat vetettek ki, mint a tiszta román területeken, s az ilyen helyen megtelepedő román kereskedő, hivatalnok, tanító meg kedvezményt kapott az államtól a letelepedésre.

A csúcs: Az 1930-as években, a gazdasági válság súlyosbodásával még gazdaságilag is igyekeztek ellehetetleníteni a magyarságot, egy statisztika szerint a jó másfélmillió magyarságból kevesebb mint kétezer maradt csupán állami szolgálatban, sőt még a magáncégektől is igyekeztek kiszorítani a nemzetiségeket: Előírták, hogy egy vállalat vezetésében legalább 50 %, az alkalmazottak körében pedig legalább 80 % román nemzetiségű kell legyen. (Ennek hatására született meg a "dísz-román" fogalma, aki a vállalat vezetéséhez nevét adja, amiért neki fizetés jár, s a munkát a kisebbségi végzi el helyette is). A vasutasoknak megtiltották, hogy a hozzájuk nem román nyelven szólóknak felvilágosítást adjanak, még ha értenék is a nyelvet vagy a rikkancsoknak megtiltották, hogy a magyar nyelvű újságok címeit kikiabálják.

Az 1930-as évek második felében fokozódott a nemzetiségek kiszorítása a közeletből, 1937 májusában az ügyvédszövetség országos kongresszusán a többség döntött arról, hogy: "Az ügyvédi kamarák teljes egészükben őslakó románokból fognak állani". A jogot végzetek közül, a nemzetiségi kevesebben lehettek bírók, ügyészek, mint a többségi románság, de ezzel az ügyvédi pályát is elzárták a nemzetiségek előtt.

Összegzőképpen: Romániában a román politikai pártok igyekeztek egymást túllícitálni a nemzetiségek elleni korlátozó, sőt büntető intézkedésekben. S mivel az erdélyi magyarság alkotta a legnagyobb nemzetiségi tömböt, őt támadták a legkeményebben.

Magyar és román tisztviselők száma és aránya 1936-ban Erdélyben a törvényszékeken-bíróságokon:

Táblabíró összesen 98, ebből román 83, magyar 3 (3 %); törvényszéki bíró összesen 269, ebből román 241, magyar 13 (4,8 %); járásbírók összesen 375, ebből román 294, magyar 40 (10,6 %); bírósági tisztviselő összesen 2125, ebből román 1745, magyar 233 (10,9 %). A 165 közjegyző közül 4 volt csupán magyar vagyis 2,4 %. (Mindez olyan körülmények között, amikor Erdély lakosságának több mint 25 %-a volt magyar nemzetiségű).

Reményik Sándor, az erdélyi magyarság számára a helyben maradás, a kitartás költője személyesen fogalmazza meg a kisebbségi sors lényegét, a kisebbségi életérzést. Versének címe sokatmondó: **Ahogy lehet** (Részlet):

"Kik vagyunk mi?
Ó, nem az Alázat,
Csak a megalázottság fiai.
Nemzedékek büszke hídfői közt.
Görbülő ív, görnyedt átmenet:
Testvéreim, bizony nem élünk jól mi,
Nem apáinknak tetsző életet.
De aki másképp tehetne helyünkben,
Az vesse reánk az első követ!
Minden percünk kínzó kiegyezés:
Ahogy lehet..."

5. Kisebbségi egyházak és iskolák Erdélyben

(A két világháború közötti Romániában az állam igyekezett ellenőrzése alá vonni a kisebbségi egyházakat, s a nemzetiségi iskolákat ellehetetleníteni).

Magyar egyházak:

Az akaratán kívül kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyarságnak egyik utolsó menedéke lett az egyháza, ezt jól tudta a román vezetés is, ezért igyekezett a földreformmal is megfosztani birtokairól a kisebbségi egyházakat. Hiába fogadta el a vallási egyenlőséget a *gyulafehérvári határozat*, sőt Románia a kisebbségi szerződésben vállalta, hogy támogatni fogja a kisebbségi egyházakat, ezt sem tartotta be igen gyakran. Az 1923-as alkotmány, amely meghirdette a vallási egyenlőséget ugyan, de

megfogalmazta, hogy az *ortodox egyház uralkodó (többségi) egyház az államban, s görög katolikus egyháznak pedig elsőbbsége van a többi felekezettel előtt.* (22. paragrafus). Ez alapján később is további megkülönböztető törvényeket hoztak, amelyekben a többségi egyházat előnyben részesítették, a kisebbséget meg hátrányban. Mivel a Romániához került területeken csak egyetlen református püspökség volt, 1920-ban Sulyok István megszervezte a Királyhágómelléki Református Püspökséget, de az állam sokáig nem akarta elismerni.

Az állam beavatkozott nyíltan az egyházak szervezetébe: a Vatikánnal 1927-ben megkötött egyezmény alapján 1927-ben felszámolták a Szent László korából folyamatosan működő Nagyváradai Püspökséget, s bár Erdélyben élt a romániai római katolikusok több mint 80 %-a, mégis a fiatalabb és alig két tucatnyi egyházközséggel rendelkező Bukaresti Püspökséget emelte érsekségi rangra.

A kisebbségi egyházak püspökei nem lehettek hivatalból szenátorok, mint a többségi egyházak püspökei (ha híveik száma nem érte el a 200 000-et). A nem román felekezetek papjai rendszertelenül kapták meg az államsegélyt, például volt olyan a gazdasági válság idején, hogy egy évben csupán két hónapra kaptak állami támogatást. Az is előfordult, hogy a támogatás összege kevesebb volt, így 1937-ben egy magyar képviselő interpellált a parlamentben, mert a költségvetési törvény az kezdő ortodox lelkészeknek havi 4060 lejt hagyott jóvá, a protestánsoknak csak havi 1200 lejt.

Az erdélyi magyar főpapok derekasán helytálltak, s igyekeztek megvédeni a rájuk bízott híveket. Közülük is kiemelkedő szerepe volt *Márton Áron*, gyulafehérvári római katolikus püspök, aki hosszú élete során (1896-1980) minden rendszerben megmaradt a helytállás, a kitartás és az emberség példaképe volt.

Magyar nyelvű oktatás:

A magyar anyanyelvű oktatás ezekben az évtizedekben számos megpróbáltatáson ment keresztül: rövid idő alatt a román állam szinte teljesen felszámolta a magyar nyelvű állami iskolákat, s csupán a felekezeti (egyházi) iskolákban taníthattak magyarul. A nemzetiségi felekezeti iskolák nem kaptak állami támogatást, itt magasabb volt a tandíj, s nem sok ember engedhette meg magának, hogy gyerekeit ilyen iskolába járassa. A magyar középiskoláktól megvonták a *nyilvánossági jogot*, ami azt jelentette, hogy az itt végzettek okleveleit az állam nem ismerte el. A végzettek, ha tovább akartak tanulni, idegen vizsgabizottság előtt románul kellett érettségizzenek, összesen 8 tantárgyból. (Az ilyen vizsgákon a végzősöknek legfeljebb negyede-harmada ment át).

A kolozsvári magyar egyetemet már 1919 őszén románá alakították át, 1920-ban a magyar egyházak hiába akartak egy felekezeti közti egyetemet létrehozni, az állam nem engedélyezte. A magyar fiatalok közül igen kevesen tanultak tovább állami egyetemeken: kezdetben azért, mert nem tudtak románul, meg tandíjra nem volt pénzük. Sokan emiatt Magyarországon tanultak tovább.

A román iskolarendszer fő célja a nemzetiségek beolvasztása volt: ahol nem szüntek meg a nemzetiségi állami iskolák, ott egyre több tantárgyat kellett románul tanítani (alkotmánytan, Románia földrajza, a románok története).

Megkezdődött már az óvodákkal, amelyek tanítási nyelve a román volt: 1933-ban az erdélyi 673 állami óvodából egynek sem volt magyar a tanítási nyelve, az óvónők többsége román volt.

Az 1924-es általános iskolákról szóló törvény bevezette a *kultúrzóna* rendszerét, a nemzetiségi többségű vagy jelentős nemzetiségi lakossággal rendelkező megyékbe

tanítóknak román (ókiráltságbeli) oktatókat neveztek ki, akik egy sor kedvezményt kaptak (50%-os fizetéspótlékot, nyugdíjkezelést, 10 hektár szolgálati birtokot, szolgálati lakást stb.) így ők lettek a "románosítás élharcosai".

A magyar középiskolák visszaszorítására a nyilvánossági jog megvonása mellett egyéb eszközöket is igénybe vettek, így az 1918-adik évi 101 magyar nyelvű középiskolából négy év alatt fele sem maradt meg (48), majd 1928-ra csupán 5 magyar tanítási nyelvű középiskola.

Egyetem híján, csökkenő számú iskola és kivándorló értelmiségiek ellenére az erdélyi magyarságnak volt valamelyes értelmiségi utánpótlása, és igen fontos szerepe volt az egyházaknak és az iskoláknak abban, hogy nemzetiségükben-magyarságukban és vallásukban megmaradtak.

Összegzőképpen: Romániába kerülve csonkul az egyházi autonómia, az oktatás alárendelődik annak az állami célnak, hogy a nemzetiségek (is) lakta állam lakosságát "homogenizálni" kell. Az anyanyelv, a nemzeti műveltség utolsó végvára, a költő szavaival élve a "Templom és iskola". Míg az utóbbit szinte teljesen legyűrik, az utóbbi az anyanyelv utolsó menedéke.

Reményik Sándor, Templom és iskola, sokatmondó és sokat idézett verséből részlet:

"Ti megbecsültök minden rendet,
Melyen a béke alapul.
De ne halljátok soha többé
Isten igéjét magyarul?
S gyermekeketek az iskolában
Ne hallja szülője szavát?!
**Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!"**

(A kiemelt utolsó két sor, a vers mind az öt strófájában ismétlődik, s valóságos jelszavává vált mind a mai napig az erdélyi magyarságnak).

Az 1924-es elemi oktatásról szóló törvény 8. cikkelye a nemzetiségi gyerekek egy részét sajátos módon, eredeti indoklással kényszerítette román tannyelvű iskolába:

"A román származású állampolgárok, akik elvesztették (elfelejtették) anyanyelvüket, tartoznak gyermekeiket csakis román előadási nyelvű nyilvános vagy magániskolában taníttatni".

6. Magyar sajtó, irodalom és művelődés Erdélyben a két világháború között

A transzilvanizmus: Kisebbségi sorsuk ellensúlyozására az erdélyi értelmiségiek megfogalmazták a *transzilvanizmus* ideológiáját. Ez már benne van az erdélyi magyarság eszmélését és talpra állását szolgáló hivatott *Kiáltó szóban*, amelyet Kós Károly fogalmazott meg. A gondolat lényege az, hogy az erdélyi magyarságot, Erdély népét nagy csapás érte az anyaországtól való elszakítással, de Erdélynek van hagyománya az önállóság terén, mert Erdély egy *önálló földrajzi, történelmi, társadalmi egység, saját*

erdélyi tudattal és műveltséggel. Erdély három nép: magyar, szász és román közös hazája, sokkal több dolog köti össze őket, mint amennyi elválasztaná.

A transzilvanisták az erdélyi magyarságot próbálják mozgósítani és kapcsolatot keresni az erdélyi szászokkal és románokkal, s erősíteni az erdélyi összetartást, mert Erdély mindig is többvallású, többnemzetiségű tájegység volt, s ez az országrész a hagyományos együttélés és tolerancia hazája. (Az erdélyi magyarság körében jelentős visszhangja volt a transzilvanizmusnak, a szászokéban is aránylag, de a románok körében jóval csekélyebb, mert a Romániához került Erdélyben ők kerültek uralkodó pozícióba).

Sajtó és irodalom:

Az erdélyi magyar sajtó, újságírás hagyományai tovább folytak, a kedvezőtlen körülmények ellenére is: keményen működött a cenzúra, gyakoriak voltak a sajtóperek, s egyes szerkesztőségeket megfenyegettek, betiltottak, de azért elég jelentős számú magyar lap jelent meg, ami arra utalt, hogy volt rájuk igény. Csökkent ugyan a korábbi lapok példányszáma, egyes lapok megszűntek, s jellemző volt, hogy számos lap, csak néhány alkalommal jelent meg (rövid életű volt).

Voltak viszont hagyománnyal rendelkező vagy hagyományt teremtő erdélyi lapok: *Ellenzék, Keleti Újság* (Kolozsváron), *Brassói Lapok, Nagyvárad Friss Újság, Bukaresti Lapok, Temesvári Hírlap* stb. Szép számmal voltak regionális napi- és hetilapok is. A *Keleti Újság* első száma 1918 december 24-én jelent meg először, amikor a román csapatok bevonultak az Erdély fővárosának számító Kolozsvárra. A beköszöntő cikke a következő volt a címe: *Fehér zászlókkal állunk előtted, ismeretlen végzet.*

Különös színfoltját alkották az erdélyi sajtónak a réteglapok, a művelődési és irodalmi-művészeti kiadványok, amelyek közül sok nem volt hosszú életű, de mégis jelentős szerepet töltek be. Kolozsváron jelent meg 1921-től Reményik Sándor szerkesztésében a *Pásztortűz*; Aradon Franyó Zoltán alapította a *Géniusz* című irodalmi folyóiratot. Szintén Kolozsváron 1926-ban indult a nagyhatású folyóirat a *Korunk*. Számos réteglap is megjelent, mint az *Erdélyi Fiatalok* és a *Falvak Népe*.

1928-ban jelent meg az *Erdélyi Helikon*, amely felvállalta a transzilvanizmus ideológiáját, s amely megpróbálta összefogni az erdélyi magyar irodalmárokat, s ugyanakkor megjelenési lehetőséget és szervezeti keretet is biztosítani nekik. Olyan jelentős szerkesztői, munkatársai voltak mint: Áprily Lajos, Bánffy Miklós, Kuncz Aladár, Kós Károly, Dsida Jenő, Karácsony Benő, Méliusz József, Tamási Áron.

Jakkabffy Elemér 1922-ben egy bánsági kisvárosban, Lugoson indította be nemzetpolitikai szemléjét, *Magyar Kisebbség* címmel.

Kemény János, író és színházzervező, támogató és irodalompartoló arisztokrata volt, aki Marosvécsen kastélyába rendszeresen meghívta és vendégül látta az erdélyi írókat. Itt az irodalmi világ alkotói és szervezői nemcsak találkoztak, hanem megvitatták az elképzeléseiket, s például itt született meg az Erdélyi Helikon indításának gondolata is.

Benedek Elek, a gyerekeknek mesélő *Elek apó*, ki korábban Pesten élt, a háború után visszatért Erdélybe, szülőfalujába Kisbaconba, s haláláig itt alkotott, meséket és mondákat gyűjtött és írt, s *Címbera* címen adta ki gyereklapját.

Művelődési és művészeti intézmények: A megváltozott körülmények ellenére folytatta tevékenységét számos korábbi intézmény, mint a népművelést szorgalmazó EMKE, az erdélyi tudományosságnak helyet adó Erdélyi Múzeum Egyesület. Sepsiszentgyörgyön működött a *Székely Nemzeti Múzeum*, Marosvásárhelyen a Teleki könyvtár. 1924-ben alakult az *Erdélyi Szépművés Céh*, mely kiadóvállalként működött,

az erdélyi írók műveit adta ki. 1931-ben alakult a *Barabás Miklós Céh*, romániai magyar képzőművészek társasága, szakmai egyesülete.

Az 1935-ben indult *Hitel*, céljával tűzte ki a magyarság társadalmi, gazdaságpolitikai és művelődési helyzetének feltárását és megismertetését, cselekvési lehetőségeket és utat kerestek. Saját bevallásuk szerint: "*Tudatossá kívánjuk tenni a történelem és nép ismeretét*". A *Hitel* kezdeményezte, s a fiatal erdélyi írók és értelmiségiek, kik a *Független Újság* (és egyéb lapok, csoportosulások köré szerveződtek), 1937-ben a fasizmus veszélyének erősödésével összehívták a *Vásárhelyi Találkozót*. A találkozó résztvevői sürgették a demokratikus erők összefogását, s a gyulafehérvári határozatok alapján az erdélyi magyarságnak belső önkormányzatot igényeltek, s hogy a többségi román nemzet ismerje el a kisebbségi jogokat. A találkozó szervezésében vezető szerepet játszott Tamási Áron.

A sok jelentős erdélyi író, költő és művész életpályája közül csak egyet, a *Tamási Áronét* mutatjuk be részletesebben:

Tamási Áron 1897-ben született Farkaslakán (Székelyudvarhelyhez közeli nagyközségben). Székelyudvarhelyen járt középiskolába, érettségi után a harctérre ment, az olasz frontra, s innen visszatérve Kolozsváron tanult előbb jogi, majd pénzügyi szakon. Rövid ideig banktisztviselőként dolgozott, majd néhány évre Amerikába ment.

1926-ban hazatért, Kolozsváron lakott, és írásaiból élt. Első művei novellák, elbeszélések voltak, később számos regényt és színművet, mesejátékot, szociográfiát meg novellát írt. Műveinek felsorolása igen hosszadalmas lenne, ezért csak a legfontosabbakat említeném meg: *Ábel trilógia* (*Ábel a rengetegben*, *Ábel az országban*, *Ábel Amerikában*). *Rendes feltámadás* (válogatott novellák), *Énekes madár*, *Ördögölő Józsiás*, *Vitéz lélek* (színművek), *Jégtörő Mátyás*, *Bölcső és bagoly*, (regények). Szállóigévé vált az Ábel trilógia zárómondata: "*Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne*".

1944-ben Budapestre költözött, s itt haltáláig. Végakarátának megfelelően szülőfalujában, Farkaslakán temették el. Sírja azóta is zarándokhely Erdélyben.

Tamási Áron, a *Szülőföldem* című szociográfiai és önéletrajzi írásában, leírja, hogy Amerikából hazatérve, Székelyudvarhelyen (abban a városban, ahol kevesebb mint egy évtizede leérettségizett), egy detektívnek feltűnt, hogy Tamási nem helybéli és bekísérték a csendőrségre. (Néhány év alatt Amerikában senkinek sem tűnt fel, hogy idegen lenne, a Romániává lett Erdélyben az első nap.):

"A detektív béajánlott engem az őrmesternek és rögtön eltávozott. Az őrmester pedig odaállított az íróasztal mellé, és így szólt hozzám:

-Van igazolvány?

Gondoltam, ez az első rendes beszéd, amióta cirkalmazunk (járkálunk) a városban, s elészedtem a román útlevelet, amivel visszajöttem Amerikából; s úgyszintén egy erdélyi magyar újságnak a megbízólevelét, hogy írjak cikkeket oda Amerikából. Először ezt az utóbbit nézte meg az őrmester, de rosszabbnak találta a semminél. Aztán megvizsgálta az útleveletem, majd azt kérdezte:

-Ezzel hol járt maga?

-Amerikában - feleltem.

Egy kicsit gondolkozott, de aztán úgy döntött magában, hogy nem tetszik neki a dolog.

-Hát ide miért jött? - kérdezte tovább.

-Itt születtem a szomszéd faluban - feleltem.

Erre mérgesebb lett egy fokkal, s így folytatta:

-Nem kérdeztem, hogy hol született maga! Hanem azt Kérdeztem, hogy ide miért jött?

-A szüleimet akarom meglátogatni - feleltem.

Erre már egészen mérges lett, és rám kiáltott:

Nem azt kérdeztem, hogy kit akar maga meglátogatni! Hanem aztot kérdeztem, hogy miért jött maga ide?!..." (A vége az lett, hogy az író csendőrkísérettel vezették vissza Kolozsvárra, nem volt mit keressen szülőföldjén).

Összegzőképpen: Erdélyben a hatalomváltás után magához tért a magyarság, s igényeinek és lehetőségeinek megfelelően fenntartotta lapjait, intézményeit és egyházait. Színvonalas lapokban jeles újságírók tárgyalták a magyar közösség problémáit, s az egyetemes magyar irodalom és művészet fontos alkotásai születtek Erdélyben, kisebbségi sorban.

IX. Erdély a bécsi döntéstől a II. világháború végéig. (1940-1945)

1. A bécsi döntés: Erdély egy része ismét Magyarországon

A világháború kezdete: 1939 szeptemberében a hitleri Németország megtámadta Lengyelországot, s ezzel kezdetét vette a második világháború. A háború kezdetén úgy Románia, mint Magyarország semleges maradt. Magyarország Németország támogatásával legalább részben szeretne volna visszaszerezni a trianoni békével elvesztette területeket. 1938-ban Magyarországnak sikerült visszakapni *Felvidék* egy részét, s 1939-ben *Kárpátalját*. 1940-ben Magyarország Romániával szemben is területi igénnyel lépett fel, akárcsak a Szovjetunió vagy Bulgária.

Románia 1940 nyarán Franciaország háborús összeomlásának hatására szakított a korábbi francia- és angolbarát külpolitikával, s közeledett Németországhoz. Ennek ellenére a Szovjetunió visszavette Romániától 1940 júniusának végén Besszarábiát és Észak-Bukovinát. Ezzel megcsonkult Nagy-Románia, s összedőlt az a román hit, hogy ők semmilyen áron nem mondanak le egy talpalatnyi földről sem.

Németországnak és szövetségeseinek Olaszországnak érdekében állott, hogy Romániát és Magyarországot, az Erdély fölött civakodó két szomszédot megegyezésre készítse, ezért előbb a magyar, majd a román miniszterelnököt és külügyminisztert hívták Németországba és Olaszországba, hogy rábeszéljék a kétoldalú tárgyalások megkezdésére. A román-magyar tárgyalások augusztus közepén folytak, de nem sikerült megegyezni, mert Magyarország követelte Erdélynek közel kétharmadát, Románia inkább a lakosságcserét szorgalmazta, esetleg kisebb területi engedménnyel. Ezért a román és a magyar fél a német-olasz legfelsőbb vezetést kérte fel, hogy döntsön a területi vitában.

Az erdélyi magyarság helyzete 1940-ben: A romániai politikai helyzet bizonytalan volt, s a királyi diktatúra felszámolta a román pártokkal együtt az Országos Magyar Pártot is. Az erdélyi magyarok az egyházakban bízva és a megmaradt magyar szervezetekben reménykedve próbálta átvészelni a nehéznek ígérkező időszakot, mert fennállott annak a veszélye, hogy egy esetleges háború esetén (Magyarország és Románia között) az erdélyi magyarok túszként fognak szerepelni. A magyar férfiak jelentős részét behívták munkaszolgálatra vagy katonai szolgálatra a Kárpátokon túli területekre, s otthon családjuk a fő pénzkereső eltávózkodása miatt nehezen élt. Azzal is megfélemlítették

a magyarokat, hogy a román polgári lakosságot felkészítették egy esetleges háborúra, esetenként fel is fegyverezték, s a magyarokat meg fenyegették rettegésben tartották.

A romániai lapok a cenzúra miatt nem írtak a külpolitikai fejleményekről vagy Magyarország területi követeléseiről, de az erdélyi magyarok a magyar rádióból tudomást szereztek a román-magyar tárgyalásokról, majd arról, hogy remény van a Magyarországhoz történő visszacsatolásukra.

A bécsi döntés: 1940 augusztus 30-án Bécsben hozták a magyar és román kormány tudomására a *bécsi döntést*, amely Erdély területéből mintegy 43 000 négyzetkilométert visszajuttatott Magyarországnak, mintegy 2,6 millió lakossal. Ezt a hírt az erdélyi magyarság örömmel fogadta, azoknak a dél-erdélyi magyaroknak a kivételével, akik Romániában maradtak. Annál jobban elkeseredtek a románok, mert ismét csalatkoztak reményeikben, s Románia az első világháború nyomán megszerzett területének újabb jelentős darabjáról kellett lemondjon. (Románia rövidesen Bulgáriának is átengedett két megyét Dél-Dobrudzsában).

A területi veszteségek miatt népszerűtlenné vált román király, II. Károly lemondott fia, Mihály javára, s miniszterelnöknek pedig egy első világháborús román tábornokot Antonescut nevezte ki. Antonescu négy évig volt, egész 1944 augusztus 23-ig Románia miniszterelnöke és legfőbb vezetője.

A bécsi döntést a Magyarországhoz került magyarság ünnepként, felszabadulásként élte meg. Szeptember első felében a magyar hadsereg fokozatosan birtokba vette az erdélyi városokat és falvakat, ahol a bevonuló honvédek virágokkal, zászlókkal és ünnepléssel fogadták.

A bevonulás aránylag békésen ment végbe, a román lakosság nem ünnepelt, mint a magyarok, hanem beletörődött a sorsába. Kivételt képezett két szilágysági falu, Ipp és Ördögkút, ahol a bevonuló honvédek és a helyi román lakosság között kipattant ellenségeskedést a honvédek véresen megtoroltak. A katonaság fellépésének e helyeken számos indokolatlan román áldozata volt.

A magyar hadsereg elől több mint százezer román hivatalnok, tisztviselő értelmiségi, polgár menekült Dél-Erdélybe, mint ahogy onnan hasonló számú magyar menekült északra.

A kettészakított Erdély: A bécsi döntés nyomán Románia és Magyarország egyaránt elégedetlen volt: az első azért, mert túl sokat veszített, a második azért, mert úgy érezte túl keveset kapott vissza. Ráadásul a két fél nem szabadult meg teljesen a másik kisebbségétől, mert Észak-Erdélyben, magyar területen maradt több mint egymillió román, s Dél-Erdélyben Romániában is maradt mintegy félmillió magyar kisebbség.

A két állam egymás kisebbségeivel kölcsönösségi alapon bánt: ha egyik oldalon bezártak egy kisebbségi iskolát, a másikon is bezártak egyet. Ha kiutasítottak egy csoport értelmiségit, akkor a másik oldal felelete sem késett. Korlátoztak a kisebbségek nyelvén megjelenő lapok kiadását: Észak-Erdélyben egyetlen román napilap jelen meg és alig néhány, főleg egyházi kiadvány. Dél-Erdélyben is számos lapot tiltottak be vagy szüntettek meg, így például a jelentős hagyománnyal bíró *Brassói lapok* is 1940 őszétől nem jelent meg.

Végső sorban, Erdély megosztásával Hitler azt szerette volna elérni, hogy úgy Magyarországot, mint Romániát magához láncolja, szövetségessé tegye a közelgő Szovjetunió elleni háborújában. Valóban mindkét fél zsarolhatóvá vált ezzel, s ha vonakodtak teljesíteni Hitler óhajait, akkor azzal fenyegette őket, hogy visszaveszi az új

szerzeményt (Magyarországtól) vagy, aki feltétlen megbízható szövetségesnek bizonyul, az további "jutalmat" kaphat.

1941 június 22-én Németország és szövetségesei megtámadták a Szovjetuniót. Románia is közöttük volt, mert a Pruton túli területet (Besszarábiát és Észak-Bukovinát, amelyeket a szovjetek egy évvel korábban foglaltak el) akarta Antonescu felszabadítani. Pár nap múlva Magyarország is belépett a szovjetek elleni háborúba.

Összegzésképpen: *Alig két évtizeddel az első világháború befejeződése után Európát lángba borította a II. világháború. A romániai magyarság remélte, hogy lehetőleg békés úton megtörténhet a trianoni béke felülvizsgálata, s visszatérhet az anyaországhoz (Magyarországhoz). A felemás bécsi döntés részleges sikert hozott az erdélyi magyarságnak, s ugyanakkor tovább mérgezte az addig is feszült magyar-román viszonyt úgy a két állam, mint a két nép viszonylatában.*

Részletek egy levélváltásból, amely Hóman Bálint magyar kultuszminiszter és Barbul Eugen egykori kolozsvári egyetemi könyvtárigazgató között folyt 1940-1941-ben. (Ők 1918 előtt mindketten közel két évtizeden keresztül könyvtáros kollégák voltak és barátok).

"Nagyméltóságú Dr. Hóman Bálint úrnak...

...Mi Bálint, ifjú korunkban egy magyar-román barátságról álmodoztunk. Úgy gondoltuk, hogy ez közös életérdeki. Itt a szláv tenger közepén él két nem szláv nemzet: magyar és román, körös-körül veszik oroszok, bolgárok, szerbek, bosnyákok, horvátok, ruthének, tótok. Egy igazi szláv óceán és ennek közepén a kis román-magyar sziget, kitéve a teljes nemzeti megsemmisülésnek egy erős vihar esetén. És egyformán mindketten. Ilyen körülmények között, megindokolható, megengedhető-e ez a gyűlölködő, bosszúból fakadó eljárás? Hová vezet ez? ... (A levélíró utal, a magyar honvédség bevonulásakor történt incidensekre, illetve arra, hogy a magyarok elől elmenekülő románok, s a magyar hatóságok által kiutasított észak-erdélyi románok egyaránt, megtöltötték panaszaiikkal a romániai sajtót. A sajtó meg természetesen eltúlozta ezeket. A romániai politikusoknak is jól jött ez, mert megindokolhatták a dél-erdélyi magyarokkal szemben elkövetett visszaéléseket, korlátozásokat, kiutasításokat stb.)

...Gyűlölködő politikával mérsárolhatjuk egymást kegyetlenül, de román-magyar barátságot nem teremthetünk sohasem!

Téged barátsággal üdvözöl régi igaz híved:

Dr. Barbul Jenő"

Válaszlevelében Hóman elutasítja azt a nézetet, hogy a román-magyar viszony megromlásáért egyoldalúan a magyarokat terhelné a felelősség:

"Méltóságos dr. Barbul Jenő ny. könyvtári főigazgató úrnak...

...Magam is örömet emlékszem vissza a budapesti Egyetemi Könyvtár hivatali szobáiban együtt töltött másfél évtizedre s mindig szíves és barátságos érintkezéseinkre. Én is emlékezem a magyar és a román népek egymásrautaltságáról s a megértés szükségességéről folytatott beszélgetéseinkre. Sajnos az akkor remélt közeledés helyett nem sokkal utóbb teljes eltávolodás következett be, nem ugyan a népek, hanem a történelmi múlttal és a tényleges viszonyokkal szemben egyaránt érzéketlen államférfiak jóvoltából. Az erdélyi magyarságnak húsz év alatt (1920-1940) igen nagy megaláztatást és kegyetlen sérelmeket kellett elszenvednie. Ha akadtak is oly megértő és humánus állami főtisztviselők aminő a magyar tisztviselők tanúsága szerint Te is voltál, az új urak túlnyomó része minden eszközt felhasznált ősi földjén élő magyar népünk életének megkeserítésére, gazdasági és kulturális törekvéseinek elgáncsolására. Jóvoltukból mély, szinte már áthidalhatatlan szakadék támadt az erdélyi magyar és román nép között,

amikor a múlt nyáron bekövetkezett a nagy fordulat... (A bécsi döntésre és Észak-Erdély visszacsatolására utal).

...Igazad van, abban, hogy 'gyűlölködő politikával sohasem teremthetünk román-magyar barátságot' - de hozzá kell tennem -, mi sohasem folytattunk s a jövőben sem kívánunk ily gyűlölködő politikát folytatni.

A régi barátsággal üdvözlök igaz híved

dr. Hóman Bálint"

(A részletekből kitűnik, hogy még a régi barátságokat is megronthatja, megkérdőjelezheti a nemzetek közötti gyűlölködés, amit a sajtó és a politikusok jó része szított.)

2.A megosztott Erdély

Észak-Erdély Magyarországon

Mikó Imre az 1918-1940 között a romániai magyarság történelmét tárgyaló művében, amelynek címe *Huszonkét év*, a következőképpen írja le a visszacsatolás utáni hangulatot: *"Leírhatatlan örömujjongás fogadta bécsi döntést az egyik oldalon. Huszonkét éves idegen uralom után megtörtént a nagy csoda és vér nélkül visszakerülhetett az anyaországhoz Erdély egy része, ahol most már minden gáncs és félelem nélkül lehetünk ismét magyarok. Végtelen elkeseredés fogadta a döntést a Romániának maradt erdélyi részeken, főként ott, ahol biztosan számított a magyarság a visszacsatolásra...Másnap (a bécsi döntés utáni nap, augusztus 31-én) már megindult az ösztönös lakosságcsere s a Kolozsvár felől menekülő románok tízezrei szembetalálták magukat a Kisrománia minden részéből visszavonuló magyarokkal, akik a honvédség bevonulása előtt sietve tértek haza a felszabadult Erdélybe."*

Közigazgatás, politikai és kulturális élet Észak-Erdélyben: Az észak-erdélyi magyarság számára lehetővé vált az anyanyelvhasználat, a gazdasági életben megszűntek a korábbi korlátozások, az anyanyelvű oktatás helyzete javult: visszaállítottak számos magyar intézményt, iskolát (tanítóképzőket, gazdasági és műszaki közép- és főiskolákat) és a kolozsvári magyar egyetemet. Megalakult a tudományos tevékenység szervezésére az Erdélyi Tudományos Intézet, s a magyar színházak, intézmények visszakapták a román hatóságok által elkobozott székházait.

Az erdélyieknek a magyar országgyűlésben nem választott, hanem behívott képviselőik voltak, mert a háborús viszonyok miatt nem lehetett választásokat szervezni. Az erdélyi magyar politikusok a korábbi Magyar Párt tagjai, létrehozták az Erdélyi Pártot. Képviselői többnyire a kormánypártot támogatták, de igyekeztek képviselni a sajátos erdélyi érdekeket is.

A visszatért területek gazdaságának fejlesztésére fokozott állami támogatást nyújtottak, ami hozzájárult a lakosság életszínvonalának javulásához. Szükség volt a vasúti összeköttetés megteremtésére Székelyfölddel, mert a határokat úgy húzták meg, hogy a Marosvásárhely felé vezető vasutat elvágták. A gazdasági élet szervezésében szerepet játszott a *Hangya* szövetkezet, s egyéb gazdasági társulások és intézmények. A visszatért földbirtokosok egy része bírósági pert kezdeményezett a román állam által

kisajátított és a főleg román telepeseknek kiosztott földbirtokai visszaszerzésére, ami részben sikerült is nekik.

A visszacsatolás után a jobboldali Horthy kormányzat igyekezett fellépni a baloldali, főleg a kommunista és szociáldemokrata mozgalmakkal szemben, ami ellen az erdélyi értelmiségiek számos esetben tiltakoztak. Az is az új rendszer "szépséghibái" közé tartozott, hogy számos anyaországi (magyarországi) hivatalnokot és katonatisztet helyeztek a visszacsatolt Erdélybe, akik nem ismerték a helyi viszonyokat és igen arrogánsan viselkedtek a helyi lakossággal szemben. Ennek az elszenvedői az itt maradt románok mellett a helyi magyarok is voltak.

Az erdélyi románok helyzete: A románok kisebbségi helyzetbe kerülésüket éppen olyan kellemetlenül élték át, mint az erdélyi magyarok Trianont. Azok a román hivatalnokok, akik többnyire a Kárpátokon túlról származtak vagy akik a magyarok elleni korlátozások és jogfosztások terén élen jártak, ezek önként elhagyták a magyar fennhatóság alá kerülő területeket tartva a felelősségre vonástól. A hatóságok korlátozták a román sajtó működését és a könyvkiadást, a román iskolák jelentősebb része tovább működhetett, de kötelezővé tették a magyar nyelv tanítását is a román nyelvű felekezeti és állami iskolákban. A kolozsvári román egyetem Nagyszebenbe (Dél-Erdélybe) menekült. A román lakosság főleg egyházai, az ortodox és a görög katolikus felekezetek keretében élt valamelyes kulturális életet. A gazdaság terén a Plugarul (Ekés) szövetségi hálózat próbálta megszervezni a falusi lakosság gazdasági életét és érdekképviseletét.

A megyei testületekbe csak csekély számú román tisztségviselőt választottak be (bár voltak román többségű megyék is, mint Máramaros vagy Beszterce, de a községi testületekbe már többet). A magyar országgyűlésbe nem hívtak be román képviselőket Iuliu Hossu görög katolikus püspök kivételével, mert azokat az értelmiségieket, akiket behívhattak volna, a helyi hatóságok többnyire kiutasították. A megosztottság négy éve alatt Magyarország és Románia kölcsönösségi alapon bánt egymás kisebbségeivel: ha egyik kiutasított, a másik igyekezett erre rálicitálni, ennek szenvedő alanya az észak-erdélyi román és a dél-erdélyi magyar kisebbség volt. A román nemzetiségű férfiak egy részét munkaszolgálatra hívták be, akárcsak a Romániában maradt magyarokat. Némi érdekvédelmi tevékenységet az Emil Hațieganu által vezetett Román Nemzeti Közösség fejtett ki, de a magyar kormány a szervezet hivatalos elismerését megtagadta. Ugyancsak Hațieganu professzor próbált közvetíteni Budapest és Bukarest között, de kevés eredménnyel.

Dél-Erdély Romániában:

A román hatóságok, illetve a kormányzatban is szerepet vállaló fasiszta mozgalom (a Vasgárda) túszként kezelte a Romániában maradt magyarságot, akik száma a közel félmillióról kb. annak kétharmadára apadt, a kiutasítások és önkéntes elvándorlás nyomán. (Észak-Erdélybe és Magyarország belsejébe vándoroltak). Az itteni magyarság érdekképviseletét a királyi diktatúra idejéből megmaradt Magyar Népközösség próbálta végezni, számos helyben maradt politikus és értelmiségi, meg egyházi személyiség irányításával. Közülük Gyárfás Elemért és Szász Pál, meg a baloldali Kacsó Sándor és Kurkó Gyárfás nevét szükséges kiemelni.

Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök egyházkerületét a bécsi döntés kettőbe vágta, Gyulafehérvár délen maradt Romániában, s a püspök is, ott maradt hívei egy részével. Onnan emelte fel szavát a magyarság érdekében, s próbált akárcsak

több magyar politikus közvetíteni Budapest és Bukarest között, s számos esetben arra hívta fel a magyar kormány figyelmét, hogy ha jobban bánnak a román kisebbséggel, akkor a romániai magyarok helyzetében is enyhülés remélhető. A humanista püspök zsidóüldözések ellen is felemelte szavát.

Zsidókérdés és zsidóüldözés:

Mind Magyarországon, mind Romániában voltak "zsidótörvények", amelyek a zsidókat faji alapon igyekeztek megkülönböztetni, és lehetőleg kiszorítani a közéletből, gazdaságból, később pedig teljesen megsemmisíteni őket. A példát a hitleri Németország szolgáltatta, de mindenik országban voltak az antiszemizmusként (zsidóellenességnek, zsidóüldözésnek) sajátos hagyományai és eszközei.

Észak-Erdélyben a magyar közigazgatás bevezetésével egy időben a magyarországi zsidótörvényeket is alkalmazták arra a mintegy 150 000 zsidóra, akiknek többsége már magyar anyanyelvű volt és magyar érzelmű. Fel sem tudnánk sorolni, hogy a magyar művészek, irodalmárok és egyéb szellemi foglalkozásúak körében milyen nagy volt a zsidók aránya. A háborús viszonyok miatt a zsidó férfiakat munkaszolgálatra vitték, ami részben fegyvertelen frontszolgálatot, részben a hátszágban végzett erődítési munkálatok elvégzését jelentette. Itt a bánásmód nem volt humánus, de mégis volt valami esély a túlélésre. Az otthon maradt családtagjaikat jogfosztottság és hátrányos megkülönböztetés érte. (Háború lévén az egész lakosság szenvedett, s a harctereken is nagyon sokan életüket veszítették, de természetesen mindez nem indokolta a zsidókkal szembeni korlátozásokat).

1944 március 19-e. Magyarországnak a németek általi megszállása után kezdődött, az észak-erdélyi (s a magyarországi) zsidóság legnagyobb kálváriája, amikor tervszerűen összegyűjtötték őket és deportálták a náci haláltáborokba, ahonnan csak töredékük szabadult élve.

Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök 1944 május 18-án a kolozsvári Szent Mihály templomban elmondott prédikációjában kifogásolta a zsidókkal való bánásmódot, s a deportálások megkezdését: *"Értesültem, hogy híveim az egyházmegye legkeletibb határaitól kezdve mélységes megdöbbenéssel fogadták ismert személyiségek szabadságának korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket, és ugyanaz aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket. Örömmel hallottam híveimnek ezt az erkölcsös felfogását, véleményét és ítéletét, és főpásztori büszkeséggel említem fel, mert ez egy széles tömegnek a felfogása, véleménye ítélete és egyúttal örvendetes jele annak, hogy az igazi katolikus szellem mélyen benn gyökerezik, és ma is eleven erőként él népünk lelkében."* A prédikáció hatására a püspöknek kilátásba helyezték, hogy meg fogják tagadni tőle a beutazási engedélyt (lévén, hogy román állampolgár volt Márton Áron).

Romániában a két világháború között elsősorban a Vasgárda folytatott antiszemita politikát, bár ez más pártoktól és politikai irányzatoktól sem volt idegen (még a XIX század óta). A fasiszta mozgalom még az 1930-as években meghirdette a *"zsidó és magyarmentes Románia"* létrehozását.

Ezt nyíltan vagy burkoltan más pártok is támogatták, s a egész sor törvény megalapozta, amelyekben először a zsidó honpolgárok állampolgárságát vizsgálták felül (még 1938-ban), majd az 1940 augusztusától bevezetett Antonescu rendszer (a Vasgárdával közösen kormányozva) fokozott. Ezek voltak a "románosítási" törvények, majd jogfosztások, esetenként zsidóellenes pogromok. A romániai zsidóság nem jutott el

a náci haláltáborokba, de helyi intézkedések és fentről támogatott utasítások hatására sokukat munkaszolgálatra hurcoltak, javaiktól, sőt életüktől is megfosztották, s a romániai zsidóság veszteségei is jelentősek voltak. Az Antonescu korszak első két éve után, a zsidóellenes megtorlások valamelyest enyhültek, s lehetővé tették a zsidók egy részének a kivándorlását Palesztinába. Lehetséges, hogy Dél-Erdélyben a zsidóság túlélési esélyei valamivel jobbak voltak, mint Észak-Erdélyben, de erre elég pontos adatok nem állnak a rendelkezésünkre.

Összegzésképpen: *A megosztott Erdélyt birtokló Magyarország és Románia egyike sem volt kimondottan demokratikus állam, s a háborús viszonyok nem kedveztek a lakosságnak. A két állam egymás kisebbségeivel nem bánt kesztyűs kézzel, mint ahogy a baloldali mozgalmakkal vagy személyiségekkel is az erő pozíciójából bánt el (börtön, deportálás, kiutasítás, megfélemlítés, elhallgattatás). A leginkább szenvedő fél, a zsidók voltak, s ők is szenvedték el a legjelentősebb veszteségeket.*

3.Erdély a világháború végéig

A háború menete 1944-1945-ben:

A szovjet fronton az első két évben győzelmeket arató Németország és szövetségesei visszavonulásra szorultak, és harcolva, veszteségeket szenvedve és okozva vonultak vissza, s közben a szovjet csapatok egyre inkább közeledtek Németország szövetségesei (Románia, Magyarország, Szlovákia stb.) határaihoz. Ez megfontolásra adott okot a magyar és román politikusok körében, hogy miként lehetne a legkisebb veszteséggel befejezni a háborút és kilépni, kiugrani a Hitler szövetségéből.

Magyarországnak sok választási lehetősége nem volt, főleg hogy 1944 márciusában német megszállás alá került, s 1944 októberében pedig a nyilas hatalomátvétel miatt még inkább alárendelődött a németeknek.

A román kiugrás: Romániában 1944 tavaszán-nyarán az addig szinte teljesen passzív ellenzék fokozatosan aktivizálódott és felzárkózott az ifjú Mihály király köré, diplomáciai úton próbálkoztak támogatást szerezni Antonescu megbuktatásához. 1944 augusztusában, mikor a vörös hadsereg már elérte Románia keleti határait, a király köré csoportosult román ellenzék elhatározta a döntő lépést: Az udvarba rendelték Antonescut (aki közel négy éve Románia tényleges vezetője volt), s a király felszólította őt, hogy fordítsa csapatait Németország ellen. Mivel ezt megtagadta, letartóztatták kormányának tagjaival együtt, s a király egy megbízható tábornokot nevezett ki miniszterelnöknek. Rádiós szózatban fordult a nemzethez: elrendelte, hogy a hadsereg fordítsa fegyvereit Németország ellen. Ezt a gyökeres fordulatot Románia egyetlen nap alatt 1944 augusztus 23-án végrehajtotta, s ezzel átállott az antifasiszta szövetség oldalára, ahol harcolt egész 1945 májusáig, a háború végéig.

Az ország területén állomásozó német csapatokat lefegyverezték, s néhány nap múlva a szovjet hadsereggel együtt már Észak- és Dél-Erdély közötti román-magyar határon voltak. Németországot és Magyarországot majdnem teljesen váratlanul érte Románia átállása, amely jelentősen megrövidítette a háborút Európában.

Romániával az antifasiszta szövetséggel fegyverszünetet írt alá, amelyben semmisnek nyilvánították a bécsi döntést, s kilátásba helyezték, hogy Észak-Erdély visszatérhet Romániához: *"...A szövetséges kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik, és egyetértenek azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól föltételezetten Erdély (vagy annak nagyobb része) adassék vissza Romániának...(1944 szeptember 12.)*

A szovjet és a román csapatok benyomultak Észak-Erdélybe, október végéig elérték a trianoni román-magyar határt, ahonnan haladtak tovább Budapest, majd Ausztria és Csehszlovákia irányába.

Az erdélyi magyarság 1944 őszétől a háború végéig: A szovjet és román csapatok által elfoglalt (román felfogás szerint "felszabadított" Erdélyi) területekre a front továbbhaladása nyomán román "önkéntes" rohamcsapatok nyomultak be. Ezek Székelyföldön és máshol is rémuralmat vezettek be, úgymond megtorolva a honvédség által a románok ellen 1940 őszén elkövetett cselekedeteket. Különösen Szárazajtán, Egeresen, Gyantán, Csíkszentdomokoson hajtottak végre tömeges vérengzéseket a Maniu-gárdák (önkéntesek).

Az önkéntesek egyik szócsövének számító *Desrobirea* (Felszabadítás) című lap, már szeptember 20-án ekképpen szólott a románokhoz, akik úgy érezték, hogy a megváltozott helyzetben ismét eljött az ő idejük: *"Erdélyi románok! Szabadságunkat tűzzel és vérrel szerezzük vissza. A magyar tömlőcöket szézzúzzuk, a falvakat és városokat megtisztítjuk a német-magyar hóhéroktól, a négyéves idegen megszállást kegyetlenül megbosszuljuk."*

A szeptember végén hivatalba lépő román nemzetiségű főispán, Marosvásárhelyen, a magyar többségű Maros-Torda megye székhelyén a következő szavakkal lépett hivatalba: *"A magyarok által annyiszor bemocskolt erdélyi földön mától fogva egyetlen nemzetnek van létjogosultsága: a románnak. Ne legyen nyugta a román szívnek, és a román férfi ne engedje el a fegyverét mindaddig, amíg Erdélyt teljesen meg nem tisztítottuk ettől a nemzettől..."*

Sok magyart internáltak, értelmiségieket, egyszerű embereket, s még fiatalokat is, mint ahogy az utcán járó magyarokat is minden ok nélkül bántalmazták. Az internáló- és a hadifogolytáborokban, amelyekből több is volt (Földvár, Temesvár, Foksány, Târgu Jiu) az embertelen bánásmód és éhínség meg járványok miatt, százával pusztultak el a fogva tartottak. A szovjetek is deportáltak magyar polgári személyeket (csak Kolozsvárról 5000 személyt), meg magyar hadifoglyokat is ejtettek és németeket is.

Ugyanakkor Románia "kirakatpolitikát" folytatott: a bukaresti kormányban kisebbségügyi minisztériumot szerveztek még 1944 novemberében, s a következő év februárjában nemzetiségi törvényt fogadtak el, ez volt a Nemzetiségi Statútum.

Észak-Erdély ideiglenes autonómiája (1944 november-1945 március): A magyarok tiltakoztak a visszatért román közigazgatás visszaélései és az önkéntesek kegyetlenkedései miatt. A tiltakozások hatására november közepén a román közigazgatást kitiltották Észak-Erdélyből, s szovjet katonai közigazgatást vezettek be. A szovjetek árnyékában helyi baloldali erőkből román-magyar vegyes kormányzat alakult, az Országos Demokratikus Arcvonal irányításával.

Észak-Erdélyben kettős igazgatás alakult ki, jelen voltak a szovjet katonai hatóságok, míg a polgári kormányzatot és fokozatosan a közigazgatást is az ODA által megszervezett magyar-román önkormányzat képviselte szovjet támogatással. Nehéz helyzetben próbáltak meg úrrá lenni a körülményeken, biztosítani a gazdaság, az ellátás, az oktatás, pénzügyek, s még törvényhozás feladatát is ellátni-megszervezni. (Létrehoztak egy 17 tagú regionális kormányzat megfelelő szervet az ODA Észak-Erdélyi Központi Végrehajtó Bizottságát, élén egy román elnökkel és magyar társelnökkel).

Ez egy ideiglenes állapot volt, amely az erdélyi magyarok körében éltette a reményt, hogy van még lehetőség akár a határok felülvizsgálatára is, még nem eldöntött dolog egész Erdélynek a Romániához való visszacsatolása. A kommunisták számára az volt fontos, hogy az észak-erdélyi baloldali (kommunista és kommunistabarát) kormányzatot kiterjesszék Románia egészére. A románok számára azért volt ideiglenes az állapot, mert remélték, hogy Románia teljes egészében visszacapja majd Erdélyt. A szovjetek a román és a magyar félt egyaránt bizonytalanságban hagyták, hogy még minden lehetséges, de valójában azt a célt követték, hogy az általuk megszállt ("felszabadított") országok - Románia és Magyarország is - bekerüljenek a szovjet hatalmi övezetbe.

A Magyar Népi Szövetség kezdetei: A korábbi MADOSZ-ból, 1944 októberében a brassói kongresszuson alakult meg a Magyar Népi Szövetség (MNSZ), amelyhez csatlakoztak az észak-erdélyi magyar szervezetek is. Már az első kongresszuson "Nemzeti kívánságok" címmel megfogalmazták igényeiket (anyanyelvű oktatási rendszer, magyarok részvétele a kormányzásban, teljes nemzeti egyenjogúság), számos lapot is létrehoztak. Főbb vezető személyiségek voltak az MNSZ-ben Balogh Edgár, Kacsó Sándor, Kurkó Gyárfás. A szövetség hangsúlyozottan baloldali (kommunistabarát) volt, de tagjai voltak elkötelezett demokrata érzelmű magyarok is. A román kommunista, baloldali vezetés támogatta az MNSZ-et, de mint később kiderül, inkább felhasználta saját céljaira.

A Groza kormány megalakulása. A román közigazgatás visszatérése Észak-Erdélybe: A szovjetek 1945 márciusában elérték céljukat azzal, hogy Románia élén a korábbi tábornoki kormányokat felváltotta egy baloldali többségű koalíciós kormány Petru Groza vezetésével. (A szovjetek kikényszerítették a királytól, hogy kinevezze a Groza kormányt). Az új miniszterelnök kérte a szovjet vezetőt, Sztálint, hogy Észak-Erdély kormányzását bízják az új kormányra. Ezt Sztálin táviratban azonnal jóváhagyta: *"Tekintettel arra, hogy az új román kormány, amely most vette át az ország kormányzását, felelősséget vállal Erdély illő rendjéért és nyugalmaért, és biztosítja a nemzetiségek jogait, valamint a front szükségleteit ellátó összes helyi intézmények szabályos működését, a szovjet kormány elhatározta, hogy eleget tesz a román kormány kérésének, és az 1944 szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezménynek megfelelően beleegyezik a román kormány adminisztrációjának Erdélyben való bevezetésébe."*

A szovjet beleegyezés, egyelőre csak a román közigazgatás bevezetéséről beszélt, ennek ellenére Románia bizakodhatott, hogy majd a béketárgyalásokon a javára fognak dönteni.

1945 március 13-án a román kormány kihelyezett kormányülést tartott a frissiben visszaszerzett Kolozsváron, s a kormányülés után nagygyűlést tartottak, amelyen a kormány tagjain kívül Mihály király is részt vett, s a szovjet külügyi miniszterhelyettes is. (Közben az erdélyi szociáldemokraták emlékiratot adnak át a nemzetiségügyi miniszternek, az MNSZ küldöttség a miniszterelnöknek a magyarok kéréseivel és sérelmeivel).

Még a hónap vége előtt nyilvánosságra hozták a földreform törvényt, amely alapján kisajátítottak minden 50 hektárnál nagyobb földbirtokot, valamint azon polgárok földjét, akik külföldre menekültek vagy Romániával harcban álló országokba. A törvény alapján az erdélyi németeket (szászokat és svábokat) teljesen megfosztják földjeiktől, s a magyarok egy részét is. Ezt további emlékiratokban és beadványokban sérelmezi majd az

MNSZ. Később még újabb törvényekkel fosztják meg a magyarok egy részét jogaiktól és vagyonuktól (állampolgársági törvény, meg vélelmezett ellenségről szóló törvény stb.) Közben végéhez közeledik a világháború Európában, s Románia elmélyíti gazdasági kapcsolatait a Szovjetunióval (román-szovjet vegyes vállalatokat hoztak létre).

A Magyar Népi Szövetség első, kolozsvári kongresszusán Kurkó Gyárfást választották a szervezet elnökévé, s elfogadták az MNSZ Szervezeti Szabályzatát. A kongresszus zárónapján nagygyűlést rendeztek, amelyen a kormány tagjai is jelen voltak, s itt Kurkó Gyárfás elmondott beszédével ("Mi nem akarunk fél Erdélyt!") arra utal, amit a román kormányzat elvár, hogy Erdély maradjon egészben és főleg Romániában.

Összegzőképpen: *A világháborúban az antifasiszta szövetség javára bekövetkezett fordulatot kihasználva, Románia átáll Németország oldaláról, a másik táborba, ezzel megjavítja esélyeit a háború utáni rendezési esélyeit illetően. Az erdélyi magyarság számára a háború vége, a "felszabadulás" helyzetének további romlását hozza a román közigazgatás helyreállítása és a félkatonai alakulatok (önkéntesek) miatt. Románia kettős politikát folytat a kisebbségekkel szemben, egyrészt befele megpróbálja jogaitól megfosztani, esetleg elűzni, másrészt kifele mutatni, hogy mennyire demokratikus nemzetiségi politikát folytat.*

Fokozatosan a baloldal megerősödik Romániában, a szovjet megszállás árnyékában, s a Magyar Népi Szövetség is egyre inkább bal felé csúszik el, s az erdélyi magyarság érdekvédelmi szervéből fokozatosan a román érdekek kiszolgálója lesz...

X. Erdély ismét Romániában: a kommunista diktatúra évei

1.A szocializmus győzelme Romániában

Az átmenet évei (1945-1947): A Groza kormány kinevezése csak az első lépése volt a kommunisták hatalomátvételének. Ekkor még koalíciós partnerekkel együtt kormányoztak, s megőrizték a demokrácia látszatát. Ez a látszat jellemző volt a nemzetiségi politikára is: Miközben engedélyezték Kolozsváron a magyar egyetem működését, felállították a nemzetiségi államtitkárságot és meghozták a nemzetiségi törvényt, nyilvánosságra nem hozott kormányrendelettel, tehát rejtetten az sugallták a helyi intézményeknek és szerveknek, hogy miként utasítsanak ki minél több magyar nemzetiségű polgárt Romániából. (Pl. Szatmár megye egyes településein a hatóságok a magyarokkal olyan nyilatkozatokat írtak alá, hogy "önként, és szabad elhatározásukból elhagyják Románia területét". Vagy suttogó propagandát folytattak, hogy bizonyos személyeket pl. a volt leventéket le fogják tartóztatni stb.) A nagyszebeni ortodox metropolita (érsek) levelében a Groza kormány egyik miniszterének a következőket javasolta: "Ha a magyarok eltávolíthatják Magyarországról a németeket, és ha Csehszlovákia a magyar és német problémáinak megoldásában radikális eszközökhöz fordulhatott, miért ne kérhetnénk mi is jogot ilyen intézkedés megtételére. Nem szabad elmulasztanunk egyetlen kínálkozó alkalmat..." (A magyarok kiutasítására, a magyaroktól mentes Románia létrehozására).

Az átmeneti időszakhoz tartozott az is, hogy előbb a korábbi ellenzéki pártot, a Nemzeti Parasztpártot verték szét, vezetőit letartóztatva, majd fokozatosan a Liberális Pártot is kiszorították a hatalomból.

1946 novemberében parlamenti választásokat tartottak Romániában (ez volt az utolsó többpárti választás 1990 előtt), amelyet választási csalásokkal a Kommunista Párt által ellenőrzött Demokratikus Pártok Blokkja nyert. A választásokon az MNSZ is részt vett, 30 saját képviselőt juttatva be a törvényhozásba. Az új parlament ugyancsak Groza vezetésével új kormányt választ, amely kommunista többségű, s az új parlament egyik első törvényével államosította a Nemzeti Bankot, majd további törvényeket hoztak a gazdaság átalakítására, a szocializmus bevezetésére. (1947-ben Románia aláírta a békeszerződést, amely Magyarország és Románia között a korábbi, a trianoni határt állította helyre).

1947 december 30-án lemondásra kényszerítették a királyt és kikiáltották a Román Népköztársaságot, s kizárólag baloldali kommunista (vagy kommunistabarát) tagokból nevezték ki a kormányt. 1948-ban egyesítették a kommunista és szociáldemokrata pártokat, parlamenti választásokat tartottak. Összeült az új országgyűlés, amely a Nagy Nemzetgyűlés nevet vette fel. A választásokon az MNSZ 30 saját képviselője került be, s még kb. 10 magyar a kommunista listán. A Nagy Nemzetgyűlés megszavazta Román Népköztársaság első, szovjet mintájú alkotmányát. Ezzel a tényleges hatalmat már a kommunisták nem csak ellenőrzik, hanem birtokolják, s akadálytalanul hajtják végre a gazdaság, a társadalom szocialista átalakítását.

1948-ban államosították a gyárakat, bányákat, szállítási vállalatokat és magánbankokat, anélkül, hogy a tulajdonosokat kártalanították volna. Az immár állami vállalatok élére munkásigazgatókat tesznek (munkásokból kinevezett gyárvezetők kerülnek). Létrehozzák az Állami Tervbizottságot, s 1949-1950-re egyéves, és 1951-től ötéves terveket dolgoznak ki. Megkezdik a mezőgazdasági szövetkezeti létrehozását: előbb meggyőzéssel, majd erőszakkal kényszerítik az embereket a társasokba, később a termelő szövetkezetekbe ("kollektív gazdaságokba").

Megkezdték az egyházak és papok üldözését, különösen a római- és a görög katolikusokat, sok papot, püspököt bezárnak kitalált vádakkal, a katolikus egyház püspökségeinek számát korlátozzák. Bevezetik (1948 augusztus) a tanügyi reformot, államosítják az egyházi, felekezeti és magániskolákat, mintegy 1500 felekezeti, többségében magyar tannyelvű iskolát államosítottak. Márton Aron püspök tiltakozik az iskolák államosítása ellen, később őt is elítélik, majd fogsága után életfogytiglani házi őrizetbe került. A görög katolikus egyházat egyesítik az ortodox egyházzal, vagyona vagy az államé lesz vagy az ortodox egyházé.

Az államhatalom védelmére létrehozzák a politikai rendőrséget, Népbiztonsági Főigazgatóság névvel, ez a későbbi Securitate elődje, amely a rendszer vélt vagy valós ellenségeivel szemben erőszakot, kényszert, fizikai és lelki megsemmisítést, szabadságtól való megfosztást alkalmaz.

Az 1950-es években nem csak a magyarok soraiban hajtottak végre tisztogatást, hanem a korábbi román kommunista elit egy részét is kizárták a hatalomból, sőt volt akit bezártak vagy még ki is végeztek, Groza is, miután 1945-1952 között miniszterelnök, fokozatosan mellékvágányra szorították, s Gheorghiu-Dej (ejtsd dézs) lett az első számú vezető Romániában, egész 1965-ben bekövetkezett haláláig.

A Magyar Népi Szövetség a szocializmus és a magyarok között: Az MNSZ baloldali (kommunistabarát) volta ellenére 1945-ben még birtokolta az erdélyi magyarság többségének bizalmát, mert igyekezett szóvá tenni a magyarokat ért sérelmeket, s eredményei is voltak: a magyar egyetem (Bolyai Egyetem Kolozsvár), iskolák, magyarokon esett egyes sérelmek szóvá tétele (ritkábban megoldása), magyar intézmények működtetése stb. terén. Az is idetartozik, hogy a nem kommunista belső ellenzék a szervezet vezetésében alig volt, illetve a magyar sajtóban nem kapott szót, s a rendezvényeken is alig. Viszont a választásokon 1946 és 1948-ban tömegtámogatása volt az MNSZ-nek, bár a magyarok jelentős része látta, hogy a szervezet mindinkább a kommunista kormány érdekeit szolgálja és elszakad a magyarok tömegétől.

A Párizsban folyó békekongresszus esetleges befolyásolására a Groza kormány elérte, hogy az MNSZ intézőbizottsága 1945 októberi marosvásárhelyi ülésén kiadjon egy kiáltványt, amelyben elítélték a bécsi döntést, s kijelentették, hogy Romániában akarnak élni, nem akarják Erdélyt ismét megosztani: *"Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés nem határkérdés...Nem helyeselhetünk semmiféle olyan*

törekvést, amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel Erdélyből újból háborús tüzfészket teremtene..." A román tárgyalóküldöttség Párizsban ismertette a nyilatkozatot a békekonferenciával, s Groza pedig jutalmul megígérte, hogy a Románia és Magyarország közötti útlevelkényszert el fogják törölni. (Az ígéretből természetesen semmi sem lett, sőt alig két év múlva a határt is lezárták, lehetlenné téve az oda vagy visszautazást.)

Az MNSZ belső ellenzéke és a tagság is háborgott a nyilatkozat miatt, de a vezetés azzal hitegette magát, hogy *"majd a történelem igazolni fog minket"*.

Alig egy év múlva, miután már aláírták a békeszerződést Romániával, a magyar származású elkötelezett kommunista Luka László (volt ő Vasile Luca is több kormányban is miniszter), feladatul adta ki, hogy az MNSZ is hajtsa végre soraiban a tisztogatást, és ne ragaszkodjon a szerinte "elvtelen magyar egységhez". A szervezet éléről leváltották az egyébként hithű kommunista Kurkó Gyárfást, sőt később börtönbe is küldték. Az utána következő vezetés már egyáltalán nem foglalkozott érdekvédelmi politikával, mindinkább a Kommunista Párt magyar tagozatává vált, Bukarestben működött, távol az erdélyi magyaroktól. (Pártfeladatként megkapták, hogy harcoljanak a "vatikáni reakció" (katolikus egyház), "kulákok" szövetkezetesítést ellenző parasztok ellen, s "a népi demokrácia megerősítése érdekében"). Utolsó kongresszusán a szervezet határozatban így fogalmaztak: ***"Célunk a nemzetiségi kérdés marxi-lenini-sztálini szellemében való teljes megoldást jelentő szocializmus építése"***. (A nemzetiségi kérdés megoldása a részfeladat, s a fő a szocializmus építése).

1948 után jóformán már csak papíron létezett az MNSZ, s 1953 tavaszán az akkori vezetés román kommunistákkal tartott közös tanácskozása után kimondták a szervezet önfeloszlatását. Ezután tömeggyűlésen hozták a közvélemény tudomására a feloszlatást. A volt MNSZ aktivisták utolsó feladata az volt, hogy Erdélyben a helyi tagság számára összehívott gyűléseken megmagyarázzák, miért nincs többé szükség a Magyar Népi Szövetségre. (A szervezet központi székházából pártiskolát hoztak létre, ahol pártaktivistákat képeztek).

Még 1952-ben újabb alkotmányt fogadtak el Romániában, amely még inkább szovjet mintájú, s átszervezik a közigazgatást, amely során a magyaroknak tett engedményként Székelyföld nagyobb részéből létrehozták a Magyar Autonóm Tartományt Marosvásárhely központtal. (Ez is szovjet mintára készült). A tartománynak tényleges autonómiája nem volt, s itt csupán az erdélyi magyarságnak harmada élt. A tartományon kívüli magyarságot viszont fokozatosan megfosztották jogaitól, míg kirakatintézménynek a nevében autonóm tartományt fenntartották. Közben a magyar intézmények többségét beolvasztották hasonló román szervezetekbe (szövetkezetek, művelődési, turisztikai, tudományos intézetek) vagy felszámolták őket, miközben engedményként magyar lapok, színházak is alakultak.

Az erdélyi magyarság és Magyarország kapcsolata: Bár Groza miniszterelnök megígérte az MNSZ vezetésének, hogy a román-magyar határt légiesíteni fogják, azaz könnyen átjárhatóvá, ezzel szemben 1948-tól a határ szinte teljesen átjárhatatlanná vált: családtagok számára is gyakorlatilag lehetlenné vált a látogatás egyik vagy másik irányba. A román belügyminiszter elrendelte, hogy magáncélra nem szabad útlevelet kiadni, s éveken keresztül nem is igen adtak ki. Ezekben az években gyakorivá vált a tiltott határátlépés Romániából Magyarországra, elég sokan átszöktek, főleg fiatalabbak. Az is előfordult, hogy a magyar hatóságok visszaadták a szökevényeket, akik csak úgy, mint a sikertelenül próbálkozók 3-10 év börtönbüntetést kockáztattak.

Magyarországnak Bukarestben csak a békeszerződés aláírása után nyílhatott nagykövetsége, előtte csak ügyvivői képvisellete volt, amelynek tagjai igyekeztek tájékozódni az erdélyi magyarság helyzetéről, de egyebet nem tehettek. 1948-1949-ben voltak román-magyar államközi tárgyalások a kérdések tisztázására, de Románia nem járult hozzá, hogy Kolozsváron magyar konzulátust nyithassanak, ahogy 1940 előtt volt.

Az 1950-es évek elején a Románia és Magyarország között beindult némi kulturális együttműködés, egy darabig kis számban jött magyarországi könyv és sajtótermék Romániába, de ezek számát fokozatosan csökkentették pénzügyi okok miatt.

Összegzőképpen: *Az 1945-1947 közötti átmeneti időszak után Romániában a kommunista erők megszerezték a teljes politikai, gazdasági hatalmat, ellenőrzésük alá vonták a közigazgatást, igazságszolgáltatást, művelődést, sajtót, oktatást és egyházakat. Ehhez előbb segédkezett az MNSZ baloldali vezetése, később már csak szemlélője volt a folyamatnak, utóbb már a román állam számára, a kirakat magyar szervezet is feleslegessé vált, ezért kimondatták önfeloszlatását.*

2-4. Az erdélyi magyarság a kommunista diktatúra legsötétebb éveiben

Az 1950-es évek közepére megkezdődött az erdélyi magyarságnak korábban nyújtott engedmények visszavonása, számos magyar értelmiségit eltávolítottak állásából, bezártak, de még sok magyar és nem magyar kommunista is a tisztogatások áldozatául esett. A "nemzetiségi kérdést megoldották" (vagyis annak tekintették) Romániában, erről már 1953 januárjában így írt a kolozsvári Igazság című lapban, Gheorghie Gheorghiu-Dej, pártfőtitkár.

Azért létrehozták a párt (1948-tól a neve Román Munkáspárt) központi vezetése mellett egy a nemzeti kisebbségek problémáival foglalkozó bizottságot, Fazekas János vezetésével. (A bizottságnak sem hatásköre nem volt, sem lehetősége bármit is tenni.)

Az 1956-os magyarországi forradalom és az erdélyi magyarság:

A Sztálin halála után lassú enyhülés indult be a Szovjetunióban, ami Magyarországra és az erdélyi magyar értelmiségi körökbe is eljutott. (Ebben az is szerepet játszott, hogy egy évtized után ismét lehetett útlevéllel Magyarországra utazni, s amivel elég sokan éltek is, ott a szemükkel láthatták az ottani olvadást az első Nagy Imre kormány tevékenységének nyomán).

Ezek hatására 1956 nyarán a kolozsvári értelmiségiek is kifejezték elégedetlenségüket és a pártvezetéstől engedményeket követeltek. A dolgok kivizsgálására népes párt és kormányküldöttség jött Kolozsvárra, s a helyszíni megbeszélések nyomán tettek bizonyos engedményeket: az oktatási minisztériumban létrehozták a nemzetiségi vezérgazgatóságot (amely élére a hithű kommunistát Bányai Lászlót nevezték ki, korábban a Bolyai Tudományegyetem rektora volt, azelőtt az MNSZ-ben tevékenykedett), engedélyezték a magyar nyelvű felvételt a Mezőgazdasági Főiskolára (ennek magyar tagozatát éppen meg akarták szüntetni), két újabb magyar folyóiratot engedélyeztek (Korunk és Napsugár). Az engedmények ellenére a román pártvezetés nem tárgyalt, korábbi szándékairól nem tett le, csak az események hatására engedett valamennyit és valameddig.

A magyar forradalom következményei az erdélyi magyarság számára: A magyarországi forradalom eseményei az erdélyi magyarságot is lázba hozták, főleg a fiatalokat, egyetemistákat és értelmiségieket a nagyobb városokban (Kolozsváron, Temesváron, Marosvásárhelyen) A nagyon vaskalapos kommunistákkal ellentétben az

erdélyi magyarok többsége a forradalommal rokonszenvezett, Erdélyben is voltak diákgyűlések, a hatóságok minden erőfeszítése ellenére.

A megmozdulásokat igyekeztek ígéretekkel megnyugtatókkal leszerelni, de utóbb a szervezőket letartóztatták, s az esetleges szervezkedési kísérletekből politikai pereket gyártottak, amelyekben "államellenes és nacionalista összeesküvések" miatt hosszú börtönöveket, kényszermunkát szabtak a vádlottak nyakába, sőt még néhány halálos ítélet is született. Sok tanárt eltávolítottak az egyetemről és középiskolákból, akiket soha többé nem engedtek tanítani, illetve nagyon sok fiatal pályája tört derékba, mert kizárták az egyetemről, s csak fizikai munkát végezhetett. (A közvetlenül érintettek száma ezrekre rúg, közvetetten az egész erdélyi magyarság szenvedett).

Az 1956-os eseményeket a román hatóságok ürügyül használták fel a magyarok elleni megtorlásokra, amelyek 1956-1959 között két hullámban is végbementek. 1959-ben az akkori oktatási miniszter hibának nevezte a nemzetiségeknek és főleg a magyaroknak tett korábbi engedményeket: *"Az eddigi iskolapolitikájuk a nemzetiségekkel kapcsolatban hibás volt. Nem tudja, hogy követhettek el ilyen hibákat. Tévedés volt eddig a külön magyar anyanyelvű iskolák megengedése..."*

Már évekkel korábban megkezdték az egyazon városban levő magyar és román iskolák összevonását, ahol a magyar tagozat lassan háttérbe került vagy elsorvadt. Ez az összevonási folyamat 1959-1960 körül érte el tetőfokát, s ezt is 1956-tal indokolták. Az összevonásokra olyan indokokat is kitaláltak, hogy a "román és magyar ifjúság így jobban megismerheti egymást"; "Együtt a munkában és a tanulásban"; "Közösen ünnepeljünk..."

1959-ben Kolozsváron Bolyai Tudományegyetemet egyesítették a Babeş Tudományegyetemmel, azóta neve "Babeş-Bolyai". (Rendszerint egyesítéskor megígérik a fele-fele arány betartását a hallgatók tanulók és tanárok körében, de az évek múltával a magyar tagozatok aránya rendszerint töredékére zsugorodik). Ugyanekkor számolták fel végleg Kolozsváron a Mezőgazdasági Főiskolát, korlátozták a magyar nyelvű műszaki és szakoktatást ("a munka közös nyelve" ürügyén), s ugyanekkor számolták fel az utolsó magyar tanítási osztályokat a moldvai csángóknál. (A csángómagyarokról egy későbbi témában külön lesz szó).

A magyarországi vezetés és a romániai magyarság: A román kormányt az is bátorította, hogy az 1956 utáni szocialista Magyarország kormányai lemondtak a határon túli magyarságról, így az erdélyiekről is. Az 1950-es évek végén romániai látogatásán a magyarországi párt és kormányküldöttség egyenesen megdicsérte a román "testvérpárt" (testvér az eszmében, a kommunizmusban) nemzetiségpolitikáját. Maga Kádár János mondta a következőket: *"Mi eddig is tudtuk és nagyra értékeltük, most pedig személyesen is tapasztaltuk, hogy a Román Népköztársaságban megvalósult a nemzetiségek jogegyenlősége, a politikai, gazdasági és kulturális élet minden területén"*. A magyar küldöttség egy másik tagja még továbbment: *"Megmondjuk világosan: nekünk semmiféle területi igényünk nincs..."* (Egy annyi jó volt ebben a második nyilatkozásban, hogy az erdélyi magyar vezetők hivatkozhattak rá, mert a román hatóságok az erdélyi és a magyarországi magyarokat egyaránt hajlamosak voltak sanda sanda szándékkal, elkülönüléssel, elszakadással vádolni. Ennek ellenére az ilyen jellegű vádak, teljesen alaptalanul mind a mai napig nem szűntek meg...)

Szocializmus építése és a nemzeti-kommunizmus Romániában: Románia a szocialista államok közösségén belül részben egy külön utas politikát folytatott, ezt az

tette lehetővé, hogy 1958-ban az országból kivonták a szovjet csapatokat, ezzel a közvetlen szovjet befolyás csökkent valamennyit, s a román pártvezetés valamelyest távolodott Moszkvától, de ugyanakkor fokozódott a román nacionalizmusa.

A romániai szocializmusra és a kommunizmusra hol egészen nyíltan, hol csak burkoltan, jellemző volt a nemzeti-kommunizmus, (az, hogy mindig is kisebbségellenes volt). Ez jelentetett leginkább magyarellenességet, esetenként zsidóellenességet és németellenességet. A nemzetiségekre igen könnyen rásütötték a nacionalizmus bélyegét, a nemzeti elkülönülés vádját, azt hogy nem lojálisak (hűek) a román állammal szemben, pedig *"román kenyeret esznek"* vagy a *"vendégszerető román nép bizalmával és türelmével visszaélnék"*.

A kirakatintézménynek szánt Magyar Autonóm Tartomány, s az egész nemzetiségi kérdésben egyaránt alkalmazták a "szalámi-taktikát". (A korábbi engedményeket, jogokat fokozatosan szüntetik meg, nem hirtelen, mert az esetleg robbanáshoz vezetne. Gyakran csendben vonnak vissza valamit, amit korábban nagy felhajtással jóváhagytak). A MAT 1953-as létrehozása után annak autonómiája csak a nevében volt. Egyébként olyan volt mint bármelyik másik romániai tartomány, csak éppen többségben élt itt a magyarság. De még ez is sok volt, s a szovjetektől való eltávolodással párhuzamosan egy 1960-as újabb (részleges) területi közigazgatási reform folyamán a MAT területéhez román többségű járásokat (rajonokat) csatoltak és székelyföld déli részén magyar többségű rajonokat csatoltak el, (Brassó tartományhoz). Az indoklás "gazdasági" volt, az eredmény, hogy csökkent a MAT területén a magyarok aránya. (Ekkor a tartomány nevéhez hozzátették a Maros előtagot, lett belőle MMAT. Még később is a Ceaușescu korszakban lesz ennek folytatása...).

Ugyanezekben az években folytatódott a maradék magyar főiskolák románosítása: a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet 1962 kizárólag magyar tanítási nyelvű volt: ekkortól kezdtek egyes tantárgyakat románul tanítani, utóbb mind többet, aztán az egyetemisták és tanárok körében fokozatosan nőtt a románok száma, míg meghaladta a magyarokét...Hasonlóan történt 1976-ban Marosvásárhelyen a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskolával is.

A gazdaságfejlesztése, a szocialista iparosítás is egyaránt nemzeti érdekeket szolgált, vagyis inkább eszköz volt a nemzetiségekkel szembeni gyakorlatban. Az erdélyi települések egy részén, amely számottevő magyar és német lakossággal rendelkezett (Brassó, Temesvár, Arad,) tovább fejlesztették a nehézipart (fémipar, gépgyártás stb.) s a munkaerő utánpótlást a Kárpátokon túli román lakosság tömeges betelepítésével oldották meg, ezáltal ezek városok lakossága felduzzadt s a nemzetiségek aránya lecsökkent. (Más jelentős magyar lakossággal rendelkező városok gazdasági fejlesztését elhanyagolták, mint például Székelyföldön, ezeket az 1960-as évek második felétől kezdték el rohamosan iparosítani). A rohamos lakossággyarapodásnak további következményei volta az is, hogy a régi városlakók kisebbségbe kerültek a jövevényekkel szemben, akik nem ismerték a helyi lakosság nyelvét, szokásait. A jövevények többsége falusi volt, akik számára a városi életmód idegen volt, s ez is okozott súrlódást a jövevények és a korábban ott élők között.

Figyelemre méltó három dél-erdélyi város lakosságának alakulása: 1930 és 1977 között. (Érdeemes összehasonlítani román lakosság számát és arányát a korábbi és a legutolsó népszámlálás évében).

Három dél-erdélyi nagyváros nemzetiségi szerkezetének alakulása:

Város	Év	Összes lakos	Magyar	%-ban	Német	%-ban	Román	%-ban
Brassó	1930	59232	24 977	42,2	13 276	22,4	19 378	32,2
	1956	123834	24 186	19,5	10 349	8,3	88 652	71,6
	1977	256475	43 903	17,1	16 414	6,4	195690	76,3
Temesvár	1930	91580	32 523	35,5	30 670	33,5	24 088	26,3
	1956	142257	36 459	25,6	25 494	17,9	76 173	53,5
	1977	269353	55 540	20,6	36 585	13,6	166814	61,9
Arad	1930	86 181	41 854	48,6	11 059	12,8	30 381	36,2
	1956	106460	37 633	35,3	8 089	7,6	59 050	55,5
	1977	171193	50285	29,4	11 661	6,8	101524	59,3

A szocialista gazdaságátalakításból a falu sem maradt ki, ott is erőltették a szövetkezetesítést, (kollektivizálást), akik elleneztek, azokat "kulákoknak", osztályellenségnek kiáltották ki. A megfélemlítésben a veréstől a kényszermunkáig, sőt a bebörtönzésig vagy éppen agyonverésig minden eszközt alkalmaztak az ingadozókkal vagy ellenszegülőkkel szemben. 1962 tavaszára papíron befejezték a "kollektivizálást", amelyet Erdélyben különösen buzgón igyekeztek végrehajtani, még a hegyvidéken is. A létrehozott termelő szövetkezetekből származó jövedelem kevés volt, emiatt a falusiak jelentős része, főleg a férfiak inkább városra, az iparban vagy építkezéseken vállaltak munkát, esetleg a bányákban. Így a mezőgazdasági munka többnyire az asszonyokra, esetleg idősebbekre maradt, akik már koruk miatt nem vállalhattak városi munkát.

A Ceaușescu-korszak (1965-1989): 1965 márciusában meghalt Gheorghiu-Dej, és helyette a párt élére Nicolae Ceaușescu-t választották. A viszonylag fiatal (kevesebb mint 50 éves, de régi pártember) Ceaușescu lendületesen munkához látott: még abban az évben pártkongresszust hívott össze, s azon a párt megváltoztatta a nevét Román Munkáspárt helyett, Román Kommunista Párt lett a neve (RKP). Az ország neve is megváltozott, az ugyanez évi alkotmány nyomán, Román Népköztársaságból, Románia Szocialista Köztársaság lett.

A vezetésből sorra eltávolították a korábbi idősebb elvtársakat, sőt beismerték azt is, hogy az előző vezetés idején voltak túlkapasok, hibák, meg volt személyi kultusz (a kommunista vezetők túlzásba vitt és indokolatlan dicsőítése).

A román vezetés igyekezett távolodni Moszkvától, sőt Nyugat felé nyitott, kihasználva azt a helyzetet, hogy az 1968-as csehszlovákiai beavatkozásra Románia nem vett részt a szovjetek mellett. E nyugatbarátság leple mögött azonban kiépült egy az előző korszaknál is erősebb nemzeti-kommunizmus. Ebben szerepet játszott az 1968-as közigazgatási átszervezés, a megyerendszer bevezetése: A korábbi 16 tartomány helyett 39 kisebb megyét hoztak létre, s ezzel megszüntették Maros Magyar Autonóm Tartományt is.

Volt egy olyan elképzelés, hogy Székelyföld nagyobb részéből egyetlen megyét szerveznek, de nem így történt, sőt a székelyek lakta területeken két (magyar többségű) megyét hoztak létre, (Hargita és Kovászna), a többi székelyek lakta terület Maros megyéhez került, de ide csatolták Segesvár környékét, ahol szászok és románok éltek

inkább, így ebben a megyében nem lett magyar többség. Székelyek lakta részeket még csatoltak Brassó, s a moldvai Neamț és Bákó megyékhez is.

Ez az egységes megyerendszer része volt a "homogenizációs" politikának, amely egyszínűvé, akarta tenni Romániát, egyetlen nemzettel a románnal. Ebben a korszakban az addig elmaradott térségeket, köztük Székelyföldet, Szilágyságot is rohamosan kezdték iparosítani, s az itteni kisebb városokba is távolabbról vagy közelebbről románokat telepíteni. Ennek az erőltetett fejlesztésnek iparosításnak a velejárója volt az, hogy városokon az új városiak számára panelházak százezreit építették, ugyanakkor kisajátították és lerombolták a korábbi városiakok kertes családi házait. A nagyvárosokat "zárt városokká" nyilvánították, ahol a kisebbségek nehezen kaphattak letelepedési engedélyt, a többségek (románok meg igen, másként nem növekedett volna olyan rohamosan az illető városok lakossága).

Szintén a homogenizáció szolgálatába állították a munkaerő elhelyezését: az egyetemi és főiskolai meg egyéb iskolák végzetteit igyekeztek úgy munkába állítani ("kihelyezni"), hogy a nemzetiségeket a Kárpátokon túli területekre küldték, míg a magyarok, németek, esetleg szerbek és szlovákok lakta területekre lehetőleg románokat helyeztek. Akit ekképpen szinte száműztek szülőföldjéről, lehetetlenné tették számukra, hogy szülőföldjükre visszatérjenek.

A homogenizációnak része volt az is, hogy időnként nem elleneztek a nem román nemzetiségűek kivándorlását, aminek hatására a második világháború után a túlélő zsidók nagy része kivándorolhatott Izraelbe, (mára az egykori többszázézes romániai zsidóság száma tízezer alatt van). Az 1970-es évektől kezdve az erdélyi szászok és németeket kezdték kiengedni Németországba (annak nyugati részébe), s a német állam szabályszerű fejpénzt fizetett a kiengedett németekért. (Így számuk 1989 körül mintegy 100 000 volt, mára még kevesebb).

A magyarok kivándorlását nem támogatták, de azért nehézségek árán az 1980-as években mintegy 10-20 ezer, azóta közel százezer (?) magyar vándorolhatott ki Erdélyből, többségük Magyarországra. (Az 1980-as évek második felében egy részük a "zöldhatáron" is igyekezett kijutni Romániából, vagyis illegálisan).

Korábban, még az 1970-es években bevezették, hogy román állampolgárok nem szállásolhatnak el külföldi állampolgárokat legközelebbi vérrokonaiikon kívül (mint apa, anya, testvér vagy saját gyerek). (Ez nyilván a kisebbségeket sújthatta inkább: nekik lehettek külföldi állampolgár barátai, ismerőseik és rokonaik.) Az ilyen esetben kiróható pénzbírság elérhette egy embernek a félévi fizetésének nagyságát is.

Néhány székelyföldi illetve kisebb magyar város nemzetiségének alakulása az elmúlt néhány évtizedben. (Csak a magyar és román lakosságot jelzem, mert egyéb számottevő kisebbség e városokban nem él).

Város	Év	Összlakosság	Magyar	Román
Csíkszereda	1966	8 459	7 652	781
	1977	30 069	25 031	4 818
	1992	45 769	37 924	7 488
Marosvásárhely	1966	80 912	58 208	22 072
	1977	127 783	81 234	44 491
	1992	161 216	83 239	74 549
	2002	*n.a	69 804	74 014
Szászrégen	1966	20 171	9 633	9 977

	1977	26 011	10 749	14 414
	1992	35 004	11 140	22 675
Sepsiszentgyörgy	1966	20 768	18 168	2 497
	1977	39 524	32 784	5 756
	1992	67 220	49 977	16 049
Zilah	1966	14 380	6 766	7 580
	1977	31 235	9 665	21 388
	1992	67 977	13 637	53 547

(A marosvásárhelyi lakosság 2002-es adataiból csak a magyar és román lakosság részadataival rendelkezem, a népszámlálás előzetes adatai alapján).

A Ceaușescu-korszak személyi kultusza: 1965-ben hatalomra kerülésekor a vezér, még elődei személyi kultuszát kifogásolta és elítélte. Aztán az 1970-es évek elejétől a saját hatalmát növelje (pártfőtitkár mellett köztársasági elnök is lett és egyéb tisztségeket is betöltött). Fokozatosan megkövetelte-elvárta, hogy az ókori keleti uralkodókhoz hasonlóan állandóan ünnepeljék: születésnapján dísztáviratokat és hódoló versekkel voltak tele az újságok, a rádió és tv-műsorok, később már a feleségét Elenát is ünnepelni kellett (aki maga is részese lett a hatalomnak, akárcsak az egész rokonság: gyerekeik, testvérek sógorok, stb.)

A rendezvényekre tíz- sőt százezres tömegeket rendeltek ki tapsolni, ünnepelni. A gyárakban, iskolákban, kórházakban, termelőszövetkezetekben végzett munkalátogatásokon mindenhol tömeget rendeltek ki ünneplésére fogadására, amely énekkel, táncsal, tapsal és virággal fogadta, s mindenhol beszédet mondott, mindenhez értett, mindenkinek értékes tanácsokat és útmutatásokat adott. (Akár nemzeti ünnep volt, akár nemzetközi, mindig a VEZÉRT, a HŐST ünnepelték. Kitalálták a *Megéneklünk Románia* mozgalmat, amelynek tömegrendezvényein románok és magyarok meg más nemzetiségűek együtt ünnepelték a szocializmust s főleg a "nép szeretett vezérét"). Tele voltak köteteivel a könyvesboltok könyvtárak, mindenhol ŐT idézték, neki köszöntek meg mindent. Az is jellemzője volt a korszaknak, hogy minél rosszabbul élt az ország, a fejletlen gazdálkodás, és mérhetetlen pazarlás miatt, annál nagyobbak voltak az ünneplések, hosszabbak a szónoklatok és dörgőbbek az éljenzések és tapsviharok, s természetesen erősebb az elnyomás. Minél többet beszéltek a demokráciáról, annál nagyobb volt a törvények felett álló vezér, a párt és a mindenható politikai rendőrség, a Securitate hatalma.

A kirakatpolitikának része volt a nemzeti kisebbségekkel való bánásód: 1968-ban létrehozták a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsát, (a németekét is), amelynek vezetőit kinevezték. Jellemző, hogy a nemzetiségi tanácsok üléseit románul tartották, s ha az első években még elhangzott egy-egy kérés, panasz ezeken a tanácskozásokon, utóbb már csak azért rendelték össze a tanácsot, hogy a külvilág felé mutassák létezését, illetve, hogy kifejezzék egyetértésüket a Párt nemzetiségpolitikájával és köszönetet mondjanak a vezérnek. Kezdetben még a tanácsok tagjai között voltak jeles magyar értelmiségiek is, de utóbb kicserélték őket úgynevezett "Bólogató Jánosokra", akik tapsolni kiválóan tudtak és elmondták a nekik előre megírt szónoklatokat, köszöntőket.

Szemléltetésképpen néhány rövid szemelvény a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsán elhangzott hozzászólásaiból, de ilyenekkel voltak tele az újságok, a tévéműsorok is:

Egyik szónok ekképpen fogadkozik 1978-ban: *"Fehér megye német nemzetiségű dolgozóit büszkeség tölti el, hogy szívvel-lélekkel részt vesznek a román népnek hazánk, Románia haladása érdekében kifejtett általános erőfeszítéseiben, és megfogadják a párt előtt, ön előtt, hón szeretett Nicolae Ceaușescu elvtárs, hogy odaadóan és lelkesen, nagyfokú hazafiúi és állampolgári öntudattal fognak dolgozni mindazoknak a feladatoknak a teljesítéséért, amelyeket a párt kitűzött a nemzet elé"*.

(Michael Welter a gyulafehérvári porcelángyár főmérnöke, 1978 március)

Egy másik hozzászóló 1983-ban arról, hogy mire neveljék az ifjúságot: *"Gyakorlatba ültetve a XII. pártkongresszuson kijelölt feladatokat, a Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium, az iskola összes dolgozóinak erőfeszítései arra összpontosulnak, hogy a fiatalok függetlenül a nyelvtől, amelyen tanulnak, elsajátítsák a tudomány és technika legújabb vívmányait, a világról és az életről alkotott forradalmi nézetet, pártunk és államunk bel- és külpolitikáját, hogy a tanulókat és a diákokat a haza, a párt és a nép, a párt főitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs iránti szellemben neveljék"*. **(Fűrő Gyula, oktatásügyi államtitkár 1983-ban).**

S egy harmadik hozzászólás: *"Az egész világon ismert igazsággá vált, hogy forradalmi pártunk, a Román Kommunista Párt helyesen oldotta meg hazánkban a nemzeti kérdést... Ennek a történelmi győzelemnek az eredményeként a szocialista Románia szerető édesanyja lett mindnyájunknak, amely ugyanazzal a nem méricskelt szeretettel szereti minden fiát, s biztosítja valamennyi területen az összes dolgozó jogegyenlőségét."*

(Hajdú Győző, a Tírgu Mureș-I (marosvásárhelyi) Igaz Szó folyóirat főszerkesztője, 1987 február 27-én)

A diktatúra utolsó évei: 1981-től Románia hozzálátott a korábban felhalmozott külföldi adósságok törlesztéséhez. Ez azt jelentette, hogy mindent, ami eladható volt a külpiacon, igyekeztek exportálni, még akkor is ha az a termék belföldön hiánycikk volt. Így eladtak élelmet, benzint vagy gépeket, olyan nevetségesen olcsó áron, hogy az sem volt ritka 5-6 dollár értékű árut adtak el egyetlen dollárért. (A lényeg az volt, hogy külföldi valutát szerezzenek).

Közben a hazai piacon miközben szinte minden hiánycikk lett, igyekeztek tudományosan megindokolni, hogy a hazai lakosság túl sokat fogyaszt, ezért az egészségük érdekében "ésszerűbben" kell táplálkoznia. Előírták, hogy mennyi lehet egy ember havi fejadagja. (Cukorból havi egy kilogramm, olajból 1 liter, vajból 100 gramm, húsból 1 kg, s mindez városon, falun ennek a mennyiségnek a fele.)

Nemcsak az élelmiszer lett hiánycikk, hanem a az ipari cikkek is, tv készüléket többhavi előjegyzéssel, gépkocsit (hazai gyártmányú Daciát 4-5 évi előjegyzéssel), úgy hogy az árának nagyobb részét ki kellett fizetni, s csak évek múlva juthatott az autóhoz várakozó polgár. A gépkocsik tulajdonosai előbb havi 30 liter üzemanyagra voltak jogosultak, később ez amennyiség csökkent, sőt az utolsó években telente (úgy novembertől ápriliséig) a magán személygépkocsi forgalmat teljesen felfüggesztették "az időjárás viszonyok miatt".

A lakásokban, panel negyedekben telente alig volt fűtés vagy világítás, központilag kikapcsolták a lakossági fogyasztást, takarékosági célokkal, miközben az ipari nagyvállalatok voltak az igazi nagyfogyasztók.

Megszigorították a külföldi utazásokat, a szocialista országokba is legfeljebb két évente egyszer lehetett kiutazni, de még ahhoz is elég megbízható kellett legyen valaki, hogy útlevelet kapjon. Leggyakrabban minden indoklás nélkül megtagadták az útleveladást.

Szintén ezekben az években a meghirdetett nemzetiségi egyenlőség nevében, a bukaresti tv magyar nyelvű műsorát megszüntették, s az erdélyi stúdiókból sugárzott

rádióműsorokat is. Tervbe vették a falurombolást is, vagyis, hogy tízezernél is több romániai falu lakosságát nagyobb központokba tömörítik, ezzel felszámolják az úgymond életképtelen kisebb falvak ezreit. Nyilván ez az erőszakos elköltöztetés is azt a célt szolgálta volna, hogy egyrészt elszakítsák az embereket (s a nemzetiségieket még inkább) hagyományos környezetüktől.

A kommunista diktatúra erejét jelezte, hogy a legcsekélyebb ellenállást is megtorolta, keményen megbüntette: ha valaki nyíltan vagy burkoltan bírálni merete a rendszert, akkor a legrövidebb úton elbántak vele. Emiatt nem alakulhattak ki számottevő ellenzéki csoportok, esetleg olykor egy ismert személyiség fejezte ki tiltakozását, de az illetőt igyekeztek elszigetelni. A rosszabbodó életkörülményekkel szemben csak ritkán fordult elő tömeges megmozdulás, ilyen volt 1977-ben a Zsil-völgyi bányászok megmozdulása, majd 1987-ben a brassói munkások tiltakozása. Mindkét esetben a hatóság beavatkozott, a résztvevőket megverték, megbüntették, bezárták, eltávolították még az illető környékről is.

Az alkalmazott megfélemlítések, erőszakos fellépések, miatt, a rendszer megdönthetetlennek látszott. Még 1989 novemberében megtartották a XIV. pártkongresszust, ahol az ünneplés a lehető legnagyobb volt: Ceaușescu főtitkár szónoklatát 115-ször szakította meg a tapsvihar és az éljenzés, úgy nézett ki, hogy valóságos uralkodói dinasztiát hozott létre, ahol felesége, netalán fia fogja követni a vezetésben. S mégis bekövetkezett, a rendszer összeomlása.

Ceaușescu bukása: Bár úgy nézett ki, hogy a diktátor és családja jól kézben tartja a hatalmat, (hadsereget, rendőrséget, titkosrendőrséget, pártot, az egész államot és a sajtót), mégis 1989 decemberében Temesváron megmozdult valami. A korábban a felettesének (a rendszert kiszolgáló püspöknek) nem engedelmessé református lelkész, *Tőkés László*, aki az országból kicsempészett nyilatkozataiban bírálni merete a diktatúrát, egyaránt szálla volt az egyházi és az állami hatóság szemében. Ezért a püspöke, akit a bíróság is támogatott rendőri segédlettel ki akarta költöztetni a lelkészt temesvári parókiájáról.

1989 december 15-én a református lelkészt előbb csak a hívei védték meg, amire még nem volt példa abban az elnyomó rendszerben, majd másnap még többen gyülekeztek együttérzően, s ekkor már többen voltak a temesvári románok, szerbek, s németek is. Az összegyűlt tömeg végül nem tudta megakadályozni, hogy Tőkés és családját elhurcolják, de 17-re már rendszerellenes tüntetéssé alakult a tiltakozás, s végül egész Temesvár fellázadt a Ceaușescu diktatúra ellen. A tüntetők összecsaptak a kivezényelt rendőrséggel és katonasággal, akik fegyvert használtak, s a megsebesített vagy meggyilkolt tüntetők tetemeit a fővárosba szállították, ahol titokban elégették.

A hatalom megpróbálta elszigetelni Temesvárt a külvilágtól, a várost katonaság kerítette be, elvágta a telefon és a közúti- és vasúti közlekedést. Napokig a román tv, rádió és újságok hallgattak a temesvári eseményekről, amikor megemlésttek, akkor a temesváriak lázadását huliganizmusnak, vandalizmusnak nevezték, amelyet szerintük külföldről támogatnának.

Az erőszak ellenére, a temesváriak átvették az ellenőrzést a városban, sőt december 21-től több más város is követte a példájukat (Kolozsvár, Arad, Nagyvárad, Marosvásárhely), s az emberek az utcára vonultak követelve a diktátor lemondását. A békés tüntetőkkel szemben a hadsereg, rendőrség és a Securitate fegyvert használt, s a sebesültek és halottak számát ma sem ismerjük egészen pontosan.

December 21-én Ceaușescu Bukarestben egy a tv-ben közvetített nagy népgyűlést hívott össze, amelyen remélte, hogy a tömegre s általuk az ország lakosságára hatni tud. Viszont ez a nagygyűlés is átalakult rendszerellenes tüntetéssé, s a főváros lakossága, az itt tüntetők ellen is erőszakot használt a hatalom. Másnap december 22-én a bukarestiek megostromolták a központi pártszékházat, ahonnan a diktátor és felesége helikopterrel menekült el, majd a tömeg elfoglalta a tv székházát is, ahonnan bejelentették, az ország lakosságának, hogy a diktátor elmenekült, s a rendszer megbukott.

Érdekes módon, a diktatúrát korábban feltétlenül kiszolgáló hadsereg, rendőrség és titkosrendőrség szinte egyöntetűen átállott a forradalom és a népfelkelés oldalára. Legfeljebb itt-ott egy-egy terroristának nevezett egyén lövöldözött, de élő terroristát senki sem látott. A Ceaușescut és feleségét rövidesen szökés közben elfogták.

Még december 22-én Bukarestben megalakult egy új, ideiglenes hatalom, amely neve Nemzeti Megmentés Frontja (NMF). Ideiglenes kormányt alakítottak, s meghirdették a diktatúra felszámolását. A Front vezetője Ion Iliescu volt, ki korábban a diktátor ellenzékének számított a párton belül.

December 25-én a diktátort és feleségét egy katonai bíróság halálra ítélte és azonnal ki is végezték őket.

A létrejött új politikai hatalom megteremtette a többpártrendszer és a demokrácia alapjait Romániában. A diktatúra felszámolásában részt vettek az erdélyi magyarok is: a szikra, amely kirobbantotta az elnyomó rendszer bukását, Temesváron, egy magyar, református lelkész engedetlensége nyomán pattant ki. Sőt a további mozgalmak, tüntetések is az erdélyi nagyvárosokban folytatódtak, s Bukarest kivételével a Kárpátokon túli városok azután kapcsolódtak be a forradalomba, miután a televízió bemondta a diktátor bukását és futását.

Összegzőképpen: *Románia egész lakossága megszenvedte a kommunizmus nehézségeit, a diktatúra elnyomását, de a nemzetiségek, különösképpen a magyarok és apadó számú németek még ráadásul a nemzeti elnyomásnak is ki voltak téve. A magyarokkal szemben alkalmazott hivatalos (pártállami) nacionalizmus tett olykor engedményeket kirakat jelleggel, mint a MAT vagy a Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa, de azokat igyekezett hamarosan visszavonni vagy ha nem is vontak vissza hivatalosan, akkor nem alkalmazni. Az is a módszerek közé tartozott, hogy igyekeztek bűnbakokat keresni, s előbb csak egyének, aztán már közösségek is (így a romániai magyarság) azzá vált az 1980-as évek második felétől.*

Részletek a Korunk című folyóirat 1988 márciusi számának vezércikkből, amely meg van tüzdelve főtitkári idézetekkel (A többi lapok sem voltak e téren kivételek. Sőt!):

"A néptanácsi elnökök ez év február hónapjában tartott IV. országos konferenciája egybeesett hazánk újabkori történelmének egyik jelentős évfordulójával: Húsz évvel ezelőtt szüntettük meg a tartományokat és rajonokat s hoztuk létre az új megyéket...A néptanácsok föladata ezen a téren is - miként előbb a mezőgazdaságra vonatkozóan szóvá tettük -, hogy azon iparkodjanak...a népművelés ne legyen formális papírmunka, hanem eleven, hatékony, eredményes és messzire sugárzó tevékenység...(S idézi egy Ceaușescu idevágó útmutatását) Határozottan fel kell lépniünk az egyes honpolgároknál még tapasztalható minden olyan tendenciával és megnyilvánulással szemben, hogy elhagyják a hazát és idegen országokba távozzanak...Most, amikor

népiünknek a boldogság jutott osztályrészül, hogy végérvényesen fölszámolta az elnyomást és teljes ura sorsának, érthetetlen, hogy vannak emberek, akik el akarják hagyni hazájukat..."

5. Az erdélyi magyarság művelődése a szocialista Romániában

Oktatás:

A második világháború utáni években az erdélyi magyarság teljes iskolahálózattal rendelkezett Észak-Erdélyben, beleértve a kolozsvári egyetemet is, és ehhez hasonlóan Dél-Erdélyben is helyreállt a háború alatt megcsonkult iskolahálózat. Ezek mellé további főiskolák is létrejöttek az 1940-es évek végén, és magyar tagozatok is működtek a műszaki, orvosi vagy művészeti képzésben. Az elemi és középiskolák hálózatában egyaránt voltak állami és felekezeti iskolák. Először a felekezeti iskolák váltak a kommunista diktatúra áldozataivá az 1948-as államosítással. Ezek után a főiskolák lettek a román nacionalizmus támadásának célpontjai, s sorra vontak össze őket hasonló román intézetekkel, majd a magyar tagozatot a legtöbb helyen fel is számolták. (A Ceaușescu rendszer bukásakor magyar nyelvű felsőoktatási tagozat kis létszámú hallgatóval még az magyar nyelv és irodalom szakon, a színészképzésben és a protestáns és katolikus lelkészképzésben maradt csupán).

A középiskolákat sorra elrománosították, még a magyar többségű településeken is alig maradt magyar tanítási nyelvű osztály. Ez a folyamat már az általános iskoláknál tartott, amikor a kommunizmus megbukott Romániában. Sőt még az elégtelen számú magyar osztályban egyes tantárgyakat a tanulók nem tanulhattak magyarul (Románia történelmét és földrajzát s később már egyéb tárgyakat is, ha nem volt aki magyarul tanítsa őket).

Sajtó, irodalom és művelődés:

A sajtó terén az erdélyi magyarságnak komoly hagyományai voltak, s a szocializmus kezdetén az új rendszer arra törekedett, hogy megszerezze a sajtó feletti ellenőrzést. A magyar nyelvű lapok élére olyan főszerkesztőket igyekeztek kinevezni, akik elkötelezett pártkatonák voltak, s a később alkalmazott cenzúra segítségével nemcsak az esetleges bírálatokat iktatták ki, hanem a rendszer fő propagandaeszközévé, engedelmes házörzójévé vált a legtöbb lap.

A 16 erdélyi megye többségében volt napi- vagy hetilap magyar nyelven, és egy országos napilap az *Előre*, amelyet Bukarestben adtak ki. (A lapok kiadói a megyei párt és állami szervek voltak). Az 1980-as évektől, a diktátor pár személyi kultuszának erősödésével, mind inkább nőtt a sajtó kiszolgáltatottsága, s 1987-től a sajtóban (egyáltalán nyomtatásban) nem volt szabad a települések nevét magyarul leírni. Egyre gyakoribbá vált az, hogy a román lapokból átvett cikkekkel voltak tele a magyar lapok.

1968 után a televízióban és a rádióban nemzetiségi adások indultak, de ezek többségét 1985-ben minden indoklás nélkül felszámolták. A határ menti települések a szomszédos országok tévéműsorait fogták, mert a diktatúra utolsó éveiben a romániai tévéadás napi két órára zsugorodott.

A hírlapok mellett fontos szerepe volt a művelődésben is, a különböző réteglapoknak, amelyek egy korosztály vagy társadalmi réteg számára készültek: a gyerekek számára igen jó lap volt (a ma is megjelenő) *Napsugár*, a nagyobbak számára a

Jóbarát, Ifjúmunkás, Dolgozó Nő, az értelmiségiek folyóiratai közül a kolozsvári *Korunk* és a bukaresti *A hét*. Az irodalmi folyóiratok közül az *Utunk* és az *Igaz szó* töltött be fontos szerepet.

A könyvkiadás terén több kiadó is volt, amelyek magyar és nemzetiségi könyveket is kiadtak, ezek közül a 1968-ban létrehozott *Kriterion* játszott kiemelkedő szerepet, bár a diktatúra utolsó éveiben a kiadott könyvek száma és példányszáma is apadt, s egyre több volt a románról fordított, mondhatni kötelező vagy propaganda jellegű könyv.

A diktatúra és az erősödő cenzúra ellenére a romániai magyar újságírók, írók és költők igyekeztek olvasóikban fenntartani a reményt, s a sorok közé rejtve közölni az igazi mondanivalójukat. Ugyanígy jártak el a színészek, drámaírók, akik más korszakokban játszódó darabok esetén is a ma emberéhez szóltak. Az irodalom és drámaírás terén egyaránt közkedvelt volt *Sütő András* (*Anyám könnyű álmot ígér* című önéletrajzi vonatkozású regény és számos történelmi dráma szerzője), akinek műveit a korszak vége felé már nem adták ki, s a színházak sem játszhatták Romániában.

Legjelentősebb erdélyi költők közül *Kányádi Sándor* nevét szükséges kiemelni, akinek az utolsó években, már csak gyerekverseket volt szabad írni, (azaz csak azt közölhettek tőle).

Számos irodalmi és nyelvészeti kiadvány, sorozat készült Erdélyben: a fiatal, elsőkönyves írók műveit a *Forrás* sorozatban adták ki. A *Téka* sorozat elsősorban tudományos (történelem, tudománytörténet, természettudományok) jellegű volt. Az irodalomban voltak sajátos sorozatok: világirodalom, gyermekirodalom, magyar irodalom klasszikusai. A *Kriterion* kézikönyvek sorozatban számos lexikon, kézikönyv jelent meg az évek folyamán.

Erdélyben nagy hagyománya volt a színjátszásnak is, de diktatúra elnyomásának fokozódásával, a hatalom a színházakat is fokozottan ellenőrzése alá vonta. A legtöbb magyar színházat tagozatosították, összevonták az illető település román színházával. Még olyan városokban is hoztak létre román színházakat, ahol a románok száma csekély volt, például Sepsiszentgyörgyön. Beleszóltak abba, hogy a színházak milyen darabokat játszanak, nem volt szabad történelmi darabokat játszani, a bemutatott előadások zöme román szerzőktől kellett legyen, s még a színházi plakátokról is kétnyelvűek lettek.

Az idő teltével mind több régebbi vagy újabb szerző került a tiltottak listájára, kinek darabjait nem volt szabad játszani, könyveit kivonták a könyvtárakból.

Az erdélyi magyar és német művelődési intézményeket már a szocializmus elején felszámolták (Erdélyi Múzeum Egyesület, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Erdélyi Kárpátok Egyesület, Karpaten Verein stb.), ingatlanjaikat, tudományos gyűjteményeiket államosították vagy egyesítették román intézmények gyűjteményeivel, ahol úgy a személyzet, mint az állomány terén a magyarság egyre inkább háttérbe szorult.

Az erdélyi magyar és nemzetiségi egyházak (református, római katolikus, lutheránus, unitárius) szerepét igencsak korlátozták, ingatlanjainak többségétől (kivételek templomépületek esetleg parókiák) megfosztották, régi dokumentumaikat állami intézményeknek kellett átadják. Az egyházak művelődési szerepe igen háttérbe szorult, mert egyrészt nem voltak hozzá anyagi forrásaik, másrészt az állam igyekezett minden területről kiszorítani az egyházakat. Az egyházi kiadványok számát és példányszámát korlátozták, ritkán fordult elő, hogy egy énekeskönyvet vagy imádságoskönyvet sikerült kiadni. Külföldről pedig nem volt szabad vallásos könyveket behozni.

Magyarország és az erdélyi magyarság kulturális kapcsolatai: Romániában a szocializmus éveiben igyekeztek állami ellenőrzés alá vonni, s a két ország közötti

kapcsolattá alakítani a magyarországi és erdélyi magyarság közötti kulturális kapcsolatokat. Voltak időszakok, (egy ideig az 1950-es évek közepén, majd hasonlóan az 1960-as évek második felében, s az 1970-es években), amikor magyarországi könyvek, folyóiratok könnyebben eljuthattak Erdélybe. Mindegyre viszont pénzügyi vagy egyéb megfontolásból, igyekezett korlátozni a magyarországi könyvbehozatalt a román állam, sőt az 1980-as években kifejezetten tiltani.

Az Romániába utazóknak szigorúan tilos volt újságokat, folyóiratokat, könyveket hozni Magyarországról, hivatalosan pedig egy idő után szinte semmit sem hoztak be. Embereket hurcoltak meg, egy újság, egy folyóirat vagy könyv miatt. Az iskolákban állásának elvesztését kockáztatta az a tanár, tanító, aki egy külföldi, netalán magyarországi tankönyvet vagy más kiadványt vitt be órára.

***Összegzőképpen:** Az erdélyi magyarság egy kis országnyi társadalom (máshét millió körüli ember), egy sajátos részét alkotta az összmagyarságnak, de mivel határok választották el a magyar nemzet többségétől, önállóan volt kénytelen boldogulni egy kevésbé barátságos közegben, Romániában. Saját intézményeit, iskoláit, lapjait, igyekezett megtartani, működtetni, s közben megmaradni szülőföldjén annak, aminek született: magyarnak. Az itteni szerzők, írók, költők, szobrászok, zeneszerzők maradandót alkottak, amely egyaránt része a magyar és az egyetemes műveltségnek. Mindenféle tiltás, akadályoztatás azt váltotta ki, hogy az itteniek még inkább dacoljanak a hatalommal.*

XI. A romániai magyarság 1989 után

1.A romániai magyarság önszerveződése és részvétele a romániai politikában 1989 után

Az RMDSZ megszervezése:

1989 december 22-én a Nemzeti Megmentési Front szervezésében új, demokratikusnak mondható politikai rendszer jött létre Romániában. Ennek az ideiglenes szervezési formának az élére Ion Iliescu került, s kormányfő Petre Roman lett. A központi és a helyi vezetésben szerepet kaptak és szerepet vállaltak a romániai magyarok is.

Még december 25-én Bukarestben megalakult a Romániai Magyar Demokrata Szövetség, Domokos Géza (a Kriterion Könyvkiadó vezetője), s más a fővárosban élő magyar értelmiségi szervezésében. Kiáltványban tudatják ezt az erdélyi magyarsággal és Románia lakosságával. Ebben felszólítják a helyi magyar közösségeket, hogy hozzák létre a szervezet helyi szervezeteit, amelyek tartsák a kapcsolatot a NMF helyi szervezeteivel.

Ugyanakkor meghirdetik azt is, hogy a romániai magyarság mit szeretne a demokratizálódó román államtól. (A magyarság arányos képviselése az állami életben, magyar nyelv használata a közigazgatástól az igazságszolgáltatásig, magyar nyelvű oktatás kiszélesítését, anyanyelvű sajtót, s nemzetiségi jogokat, nemzetiségi törvényt és azt, hogy a romániai magyarok szabadon tarthassák a kapcsolatot az anyaországgal, Magyarországgal).

A közben kialakuló romániai többpártrendszerben és demokráciában talán a magyarok azok és a román értelmiség egy része, aki komolyan veszi a demokráciát, hajlandók is tenni ennek érdekében. Ugyanakkor komolyan is vették az új hatalom ígéreteit, amelyek teljesítése akadozott. S ha a magyarok türelmetlenkedtek, mert az elmúlt évtizedek jogfosztásait azonnal fel akarták számolni, akkor gyorsan előkerült a *szeparatizmus* bélyege, amivel már januárban, televíziós beszédében az ideiglenes államelnök megvádolta a magyarokat.

Sőt azzal is vádolták a magyarokat, hogy néhány székelyföldi faluban és városban a diktatúra kiszolgálóit (rendőröket és pártembereket) megverték vagy a feldühödött tömegek meggyilkoltak a forradalom és népfelkelés idején. (S e vádak azóta is mindegyre visszatérnek). Hasonló esetek román településeken is történtek, de azok a "forradalom velejárói voltak", ellenben ha a magyarok (székelyek) követték el, akkor azok gyilkosságok, amikért embereket állítottak bíróság elé és ítélték súlyos börtönbüntetésekre. (Annak ellenére, hogy az új hatalom a decemberi események elkövetőinek közkegyelmet hirdetett).

Látva, hogy az új hatalom késlekedik a magyaroknak tett ígérek teljesítésével, februárban Marosvásárhelyen a romániai magyarok százezres tömege *békés tüntetést szervezett könyvvel és gyertyával*, kérve az anyanyelvű oktatást az óvodától az egyetemig, s a régi magyar iskolák (főleg középiskolák) helyreállítását.

Román-magyar etnikai konfliktusok: 1990 márciusában kiéleződtek a román-magyar ellentétek, előbb Szatmárnémetiben zavarta meg a félrevezetett és felheccelt román tömeg a magyarok március 15-ei ünneplését. Néhány nap múlva Marosvásárhelyen a román-magyar összetűzésekre egy kétnyelvű gyógyszerári cégtábla kifüggesztése szolgált ürügyül. A leitatott és bérelt buszokon Marosvásárhelyre szállított román csoportok (Szászrégen környéki falvakból) megtámadták az RMDSZ marosvásárhelyi székházát, (amely más pártok székházául is szolgált). A támadók megostromolták a székházat, s az épület padlására menekült magyarok, bízva a közben megérkezett katonasízek ígéreteiben, lejtettek a menedékhelyükről, amikor a támadók már az épület felgyújtásával próbálkoztak. A magyarok között ott volt Sütő András is, akit a felheccelt támadók, a katonaság szeme láttára majdnem agyonverték, ekkor veszítette el az egyik szeme világát.

A marosvásárhelyi magyarok közben számtalanszor értesítették Bukarestet a fenyegetésekről, majd támadásokról, de nem adtak hitelt szavaiknak. Késve a hadsereg felvonult a két tábor szétválasztására, majd bizottság vizsgálta ki a konfliktus körülményeit, de a bíróság csak magyarokat ítélt el a marosvásárhelyi események részvevői közül, akik megszervezték önvédelmüket a támadókkal szemben.

1990 április végén az RMDSZ Nagyváradon megtartotta első kongresszusát, amelyen Domokos Gézát választották a szervezet országos elnökévé, főtítkárrá Szőcs Gézát. Domokost még egy kongresszus újraválasztotta, amikor Tőkés Lászlót tiszteletbeli elnöknek választották, majd a harmadik (a brassói) kongresszus Markó Bélát választotta elnöknek.

A romániai magyarok részvétele a politikai életben és a választásokon: Az első többpártrendszerű választásokat Romániában 1990 májusában tartották, ezeket a közben párttá szerveződött Nemzeti Megmentés Frontja nyerte meg, s annak jelöltje Ion Iliescu lett az államfő. Az RMDSZ önálló listán vett részt a választásokon és etnikai arányának megfelelően jelentős számú képviselőt juttatott be az alsóházba és szenátort a felsőházba.

1991-ben elfogadták Románia alkotmányát, amely alapján 1992-ben előbb helyhatósági (önkormányzati) választásokat tartottak, majd parlamenti választásokat is. További választási évek voltak 1996 és 2000. 1996-ban az 1990 óta hatalmon levő Iliescu mozgalma elvesztette a választásokat és az ellenzék nyert, de 2000-ben ismét visszakért a hatalomba a baloldali Iliescu féle párt, amely azóta már harmadik nevét viseli.

Az RMDSZ 1990-1996 között az ellenzékben volt, 1996-2000 között kormányon egy vegyes pártkoalícióval, 2000 óta pedig a magyar szervezet képviselői nincsenek kormányon, de szavazataikkal támogatják a kormányon levő szociáldemokratákat. Az eddigi választásokon az RMDSZ, a magyar választók fegyelmezettségének köszönhetően mindig megkapta a magyar szavazatok nagyobb részét, s más magyar párt nem tudott gyökeret verni Erdélyben.

A romániai magyarok 1990 után értek el számottevő eredményeket, de van olyan is amit nem sikerült. Volt olyan, amitől egyetlen tollvonással megfosztotta a román kormányzat annak idején a magyarokat, s azóta több mint tíz év alatt sem sikerült visszaszerezni (például a magyar állami egyetem) vagy csak igen kis részben (államosított egyházi ingatlanok, magánszemélyektől elkobozott javak stb.) A volt felekezeti iskoláknak csak egy töredéke indult be. A meglévő állami egyetemeken nőtt a magyarul tanuló diákok száma, s 2002-től magyar állami támogatással magyar magánegyetem indult be.

Az erdélyi magyarság gazdasági helyzete, életszínvonala rosszabb a magyarországinál, ezért Magyarország 1989 után (is) főleg a fiatalabbak körében kivándorlási célpont. Az erdélyi magyarok hangulatát javítja a határon túli magyaroknak nyújtott kedvezménytörvény, még ha helyzetükön nem változtat alapvetően...

Románia és Magyarország viszonya, az erdélyi magyarok szerepe ebben a kapcsolatban: 1989-ben a szomszédos államok közül először Magyarország sietett a forradalom-népfelkeléssel a diktátortól megszabadult Románia megsegítésére. Ez a támogatás tart még a mai napig is, ebben szerepet vállalt a magyar állam, egyházak, szervezetek, önkormányzatok, magánszemélyek. A támogatásokból részesültek és részesülnek egyházak, kórházak, iskolák, s nem csak a magyarok. Mégis a román sajtóban és a politikai pártok körében voltak, sőt vannak olyan hangok, hogy ez a magyar támogatás nem egészen önzetlen, Magyarországnak sanda szándékai lennének Erdély elcsatolására, meg még olyan képtelen vádak is elhangzottak, hogy a segélyekben szállított konzervekben akár fegyverek is lennének stb.

A két ország államközi viszonya hol hűvösebb, hol valamelyest szívélyesebb, a román kormányokat többnyire zavarta és zavarja, ha a magyar kormány törődik az erdélyi magyarok helyzetével vagy magyarországi politikusok "túl gyakran látogatnak Erdélybe", nehogy az erdélyi magyar iskolákban magyarországi tankönyvekből tanítanak, meg ehhez hasonló vélemények, olykor vádak elhangzanak Bukarestben kormányon levő politikusok szájából is.

1996-ban hosszas tárgyalások után megszületett a román-magyar alapszerződés, amely javított a két állam viszonyán, de még hosszú időbe telhet, amíg a kapcsolat Románia és Magyarország között felhőtlen lesz...

Az erdélyi magyarság művelődése: Az 1989-es romániai rendszerváltás első napjaitól kezdve az erdélyi magyarság hozzáfogott régebbi művelődési intézményeinek újjászervezéséhez, s újak létrehozásához. Olyan régebbi, a kommunizmusban felszámolt intézmények alakultak újjá, mint az *Erdélyi Múzeum Egyesület*, *Erdélyi Magyar*

Művelődési Egyesület vagy alakultak új szakmai, ifjúsági, gazdasági, egyházi, művelődési egyesületek, amelyek közül sok jelentős tevékenységet fejt ki, főleg szórványban (ahol a magyarság száma és aránya csekély). Fel sem lehet sorolni az ilyen egyesületek számát, amelyek részben saját erőből, részben külföldi (főleg magyarországi) támogatásból sok színvonalas intézményt szerveztek és számos intézményt működtetnek folyamatosan.

A sajtó kezdetben különösen fellendül, majd 2-3 év után az életképesnek bizonyuló próbálkozások megmaradtak, s ma is megjelennek. Számos korábbi magyar lap (a kommunizmus idején pártlap) nevet váltott, a főszerkesztőt elcsapva megtalálta saját helyét az erdélyi sajtóéletben. Vannak közöttük napilapok (kettő országos, néhány megyei), de vannak hetilapok is és időszakos folyóiratok. Több irodalmi, művészeti lap is megjelenik, szép számú gyereklap van és szakmai folyóirat, s jó néhány magyar kiadó is megél a lapok és könyvek kiadásából. Azóta már felnőtt egy tehetséges újságíró nemzedék és tehetséges írók és költők is jelentkeztek, a már élő klasszikusoknak számító "nagy öregek" mellett. (Sütő András 1927-2006), Kányádi Sándor, Szilágyi István és mások).

A korábbi magyar nyelvű színházak és színházi tagozatok mellett több új is indult, főleg a székelyföldi városokban. A magyar nyelvű tévé- és rádióadások is elég jelentős szerepet töltenek be, a rádiózásban már a magánadók jelentik a konkurenciát, a televíziózás terén még nem ilyen bő a választék, (igaz sokan nézik és nézhetik a magyarországi tévéadókat).

Szintén hangulatjavító elem, hogy az erdélyi magyarok szabadon ünnepelhetnek, emlékezhetnek hőseikre, múltjukra, emlékműveket állíthatnak, a nemzeti jelképeket (magyar zászló) használhatják, ezt többnyire meg is teszik minden adódó alkalommal.

Összegzőképpen: *A romániai magyarság az 1989-es rendszerváltás után elég gyorsan magára talált, igyekezett megszervezni saját életét, érdekeit megvédeni és boldogulni a demokratizálódó Romániában. Ez alatt voltak sikerek is, mint jebes kudarcok is (marosvásárhelyi véres március), részben sikerült a román többség gyanakvását és előítéleteit leszerelni, de még hosszú időnek kell eltelnie, amíg a román-magyar viszony Erdélyben harmonikus lesz.*

Az 1990-es évek elején még a román lakosság többségét még zavarta ha az erdélyi magyarok ünnepeltek, s nemzetiszín zászlókat használtak ünnepeiken, mára ezt már megszokták, sőt a román hivatalosságok helyi szinten van ahol részt vesznek ezeken az ünnepeken, megemlékezéseken, vagy üzenetet küldenek az ünneplő erdélyi magyaroknak.

Részlet a román miniszterelnök 2002 március 15-ei üzenetéből:

"Elődeink emlékezete és áldozata olyan üzenet számunkra, amelyet nem szabad soha elfelejtenünk, de egyben olyan üzenet is, amely nem csökkentheti a közöttünk levő hidak további építésének lehetőségét és az emberi szolidaritás gesztusait. Sokkal fontosabb megértenünk, hogy sorsunk arra szánt bennünket, hogy egymás mellett éljünk ezen a vidéken. Ez azt jelenti, hogy azon túl, ami elválaszt minket, sokkal fontosabb az, ami összeköt..."

Adrian Năstase Románia miniszterelnöke

A romániai (és ezen belül az erdélyi) magyarság számának alakulása:

Év	Magyarok száma Romániában (és %-os arányuk)	Magyarok száma Erdélyben (és %-os arányuk)	Románok száma Erdélyben (és %-os arányuk)	Németek száma Romániában
1977	1 670 568 (7,7%)	1 651 307 (22 %)	5 320 526 (70,9 %)	332 205
1992	1 624 959 (7,1%)	1 603 081 (20,76 %)	5 683 638 (73,6 %)	119 462
2002	1 433 377 (6,6%)	1 416 844 (19,9 %)	n.a. (75,9 %)	60 088

(Viszonyításképpen ott van az erdélyi románok számának és százalékos arányának alakulása, illetve a romániai németek számának alakulása. A 2002-es előzetes népszámlálási adatok nem közlik az erdélyi románok számát, csak százalékos arányát. S figyelemre méltó a németek apadása a kivándorlás miatt).

2.A moldvai magyarság (A csángók - esettanulmány)

A Kárpátokon túli magyarság: A romániai magyarság történelméről nem lehet anélkül írni, hogy ne beszéljünk a Kárpátokon túli magyarságról, elsősorban a *csángókról*. (Egyébként a Kárpátokon túl, még Bukarestben él egy kisebb város lakosságának megfelelő számú magyar: számuk 2002-ben közel 6000 volt, 1992-ben majdnem 10 000 volt, s 1930-ban, amikor a legtöbben lehettek, akkor mintegy 30 000 körüli volt a lélekszámuk).

Csángóknak, a magyarság legkeletibb ágát, a moldvai magyarságot nevezzük. (Moldva, ma Románia részét alkotó történelmi tájegység, a Keleti-Kárpátok és a Prut folyó között, a középkorban Moldva volt az egyik román fejedelemség-vajdaság, amelynek Havasalfölddel történő 1859-es egyesülése nyomán alakult meg Románia).

A csángók eredete: A moldvai magyarok, csángók jelenlegi lakóhelyükre, a Keleti-Kárpátokon túlra, a Szeret folyó völgyébe a középkorban kerültek. A nagy tatárjárás után, a magyar királyok (Erdély belsejéből), a Kárpátok előterébe telepéseket küldtek azzal a céllal, hogy a keletről jövő tatár támadásokat ha lehet, akkor már ott feltartóztassák. Ezek a telepítések a XIII és XIV-ik századokban folytak szervezeten. Később a kitelepedés Erdélyből Moldvába nem szervezeten történt, hanem a székelyek menekültek szükség esetén ide. Amikor fellázadtak vagy a hatalom részéről jövő megtorlás miatt menekültek, így a fejedelemség korában Báthori Zsigmond idejében vagy a Habsburg korszakban, a madéfalvi vérengzés - 1764 - után, de még később is.

Egyébként Moldva középkori államát, a Moldvai Vajdaságot, a XIV. század közepén, Nagy Lajos király idejében alapították máramarosi román vajdák, s majd ez a Moldva önállósult.

Mint a nevekből is kiderül számos moldvai falu vagy város magyar vagy német (szász) vagy egyéb alapítású: Aknavásár, Moldvabánya, Karácsonykő, Huszt, Tatros (Tatáros), Egyedhalma, Jászvásár, Forrófalva, Szabófalva, Németvásár stb. A középkor

végén és az újkor elején a városok magyar és néhol szász lakossága beolvadt a román lakosságba, de faluhelyen egész a XXI. századig néhol megmaradt magyarnak.

A moldvai csángók elhelyezkedése: A moldvai csángók két nagyobb csoportra oszthatóak van az *északi* és a *déli csoportjuk*. Az északiak Románvásár környékén telepedtek meg, a déliek Bákó és a Tatros között. Ez a második csoport még az erdélyi fejedelemség korában és a XVIII-ik században is kapott Székelyföldről utánpótlást, így inkább fennmaradt, míg az északiak hamarabb beolvadtak, fokozatosan elrománosodtak: megszűntek magyarnak lenni.

A csángók vallása és lélekszáma: A csángók római katolikus vallásúak, s Moldova lakosságának többségétől nemcsak a magyar nyelvük különböztette meg, hanem katolikus vallásuk is. A XVI. század elején a moldvai katolikusok számát 25-30 ezerre becsülték, akiknek többsége 20-25 ezer magyar, (csángó) volt. A XIX-ik század végére a moldvai katolikusok száma 65 000 körül volt, akiknek több mint fele még magyarul beszélt, annak ellenére, hogy a XVII-ik század óta nem voltak magyar papjaik s iskoláik pedig egyáltalán nem voltak magyar nyelven.

Egyébként az 1859 után létrejövő Romániában úgy a csángók, mint egyéb kisebbségek (görögök, örmények stb.) beolvastási politikának voltak kitéve, aminek következtében nagyobb részük elvesztette anyanyelvét.

Ha a rendelkezésünkre álló adatokat megnézzük, a következőképpen alakult a moldvai katolikusok és a csángók (moldvai magyarok) számának alakulása:

Év	Moldvai katolikusok sz.	Ebből magyar (csángó)
1859	52 811	37 823
1899	88 803	Nincs adat
1930	109 953	23 886
1956	n.a.	17 105
1966	n.a.	8 332
1977	n.a.	4 258
1992	252 675	6 530 magyar + 2 100 csángó, összesen 8 630 fő.
2002	n.a.	Bákó megyében 4 528

1905-ben a romániai statisztikai szolgálat vezetője a nemzetiségi kérdéstről ekképpen vélekedett: *"A román királyságban szerencsénkre nincs nemzetiségi kérdés...a román állampolgárok csoportjait néprajzi és az eredeti haza szempontjából nem különböztettük meg, ez nem is képezte a népszámlálás feladatát,...mert a román többség őslakókból áll, viszont a honosított idegenek csak egy törpe kisebbséget alkotnak...Mint néprajzi jelenséget megemlíthetjük a néhány ezer csángót és székelyt, akik eredeti magyarságukat elvesztették."* (Szóval csak néprajzi kérdés van, mondja a statisztikus s a csángók és székelyek már elvesztették magyarságukat.)

A későbbi romániai népszámlálásokon is a moldvai magyarok és csángók száma mindig valahogy szembetűnően alacsony volt.

A csángók küzdelmei a magyar nyelvű istentiszteletért és magyarul is tudó papokért: Már a XVII. századtól vannak írott források, amelyek tele vannak a csángók panasaival, hogy nekik ne küldjenek se olasz, se lengyel, se horvát papokat, hanem magyarokat. 1648-ból: *"Nekünk ne adjon kóbor barátot (szerzetest), hanem nyelvünkön értő papot, aki minket és gyermekeinket saját nyelvünkön tudjon tanítani..."* A panaszok

szinte rendszeresen ismétlődtek egész napjainkig, az egyházi felettes hatóságokhoz, majd egyenesen Vatikánhoz is.

Hibáztatják a XIX. században létrehozott jászvásári római katolikus püspökséget, mert papjai és vezetői hiába csángó származásúak, még a magyar tudatú papnövényekből is buzgó románokat, sőt magyarellenes papokat nevelnek. Panasz 1930-ból: *"A Iassi Püspökünk csak tiszta csángó fiú de nem ért magyarul semmit de nagyon gyűlöli és tilcsa beszélni vagy enekelni a templomokban a magyar nyelvet..."* (Az eredeti szövegnek volt ez a helyesírása).

Egy másik, szintén csángó püspök még tovább megy a tiltásban, Durkovics püspök megfogalmazását azóta számtalanszor vágják a csángókhoz, prédikálták papok Moldvában: *"A magyar nyelv az ördög nyelve, aki magyarul beszél, az ördöggel társalog."*

Még 1990-ben az RMDSZ I. kongresszusán a csángó küldött ezzel kezdte felszólalását: *"Ha kiindulunk a két legnagyobb problémánkból, amivel mi csángómagyarok küzdünk, akkor két legfontosabb dolgot kellene említenünk. Az első probléma az anyanyelvű misék bevezetése a falvainkba, és a második probléma az a magyar nyelvű oktatás otthon nálunk."* (Ami a magyar nyelvű misét illeti, az még mindig nincs, amikor e sorok íródnak, az anyanyelvű csángó oktatásért folytatott küzdelemnek külön története van).

A csángók küzdelme az anyanyelvű oktatásért: A XIX. században s egész a második világháború utánig a csángó falvakban nem volt magyar nyelvű oktatás. 1947-től kezdve Moldvában, a csángók körében is megalakult a Magyar Népi Szövetség helyi szervezetei és mintegy illusztrálva a kezdődő kommunista rendszer demokratikus voltát és toleráns kisebbségi politikáját, néhány év alatt főleg Bákó megyében előbb négyosztályos majd hétosztályos magyar nyelvű iskolákat szerveztek a csángók számára. Ezekben erdélyi (főleg székely) tanítók tanítottak kezdetben, de rövidesen Bákóban magyar nyelvű tanítóképzőt szerveztek és egy tankerületet a magyar nyelvű iskolák irányítására. A korabeli sajtóközlések szerint 1949-ben 22 elemi iskola működött magyarul a csángóknál (elemi az négyosztályos iskola), 1951-ben 35 darab négy osztályos és 4 darab hétosztályos iskola működött. Ugyanebben az évben egy másik forrás szerint volt 10 darab magyar óvoda is működött.

Ezek a magyar iskolák a csángók számára néhány évig működtek, előbb a tanítóképzőt számolták fel, majd sorra az iskolákat is, az 1958-1959-es tanév vére felszámolták az utolsó magyar tanítási osztályt is. (Nem véletlen, hogy épp ebben az évben egyesítették a Bolyai Egyetemet is...) A felszámolás rendszerint úgy ment, hogy a pap két rendőr kíséretében házról házra járva "meggyőzte" a szülőket, hogy ne akarják magyar iskolába járatni gyerekeiket. Érdekes, hogy 1990 után is, amióta a csángók ismét szeretnének magyar iskolákat, szokásba jött a kérvényezőknél a "családlátogatás" eme formája.

A tanügyi hatóságok minden ellenállása ellenére, előbb magánházaknál kezdték el tanítani a csángó gyerekeket magyarul, s a 2002-2003-as tanévben két faluban a szülők kifejezett kérésére a csángó gyereket tanulhatják a magyar nyelvet is a rendes tanítási óraszám fölött.

A csángók magyarok-e vagy románok? Mint már említettem, a csángó származású papok egy része dühödten tagadja a csángók magyar-székely eredetét, s szervezeteket hoztak létre, konferenciákat tartottak, sajtókampányokat szerveztek időnként, hathatós román állami támogatással, annak alátámasztására, hogy a csángók elmagyarosított románokból lett katolikusok lennének, kiket magyar

papok magyarosítottak volna el. Tehát a csángók román eredetűek lennének, s ők nem is római katolikusok, hanem "román katolikusok".

Valójában a moldvai csángók magyar származásúak, számuk mára megközelíti a 300 000-et Moldvában. Az egyházi és a XIX. századtól kezdve szervezett állami nyomás, hatására döntő többségük mára már elrománosodott, beolvadt a környező és többségi románságba. Töredéküknek még van magyar származástudata (tudják, hogy magyar származásúak), de a magyar nyelvet már igen kevesen beszélik közülük. Erről csak becslések vannak, akik a 300 000 katolikusból még 30-60 000-re teszik a moldvai még magyar csángók számát.

A csángók által beszélt nyelv egy régies változata a magyar nyelvnek. Azt is mondhatnánk, hogy a moldvai csángók nyelvének írott, irodalmi változata sincs, csak szóbeli formája. Az újabb, későbbi szavakat a román nyelvből kölcsönözték.

Ajánlott irodalom:

- Erdély rövid története (Főszerkesztő Köpeczi Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest)
Mikó Imre: Huszonkét év (Reprint kiadás, Budapest)
A romániai magyarság története 1919-1989 (Szerkesztette Diószegi László és R. Süle Andrea, Magyarságkutató Intézet, Budapest)
Kocsis Károly-Kocsisné Hodosi Eszter: Magyarok a határokon túl - a Kárpát-medencében - (Tankönyvkiadó, Budapest)
Vincze Gábor: Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből (Státus Könyvkiadó, Csíkszereda)
László László-Vincze Zoltán: A romániai magyar nemzeti kisebbség történelme és hagyományai (Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár)
Mikecs László: Csángók (Reprint kiadás, Bolyai Akadémia - Optimum Könyvkiadó)
Sebestyén Mihály: Erdélyi fejedelmek (Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely)
Bíró Sándor: Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867-1940 (Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2002)

Tartalomjegyzék

Bevezetés

I. Erdély a honfoglalás előtti időszakban

1. Erdély az őskorban és az ókorban
2. A népvándorlás kora

II. Erdély a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig (895-1301)

1. Erdély a magyar honfoglalás és kalandozások korában
2. Erdély és a Magyar Királyság megalapítása
3. A vajdaság intézménye Erdélyben
- 4-5. Erdély lakossága a XI-XIII. századokban
6. A tatárjárás Erdélyben és következményei
7. Művelődés és műveltség a XI-XIII. századokban

III. Erdély a XIV. századtól Mohácsig

1. Erdély ismét a Magyar Királyságban
2. Erdély a Zsigmond korban
3. A Hunyadiak kora
4. Erdély Mátyás halálától Mohácsig
5. Gazdaság és társadalom Erdélyben
- 6-7. Művelődés Erdélyben az Árpád-ház kihalásától Mohácsig

IV. Az Erdélyi Fejedelemség kora (1541-1690)

1. Az Erdélyi Fejedelemség születése
2. Az Erdélyi Fejedelemség a XVI. század végén és a XVII. század legelején
3. Erdély magára találása a XVII. század első felében
- 4-5. Az Erdélyi Fejedelemség virágkora ("Erdély aranykora")
6. Az Erdélyi Fejedelemség hanyatlása és bukása
7. Államszervezet, gazdaság és társadalom Erdélyben a fejedelemség korában (1541-1690)
8. Reformáció és vallási türelem az Erdélyi Fejedelemségben
9. Művelődés és művészet Erdélyben a fejedelemség korában

V. Erdély a Habsburg korszak első századaiban (1848-ig)

1. A Habsburg uralom bevezetése Erdélyben
2. Erdély a szatmári béke után
3. A felvilágosult abszolutizmus reformjai és az erdélyi országgyűlések
4. Népeség, társadalom és etnikum Erdélyben a Habsburg korszakban
5. A román nemzeti mozgalom
6. Reformkor Erdélyben

VI. Az 1848 - as forradalomtól a kiegyezésig

1. Erdély a forradalom és szabadságharc idején (I)
2. Erdély a forradalom és szabadságharc idején (II)
3. Erdély a forradalom és szabadságharc idején (III)
4. Erdély a forradalom és szabadságharc idején (IV)
5. Erdély a forradalom és szabadságharc idején (V)
6. Történelmi dokumentumok 1848-1849-ből
7. A forradalom utáni megtorlás, az önkényuralom évei
8. Erdély és az osztrák-magyar kiegyezés

VII. Erdély a dualizmus korában (1867-1918)

1. Erdély újra a magyar államban
2. Gazdasági fejlődés Erdélyben a kiegyezés után
3. Erdély lakossága a dualizmus korában
4. Az iskolarendszer és tudományosság fejlődése
5. Sajtó, irodalom és művészet
6. Nemzetiségek és a politikai élet
7. Erdély és az első világháború

VIII. Erdély először Romániában (1918/1920 - 1940)

1. Erdélynek Romániához való csatolása
2. A "Kiáltó szó"
3. Az erdélyi magyarság Romániában a két világháború között (1918-1940)
4. Kisebbségi magyarság sorsa
5. Kisebbségi egyházak és iskolák Erdélyben
6. Magyar sajtó, irodalom és művelődés Erdélyben a két világháború között

IX. Erdély a bécsi döntéstől a II. világháború végéig. (1940-1945)

1. A bécsi döntés: Erdély egy része ismét Magyarországon
2. A megsztott Erdély
3. Erdély a világháború végéig

X. Erdély ismét Romániában: a kommunista diktatúra évei

1. A szocializmus győzelme Romániában
- 2-4. Az erdélyi magyarság a kommunista diktatúra legsötétebb éveiben

XI. A romániai magyarság 1989 után

1. A romániai magyarság önszerveződése és részvétele a romániai politikában 1989 után
2. A moldvai magyarság (A csángók - esettanulmány)